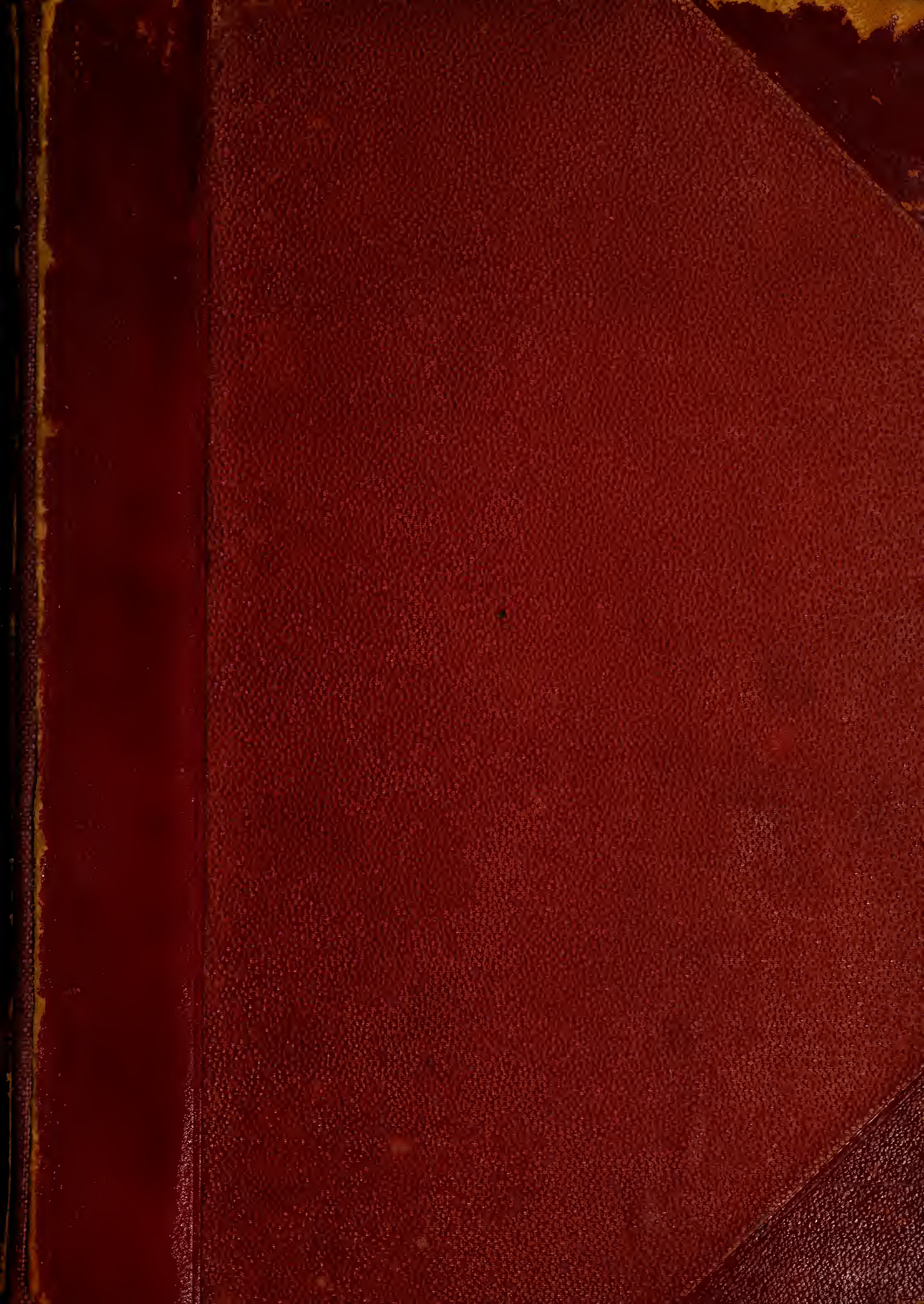
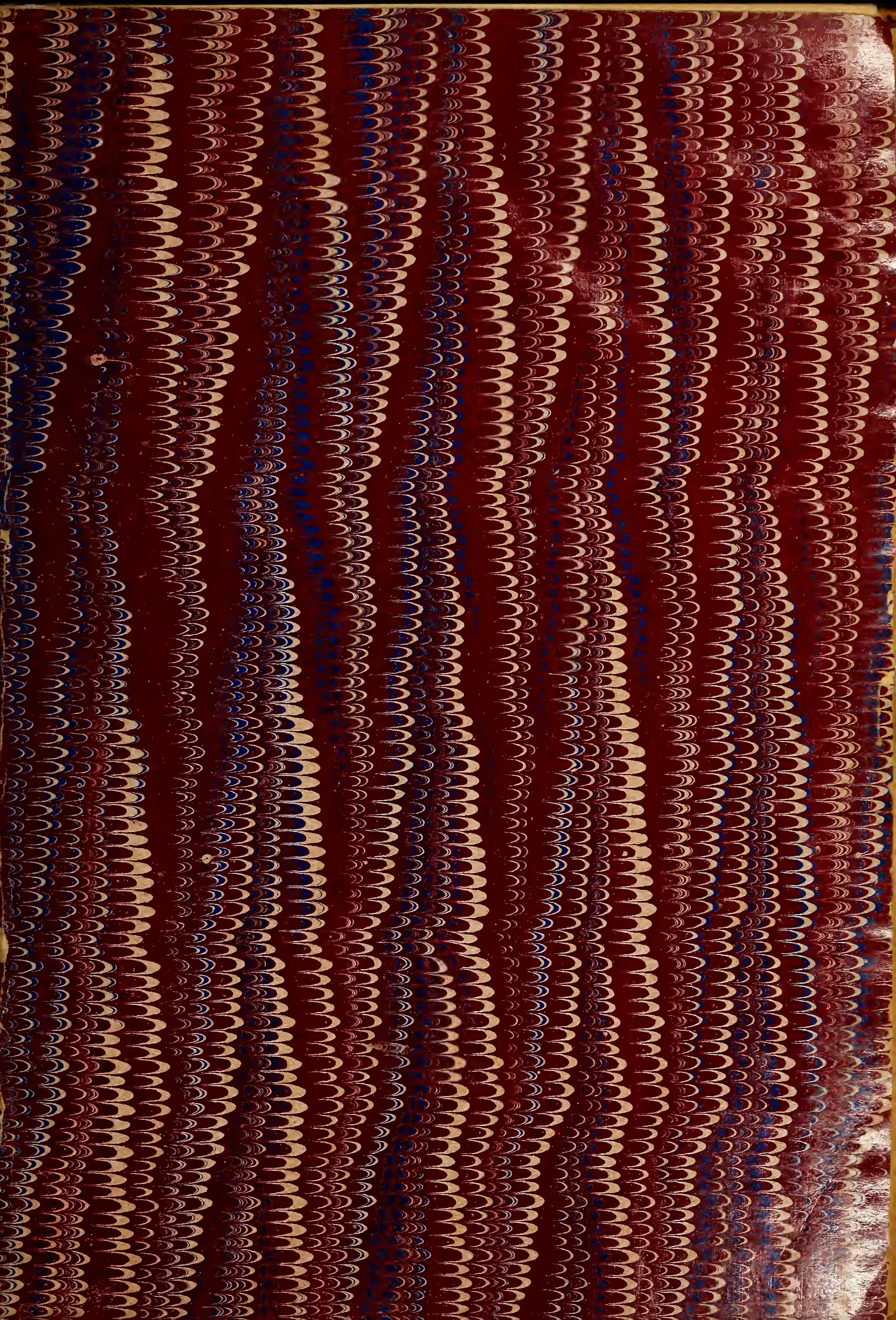

MAX HAVELAAR

OF DE

KOFFIJ-VEILINGEN

DER

NEDERLANDSCHE HANDELMAATSCHAPPIJ

DOOR

MULTATULI

J. Douwes Dekker

Derde Druk

AMSTERDAM — K. H. SCHADD

1871

Aan E. H. v. W.

„J'ai souvent entendu plaindre les femmes de poëte, et sans doute, pour tenir dignement dans la vie ce difficile emploi, aucune qualité n'est de trop. Le plus rare ensemble de mérites n'est que le strict nécessaire, et ne suffit même pas toujours au commun bonheur. Voir sans cesse la muse en tiers dans vos plus familiers entretiens, — recueillir dans ses bras et soigner ce poëte qui est votre mari, quand il vous revient meurtri par les déceptions de sa tâche; — ou bien le voir s'envoler à la poursuite de sa chimère.... voilà l'ordinaire de l'existence pour une femme de poëte. Oui, mais aussi il y a le chapître des compensations, l'heure des lauriers qu'il a gagnés à la sueur de son génie, et qu'il dépose pieusement aux pieds de la femme légitimement aimée, aux genoux de l'Antigone qui sert de guide en ce monde à cet „aveugle errant;" —

Car, ne vous-y-trompez pas: presque tous les petit-fils d'Homère sont plus ou moins aveugles à leur façon; — ils voient ce que nous ne voyons pas; leurs regards pénètrent plus haut et plus au fond que les nôtres; mais ils ne savent pas voir droit devant eux leur petit bonhomme de chemin, et ils seraient capables de trébucher et de se casser le nez sur le moindre caillou, s'il leur fallait cheminer sans soutien, dans ces vallées de prose où demeure la vie."

(Henry de Pène.)

GEREGTSDIENAAR. Heer regter, daar is de man, die *Barbertje* vermoord heeft.

REGTER. Die man moet hangen. Hoe heeft hij dat aangelegd?

GEREGTSDIENAAR. Hij heeft haar in kleine stukjes gesneden, en ingezouten.

REGTER. Daaraan heeft hij zeer verkeerd gedaan,.... hij moet hangen.

LOTHARIO. Regter! ik heb *Barbertje* niet vermoord; ik heb haar gevoed en gekleed en verzorgd: — ik kan getuigen bijbrengen die verklaren zullen, dat ik een goed mensch ben, en geen moordenaar.

REGTER. Gij moet hangen: — gij verzwaart uwe misdaad door uwen eigenwaan. Het past niet aan iemand die.... van iets beschuldigd is, zich voor een goed mensch te houden.

LOTHARIO. Maar regter!.... er zijn getuigen, die het zullen bevestigen; en daar ik nu beschuldigd ben van moord....

REGTER. Gij moet hangen. Ge hebt *Barbertje* stukgesneden, ingezouten, en zijt ingenomen met u zelven,.... drie kapitale punten. Wie zijt gij, vrouwtje?

VROUWTJE. Ik ben *Barbertje*....

LOTHARIO. Goddank,.... regter! gij ziet, dat ik haar niet vermoord heb!....

REGTER. Hm,.... ja,.... zoo,.... maar het inzouten?....

BARBERTJE. Neen regter, hij heeft mij niet ingezouten; — hij heeft mij integendeel veel goeds gedaan,.... hij is een edel mensch!

LOTHARIO. Gij hoort het, regter, ze zegt dat ik een braaf mensch ben,....

REGTER. Hm,.... het *derde* punt blijft dus bestaan. Geregtsdienaar, voer dien man weg, hij moet hangen. Hij is schuldig aan eigenwaan.

Griffier, citeer in de praemissen de jurisprudentie van *Lessing's* patriarch....

(Onuitgegeven Tooneelspel.)

MAX HAVELAAR

STOOMDRUK VAN J. VAN BOEKHOVEN TE UTRECHT.

EERSTE HOOFDSTUK.

Ik ben makelaar in Koffij, en woon op de Lauriergracht, N°. 37. Het is mijne gewoonte niet romans te schrijven of zulke dingen, en het heeft dan ook lang geduurd, voor ik er toe overging een paar riem papier extra te bestellen, en het werk aan te vangen, dat gij, lieve lezers, zoo even in de hand hebt genomen, en dat gij lezen moet als ge makelaar in Koffij zijt, of als ge iets anders zijt. Niet alleen, dat ik nooit iets schreef wat naar een' roman geleek, maar ik houd er zelfs niet van, iets dergelijks te lezen, omdat ik een man van zaken ben. Sedert jaren vraag ik mij af, waartoe zulke dingen dienen, en ik sta verbaasd over de onbeschaamdheid, waarmede een dichter of romanverteller u iets op de mouw durft spelden dat nooit gebeurd is, en meestal niet gebeurd zijn *kan*. Als ik in *mijn* vak — ik ben makelaar in Koffij, en woon op de Lauriergracht, N°. 37, — aan een' principaal — een principaal is iemand die Koffij verkoopt, — eene opgave deed, waarin maar een klein gedeelte der onwaarheden voorkwam, die in gedichten en romans de hoofdzaak uitmaken, zoude hij terstond Busselinck & Waterman nemen. Dat zijn ook makelaars in Koffij, doch hun adres behoeft gij niet te weten. Ik pas er dus wel op, dat ik geen romans schrijf, of andere valsche opgaven doe.

Ik heb dan ook altijd opgemerkt, dat menschen, die zich met zoo iets inlaten, gewoonlijk slecht wegkomen. Ik ben drie en veertig jaren oud, bezoek sedert twintig jaren de beurs, en kan dus voor den dag treden als men iemand roept die ondervinding

heeft. Ik heb al wat huizen zien vallen! En meestal, wanneer ik de oorzaken naging, kwam het mij voor, dat die moesten gezocht worden in de verkeerde rigting, die de meesten ontvingen in hunne jeugd.

Ik zeg: *waarheid* en *gezond verstand;* daar blijf ik bij. Voor de *Schrift* maak ik natuurlijk eene uitzondering. De fout begint al van van Alphen af, en wel dadelijk bij den eersten regel over de «lieve wichtjes». Wat drommel kon dien ouden heer bewegen, zich uittegeven voor een aanbidder van mijn zusje Truitje, die zeere oogen had, of van mijn broêr Gerrit, die altijd met zijn' neus speelde? — en toch, hij zegt: «dat hij die versjes zong, door *liefde* gedrongen». Ik dacht dikwijls als kind: «man, ik wilde u graag eens ontmoeten, en als ge mij de marmerknikkers weigert, die ik u vragen zou, of mijn naam voluit in banket, — ik heet *Batavus* — dan houd ik u voor een leugenaar.» Maar ik heb van Alphen nooit gezien; hij was, geloof ik, al dood, toen hij ons vertelde, dat mijn vader mijn beste vrind was, — ik hield meer van Pauweltje Winser, die naast ons woonde in de Batavierstraat, en dat mijn kleine hond zoo dankbaar was; — wij hielden geen honden, omdat ze zoo onzindelijk zijn.

Alles leugens. Zóó gaat dan de opvoeding voort. Het nieuwe zusje is van de groenvrouw gekomen in eene groote kool. Alle Hollanders zijn dapper en edelmoedig. De Romeinen waren blij dat de Batavieren hen lieten leven. De Bey van Tunis kreeg een kolijk als hij het wapperen hoorde van de nederlandsche vlag. De hertog van Alva was een ondier. De eb, in 1672 geloof ik, duurde wat langer dan gewoonlijk, expres om Nederland te beschermen. Leugens. *Nederland* is *Nederland* gebleven, omdat onze oude lui goed op hunne zaken pasten en omdat zij het ware geloof hadden, dàt is de zaak.

En dan komen later weêr andere leugens. Een meisje is een engel. Wie dàt het eerst ontdekte, heeft nooit zusters gehad. Liefde is eene zaligheid; men vlugt met het een of ander voorwerp naar het einde der aarde. De aarde heeft geen einden, en die liefde is ook gekheid. Niemand kan zeggen, dat ik niet goed leef met mijne vrouw, — zij is eene dochter van Last & C°., makelaars in Koffij, — niemand kan iets op ons huwelijk aan-

merken; ik ben lid van *Artis*, en zij heeft een sjaallong van twee-en-negentig gulden, en van zulk eene malle liefde, die volstrekt aan het einde der aarde wil wonen, is tusschen ons toch nooit sprake geweest. Toen wij getrouwd waren, hebben wij een toertje gemaakt naar den Haag — zij heeft daar flanel gekocht, — waarvan ik nog borstrokken draag, — en verder heeft ons de liefde nooit de wereld in gejaagd. Dus alles gekheid en leugens!

En zou *mijn* huwelijk nu minder gelukkig zijn, dan van de menschen, die zich uit liefde de tering op den hals haalden, of de haren uit het hoofd? Of denkt ge, dat mijn huishouden iets minder wel geregeld is dan het wezen zou, als ik voor zeventien jaar mijn meisje in *verzen* gezegd had, dat ik haar trouwen wilde? Gekheid. Ik had dat toch even goed kunnen doen als ieder ander, want verzenmaken is een ambacht, zeker minder moeijelijk dan ivoordraaijen. Hoe zouden anders de Ulevellen met deviesen zoo goedkoop kunnen wezen? (Frits zegt: «*Uhlefeldjes*», ik weet niet waarom,) en vraag eens naar den prijs van een stel billardballen!

Ik heb niets tegen verzen op zich zelven. Wil men de woorden in gelid zetten, goed, maar zeg niets wat niet waar is. «*De lucht is guur, en 't is vier uur.*» Dat laat ik gelden, als het werkelijk *guur* en *vier uur* is. Maar als 't kwartier voor drieën is, kan ik, die mijne woorden niet in gelid zet, zeggen: «*de lucht is guur en 't is kwartier voor drieën.*» De verzenmaker echter is door de *guurheid* van den eersten regel aan een *vol uur* gebonden; het moet juist *vier*, *vijf*, *twee*, *één* uur wezen, of de lucht mag niet guur zijn. Daar gaat hij dan aan 't knoeijen; óf het weêr moet veranderd, óf de tijd. Eén van beiden is dan gelogen.

En niet alleen de verzen lokken de jeugd tot onwaarheid; ga eens in een' schouwburg, en luister dáár wat er voor leugens aan den man worden gebragt. De held van het stuk wordt uit het water gehaald door iemand die op het punt staat bankroet te maken. Dan geeft hij hem zijn halve vermogen; dat kan niet waar zijn. Toen onlangs op de Prinsengracht mijn hoed te water woei, (Frits zegt: *waaide*) heb ik den man die hem mij terugbragt, een dubbeltje gegeven, en hij was tevreden. Ik weet wel,

dat ik iets meer had moeten geven als hij mij zelf er uitgehaald had, maar zeker mijn halve vermogen niet; — want het is klaar, dat men op die wijze maar tweemalen in het water vallen kan om doodarm te wezen. Wat het ergste is bij zulke vertooningen op het tooneel, het publiek gewent zich zóó aan die onwaarheden, dat het die mooi vindt, en toejuicht. Ik had wel eens lust zoo'n geheel parterre in het water te gooijen, om te zien wie die toejuiching gemeend had. Ik, die van waarheid houd, waarschuw ieder, dat ik voor het opvisschen van mijn persoon geen zoo hoog bergloon betalen wil. Wie met minder niet tevreden is, late mij liggen. Alleen Zondags zou ik iets meer geven, omdat ik dan mijn kantiljeketting draag en een' anderen rok.

Ja, dat tooneel bederft velen; meer nog dan de romans. Het is zoo aanschouwelijk. Met wat klatergoud en wat kant van uitgeslagen papier, ziet er dat alles zoo aanlokkelijk uit. Voor kinderen en menschen die niet in zaken zijn, meen ik. En zelfs als ze armoede willen voorstellen, is die voorstelling altijd leugenachtig. Een meisje, wiens vader bankroet maakte, werkt om de familie te onderhouden; goed. Daar zit ze dan te naaijen, te breiden of te borduren. Maar tel nu eens de steken die ze doet, gedurende het heele bedrijf. Ze praat, ze zucht, ze loopt naar 't venster, maar werken doet ze niet. De familie, die van dit werk leven kan, heeft weinig noodig. Zoo'n meisje is natuurlijk de heldin. Zij heeft eenige verleiders de trappen afgeworpen, zij roept gedurig: «O mijne moeder, o, mijne moeder!» en stelt dus de deugd voor. Wat is dat voor deugd, die een jaar noodig heeft voor een paar wollen kousen? Geeft dat niet valsche denkbeelden van deugd en «*werken voor de kost?*» Alles gekheid en leugens.

Dan komt haar eerste minnaar, die vroeger klerk was aan 't kopijboek, — maar nu schatrijk, — op eens terug, en trouwt haar. Ook weêr leugens. Wie geld heeft, trouwt geen meisje uit een gefailleerd huis. En als ge meent, dat dit op het tooneel er dóór kan, als uitzondering, blijft toch mijne aanmerking bestaan, dat men den zin voor waarheid bederft bij het volk, dat de uitzondering als regel aanneemt, en dat men de publieke zedelijkheid ondermijnt, door het te gewennen iets toe te juichen

op het *tooneel*, wat door elk fatsoenlijk makelaar of koopman voor eene bespottelijke krankzinnigheid wordt gehouden in de *wereld*. Toen *ik* trouwde, waren wij op het kantoor van mijn schoonvader — Last & C°. — met ons dertienen, en er ging wat om.

En nog meer leugens op het tooneel. Als de held met zijn' stijven komediestap weggaat, om het vaderland te redden, waarom gaat dan de dubbele achterdeur altijd van zelf open?

En verder,.... hoe weet een persoon, die in verzen spreekt, wat de andere te antwoorden heeft, om hem het rijm gemakkelijk te maken? Als de veldheer zegt tot de prinses: «*Mevrouw, het is te laat, de poorten zijn gesloten*,» hoe kan hij dan vooruit weten, dat zij zeggen wil: «*welaan dan, onversaagd, men doe het zwaard ontblooten?*» Want als zij nu eens, hoorende dat de poort toe was, antwoordde dat zij dan wat wachten zou tot er geopend werd, of dat ze een andermaal eens terug zou komen, waar bleef dan maat en rijm? Is het dus niet een pure leugen, als de veldheer de prinses vragend aanziet, om te weten wat ze doen wil na 't poortsluiten? Nog eens: als ze nu eens lust had gehad te gaan slapen, in plaats van iets te ontblooten? Alles leugens!

En dan die beloonde deugd! O, o! — ik ben sedert zeventien jaren makelaar in Koffij — Lauriergracht, N°. 37, — en heb dus al zoo iets bijgewoond, — maar dat stuit mij altijd vreeselijk; als ik de goede lieve waarheid zóó zie verdraaijen. Beloonde deugd.... is het niet om van de deugd een handelsartikel te maken? Het *is* zoo niet in de wereld, — en 't is *goed* dat het niet zoo is, want waar bleef de verdienste als de deugd beloond werd? Waartoe dus die infame leugens altijd voorgewend?

Daar is bijvoorbeeld Lucas, de pakhuisknecht, die reeds bij den vader van Last & C°. heeft gewerkt, — de firma was toen Last en Meijer, maar de Meijers zijn er uit, — dát was dan toch wel een deugdzaam man. Geen boon kwam er ooit te kort, hij ging stipt naar de kerk, en drinken deed hij niet: als mijn schoonvader te Driebergen was, bewaarde hij het huis en de kas en alles. Eens heeft hij aan de bank zeventien gul-

den te veel ontvangen, en hij bragt ze terug. Hij is nu oud en jichtig, en kan niet meer dienen. Nu heeft hij niets; want er gaat veel om bij ons, en wij hebben jong volk noodig. Welnu, ik houd dien Lucas voor zéér deugdzaam, en wordt hij nu beloond? Komt er een prins die hem diamanten geeft, of eene fee, die hem boterhammen smeert? Waarachtig niet, hij is arm, en blijft arm, en dat moet ook zoo wezen. *Ik* kan hem niet helpen, — want wij hebben jong volk noodig, omdat er zoo veel bij ons omgaat, — maar al *kon* ik, waar bleef zijne verdienste, als hij nu op zijn' ouden dag een gemakkelijk leven leiden kon? Dan zouden alle pakhuisknechts wel deugdzaam worden, en iedereen, hetgeen de bedoeling niet zijn kan, omdat er dan geene bijzondere belooning overbleef voor de braven hier namaals. Maar op een toooneel verdraaijen ze dat;.... alles leugens.

Ik ben ook deugdzaam, maar vraag ik daarvoor belooning? Als mijne zaken goed gaan, — en dat doen ze, — als mijne vrouw en kinderen gezond zijn, zoodat ik geen gemaal heb met dokter en apotheker; — als ik jaar in jaar uit een sommetje kan ter zij leggen voor den ouden dag; — als Frits knap opgroeit om later in mijne plaats te komen als ik naar Driebergen ga, — dan ben ik tevreden. Maar dat is alles een natuurlijk gevolg van de omstandigheden, en omdat ik op de zaken pas; — voor mijne deugd eisch ik niets.

En dat ik toch deugdzaam ben, blijkt uit mijne liefde tot de waarheid; — dat is, na mijne gehechtheid aan het geloof, mijne hoofdneiging; en ik wenschte dat ge daarvan overtuigd waart, lezer, omdat het de verontschuldiging is voor het schrijven van dit boek.

Eene tweede neiging, die bij mij even hoog als waarheidsliefde staat aangeschreven, is de hartstogt voor mijn vak,.... ik ben makelaar in Koffij, Lauriergracht N°. 37. Welnu, lezer, aan mijne onkreukbare liefde tot de waarheid, en mijnen ijver voor de zaken, hebt ge te danken, dat deze bladen geschreven zijn. Ik zal u vertellen, hoe dat is toegegaan. Daar ik nu voor het oogenblik afscheid van u neem, — ik moet naar de beurs — noodig ik u straks op een tweede hoofdstuk.... tot weêrziens dus.

Eilieve, steek het bij u,.... 't is eene kleine moeite,.... het kan te pas komen,.... ei zie, daar is het.... een adreskaartje,.... die C°. ben ik, sedert de *Meijers* er uit zijn,.... de oude Last is mijn schoonvader.

LAST & C°.

MAKELAARS IN KOFFIJ.

Lauriergracht, N°. 37.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Het was slap op de beurs; de voorjaarsveiling zal het wel goed maken. Denk niet, dat er niets bij ons omgaat.... bij Busselinck & Waterman is het nog slapper. 't Is eene vreemde wereld, men woont zoo iets bij, als men zoo'n twintig jaren de beurs bezoekt. Verbeeld u, dat ze daar getracht hebben, — Busselinck & Waterman, meen ik, — mij Ludwig Stern af te nemen. Daar ik niet weet of gij aan de beurs bekend zijt, wil ik u zeggen, dat Stern een eerst huis is in Koffij, te Hamburg, dat altijd door Last & C⁰. bediend is geweest. Heel toevallig kwam ik daar achter.... ik meen achter de knoeijerij van Busselinck & Waterman. Zij zouden een kwart procent van de courtage laten vallen, — onderkruipers zijn het, anders niet, — en zie nu eens wat ik gedaan heb om dien slag af te weren. Een ander in mijne plaats had misschien aan Ludwig Stern geschreven, dat hij ook wat zou laten vallen, dat hij hoopte op konsideratie om de langdurige diensten van Last & C⁰. (ik heb uitgerekend dat de firma, sedert ruim vijftig jaren, vier ton aan Stern verdiend heeft: die connexie dateert van het continentaal stelsel, toen wij de koloniale waren insmokkelden van Helgoland;) en zulke dingen meer. Neen, onderkruipen doe ik niet. Ik ben naar «Polen» gegaan, liet mij pen en papier geven, en schreef:

> «Dat de groote uitbreiding, die onze zaken den laatsten tijd genomen hadden, vooral door de vele geëerde orders uit *Noord-Duitschland*, ('t is de zuivere waar-

heid,) eene vermeerdering van personeel noodzakelijk maakte; ('t is de waarheid; — gisteren nog was de boekhouder na elven op het kantoor om zijn' bril te zoeken;) dat vooral zich de behoefte deed gevoelen aan fatsoenlijke, welopgevoede jongelieden voor de korrespondentie in het *Duitsch.* Dat, wel is waar, vele *Duitsche* jongelingen, in *Amsterdam* aanwezig, daartoe de vereischte bekwaamheden bezaten, maar dat een huis dat zich respekteert, ('t is de zuivere waarheid,) bij de toenemende ligtzinnigheid en onzedelijkheid onder de jeugd, bij het dagelijks aangroeijen van het getal fortuinzoekers, en met het oog op de noodzakelijkheid om soliditeit van gedrag, hand aan hand te doen gaan met soliditeit in de uitvoering van de gegevene orders, ('t is, waarachtig, alles de zuivere waarheid,) dat zulk een huis — ik bedoel *Last & C°.* makelaars in koffij, *Lauriergracht* N°. 37 — niet omzigtig genoeg wezen kon met het engageren van sujetten....»

Dat is alles de zuivere waarheid, lezer. Weet gij wel, dat die jonge Duitscher, die op de beurs bij pilaar 17 stond, weggeloopen is met de dochter van Busselinck & Waterman? Onze Marie wordt ook al dertien in September.

«Dat ik de eer had gehad van den heer Saffeler te vernemen, — Saffeler reist voor Stern, — dat de geachte chef der firma Ludwig Stern een' Zoon had, den heer Ernest Stern, die ter volmaking zijner kommerciele kennis eenigen tijd in een Hollandsch huis wenschte geëmploijeerd te zijn.»

«Dat ik met het oog op, — (hier herhaalde ik weêr al die onzedelijkheid, en vertelde de geschiedenis dier dochter van Busselinck & Waterman; 't kan nooit kwaad, dat men dat weet;) dat ik met het oog dáárop, niets liever wenschte dan den heer Ernest Stern belast te zien met de duitsche korrespondentie van ons huis.»

Uit kieschheid vermeed ik alle toespeling op honorarium of salaris; ik voegde er echter bij:

«Dat, indien de heer Ernest Stern het verblijf ten onzen huize, — Lauriergracht, N°. 37, — voor lief wilde nemen,

mijne vrouw zich bereid verklaarde, als eene moeder voor hem te zorgen, en dat zijn linnengoed in huis zou versteld worden.» Dat is de zuivere waarheid, want Marie stopt en maast heel lief. En ten slotte:

«dat bij ons de Heer gediend werd.»

Dat kan hij in zijn zak steken, want de Sterns zijn Luthersch. En dien brief verzond ik. Gij begrijpt dat de oude Stern niet goedschiks bij Busselinck & Waterman kan overgaan, als de jonge bij ons aan 't kantoor is. Ik ben zeer benieuwd naar het antwoord.

Om nu terug te komen op mijn boek. Voor eenigen tijd kom ik 's avonds door de Kalverstraat, en bleef staan kijken naar den winkel van een' kruidenier, die zich bezig hield met het sorteren van een partijtje «*Java*, *ordinair*, *mooi*, *geel*, *Cheribon aard*, *iets gebroken met veegsel*,» dat mij zeer interesseerde, want ik let altijd op alles. Daar viel mij op eenmaal een heer in het oog, die daarnaast voor een boekwinkel stond, en mij bekend voorkwam. Hij scheen ook mij te herkennen; want onze blikken ontmoetten elkander gedurig. Ik moet bekennen, dat ik te zeer verdiept was in het veegsel, om dadelijk op te merken wat ik later zag, dat hij namelijk vrij kaal in de kleêren stak, anders had ik de zaak daarbij gelaten; maar op éénmaal schoot mij de gedachte in, dat hij misschien reiziger was van een Duitsch huis, die een solieden makelaar zocht. Hij had dan ook wel iets van een Duitscher en van een reiziger ook; hij was zeer blond, had blaauwe oogen, en in houding en kleeding iets dat den vreemdeling verraadde. In plaats van een' behoorlijken winterjas, hing hem eene soort van sjaal over den schouder (Frits zegt «*Shawl*», maar dat doe ik niet) alsof hij zoo van de reis kwam. Ik meende een' klant te zien, en gaf hem een adreskaartje, *Last & C°.*, makelaars in koffij, *Lauriergracht* N°. 37. Hij hield het bij de gasvlam, en zeide: «Ik dank u, maar ik heb mij vergist; ik dacht het genoegen te hebben een' ouden schoolkameraad voor mij te zien, maar.... Last.. dat is de naam niet»....

— «Pardon,» zei ik, want ik ben altijd beleefd, «ik ben Mijnheer Droogstoppel, Batavus Droogstoppel.... Last en C°. is de firma, makelaars in Koffij, Lauriergr....»

— «Wel, Droogstoppel, kent ge mij niet meer? Zie mij eens goed aan.»

Hoe meer ik hem aanzag, hoe meer ik mij herinnerde, hem meer gezien te hebben; maar zonderling, zijn gelaat deed mij de uitwerking alsof ik vreemde parfumeriën rook. Lach daar niet om, lezer, straks zult gij zien, hoe dat kwam. Ik ben verzekerd dat hij geen drop reukwerk bij zich droeg, en toch rook ik iets aangenaams, iets sterks, iets wat mij herinnerde aan.... daar had ik het!

— «Zijt *gij* het,» riep ik, «die mij van den Griek hebt verlost?»

— «Welzeker,» zeide hij; «en hoe gaat het U?»

Ik vertelde dat wij met ons dertienen op het kantoor waren, en dat er veel omging. En toen vraagde ik hem hoe het hem ging, wat mij later speet, want hij scheen niet in goede omstandigheden te verkeeren, en ik houd niet van arme menschen, omdat er gewoonlijk eigen schuld onder loopt, daar de Heer niet iemand verlaten zou, die hem trouw gediend had. Had ik eenvoudig gezegd, «wij zijn met ons dertienen,» — en «goeden avond verder» dan was ik van hem af geweest, maar door dat vragen en antwoorden werd het hoe langer hoe moeijelijker, (Frits zegt: *hoe langs zoo* moeijelijker, maar dat doe ik niet,) *hoe* moeijelijker dus, om van hem af te komen. Aan den anderen kant, moet ik ook weèr bekennen, dat ge dan dit boek niet hadt te lezen gekregen, want het is een gevolg van die ontmoeting!.... ik houd er van het goede op te merken, en wie dat niet doen, zijn ontevreden menschen, die ik niet lijden kan.

Ja, ja, hij was het, die mij uit de handen van den Griek had verlost! Denk nu niet, dat ik ooit door zeeroovers ben genomen geweest, of dat ik twist heb gehad in de Levant. Ik heb u reeds gezegd dat ik na mijn trouwen naar den Haag ben gegaan met mijne vrouw; daar hebben wij het Maurits-huis gezien, en flanel gekocht in de Veenestraat. Dat is het eenige uitstapje, dat de zaken mij ooit hebben veroorloofd, omdat er zooveel bij ons omgaat. Neen, in Amsterdam zelf had hij om mijnentwille een' Griek den neus aan 't bloeden geslagen, want hij bemoeide zich altijd met dingen die hem niet aangingen.

Het was in drie- of vier en dertig, geloof ik, en in September,

want er was kermis in Amsterdam. Daar mijne oude luî van voornemen waren een predikant van mij te maken, leerde ik latijn. Later heb ik mijzelf dikwijls afgevraagd, waarom men latijn moet verstaan om in het hollandsch te zeggen: «God is goed?» Genoeg; ik was op de latijnsche school, — nu zeggen ze *Gymnasium*, — en daar was kermis, — in Amsterdam, meen ik. Op de Westermarkt stonden kramen, en als ge een Amsterdammer zijt, lezer, en nagenoeg van mijn leeftijd, zult gij u herinneren, hoe daaronder ééne was, die uitmuntte door de zwarte oogen en de lange vlechten van een meisje, dat als eene Griekin gekleed was; ook haar vader was een Griek, of althans hij zag er uit als een Griek. Zij verkochten allerlei reukgoed.

Ik was juist oud genoeg om het meisje mooi te vinden, zonder evenwel den moed te hebben haar aan te spreken. Dat zou mij ook weinig gebaat hebben, want meisjes van achttien jaren beschouwen een' jongen van zestien, als een kind, en daarin hebben ze groot gelijk. En toch kwamen wij, jongens van *quarta*, altijd 's avonds op de Westermarkt om dat meisje te zien.

Nu was hij, die daar vóór mij stond met zijn sjaal, eens daarbij, schoon hij een paar jaren jonger was dan de anderen, en dus nog te kinderachtig om naar de Griekin te kijken; maar hij was de primus van onze klasse, — want knap was hij, dat moet ik bekennen, — en hij hield veel van spelen, stoeijen en vechten; — dáárom was hij bij ons. Terwijl wij dus, we waren wel met ons tienen, vrij ver van de kraam af, naar die Griekin stonden te kijken, en beraadslaagden, hoe wij het moesten aanleggen om kennis met haar te maken, werd er besloten geld bijeen te leggen om iets te koopen. Maar toen was goede raad duur om te weten, wie de stoute schoenen zou aantrekken om het meisje aan te spreken. Ieder wilde, maar niemand durfde. Er werd geloot, en het lot viel op mij. Nu beken ik, dat ik niet gaarne gevaren trotseer; ik ben man en vader, en houd ieder, die het gevaar zoekt, voor een gek, wat ook in de Schrift staat. Het is mij inderdaad aangenaam op te merken, hoe ik mij in mijne denkbeelden over gevaar en zulke dingen, gelijk ben gebleven, daar ik thans over zoo iets nog juist dezelfde meening koester, als dien avond, toen ik daar bij de kraam van den Griek stond, met de

twaalf stuivers, die wij zaâmgelegd hadden, in mijn hand. Maar uit valsche schaamte durfde ik niet zeggen dat ik niet durfde, en bovendien, ik moest wel vooruit, want mijne makkers drongen mij, en weldra stond ik voor de kraam.

Het meisje zag ik niet, ik zag niets. Alles was mij groen en geel voor de oogen;.... ik stamelde eenen aoristus primus van ik weet niet welk werkwoord....

— «*Plait-il?*» zeide zij. Ik herstelde mij eenigzins, en ging voort:

— «*Meenin aeide thea*,» en «dat Egypte een geschenk van den Nijl was»....

Ik ben overtuigd, dat ik zou geslaagd zijn in de kennismaking, indien niet op dat oogenblik een mijner makkers uit kinderachtige baldadigheid mij een' zoo harden stoot in den rug had gegeven, dat ik heel onzacht tegen de uitstalkast aanvloog, die op halvemanshoogte de voorzijde der kraam afsloot. Ik voelde een' greep in mijn nek,.... een' tweeden greep veel lager,.... ik zweefde een oogenblik,.... en vóór ik regt begreep hoe de zaken stonden, was ik in de kraam van den Griek, die in verstaanbaar fransch zeide, «dat ik een *gamin* was, en dat hij de policie roepen zou.» Nu was ik wel digt bij het meisje, maar genoegen deed het mij niet. Ik schreide, en bad om genade; want ik zat vreesselijk in angst. Maar het baatte niet; de Griek hield mij bij den arm, en schopte mij; ik zocht naar mijne makkers.... wij hadden juist dien morgen veel over Scaevola te doen gehad, die zijn hand in het vuur stak,.... en in hunne latijnsche opstellen hadden ze dat zoo heel mooi gevonden,.... ja wel! niemand was er gebleven om voor *mij* eene hand in het vuur te steken....

Zóó meende ik. Maar daar vloog op eens mijn Sjaalman door de achterdeur in de kraam; hij was niet groot of sterk, en pas een jaar of dertien oud; maar hij was een vlug en dapper mannetje. Nog zie ik zijne oogen flikkeren, — anders zagen ze flaauw, — hij gaf den Griek een' vuistslag, en ik was gered. Later heb ik gehoord, dat de Griek hem duchtig geslagen heeft; — maar omdat ik een vast principe heb mij nooit te bemoeijen met iets dat me niet aangaat, ben ik dadelijk weggeloopen, en ik heb het dus niet gezien.

Ziedaar de reden, waarom zijne trekken mij zoo aan reukwerk herinnerden, en hoe men in Amsterdam twist kan krijgen met een Griek.

Als op latere kermissen die man weder met zijne kraam op de Westermarkt stond, ging ik mij altijd elders vermaken.

Daar ik veel houd van wijsgeerige opmerkingen, moet ik u toch even zeggen, lezer, hoe wonderbaar de zaken dezer wereld aan elkander hangen. Als de oogen van dat meisje minder zwart waren geweest, als ze kortere vlechten had gehad, of als men mij niet tegen die winkelkast had aangeworpen, zoudt gij nu dit boek niet lezen: wees dus dankbaar, dat dit alles zoo gebeurd is. Geloof mij, alles in de wereld is goed, zóó als het is, en die ontevreden menschen, die altijd klagen, zijn mijne vrienden niet. Daar hebt ge Busselinck & Waterman....; maar ik moet voortgaan, want mijn boek moet af voor de voorjaarsveiling.

Ronduit gezegd — want ik houd van de waarheid, — was mij dat wederzien van die persoon niet aangenaam. Ik bemerkte terstond, dat het geene soliede connexie was; hij zag zeer bleek, en toen ik hem vraagde hoe laat het was, wist hij het niet. Dat zijn dingen, waar een mensch op let, die zoo'n twintig jaar de beurs bezocht heeft, en zooveel heeft bijgewoond.... ik heb al wat huizen zien vallen.

Ik meende, dat hij regts zou gaan, en moest dus links; maar zie, hij ging ook links, en ik kon dus niet vermijden in gesprek te treden, maar ik bedacht gedurig, dat hij niet wist, hoe laat het was, en bespeurde bovendien dat zijn jasje tot aan de kin was digtgeknoopt, dat een zeer slecht merk is, zoodat ik den toon van ons onderhoud flaauw blijven liet. Hij verhaalde mij, dat hij in Indië was geweest, dat hij getrouwd was, dat hij kinderen had. Ik had daar niets tegen; maar vond er niets belangrijks in. Bij de Kapelsteeg, — ik ga anders nooit door die steeg, omdat het voor een fatsoenlijk man niet staat, vind ik — maar ditmaal wilde ik bij de Kapelsteeg regts af slaan. Ik wachtte, tot wij dat straatje bijna voorbij waren, om goed te doen blijken dat zijn weg regtuit leidde, en toen zeî ik zeer beleefd, — want beleefd ben ik altijd, men kan

nooit weten hoe men later iemand noodig heeft : — Het was mij aangenaam u weêr te zien, mijnheer... *en* ...*en*, ik rekommandeer mij... ik moet hierin.»

Toen keek hij me heel gek aan, en zuchtte, en vatte op eens een' knoop van mijn jas...

— «Lieve Droogstoppel,» zeide hij, «ik heb u iets te vragen.» Er ging mij eene rilling door de leden. Hij wist niet, hoe laat het was, en wilde mij iets vragen! Natuurlijk antwoordde ik, dat ik geen tijd had, en naar de beurs moest, schoon het avond was: — maar als men zoo'n twintig jaren de beurs heeft bezocht.... en iemand wil u iets vragen, zonder te weten hoe laat het is....

Ik maakte mijn' knoop los, groette heel beleefd — want beleefd ben ik altijd — en ging de Kapelsteeg in, wat ik anders nooit doe, omdat het niet fatsoenlijk is; en fatsoen gaat mij boven alles. Ik hoop dat niemand het gezien heeft.

DERDE HOOFDSTUK.

Toen ik een dag daarna van de beurs kwam, zei Frits, dat er iemand geweest was om mij te spreken. Naar de beschrijving was het de Sjaalman. Hoe hij mij gevonden had.... ja, 't adreskaartje! Ik dacht er over, mijne kinderen van school te nemen; want het is lastig, nog twintig, dertig jaren later te worden nagezeten door een' schoolkameraad die een sjaal draagt in plaats van een jas, — en die niet weet hoe laat het is. Ook heb ik Frits verboden naar de Westermarkt te gaan als er kramen staan.

Den volgenden dag kreeg ik een brief met een groot pak. Ik zal u den brief laten lezen:

«Waarde Droogstoppel!»

Ik vind, dat hij wel had kunnen zeggen: «Weledele Heer Droogstoppel!» omdat ik Makelaar ben.

«Ik ben gisteren ten uwent geweest met het doel u een verzoek te doen: ik geloof, dat gij in goede omstandigheden verkeert,»

dat is waar: wij zijn met ons dertienen op het kantoor.

«en ik wenschte gebruik te maken van uw krediet om eene zaak tot stand te brengen, die voor mij van groot gewigt is.»

Zou men niet denken dat het om eene order op de voorjaarsveiling te doen was?

«Door velerlei omstandigheden ben ik op het oogenblik eenigzins om geld verlegen,»

eenigzins! Hij had geen hemd aan. Dat noemt hij «eenigzins.»

«ik kan mijne lieve vrouw niet alles geven wat tot veraangenaming des levens noodig is, en ook de opvoeding mijner kinderen is, uit een geldelijk oogpunt, niet zoo als ik wenschen zou.»

Veraangenaming des levens...? Opvoeding der kinderen...? Meent ge, dat hij voor zijne vrouw een loge in de Opera huren wilde, en zijne kinderen op een instituut doen te Genève? 't Was najaar, en vrij koud, — hij woonde op eene vliering zonder vuur. Toen ik dien brief ontving, wist ik dat niet, maar later ben ik bij hem geweest, en thans nog ben ik verstoord over den zotten toon van zijn geschrijf. Wat drommel! wie arm is, kan zeggen dat hij arm is; armen moeten er zijn: dat is noodig in de maatschappij; als hij maar geen aalmoes vraagt en niemand lastig valt, heb ik er volstrekt niets tegen, dat hij arm is; maar die opsiering der zaak komt niet te pas. Luister verder:

«Daar op mij de verpligting rust, te voorzien in de behoeften der mijnen, heb ik besloten een talent aan te wenden, dat, naar ik geloof, mij gegeven is. Ik ben dichter...»

Poeh! Gij weet, lezer, hoe ik en alle verstandige menschen daarover denken.

«...en schrijver. Sedert mijne kindschheid drukte ik mijne aandoeningen in verzen uit, en ook later schreef ik dagelijks neder wat er omging in mijne ziel. Ik geloof, dat onder dat alles eenige opstellen zijn die waarde hebben, en ik zoek daarvoor een uitgever. Maar dàt is juist het moeijelijke. Het publiek kent mij niet, en de uitgevers beoordeelen de werken meer naar den gevestigden naam van den schrijver dan naar den inhoud.»

Juist als wij de Koffij naar de renommee van de merken.

«Als ik dus mag aannemen, dat mijn werk niet geheel zonder verdienste is, zoude zulks toch eerst na de uitgave blijken, en de boekhandelaars vragen de betaling van drukloon, enz. vooruit,»

Daar hebben zij groot gelijk in.

«wat mij op dit oogenblik niet gelegen komt. Daar ik evenwel overtuigd ben dat mijn arbeid de kosten dekken zou, en gerust daarop mijn woord durf verpanden, ben ik, aangemoedigd door onze ontmoeting van voorgisteren,»

Dat noemt hij aanmoedigen!

«tot het besluit gekomen u te vragen of gij u bij eenen boekhandelaar als borg zoudt willen stellen voor de kosten eener eerste uitgave, al ware het slechts van een klein boekdeeltje. Ik laat de keus dier eerste proeve geheel aan u over. In het pak, dat hiernevens gaat, zult gij vele handschriften vinden: gij zult er uit zien dat ik veel gedacht, gewerkt en bijgewoond heb,»

Ik heb nooit gehoord, dat hij zaken deed.

«en als de gaaf van wèl zeggen mij niet geheel en al ontbreekt, is het gewis niet door gebrek aan *indrukken*, dat ik niet slagen zou.

«In afwachting van een vriendelijk antwoord noem ik mij uw oude schoolmakker.....»

En zijn naam stond er onder; doch ik verzwijg dien omdat ik er niet van houd, iemand in opspraak te brengen.

Lieve lezer, gij begrijpt hoe gek ik stond te kijken, toen men mij zoo op eens wilde verheffen tot makelaar in verzen. Ik ben zeker, als Sjaalman, — zoo zal ik hem maar blijven noemen — mij bij dag had gezien, dat hij zich met zulk een verzoek niet tot mij zou gewend hebben; want deftigheid en fatsoen laten zich niet verbergen; maar het was avond, en ik trek het mij dus niet aan.

Het spreekt van zelf, dat ik van die gekheid niets weten wilde. Ik zou het pak door Frits hebben laten terugbrengen, maar ik wist zijn adres niet, en hij liet niets van zich hooren. Ik dacht, dat hij ziek of dood was.

De vorige week was er krans bij de Rosemeijers, — die in suiker doen. Frits was voor het eerst meêgegaan; hij is zestien jaar, en ik vind het goed, dat een jong mensch in de wereld komt; anders loopt hij naar de Westermarkt of zoo iets. De meisjes hadden piano gespeeld en gezongen, en bij het dessert plaagden ze elkaêr met iets, dat in de voorkamer scheen gebeurd te zijn, — terwijl wij

achter aan 't *gentsch-whisten* waren — iets waarin Frits betrokken scheen. «Ja, ja, Louise,» riep Betsy Rosemeijer, «geschreid hebt ge, — Papa, Frits heeft Louise aan het schreijen gemaakt.»

Mijne vrouw zeide, dat Frits dan voortaan niet meer meê zou naar den krans; zij dacht dat hij Louise geknepen had, of zoo iets wat niet te pas komt, en ook ik maakte mij gereed om er een woordje bij te voegen, toen Louise riep:

«Neen, neen, — Frits is heel lief geweest, ik wou dat hij 't nog eens deed!»

— «Wàt dan?» Hij had haar niet geknepen, hij had gereciteerd, daar hebt ge 't.

Natuurlijk ziet de vrouw van het huis gaarne dat er aan het dessert een «aardigheidje» plaats heeft; — dat vult. Mevrouw Rosemeijer, — de Rosemeijers laten zich «*mevrouw*» noemen, omdat ze in suiker doen, en aandeel in een schip hebben, — mevrouw Rosemeijer begreep, dat wat Louise aan 't schreijen had gemaakt, ook òns vermaken zou, en vraagde een dacapo aan Frits, die zoo rood zag als een kalkoen. Ik begreep om de wereld niet wàt hij dan toch opgesneden had; ik kende zijn repertoire op een haar. Dat was: *de godenbruiloft*, *de boeken van het oude Testament op rijm*, en een episode uit de *bruiloft van Kamacho*, dat de jongens altijd zoo aardig vinden, omdat er iets van een «brillekiek» in komt; en wat er onder dit alles wezen kon dat tranen uitlokte was mij een raadsel; — 't is waar, zoo'n meisje schreit gaauw.

— «Toe, Frits! och ja, Frits! kom, Frits!» — en Frits begon. Daar ik niet houd van dat bestudeerd spannen van des lezers nieuwsgierigheid, zal ik maar dadelijk zeggen, dat ze te huis het pak van Sjaalman hadden opengemaakt, en daaruit hadden Frits en Marie eene neuswijsheid en eene sentimentaliteit geput, die mij later veel last in huis gehaald hebben. Ik wil u nu maar terstond zeggen, lezer, dat dit boek ook uit dat pak komt, en ik zal mij naderhand behoorlijk daarop verantwoorden; want ik hecht er aan, dat men mij beschouwe als iemand die de waarheid lief heeft en die goed voor zijne zaken is. (Last & C°., Makelaars in Koffij, Lauriergracht, N°. 37.)

Toen reciteerde Frits een ding, dat van nonsense aan één hing, neen, het hing niet aan een. Een jong mensch schreef aan zijne

moeder, dat hij verliefd was geweest, en dat zijn meisje met een ander getrouwd was — waarin ze groot gelijk had, vind ik, — dat hij echter, in weêrwil hiervan, altijd veel van zijne moeder hield. Zijn die laatste drie regels duidelijk of niet? Vindt gij dat er veel omslag noodig is om dat te zeggen? Welnu ik heb een broodje met kaas gegeten, daarna twee peren geschild, en ik was ruim half gereed met het orberen van de tweede, voor Frits klaar was met die vertelling. Maar Louise schreide weêr, en de dames zeiden, dat het heel mooi was. Toen vertelde Frits, die, geloof ik, meende, dat hij een groot stuk had uitgevoerd, dat hij het in dat pak had gevonden van dien man die een sjaal droeg, en ik legde aan de heeren uit, hoe dat in mijn huis kwam, maar van de Griekin sprak ik niet, omdat Frits er bij was, en ook zeide ik niets van de Kapelsteeg. Ieder vond, dat ik heel goed had gehandeld, mij van dien man af te helpen. Straks zult gij zien, dat er ook andere dingen in dat pak waren van meer solieden aard, en daarvan komt een en ander in dit boek, omdat de *Koffijveilingen van de Handel-Maatschappij* er mede in verband staan; want ik leef voor mijn vak.

Later vraagde mij de uitgever of ik hier niet bijvoegen wilde wat Frits gereciteerd had. Ik wil het wel doen, mits men wete, dat ik mij niet ophoud met die dingen. Alles leugens en gekheid. Ik houd mijne aanmerkingen terug, anders wordt mijn boek te dik. Ik wil hier alleen bijzeggen, dat die vertelling in 18.3 te Padang geschreven is, en dat dit een inférieur merk is — de Koffij, meen ik.

Moeder! 'k ben wel ver van 't land,
Waar mij 't leven werd geschonken,
Waar mijne eerste tranen blonken,
Waar ik opwies aan uw hand;
Waar uw moedertrouw der ziel
Van den knaap haar zorgen wijdde
En hem liefdrijk stond ter zijde,
En hem ophief als hij viel;
Schijnbaar scheurde 't lot de banden,
Die ons bonden, wreed van een....
'k Sta hier wel aan vreemde stranden
Met mij zelf, en God... alleen,...

Maar toch, moeder, wat me griefde,
Wat mij vreugd gaf of verdriet,
Moeder! twijfel aan de liefde,
Aan het hart uws lievlings niet!

t Is nog naauwlijks twee paar jaren,
Toen ik 't laatst op gindschen grond
Zwijgend aan den oever stond
Om de toekomst in te staren;
Toen ik 't schoone tot mij riep
Dat ik van die toekomst wachtte
En het heden stout verachtte
En mij paradijzen schiep;
Toen, door alle stoornis heen
Die zich opdeed voor mijn schreên,
't Hart zich koen een uitweg baande,
En zich droomend zalig waande....

Maar die tijd, sinds 't laatst vaarwel
Hoe gezwind ook ons onttogen,
Onbevatbaar bliksemsnel,
Als een schim voorbijgevlogen,....
O, hij liet in 't voorwaartsgaan,
Diepe, diepe sporen staan!
'k Proefde vreugde en smart met één,
'k Heb gedacht en 'k heb gestreden,
'k Heb gejuicht en 'k heb gebeden....
't Is me als vlogen eeuwen heen!
'k Heb naar levensheil gestreefd,
'k Heb gevonden en verloren,
En, een kind nog kort te voren,
Jaren in één uur doorleefd....

Maar toch, moeder! wil 't gelooven,
Bij den hemel die mij ziet,
Moeder! wil het toch gelooven....
Neen, uw kind vergat u niet!

'k Minde een meisje. Heel mijn leven
Scheen mij door die liefde schoon;
'k Zag in haar een eerekroon,
Als een eindloon van mijn streven,

Mij door God ten doel gegeven; —
  Zalig door den reinen schat,
Die Zijn zorg mij toegewogen,
  Die Zijn gunst geschonken had,
Dankte ik met een traan in de oogen;...
  Liefde was met godsdienst één,
En 't gemoed, dat opgetogen,
Dankend opsteeg tot den Hoogen
  Dankte en bad voor haar alleen!...

Zorgen baarde mij die liefde,
  Onrust kwelde mij het hart,
  En ondraaglijk was de smart,
Die mij 't week gemoed doorgriefde.
  'k Heb slechts angst en leed gegaêrd,
Waar ik 't hoogst genot verwachtte,
En voor 't heil waarnaar ik trachtte,
  Was mij gif en wee bewaard....

'k Vond genot in 't lijdend zwijgen!
  'k Stond standvastig hopend daar;
Onspoed deed den prijs mij stijgen,...
  'k Droeg en leed zoo graag voor haar!
'k Telde ramp noch onspoedsslagen,
  Vreugde schiep ik in verdriet,
Alles, alles wilde ik dragen,...
  Roofde 't lot mij haar slechts niet.

En het beeld, *mij* 't schoonste op aarde,
  Dat ik omdroeg in 't gemoed
  Als een onwaardeerbaar goed,
En zoo trouw in 't hart bewaarde,...
Vreemd was 't eenmaal aan mijn zinnen!
  En al houdt die liefde stand
Tot de laatste snik van 't leven
  Me in een beter vaderland
Eind'lijk haar zal wedergeven,...
'k Had *begonnen* haar te minnen!

  Wat is min die eens *begon*,
Bij de liefde *mèt* het leven
't Kind door God in 't hart gedreven
  Toen het nog niet staam'len kon?...

Toen het aan de moederborst,
Naauw den moederschoot onttogen,
'tEerste vocht vond voor den dorst,
'tEerste licht in Moederoogen?...

Neen, geen band die vaster bindt,
Vaster harten houdt omsloten,
Dan de band, door *God* gesloten,
Tusschen 't moederhart en 't kind!

En een hart, dat zóó zich hechtte
Aan het schoon, dat even blonk,
Dat mij niets dan doornen schonk,
En geen enkel bloempje vlechtte,...
Zou *datzelfde* hart de trouw
Van het moederhart vergeten; —
En de liefde van de vrouw,
Die mijne eerste kinderkreten
Opving in 't bezorgd gemoed, —
Die mij, als ik weende, suste,
Traantjes van de wangen kuste,....
Die mij voedde met haar bloed?....

Moeder! wil het niet gelooven,
Bij den hemel die mij ziet,
Moeder! wil het niet gelooven,
Neen, uw kind vergat u niet!

'k Ben hier vèr van wat het leven
Ginds ons zoets en schoons kan geven;
En 't genot van d'eerste jeugd,
Vaak geroemd en hoog geprezen,
Kan wel hier mijn deel niet wezen;
'tEenzaam harte kent geen vreugd.
Steil en doornig zijn mijn paden,
Onspoed drukt mij diep ter neêr,
En de last mij opgeladen
Knelt me, en doet het hart mij zeer; —
Laat het slechts mijn tranen tuigen,
Als zoo menig moed'loos uur
Me in den boezem der Natuur,
'tHoofd zoo treurig neêr doet buigen,....

Vaak als mij de moed ontzonk,
Is de zucht mij schier ontvloden:
„Vader! schenk mij bij de dooden,
„Wat het leven mij niet schonk! —
„Vader! geef me aan gene zijde,
„Als de mond des doods mij kust, —
„Vader! geef me aan gene zijde
„Wat ik hier niet smaakte.... RUST!"
Maar, bestervend op mijn lippen,
Steeg die beê niet tot den Heer,....
'k Boog wel beî mijn knieën neer, —
'k Voelde wel een zucht me ontglippen, —
Maar het was: *„nog niet, o Heer!*
„Geef mij eerst mijn moeder weêr!"

VIERDE HOOFDSTUK.

Voor ik verder ga moet ik u zeggen, dat de jonge Stern gekomen is; het is een aardig ventje. Hij schijnt vlug en bekwaam; maar ik geloof dat hij «*schwärmt*». Marie is dertien jaar. Zijn uitzet is heel netjes; hij is aan het kopijboek, om zich te oefenen in den Hollandschen stijl. Ik ben benieuwd, of er spoedig orders van Ludwig Stern zullen komen. Marie zal een paar pantoffels voor hem borduren, — voor den jongen Stern, meen ik. — Busselinck & Waterman hebben achter het net gevischt,... een fatsoenlijk makelaar onderkruipt niet, dàt zeg ik.

Den dag na dat kransje bij de Rosemeijers, die in suiker doen, riep ik Frits, en gelastte hem mij dat pak te brengen van Sjaalman. Gij moet weten, lezer, dat ik in mijn gezin zeer strikt ben op godsdienst en zedelijkheid. Welnu, den vorigen avond, juist toen ik mijne eerste peer had geschild, las ik op het gelaat van een der meisjes, dat er iets in dat vers voorkwam, dat niet pluis was. Ik zelf had naar dat ding niet geluisterd; maar ik had gezien dat Betsy haar broodje verkruimelde, en dat was mij genoeg. Gij zult inzien, lezer, met iemand te doen te hebben, die weet wat er omgaat in de wereld. Ik liet mij dus door Frits dat fraaije stuk van den laatsten avond voorleggen, en ik vond heel spoedig den regel, die Betsy's broodje verkruimeld had. Er wordt daar gesproken van een kind, dat aan de borst ligt der moeder, — dat kan er dóór, — maar: «dat ter naauwernood aan den moederlijken schoot onttogen is,» zie, dàt vond ik niet goed, — om daarover te *spreken*, meen ik, — en mijne vrouw ook niet. Marie is dertien jaren. Van «kool» of dergelijke, wordt bij ons

aan huis niet gesproken; maar zóo de zaken bij den naam te noemen, behoeft ook niet, omdat ik zoo op zedelijkheid gesteld ben. Ik deed Frits, die dat ding nu eenmaal «uitwendig wist,» zoo als Stern dat noemt, beloven, dat hij het nooit weêr opzeggen zou, — althans niet voor hij lid van *Doctrina* was, omdat daar geene jonge meisjes komen — en toen borg ik het in mijn' lessenaar, dat vers meen ik. Maar ik moest weten of er niet meer in dat pak was, dat aanstoot geven kon; daar ging ik aan het zoeken en bladeren; alles lezen kon ik niet; want ik vond er talen in, die ik niet verstond, en daar viel mijn oog op een bundel: «*Verslag over de Koffijkultuur in de Residentie Menado.*»

Mijn hart sprong op, omdat ik makelaar in Koffij ben, (Lauriergracht N°. 37) en *Menado* is een goed merk. Dus die Sjaalman, die onzedelijke verzen maakte, had in Koffij gewerkt. Ik zag het pak met een geheel ander oog aan. Ik vond er stukken in, die ik wel niet alle begreep, maar die werkelijk kennis van zaken aantoonden. Er waren staten, opgaven, berekeningen met cijfers, waaraan geen rijm te bekennen was, en alles was met zulk eene zorg en naauwkeurigheid bewerkt, dat ik, ronduit gezegd, — want ik houd van de waarheid — op het denkbeeld kwam, dat die Sjaalman, als de derde klerk eens uitviel, — wat gebeuren kan, daar hij oud en stuntelig wordt, — heel goed diens plaats zou kunnen innemen. Het spreekt van zelf, dat ik eerst informatiën nemen zoude naar eerlijkheid, geloof en fatsoen; want ik neem niemand op het kantoor, voor ik dáárvan zeker ben: dat is een vast principe van mij. Gij hebt het gezien uit mijn' brief aan Ludwig Stern.

Ik wilde voor Frits niet weten, dat ik belang begon te stellen in den inhoud van dat pak, en stuurde hem daarom weg. Het werd mij indedaad duizelig, toen ik zoo den eenen bundel vóór, den anderen nà, opnam, en de opschriften las. Het is waar, er waren vele verzen onder, maar veel nuttigs ook, en ik stond verbaasd over de verscheidenheid der behandelde onderwerpen. Ik beken — want ik houd van de waarheid — dat ik, die altijd in koffij gedaan heb, niet in staat ben de waarde van alles te beoordeelen; maar, ook zonder die beoordeeling, was de lijst der opschriften alleen reeds kurieus. Daar ik u de geschiedenis van

den Griek verteld heb, weet gij, dat ik in mijne jeugd eenigzins ben gelatiniseerd geworden, en hoezeer ik mij in korrespondentie onthoud van alle citaten — wat op een makelaarskantoor ook niet te pas komen zou, — dacht ik echter bij het zien van dat alles: «de omnibus aliquid, de toto nihil» of «multa non multum».

Maar dat was eigenlijk meer uit eene soort van boosheid, en uit de zucht om de geleerdheid, die er voor mij lag, in het latijn aan te spreken, dan wel omdat ik het meende. Want, waar ik het een of ander stuk wat langer inzag, moest ik bekennen, dat de schrijver mij toescheen op de hoogte van zijne taak te staan, en zelfs eene groote soliditeit in zijne redeneringen te bezitten.

Ik vond daar verhandelingen en opstellen:

Over het Sanskriet, als moeder der Germaansche taaltakken.

Over de strafbepalingen op kindermoord.

Over den oorsprong van den adel.

Over het verschil tusschen de begrippen: «Oneindige tijd» en *«Eeuwigheid.»*

Over de kansrekening.

Over het boek van Job. (Er was nog iets over *Job;* maar dat waren verzen.)

Over de proteïne in de athmospherische lucht.

Over de staatkunde van Rusland.

Over de klinkletters.

Over de cellulaire gevangenissen.

Over de oude stellingen omtrent het «horror vacui.»

Over de wenschelijkheid der afschaffing van strafbepalingen op laster.

Over de oorzaken van den opstand der Nederlanders tegen Spanje, niet liggende in de begeerte naar godsdienstige of staatkundige vrijheid.

Over het «perpetuum mobile,» de cirkelkwadratuur en den wortel van wortellooze getallen.

Over de zwaarte van het licht.

Over den achteruitgang der beschaving sedert het ontstaan des Christendoms.

Over de IJslandsche Mythologie.

Over den Emile van Rousseau.

Over de Civiele Regtsvordering in zaken van koophandel.

Over Sirius als middelpunt van een zonnestelsel.

Over inkomende regten als ondoeltreffend, onkiesch, onregtvaardig en onzedelijk. (daarvan had ik nooit iets gehoord.)

Over verzen als oudste taal. (dat geloof ik niet.)

Over de witte mieren.

Over het tegennatuurlijke van Schoolinrigtingen.

Over de prostitutie in het huwelijk. (dat is een schandelijk stuk.)

Over hydraulische onderwerpen in verband met rijstkultuur.

Over het schijnbaar overwigt der westersche beschaving.

Over kadaster, registratie en zegel.

Over kinderboekjes, fabels en sprookjes. (dat wil ik wel eens lezen, omdat hij op waarheid aandringt.)

Over bemiddeling in den handel. (dat bevalt mij minder: ik geloof dat hij de makelaars wil afschaffen; maar ik heb het toch ter zijde gelegd, omdat er een en ander in voorkomt, dat ik gebruiken kan voor mijn boek.)

Over successieregt.

Over kuischheid als uitvinding. (dat begrijp ik niet.)

Over vermenigvuldiging. (die titel is zeer eenvoudig, maar er staat veel in, waaraan ik vroeger niet gedacht had.)

Over zekere soort van geest der Franschen, als een gevolg der armoede van hunne taal. (dat laat ik gelden. Geestigheid en armoede.... hij kan het weten.)

Over het verband tusschen de romans van August Lafontaine en de tering. (dat wil ik eens lezen, omdat er van dien *Lafontaine* boeken op zolder liggen; maar hij zegt, dat de invloed zich eerst openbaart in het tweede geslacht; — mijn grootvader las niet.)

Over de magt der Engelschen buiten Europa.

Over het Godsgerigt in de middeleeuwen en thans.

Over de rekenkunde bij de Romeinen.

Over armoede aan poësie bij toonzetters.

Over pietistery, biologie en tafeldans.

Over besmettelijke ziekten.

Over den Moorschen bouwtrant.

Over de kracht der vooroordeelen, blijkbaar uit ziekten, die door

togt veroorzaakt zijn. (heb ik niet gezegd, dat de lijst kurieus was.)

Over de Duitsche eenheid.

Over de lengte op zee. (Ik denk, dat op zee alles wel even lang zal wezen als op het land.)

Over de pligten eener regering omtrent publieke vermakelijkheden.

Over de overeenstemming tusschen de Schotsche en Friesche talen.

Over prosodie.

Over de schoonheid der vrouwen te Nimes en te Arles, met een onderzoek naar het stelsel van kolonisatie der Phoeniciërs.

Over landbouwkontrakten op Java.

Over het zuigvermogen van een nieuw-model pomp.

Over légitimiteit van dynastiën.

Over de volksletterkunde in Javaansche rhapsoden.

Over de nieuwe wijze van reven.

Over de percussie, toegepast op handgranaten. (Dat stuk dateert van 1847, dus vóór Orsini.)

Over het begrip van eer.

Over de Apokryphe boeken.

Over de wetten van Solon, Lykurgus, Zoroaster en *Confusius.*

Over de ouderlijke magt.

Over Shakespeare als geschiedschrijver.

Over de slavernij in Europa. (wat hij daarmede bedoelt, begrijp ik niet.)

Over schroefwatermolens.

Over het souverein regt van gratie.

Over de chemische bestanddeelen der Ceylonsche kaneel.

Over de tucht op koopvaardijschepen.

Over de opiumpacht op Java.

Over de bepalingen omtrent het verkoopen van gif.

Over het doorgraven der landengte van Suez, en de gevolgen daarvan.

Over de betaling van landrenten in naturâ.

Over de koffijkultuur te Menado. (dat heb ik al genoemd.)

Over de scheuring van het Romeinsche rijk.

Over de «gemüthlichkeit» der Duitschers.

Over de Scandinavische Edda.

Over de pligt van Frankrijk om in den Indischen Archipel zich een tegenwigt tegen Engeland te verschaffen. (dit was in het Fransch, ik weet niet waarom.)

Over het azijn maken.

Over de vereering van Schiller en Göthe in den Duitschen middelstand.

Over de aanspraken van den mensch op geluk.

Over het regt van opstand bij onderdrukking. (dit was in het *Javaansch*, ik ben dien titel eerst later te weten gekomen.)

Over ministeriële verantwoordelijkheid.

Over eenige punten in de kriminele regtsvordering.

Over het regt van een volk, te eischen dat de opgebragte belasting ten zijnen behoeve worde aangewend. (dit was weêr in het *Javaansch.*)

Over de dubbele A *en de Grieksche* ETA.

Over het bestaan van eenen onpersoonlijken God in de harten der menschen.

Over den stijl.

Over eene konstitutie voor het rijk «Insulinde» (ik heb nooit van dat rijk gehoord.)

Over het gebrek aan ephelkustiek in onze taalregels.

Over pedanterie. (ik geloof dat dit stuk met veel kennis van zaken geschreven is.)

Over de verpligting van Europa aan de Portugezen.

Over boschgeluiden.

Over brandbaarheid van water. (ik denk dat hij «sterk water» bedoelt.)

Over de melkzee. (ik heb daarvan nooit gehoord; het schijnt iets te zijn in de nabijheid van *Banda.*)

Over zieners en profeten.

Over electriciteit als beweegkracht, zonder week ijzer.

Over ebbe en vloed der beschaving

Over epidemisch bederf in staathuishoudingen.

Over bevoorregte Handelmaatschappijen. (hierin komt een en ander voor, dat ik noodig heb voor mijn boek.)

Over etymologie als hulpbron bij ethnologische studiën.

Over de vogelnestklippen aan de Javasche Zuidkust.
Over de plaats waar de dag aanvangt. (dat begrijp ik niet)
Over persoonlijke begrippen als maatstaf der verantwoordelijkheid in de zedelijke wereld.
Over galanterie.
Over den versbouw der Hebreën.
Over de «century of inventions» van den Markies van Worcester.
Over de niet-etende bevolking van het eiland Rotti bij Timor. (dat moet goedkoop leven zijn, daar.)
Over het menscheneten der Battah's en het koppensnellen der Alfoeren.
Over het wantrouwen op de publieke zedelijkheid. (hij wil, geloof ik, de slotenmakers afschaffen, *ik* ben er tegen.)
Over «het regt» en «de regten.»
Over Béranger als wijsgeer. (dat begrijp ik weêr niet.)
Over den afkeer der Maleijers van den Javaan.
Over de onwaarde van het onderwijs op de zoogenaamde hoogescholen.
Over den liefdeloozen geest onzer voorouders, blijkbaar uit hunne begrippen van God.
Over den zamenhang der zintuigen. ('t is waar, toen ik hem zag, rook ik rozenolie.)
Over den puntwortel van den koffijboom, (dat heb ik ter zijde gelegd voor mijn boek.)
Over gevoel en gevoeligheid. (*«sensiblerie,» «empfindelei.»*)
Over de verwarring van Mythologie en Godsdienst.
Over de saguweer in de Molukken.
Over de toekomst van den Nederlandschen handel (dit is eigenlijk het stuk, dat mij bewogen heeft mijn boek te schrijven: hij zegt dat er niet altijd zulke groote koffijveilingen zullen gehouden worden, en ik leef voor mijn vak.
Over Genesis. (een infaam stuk.)
Over de geheime genootschappen der Chinezen.
Over het teekenen als natuurlijk schrift.
Over waarheid in poësie. (wel zeker.)
Over de impopulariteit der rijstpelmolens op Java.

Over het verband tusschen poësie en mathematische wetenschappen.

Over de Waijangs der Chinezen.

Over den prijs der Java-koffij. (dat heb ik ter zijde gelegd.)

Over een Europeesch muntstelsel.

Over besproeijing van gemeene velden.

Over den invloed van de vermenging van rassen op den geest.

Over evenwigt in den handel. (hij spreekt daarin van wisselagio; ik heb het op zij gelegd voor mijn boek.)

Over het standhouden van Aziatische gewoonten. (hij zegt, dat *Jezus* een tulband droeg.)

Over de denkbeelden van Malthus omtrent het cijfer der bevolking in verband met de onderhoudsmiddelen.

Over de oorspronkelijke bevolking van Amerika.

Over de havenhoofden te Batavia, Samarang en Soerabaya.

Over bouwkunde, als uitdrukking van denkbeelden.

Over de verhouding der Europesche ambtenaren tot de regenten op Java. (hiervan komt een en ander in mijn boek.)

Over het wonen in kelders te Amsterdam.

Over de kracht der dwaling.

Over de werkeloosheid van een Opperwezen bij volmaakte natuurwetten.

Over het zoutmonopolie op Java.

Over de wormen in de sagopalm.

Over de Spreuken, den Prediker, het Hooglied en de Pantoens der Javanen.

Over het «jus primi occupantis.»

Over de armoede der schilderkunst.

Over de onzedelijkheid van het hengelen. (wie heeft ooit daarvan gehoord?)

Over de misdaden der Europeërs buiten Europa.

Over de wapenen der zwakkere diersoorten.

Over het «jus talionis.»

En dit was nog niet alles. Ik vond, om van de verzen niet te spreken, — er waren er in alle talen, — een aantal bundeltjes,

waaraan het opschrift ontbrak; — romancen in 't Maleisch, krijgszangen in 't Javaansch, en wat niet al! Ook vond ik brieven, waarvan velen in talen die ik niet verstond. Sommigen waren aan hem gerigt, anderen dóór hem geschreven, of liever het waren slechts afschriften; doch hij scheen daarmede het oog op iets te hebben; want alles was door andere personen geteekend voor «gelijkluidend met het oorspronkelijke». Dan vond ik nog uittreksels uit dagboeken, aanteekeningen en losse gedachten, sommigen werkelijk heel los.

Ik had, zoo als ik reeds zeide, eenige stukken ter zijde gelegd omdat ze mij toeschenen in mijn vak te pas te komen, en voor mijn vak leef ik; — maar ik moet bekennen, dat ik met de rest verlegen was. Hem het pak terug zenden kon ik niet; want ik wist niet waar hij woonde. Het was nu eenmaal open: ik kon niet loochenen, dat ik het had ingezien, en dat zoude ik ook niet gedaan hebben, omdat ik zoo van de waarheid houd, en vruchteloos beproefd had het weder te sluiten, juist zoo als 't geweest was. Bovendien kon ik niet ontveinzen, dat eenige stukken, die over koffij handelden, mij belang inboezemden, en dat ik gaarne daarvan gebruik maken zou. Ik las dagelijks hier en daar eenige bladzijden en ik kwam hoe langer hoe meer, (Frits zegt: «*hoe langs zoo meer*») *hoe* meer tot de overtuiging, dat men makelaar in koffij moet wezen, om zóó juist te weten te komen, wat er in de wereld omgaat. Ik ben overtuigd dat de Rosemeijers, die in suiker doen, nooit zoo iets onder de oogen hebben gehad.

Nu vreesde ik, dat die Sjaalman op eens weêr voor mij zou staan; en dat hij mij weêr iets te zeggen zou hebben. Het speet mij nu, dat ik dien avond de Kapelsteeg was ingegaan, en ik zag in, dat men nooit den fatsoenlijken weg verlaten moet. Natuurlijk had hij mij om geld gevraagd, en van zijn pak gesproken. Ik had hem misschien iets gegeven, en als hij mij dan den volgenden dag die massa schrijverij had toegezonden, ware het mijn wettig eigendom geweest. Ik zou dan de tarwe hebben kunnen scheiden van het kaf; ik had er de nummers uitgehouden, die ik noodig had voor mijn boek, en de rest verbrand, of in de papiermand geworpen, hetgeen ik nu niet doen kon; want als hij weêr kwam zou ik het moeten leveren, en hij, ziende dat ik

belang stelde in een paar stukken van zijne hand, zoude al zeer ligt te veel daarvoor vorderen; want niets geeft den verkooper meer overwigt, dan de ontdekking, dat de kooper om zijne waar verlegen is. Zulk eene positie wordt dan ook door een koopman, die zijn vak verstaat, zooveel mogelijk vermeden.

Een ander denkbeeld, ik sprak er reeds van, dat bewijzen moge, hoe ontvankelijk het bezoeken van de beurs iemand laten kan voor menschlievende indrukken, was dit: Bastiaans, dat is de derde bediende, die zoo oud en stuntelig wordt, was den laatsten tijd van de dertig dagen zeker geen vijf-en-twintig binnen geweest, en als hij aan 't kantoor komt doet hij nog dikwijls zijn werk slecht. Als eerlijk man ben ik tegenover de firma — Last & C°. sedert de Meijers er uit zijn, — verpligt te zorgen, dat ieder zijn werk doe; want ik mag niet uit verkeerd begrepen medelijden of overgevoeligheid het geld van de firma wegwerpen. Zóó is mijn principe. Ik geef liever dien Bastiaans uit mijn eigen zak een driegulden, dan dat ik voortga hem de zevenhonderd gulden 's jaars uit te betalen, die hij niet meer verdient. Ik heb uitgerekend dat die man, sedert vier-en-dertig jaren, aan inkomen — zoo van Last & C°. als vroeger van Last & Meijer, maar de Meijers zijn er uit — genoten heeft de som van bijna vijftien duizend gulden, en dat is voor een burgerman een aardig sommetje; er zijn er weinig in dien stand, die dat bezitten. Regt tot klagen heeft hij dus niet. Ik ben op die berekening gekomen door dat stuk van Sjaalman over de multiplicatie.

Die Sjaalman schrijft een goede hand, dacht ik, hij zag er armoedig uit, hij wist niet hoe laat het was, — hoe zou het wezen, dacht ik, als ik hem de plaats van Bastiaans gaf? Ik zou hem in dat geval zeggen, dat hij mij «mijnheer» moest noemen: dat zou hij zelf wel begrijpen; want een bediende kan toch zijn patroon niet bij den naam aanspreken, en hij ware misschien voor zijn leven geholpen. Hij zou kunnen beginnen met vier- of vijf honderd gulden. Bastiaans heeft ook lang gewerkt voor hij tot zeven honderd opklom, en ik had eene goede daad gedaan. Ja, met drie honderd gulden zou hij wel kunnen beginnen; want daar hij nooit in zaken geweest is, zou hij de eerste jaren als leertijd kunnen beschouwen, dat dan ook billijk is, want hij kan

zich niet gelijk stellen met menschen die veel gewerkt hebben; ik ben zeker dat hij met twee honderd gulden tevreden zou zijn....

Maar ik was niet gerust over zijn gedrag.... hij had een' sjaal om; en bovendien ik wist niet waar hij woonde.

Een paar dagen daarna waren de jonge Stern en Frits te zamen op eene boekverkooping geweest in «het wapen van Bern.» Ik had Frits verboden iets te koopen; maar Stern, die ruim zakgeld heeft, kwam met eenige vodden t'huis, dat is zijn zaak. Doch zie, daar vertelde Frits, dat hij Sjaalman gezien had, die bij de verkooping geëmploijeerd scheen. Hij had de boeken uit de kasten genomen, en die voortgeschoven op de lange tafel naar den afslager. Frits zei, dat hij zeer bleek zag en dat een heer, die daar het opzigt scheen te hebben, hem bekeven had, omdat hij een paar jaargangen van de Aglaja had laten vallen; dat ik dan ook zeer onhandig vind; want dat is eene allerliefste verzameling van dames-handwerken; Marie heeft het zamen met de Rosemeijers, die in suiker doen: zij knoopt er uit, uit de Aglaja meen ik. Maar onder dat kijven had Frits gehoord, dat hij vijftien stuivers daags verdiende. «Denkje dat ik van plan ben, vijftien stuivers daags aan jouw weg te gooijen?» had die heer gezegd. Ik rekende uit, dat vijftien stuivers daags, — ik denk dat de Zon- en feestdagen niet tellen; anders had hij een maand- of een jaargeld genoemd, — twee honderd vijf-en-twintig gulden 's jaars uitmaken. Ik ben snel in mijne besluiten — als men zoo lang in zaken is, weet men dadelijk wat men te doen heeft, — en den volgenden morgen vroeg was ik bij Gaafzuiger, dat is de boekhandelaar die de verkooping gehouden had. Ik vraagde naar den man, die de Aglaja had laten vallen.

— «Die heeft zijn congé», zei Gaafzuiger: «hij was lui, pedant en ziekelijk.»

Ik kocht een doosje ouwels, en besloot terstond, het met Bastiaans nog wat aan te zien; ik kon er niet toe besluiten een' oud man zoo op straat te zetten. Streng, maar, waar het wezen kan, zachtmoedig, is altijd mijn principe geweest. Ik verzuim echter nooit iets te vernemen wat te pas kan komen in de zaken, en daarom vraagde ik aan Gaafzuiger, waar die Sjaalman woonde. Hij gaf mij het adres en ik schreef het op.

Ik peinsde gedurig over mijn boek, maar daar ik van waarheid houd, moet ik ronduit zeggen, dat ik niet wist, hoe ik het daarmeê zou aanleggen. Een ding staat vast: de bouwstoffen, die ik in Sjaalman's pak gevonden had, waren belangrijk voor de makelaars in koffij. De vraag was maar, hoe ik handelen moest, om die bouwstoffen behoorlijk te schiften en bijeen te brengen; ieder makelaar weet van hoeveel gewigt eene goede sortering der kavelingen is.

Maar, schrijven, buiten de korrespondentie met de principalen, ligt zoo niet in mijn kring, en toch voelde ik, dat ik schrijven moest; omdat misschien de toekomst van het vak er van afhangt. De inlichtingen, die ik in de bundels van Sjaalman vond, zijn niet van dien aard, dat Last & C°. het nut daarvan voor zich alleen kunnen houden; als dit zoo ware begrijpt ieder, dat ik niet de moeite zou nemen, een boek te laten drukken wat Busselinck & Waterman ook te lezen krijgen; want wie een konkurrent op den weg helpt is eèn gek, dat is een vast principe van mij. Neen, ik zag in, dat er een gevaar dreigt, dat de geheele koffijmarkt bederven zou; — een gevaar dat alleen door de vereende krachten van alle makelaars kan worden afgeweerd, en zelfs is het mogelijk dat die krachten daartoe nog niet voldoende zijn, en dat ook de suikerrafinadeurs (Frits zegt: «rafineurs» maar ik schrijf «nadeurs» dat doen de Rosemeijers ook, en die *doen* in suiker. Ik weet wel dat men zegt «*gerafineerde schelm*» en niet «*gerafinadeerde schelm*» maar dat is, omdat, als men met schelmen te doen heeft, men er zich zoo kort mogelijk afhelpt;) dat ook de rafinadeurs, en de handelaren in indigo er bij noodig zullen wezen.

Als ik zoo al schrijvende nadenk, komt het mij voor, dat zelfs de scheepsreederijen er eenigzins in betrokken zijn, en de koopvaardijvloot... zeker, dat is waar. En de zeilenmakers ook, en de minister van finantiën, en de armbesturen, en de andere ministers, en de pasteibakkers, en de galanteriekramers, en de vrouwen, en de scheepsbouwmeesters, en de groothandelaars, en die in 't klein verkoopen, en de huisbewaarders, en de tuinluî.

En, het is zonderling, hoe de gedachten onder 't schrijven in

iemand opkomen, mijn boek gaat ook de molenaars aan, en de dominées, en hen, die Hollowaypillen verkoopen, en de likeurstokers, en de pannenbakkers, en hen, die van staatsschuld leven, en de pompenmakers, en de touwslagers, en de wevers, en de slagers, en de klerken op een makelaarskantoor, en de aandeelhouders van de Nederlandsche Handelmaatschappij, en eigenlijk, wel beschouwd, alle anderen ook...

En den Koning ook,... ja, den Koning vooral!

Mijn boek *moet* de wereld in. Dááraan is niets te doen... laat dan Busselinck & Waterman het ook te lezen krijgen,... afgunst is mijn zaak niet; maar knoeijers en onderkruipers zijn zij, dat zeg ik. Ik heb dit nog heden aan den jongen Stern gezegd, toen ik hem in «Artis» introduceerde; hij kan het gerust schrijven aan zijn' vader.

Zoo zat ik daar voor een paar dagen nog vreesselijk in den brand met mijn boek, en zie, Frits heeft mij op den weg gebragt. Ik heb hem zelf dat niet gezegd, omdat ik niet goedvind iemand te laten merken, dat men verpligting aan hem heeft, dat is een principe van mij, maar wáár is het. Hij zeide, dat Stern zoo'n knappe jongen was, dat hij zulke snelle vorderingen in het hollandsch maakte, en dat hij duitsche verzen van Sjaalman in het hollandsch vertaald had. Ge ziet, de verkeerde wereld was in mijn huis: de *Hollander* had in het duitsch geschreven, en de *Duitscher* vertaalde in het hollandsch; als ieder zich bij zijne eigene taal had gehouden, zou er moeite gespaard zijn. Maar, dacht ik, als ik mijn boek door dien Stern schrijven liet,... als ik er wat bij te voegen heb, schrijf ik zelf van tijd tot tijd een hoofdstuk. Frits kan ook helpen; hij heeft een lijstje van woorden die met twee eés geschreven worden, en Marie kan in 't net schrijven; dat is met één voor den lezer een waarborg tegen alle onzedelijkheid; want dit begrijpt ge toch, dat een fatsoenlijk makelaar aan zijne dochter niets in handen geven zal, wat niet strookt met de zeden en het fatsoen.

Ik heb de beide jongens toen over mijn plan gesproken, en zij vonden het goed. Alleen scheen Stern, die eene tint van letterkunde over zich heeft, zoo als alle Duitschers, stem te willen hebben in de wijze van uitvoering. Dit beviel mij nu

wel niet; maar omdat de voorjaarsveiling op hand is, en ik van Ludwig Stern nog geene orders heb, wilde ik hem niet te sterk kontrariëren. Hij zeide, dat «als de borst hem gloeide van gevoel voor het ware en schoone, geen magt ter wereld hem beletten kon, de toonen aan te slaan die met zulk een gevoel overeenstemmen; en dat hij liever zweeg, dan zijne woorden te zien omklemd door de onteerende kluisters der alledaagsheid.» (Frits zegt «*schheid*» maar dat doe ik niet, 't woord is lang genoeg zóó.) Ik vond dit nu wel heel gek van Stern; maar mijn vak gaat mij voor alles, en de Oude is een goed huis. Wij stelden dus vast:

1°. Dat hij alle weken een paar hoofdstukken zou leveren voor mijn boek.

2°. Dat ik in zijn geschrijf niets zou veranderen.

3°. Dat Frits de taalfouten verbeteren zou.

4°. Dat ik het regt zou hebben van tijd tot tijd een hoofdstuk te schrijven, om aan het boek een soliede voorkomen te geven.

5°. Dat de titel zou wezen: *de koffijveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij.*

6°. Dat Marie het net afschrift zoude maken voor den druk; maar dat men geduld met haar hebben zou als de wasch kwam.

7°. Dat de afgewerkte hoofdstukken elke week op den krans zouden worden voorgelezen.

8°. Dat alle onzedelijkheid zoude worden vermeden.

9°. Dat mijn naam niet op den titel zou staan, omdat ik makelaar ben.

10°. Dat Stern eene *Duitsche*, eene *Fransche* en eene *Engelsche* vertaling van mijn boek zou mogen uitgeven, omdat, naar hij beweerde, zulke werken beter in het buitenland werden begrepen dan bij ons.

11°. (hierop drong Stern zeer sterk aan) Dat ik Sjaalman een riem papier, een gros pennen, en een kruikje inkt zenden zou.

Ik nam met alles genoegen; want er was haast bij mijn boek. Stern had den volgenden dag zijn eerste hoofdstuk ge-

reed, — en ziedaar, lezer, de vraag beantwoord, hoe het komt dat een makelaar in koffij (Last & C°., Lauriergracht N°. 37) een boek schrijft, dat naar een roman gelijkt.

Naauwelijks echter was Stern aan zijn werk begonnen, of hij stuitte op moeijelijkheden. Buiten de zwarigheid om uit zoovele bouwstoffen het noodige uit te zoeken en te rangschikken, kwamen er gedurig in de handschriften woorden en uitdrukkingen voor, die hij niet begreep, en die ook mij vreemd waren. Het was meestal Javaansch of Maleisch; ook waren hier en daar verkortingen aangebragt, die moeijelijk te ontcijferen waren. Ik zag in, dat wij Sjaalman noodig hadden, en daar ik het voor een jong mensch niet goed vind, dat hij verkeerde connexien aanknoopt, wilde ik noch Stern noch Frits daarheen zenden. Ik nam wat suikergoed meê, dat overgebleven was van den laatsten kransavond, want ik denk altijd aan alles, en ik zocht hem op. Schitterend was zijn verblijf niet; maar de gelijkheid voor alle menschen, dus ook wat hunne woningen aangaat, is eene hersenschim. Hij zelf heeft dit gezegd in zijne verhandeling over de aanspraken op geluk. Bovendien, ik houd niet van menschen die altijd ontevreden zijn.

Het was op eene achterkamer in de Lange-leidsche dwarsstraat. In het onderhuis woonde een uitdrager, die allerlei dingen verkocht, kopjes, schoteltjes, meubels, oude boeken, glaswerk, portretten van van Speijk en zoo al meer. Ik was zeer bang iets te breken; want in zoo'n geval vorderen de menschen altijd meer geld voor de zaken dan ze waard zijn. Een klein meisje zat op den stoep, en kleedde hare pop aan; ik vraagde of mijnheer Sjaalman daar woonde; zij liep weg, en de moeder kwam voor.

— «Ja, die woont hier, meneer. Gaat uwee maar de trap op, na 'et eerste pertaal, en dan de trap na 'et tweede pertaal, en dan nog 'en trap, dan is uwee-d-er. Mijntje, ga 'es eefe segge datter 'en heer is. Wie kanse segge dat er is, meneer?»

Ik zei dat ik mijnheer Droogstoppel was, makelaar in koffij, van de Lauriergracht, maar dat ik mij zelf wel zou aandienen; ik klom zoo hoog als gezegd was, en hoorde in het derde portaal eene kinderstem zingen: «strakjes komt vader, die zoete papa.»

Ik klopte, en de deur werd geopend door eene vrouw of dame, — ik weet zelf niet regt wat ik er van maken moest. Zij zag zeer bleek en hare trekken droegen sporen van vermoeidheid: zij deden mij denken aan mijne vrouw als de wasch beredderd is. Zij was gekleed in een wit lang hemd of jak zonder schoot, dat haar tot de knieën hing en aan de voorzijde met een zwart speldje was vastgemaakt. In plaats van eene behoorlijke japon of rok, droeg ze daaronder een stuk donker gebloemd lijnwaad, dat eenige malen om het lijf gewikkeld scheen, en hare heupen en knieën vrij naauw insloot. Er was geen spoor van plooijen, wijdte of omvang, zoo als dat bij eene vrouw toch behoort. Ik was blijde, dat ik Frits niet gezonden had; want hare kleeding kwam mij zeer onkiesch voor en de vreemdheid daarvan werd nog verhoogd door de losheid, waarmeê zij zich bewoog, als vond ze zich héél goed zoo, en zij scheen volstrekt niet te weten, dat ze er niet uitzag als andere vrouwen: — ook kwam het mij voor, dat zij volstrekt niet verlegen was over mijne komst: zij verborg niets onder de tafel, verschoof de stoelen niet, in één woord, zij deed niets van wat toch het gebruik is, als er een vreemdeling komt van een deftig voorkomen.

Zij had, als eene Chinesche, de haren achterover gekamd en die achter het hoofd in eene soort van strik of knoop zaâmgebonden. Later heb ik vernomen, dat hare kleeding eene soort van «Indische dragt» is, die ze daar te lande *sarong* en *kabaai* noemen, maar ik vond het heel leelijk.

— «Is u jufvrouw Sjaalman?» vraagde ik.

— «Wien heb ik de eer te spreken?» zeide zij, en wel op een toon, waarin iets lag, alsof ik ook wat «eer» had moeten brengen in mijne vraag.

Nu, van komplimenten houd ik niet. Met een principaal is dat wat anders, en ik ben te lang bij de zaken, om mijn wereld niet te kennen, maar om daar veel omslag te verkoopen op eene derde verdieping, vond ik niet noodig. Ik zeide dus kortaf «dat ik Mijnheer Droogstoppel was, makelaar in koffij, Lauriergracht N°. 37, en dat ik haar man spreken wilde.»

Zij wees mij een matten stoeltje en nam een klein meisje op den schoot, dat op den grond zat te spelen. De kleine jon-

gen dien ik had hooren zingen, zag mij strak aan, en bekeek mij van het hoofd tot de voeten. Die scheen ook niet verlegen; het was een knaapje van een jaar of zes, ook al vreemd gekleed: zijn wijd broekje reikte ter naauwernood tot de helft van de dij en de beentjes waren bloot van daar tot aan den enkel. Heel indécent, vind ik. «Kom je om papa te spreken?» vraagt hij mij op eens, en ik begreep dadelijk, dat de opvoeding van dat knaapje veel te wenschen overliet, anders had hij: «komt u» gezegd. Maar omdat ik met mijne houding verlegen was, en wel wat praten wilde, antwoordde ik:

— «Ja, kereltje, ik kom om uw papa te spreken; zou hij spoedig komen denkt ge?»

— «Dat weet ik niet. Hij is uit, om geld te zoeken om een verfdoos voor mij te koopen.» (Frits zegt *verwdoos*; maar dat doe ik niet. *Verf* is *verf*, en geen *verw*.)

— «Stil, mijn jongen,» zeì de vrouw; «speel wat met uwe prenten of met de Chinesche speeldoos.»

— «Je weet immers dat die mijnheer gisteren alles heeft meêgenomen.»

Ook zijne moeder noemde hij «je,» en er scheen een «heer geweest te zijn die alles meêgenomen had»... een vrolijk bezoek! De vrouw scheen ook niet opgeruimd; want ter sluik wischte zij haar oog af, terwijl zij het kleine meisje bij haar broêrtje bragt. — «Dáár,» zeide zij, «speel wat met Nonnie.» Een rare naam. En dat deed hij.

— «Wel jufvrouw,» vraagde ik, «verwacht u spoedig uw man?»

— «Ik kan het niet bepalen».... antwoordde zij. Daar liet op eens de kleine jongen, die met zijn zusje «schuitjevaren» gespeeld had, deze in den steek en vraagde mij:

— «Mijnheer, waarom zeg je tegen mama jufvrouw?»

— «Hoe dan, kereltje!» zeì ik, «wat moet ik dan zeggen?»

— «Wel — zoo als andere menschen zeggen.... «Jufvrouw» is de vrouw beneden, die schotels verkoopt.»

Nu ben *ik* makelaar in koffij, Last en C°., Lauriergracht, N°. 37: wij zijn met ons dertienen op het kantoor, en als ge Stern meêrekent die geen salaris ontvangt, zijn er veertien. Welnu, *mijne* vrouw is «*jufvrouw*,» en moest ik nu tegen dàt

mensch «mevrouw» zeggen? Dat ging toch niet; ieder moet in zijn stand blijven.... en wat meer is, gisteren hadden de deurwaarders den boêl weggehaald.... ik vond «jufvrouw» dus wèl, en bleef er bij.

Ik vraagde, waarom Sjaalman zich niet bij mij had aangemeld om zijn pak terug te halen? Zij scheen er van te weten, en zeî, «dat zij op reis waren geweest naar Brussel, dat hij daar voor de «Indépendance» gewerkt had, maar dat hij er niet had kunnen blijven, omdat zijne artikels oorzaak waren, dat het blad aan de Fransche grenzen zoo dikwijls afgewezen was: dat zij sedert eenige dagen in Amsterdam teruggekeerd waren, wijl Sjaalman hier eene betrekking zoude krijgen....»

— «Dat was zeker bij Gaafzuiger?» vraagde ik.

— «Ja, dat was het; maar dat was tegengeloopen,» zeide zij. Ik wist daar meer van dan zij. Hij had de Aglaja laten vallen, en was bovendien lui, pedant en ziekelijk.... dáárom was hij weggejaagd....

«En», ging zij voort, «dat hij zeker dezer dagen bij mij komen zou, en misschien wel juist naar mij toe was, om antwoord te vragen op het verzoek dat hij mij gedaan had.»

Ik zeide, dat Sjaalman maar eens komen moest; maar dat hij niet moest schellen; want dat is zoo lastig voor de meid; als hij wat wachtte, zeî ik, zou de deur wel eens open gaan, als er iemand uit moest. En toen ging ik heen, en nam mijne bruidsuikers weêr mede; want ronduit gezegd, het beviel me daar niet. Ik gevoelde mij niet op mijn gemak. Een makelaar is toch geen kruijer, en ik beweer, dat ik er fatsoenlijk uitzie; ik had mijn jas met bont aan, en toch zat ze daar zoo eenvoudig en praatte zoo kalm met hare kinderen alsof ze alleen was. Daarbij scheen ze geschreid te hebben, en ontevreden menschen kan ik niet verdragen; ook was het er koud en ongezellig, zeker omdat de boêl weggehaald was, en ik houd veel van gezelligheid in eene kamer. Onder het naar huis gaan besloot ik het met Bastiaans nog eens aan te zien, omdat ik niet gaarne iemand op straat zet.

Nu volgt de eerste week van Stern. Het spreekt van zelf dat er veel in voorkomt, dat mij niet bevalt; doch ik moet mij houden aan artikel *twee*, en de Rosemeijers hebben het goed ge-

vonden; — maar ik geloof, dat zij Stern in de hoogte steken, omdat hij een oom heeft te Hamburg, die in suiker doet.

Sjaalman was er indedaad geweest; hij had Stern gesproken, en dezen eenige woorden en zaken uitgelegd, die hij niet begreep, die Stern niet begreep, meen ik. Ik verzoek nu den lezers de volgende hoofdstukken doortebijten, dan beloof ik naderhand weêr iets van meer solieden aard van *mij*, Batavus Droogstoppel, makelaar in koffij, (firma Last & C°., Lauriergracht, N°. 37.)

VIJFDE HOOFDSTUK.

(Door Stern opgesteld.)

Er was 's morgens te tien ure eene ongewone beweging op den grooten weg, die de afdeeling *P....ng* verbindt met *Leb*... «Groote weg», is misschien wat veel gezegd voor het breed voetpad, dat men, uit beleefdheid, en bij gebrek aan beter, de «weg» noemde; maar als men met een vierspannig rijtuig vertrok van (S....*ng*) de hoofdplaats van *B*.... met het voornemen zich te begeven naar *R*.... *B....ng* de nieuwe hoofdplaats van het *Leb....sche*, kon men nagenoeg zeker zijn, te eeniger tijd daar aan te komen. 't Was dus een weg. Wèl bleef men gedurig steken in den modder, die in de *B....sche* laaglanden zwaar, kleijerig en klevend is, wel was men telkens genoodzaakt de hulp in te roepen van de bewoners der naastbij gelegene dorpen — ook al waren ze niet zeer nabij, want de dorpen zijn niet menigvuldig in die streken —; maar als men dan eindelijk geslaagd was een twintigtal landbouwers uit den omtrek bijeen te krijgen, duurde het gewoonlijk niet zeer lang, voor men paarden en wagen weder op vasten grond had gebragt. De koetsier klapte met de zweep, de loopers — in Europa zou men, geloof ik, zeggen «palfreniers,» of liever er bestaat in Europa niets wat met deze loopers overeenkomt — die onvergelijkbare loopers dan, met hunne korte dikke zweepjes, huppelden weder aan de zijde van het vierspan, kreschen onbeschrijfelijke geluiden, en sloegen de paarden ter aanmoediging onder den buik. Zóó hotste men dan eenigen tijd voort, tot het verdrietig oogenblik weêr daar was, dat men tot over de assen

wegzonk in den modder. Dan begon het geroep om hulp op nieuw; — men wachtte tot die hulp kwam, en men sukkelde verder.

Dikwijls als ik dien weg langs ging, was het mij als zou ik hier of daar een' wagen vinden met reizigers uit de vorige eeuw, die in den modder gezakt, en vergeten waren. Maar dit is mij nooit voorgekomen. Ik veronderstel dus, dat allen, die ooit dien weg langs kwamen, eindelijk zijn aangeland waar zij wezen wilden.

Men zou zich zeer vergissen, wanneer men zich van den geheelen grooten weg op Java een denkbeeld vormde naar den maatstaf van dien weg in het *Leb...sche.* De eigenlijke heirbaan met zijne vele zijtakken, die de Maarschalk Daendels deed aanleggen met groote opoffering van volk, is indedaad een prachtig stuk werks, en men staat verbaasd over de geestkracht van den man, die, ondanks alle bezwaren, welke zijne benijders en tegenstanders in het moederland hem in den weg legden, den onwil der bevolking en de ontevredenheid der hoofden durfde trotsen, om iets tot stand te brengen, dat thans nog de bewondering van iederen bezoeker opwekt en verdient.

Geene paardenposterij dan ook in Europa, ook niet in Engeland, Rusland of Hongarijen, kan worden gelijk gesteld met die op Java. Over hooge bergruggen, langs diepten die u ijzen doen, vliegt de zwaar bepakte reiswagen in éénen galop voort. De koetsier zit op den bok als genageld, uren, ja, gansche dagen achtereen, en zwaait de zware zweep met ijzeren arm. Hij weet juist te berekenen waar en hoeveel hij de hollende paarden moet inhouden, om na vliegend dalen van eene berghelling, ginds aan dien hoek....

— «Mijn God, de weg is.... wij gaan in een' afgrond,» gilt de onervaren reiziger, «dáár is geen weg.... daar is de diepte!»

Ja, zóó schijnt het. De weg kromt zich, en juist als één galopsprong verder vasten grond zou doen verliezen aan het vóórspan, wenden zich de paarden, en slingeren den wagen den hoek om. Zij vliegen de berghoogte op, die ge een oogenblik vroeger niet zaagt,.... en de afgrond ligt achter u.

Er zijn oogenblikken, dat de wagen alleen rust op de raderen

aan de binnenzijde van den boog, dien ge beschrijft: de middenpuntvliedende kracht heeft de buitenwielen van den grond geheven. Er behoort koelbloedigheid toe, de oogen niet te sluiten, en wie voor het eerst op Java reist, schrijft gewoonlijk aan zijne familie in Europa, dat hij in levensgevaar verkeerd heeft; maar wie er tehuis behoort, lacht daarom.

Lezer, het is mijn doel niet, vooral niet in het begin van mijne vertelling, u lang bezig te houden met het beschrijven van plaatsen, landschappen of gebouwen. Ik vrees te zeer u af te schrikken, door wat zweemen zou naar langdradigheid; en eerst later, als ik gevoel, dat gij voor mij gewonnen zijt, als ik in blik en houding zie, dat het lot van de heldin, die ergens uit eene vierde verdieping springt, u belang inboezemt, dan laat ik, met stoute verachting van alle wetten der zwaartekracht, haar zweven tusschen hemel en aarde, tot ik mijn hart heb lucht gegeven in de naauwkeurige schets der schoonheden van het landschap, of van het gebouw, dat daar ergens schijnt geplaatst te zijn, om aanleiding te geven tot een veelbladzijdig vertoog over middeleeuwsche architektuur. Al die kasteelen gelijken elkaêr. Onveranderlijk zijn ze van hétérogéne bouworde; het «*corps de logis*» dagteekent altijd van eenige regeringen vroeger, dan de aanhechtsels die onder dezen of genen lateren Koning zijn daarbij gevoegd. De torens zijn in vervallen staat. . . .

Lezer, er zijn geen torens. Een toren is een denkbeeld, een droom, een ideaal. Er zijn «halve torens,» en «torentjes.»

De geestdrijverij, die torens meende te moeten zetten op de gebouwen die werden opgerigt ter eere van dezen of genen heilige, duurde niet lang genoeg om ze te voleinden, en de spits, die de geloovigen moet wijzen naar den hemel, rust gewoonlijk, een paar omgangen te laag, op de massieve basis, hetgeen denken doet aan den man zonder dijen op de kermis. Alleen *torentjes*, *kleine naaldjes* op de dorpskerken, zijn afgewerkt.

Het is niet vleijend voor de westersche beschaving, dat zelden het denkbeeld om een groot werk tot stand te brengen zich heeft kunnen staande houden, lang genoeg om dat werk voleind te zien. Ik spreek nu niet van ondernemingen, welker afwerking noodig was, om de kosten te dekken; wie juist weten wil wat ik bedoel,

ga den Dom te Keulen zien. Hij geve zich rekenschap van de grootsche opvatting van dat gebouw, in de ziel des bouwmeesters; — van het geloof in de harten des volks, dat hem in staat stelde dat werk aan te vangen en voort te zetten; — van den invloed der denkbeelden, die *zulk* een' kolos noodig hadden om als zigtbare voorstelling te dienen van het ongezien godsdienstig gevoel; — en hij vergelijke die overspanning met de rigting, die eenige eeuwen later het oogenblik deed geboren worden waarop men het werk staakte. —

Er ligt eene diepe klove tusschen Erwin van Steinbach, en onze bouwmeesters! Ik weet, dat men sedert jaren bezig is, die kloof te dempen: — ook te Keulen bouwt men weder aan den Dom. Maar zal men den afgebroken draad weder kunnen aanhechten; zal men terugvinden in *onze* dagen, wat *toen* de kracht uitmaakte van kerkvoogd en bouwheer? Ik geloof het niet. Geld kan men geven, daarvoor is te koop steen en kalk; men kan den kunstenaar betalen, die een plan ontwerpt, en den metselaar, die de steenen legt.... Maar niet voor geld te koop is het verdwaald en toch eerbiedwaardig gevoel, dat in een bouwontwerp een dichtstuk zag: een dichtstuk van graniet, dat luid sprak tot het volk: een dichtstuk in marmer, dat dáár stond als een onbewegelijk, voortdurend, eeuwig gebed.

Op de grens tusschen *Leb....* en *P....ng* dan was op zekeren morgen eene ongewone beweging. Honderden gezadelde paarden bedekten den weg, en duizend menschen voor het minst, wat veel was voor die plek, liepen heen en weder in bedrijvig wachten. Daar zag men de hoofden der dorpen, en de distriktshoofden uit het *Leb....sche* allen met hun gevolg, en te oordeelen naar den schoonen bastaard-arabier, die in zijn rijk tuig op den zilveren watertrens knabbelde, was ook een hoofd van hoogeren rang op die plaats aanwezig. Dit was ook zoo. De Regent van *L....*, *Radhen Adhipatti* . . . . had met groot gevolg *R....* *B....ng* verlaten, en ondanks zijnen hoogen ouderdom de twaalf of veertien palen afgelegd, die zijne woonplaats scheidden van het naburig gebied van *P...ng.*

Er werd een nieuwe Adsistent-resident verwacht; en het gebruik, dat in Indië kracht van wet heeft, meer dan ergens, wil, dat de beambte, die belast is met het bestuur eener afdeeling, feestelijk worde ingehaald bij zijne aankomst. Ook de Kontrôleur, een man van middelbaren leeftijd, die sedert eenige maanden, na den dood van den vorigen Adsistent-resident, het bestuur had waargenomen als eerst opvolgende in rang, was daar tegenwoordig.

Zoodra de komst van den nieuwen Adsistent-resident bekend was, had men in alle ijl eene «*pendoppo*» doen oprigten; eene tafel en eenige stoelen daarheen gebragt, eenige ververschingen gereed gezet, en in die pendoppo wachtte de Regent met den Kontrôleur de aankomst af van den nieuwen chef.

Na een' hoed met breeden rand, een regenscherm, of een' hollen boom, is eene «pendoppo» zeker de eenvoudigste uitdrukking van het denkbeeld «dak.» Verbeeld u vier of zes bamboezen palen in den grond geslagen, die aan de boveneinden met elkander verbonden zijn door andere bamboes, waarop een deksel is vastgehecht van de lange bladen der waterpalm, die in deze streken «*atap*» heet, en gij zult u dusdanige pendoppo kunnen voorstellen. Het is, zoo als ge ziet, zoo eenvoudig mogelijk, en het moest hier dan ook slechts dienen als «*pied à terre*» voor de europesche en inlandsche beambten, die daar hun nieuw opperhoofd kwamen verwelkomen aan de grenzen.

Ik heb niet geheel juist den Adsistent-resident het opperhoofd ook van den Regent genoemd. Eene uitweiding over het mechanismus van het bestuur in die landstreken is noodzakelijk.

Het dusgenaamd «*Nederlandsch Indië*,» — ik vind het gebruik *adjectivialiter* van dat woord «*nederlandsch*» onjuist, doch het is officiëel aangenomen, — is, wat de verhouding van het moederland tot de bevolking aangaat, te splitsen in twee zeer onderscheidene hoofddeelen. Een gedeelte bestaat uit stammen, welker vorsten en vorstjes de opperheerschappij van *Nederland* als suzerein erkend hebben; doch waar nog altijd het regtstreeeks bestuur, in meer of minder mate gebleven is in handen der ingeboren Hoofden zelven. Een ander gedeelte, waartoe geheel *Java* behoort, met eene zeer kleine, welligt maar schijn-

bare uitzondering, is geheel en al regtstreeks onderworpen aan *Nederland.* Van cijns of schatting of bondgenootschap is hier geene sprake. De *Javaan* is *Nederlandsch onderdaan.* De Koning van *Nederland* is *zijn* Koning. De afstammelingen zijner vorige vorsten en heeren zijn *Nederlandsche* beambten; zij worden aangesteld, verplaatst, bevorderd, ontslagen door den Gouverneur-generaal, die in naam van den *Koning* regeert. De misdadiger wordt veroordeeld en gevonnisd naar eene wet die van *'s Gravenhage* is uitgegaan. De belasting die de *Javaan* opbrengt vloeit in de schatkist van *Nederland.*

Van dit gedeelte slechts der Nederlandsche bezittingen, dat alzoo een waar deel uitmaakt van het *Koningrijk der Nederlanden*, zal in deze bladen hoofdzakelijk sprake zijn.

Den Gouverneur-generaal staat een Raad ter zijde , die echter geenen *beslissenden* invloed heeft op zijne besluiten. Te Batavia zijn de onderscheidene bestuurstakken verdeeld in Departementen, aan welker hoofd Direkteuren geplaatst zijn, die den schakel uitmaken tusschen het opperbestuur des Gouverneurs-generaal en de Residenten in de provinciën. Bij behandeling echter der zaken van *politieken aard*, wenden zich deze beambten regtstreeks tot den Gouverneur-generaal.

De benaming «*resident*» is herkomstig van den tijd toen *Nederland* nog slechts *middellijk* heer der bevolking was, als leenheer, en zich liet vertegenwoordigen aan de hoven der nog regerende Vorsten door Residenten. De Vorsten zijn er niet meer; de Residenten zijn bestuurders der landschappen geworden: het zijn gewestelijke Gouverneurs, Praefekten. Hun werkkring is veranderd, doch de naam is gebleven.

Het zijn die Residenten, die eigenlijk het *Nederlandsche* gezag vertegenwoordigen tegenover de *Javaansche* bevolking. Het volk kent noch den Gouverneur-generaal, noch de Raden van Indië, noch de Direkteuren te Batavia; het volk kent slechts den Resident en de beämbten die onder hem het besturen.

Eene dusdanige residentie — er zijn er, die bijna een millioen zielen bevatten, is verdeeld in drie, vier of vijf afdeelingen of regentschappen, aan welker hoofd *Adsistent-residenten* geplaatst zijn. Onder deze weder wordt het bestuur uitgeoefend

4

door Kontrôleurs, Opzieners en een tal van andere beämbten, die noodig zijn voor de inning der belastingen, het toezigt over den landbouw, het oprigten van gebouwen, voor de waterstaatswerken, de policie en het regtswezen.

In elke afdeeling staat een inlandsch hoofd van hoogen rang, met den titel van *Regent*, den Adsistent-resident ter zijde. Zoodanig Regent, hoewel zijne verhouding tot het bestuur en zijne werkkring geheel die is van een *bezoldigd beämbte*, behoort altijd tot den hoogen adel des lands, en dikwijls tot de familie der vorsten, die in dat landschap of in de nabuurschap vroeger onafhankelijk geregeerd hebben. Zeer staatkundig wordt alzoo gebruik gemaakt van hunnen alouden feodalen invloed, die in Azië over het geheel van groot gewigt is, en bij de meeste stammen als een punt van godsdienst wordt aangemerkt; dewijl door het benoemen dier hoofden tot beämbten eene soort van hierarchie wordt geschapen, aan welker spits het nederlandsch gezag staat, dat door den Gouverneur-generaal wordt uitgeoefend.

Er is niets nieuws onder de zon. Werden niet de *Rijks-*, *Mark-*, *Gau-*, *Grens-* en *Burggraven* van het Duitsche Rijk evenzoo door den Keizer aangesteld, en meestal gekozen uit de Baronnen? Zonder uitweiding over den oorsprong des adels, die geheel in de natuur ligt, wensch ik toch plaats te geven aan de opmerking, hoe hier, en ginds in het verre Indië, dezelfde oorzaken dezelfde gevolgen hadden. Een land moet geregeerd worden op verren afstand, en daartoe zijn noodig beämbten, die het centraal bestuur vertegenwoordigen. Onder het stelsel van militaire willekeur, kozen de Romeinen daartoe de Praefecten, gewoonlijk de bevelhebbers der legioenen die het bedoelde land hadden ten onder gebragt. Zulke landstreken bleven dan ook «provinciën,» dat is: *win*gewesten. Maar toen later het centraal gezag des Duitschen Rijks noodig had eenig ver gelegen volk aan zich te binden op *andere* wijze dan door stoffelijk overwigt alleen, zoodra eene verwijderde streek werd beschouwd als te behooren tot het Rijk door gelijkheid in afkomst, spraak en gewoonten, deed zich de noodzakelijkheid gevoelen, met de leiding der zaken iemand te belasten, die in dat land te huis behoorde niet alleen, maar door zijnen stand verheven was

boven zijne medeburgers in die streken, opdat de gehoorzaamheid aan de bevelen des Keizers gemakkelijk werde door de zamengaande neiging tot onderwerping aan hem, die belast was met de uitvoering dier bevelen; waardoor tevens geheel of gedeeltelijk vermeden werden, de uitgaven voor een staand leger ten laste der algemeene staatskas, of, zoo als het meestal geschiedde, van de gewesten zelve, die door zoodanig leger moesten bewaakt worden. Zoo werden de eerste Graven gekozen uit de Baronnen des lands, en strikt genomen is dus «*graaf*» geen *adellijke* titel, doch slechts de benaming van eene met zeker *ambt* belaste persoon. Ik geloof dan ook, dat in de middeleeuwen de meening gold, dat de Duitsche Keizer het regt had, «*graven*» (*landschapsbestuurders*) en «*hertogen*» (*heiraanvoerders*) te benoemen; doch dat de Baronnen beweerden, wat hunne geboorte aangaat, gelijk te zijn aan den Keizer, en alleen aftehangen van God, behoudens hunne verpligting, den Keizer te dienen, voor zooverre deze met hunne toestemming, en uit hun midden gekozen was. Een *graaf* bekleedde een ambt, waartoe hem de Keizer had geroepen; een *baron* beschouwde zich als *baron «door de genade Gods.»* De *graven* vertegenwoordigden den Keizer, en voerden als zoodanig *diens* banier; een baron bragt volk op de been onder *zijne* vaan als *baanderheer*.

De omstandigheid nu, dat graven en hertogen gewoonlijk werden gekozen uit de baronnen, bragt te weeg dat zij het gewigt hunner betrekking in de schaal legden bij den invloed dien zij ontleenden aan hunne geboorte, en daaruit schijnt later, vooral toen men gewoon was geraakt aan de erfelijkheid dier betrekkingen, de voorrang ontstaan te zijn, die deze titels hadden boven dien van baron. Nog heden ten dage zou menige vrij heerlijke familie, — zonder keizerlijk of koninklijk patent, dat is eene zóódanige familie, die haren adel afleidt van het ontstaan des lands, die *altijd* van adel was, *omdat* ze van adel was, — autochthoon — eene verheffing tot den gravenstand afwijzen. Er zijn voorbeelden van.

De personen, die belast waren met het bestuur van zoodanig graafschap, trachtten natuurlijk van den Keizer te verkrijgen, dat hunne zoons, of, bij gebreke daarvan, andere bloedverwan-

ten , hen zouden opvolgen in hunne betrekking. Dit geschiedde dan ook gewoonlijk , schoon ik niet geloof , dat ooit het regt op die opvolging *organisch* is erkend geworden , althans wat die beämbten in de *Nederlanden* aangaat, bij voorbeeld, de Graven van Holland , Zeeland , Vlaanderen , Henegouwen — de hertogen van Brabant , Gelderland enz. Het was in den beginne eene gunst , weldra eene gewoonte , en ten slotte eene noodzakelijkheid ; maar nooit werd die erfelijkheid wet.

Nagenoeg op gelijke wijze , wat de keus der personen aangaat , daar hier geene sprake is van gelijkheid in werkkring , staat aan het hoofd eener afdeeling op Java een inlandsch beambte , die den hem door het gouvernement gegeven rang verbindt met zijnen «*autochthoonen*» invloed om den Europeschen ambtenaar, die het *Nederlandsch* gezag vertegenwoordigt ! het bestuur gemakkelijk te maken. Ook hier is de erfelijkheid , zonder vastgesteld te zijn door eene wet, tot eene gewoonte geworden. Reeds bij het leven des Regents is deze zaak meestal geregeld , en het geldt als eene belooning voor dienstijver en trouw , indien men hem de toezegging geeft , dat hij in zijne betrekking zal worden opgevolgd door zijn' zoon ; er moeten al zeer gewigtige redenen bestaan voor er van dezen regel wordt afgeweken , en waar dit het geval wezen mogt , kiest men toch gewoonlijk den opvolger uit de leden derzelfde familie.

De verhouding tusschen Europesche ambtenaren , en dusdanige hoog geplaatste Javaansche grooten , is van zeer kieschen aard. De Adsistent-resident eener afdeeling is de verantwoordelijke persoon ; hij heeft zijne instruktiën , en wordt geacht het hoofd der afdeeling te zijn. Dit belet echter niet , dat de Regent , door plaatselijke kennis , door geboorte , door invloed op de bevolking , door geldelijke inkomsten , en daarmede overeenstemmende levenswijze , verre boven hem verheven is. Bovendien is de Regent , als voorstellende het «*Javaansch element*» eener landstreek , als geächt wordende te spreken uit naam der honderd- of meer duizend zielen , die zijn regentschap bevolken , ook in de oogen des Gouvernements een veel belangrijker persoon dan de eenvoudige *Europesche* beämbte , wiens onte-

vredenheid niet behoeft gevreesd te worden, daar men voor hem vele anderen in de plaats bekomen kan; terwijl de minder goede stemming eens Regents welligt de kiem zou kunnen worden van beroering of opstand.

Uit dit alles vloeit dus de vreemde omstandigheid voort, dat eigenlijk de *mindere* den *meerdere* beveelt. De Adsistent-resident gelast den Regent, hem opgave te doen: hij gelast hem, volk te zenden tot het arbeiden aan bruggen en wegen: hij gelast hem, belastingen te doen innen: hij roept hem op, zitting te nemen in den landraad, waarin hij Adsistent-resident voorzit: hij berispt hem, waar hij schuldig is aan pligtverzuim. Deze zeer eigenaardige verhouding wordt alleen mogelijk gemaakt door uiterst beleefde vormen, die evenwel noch hartelijkheid, noch, waar het noodig is, strengheid, behoeven uit te sluiten, en ik geloof, dat de toon, die heerschen moet in deze verhouding, vrij wel wordt aangegeven in het officieel voorschrift dienaangaande: «de *Europesche* ambtenaar hebbe den *Inlandschen* beämbte, die hem ter zijde staat, te behandelen als zijn' *jongeren broeder*».

Maar hij vergete niet dat die *jongere broeder* bij de ouders zeer bemind — of gevreesd — is, en dat, bij eenig geschil, zijne meerdere jaren terstond zouden worden in rekening gebragt als beweegreden om hem euvel te nemen, dat hij zijnen *jongeren broeder* niet behandelde met meer inschikkelijkheid.

De aangeborene hoffelijkheid van den Javaanschen groote, — zelfs de geringe Javaan is oneindig beleefder dan zijne Europesche standgenoot, — maakt evenwel die schijnbaar moeijelijke verhouding dragelijker dan ze anders wezen zou.

De Europeaan zij wel opgevoed, kiesch, en gedrage zich met vriendelijke waardigheid, en hij kan zeker zijn dat de Regent van zijnen kant hem het bestuur gemakkelijk maken zal. Het stuitend bevelen, in verzoekenden vorm geüit, wordt met stiptheid nagekomen. Het verschil in stand, geboorte, rijkdom, wordt uitgewischt door den Regent zelven, die den Europeaan, als vertegenwoordiger des Konings van Nederland, tot zich opheft, en ten slotte is eene verhouding die, oppervlakkig beschouwd, botsing moest te weeg brengen, zeer dikwijls de bron van een aangenaam verkeer.

Ik zeide, dat dusdanige Regenten ook door rijkdom den voorrang hadden boven den Europeschen ambtenaar; en dit is natuurlijk. De Europeaan, als hij geroepen wordt tot het besturen eener provincie, die in oppervlakte gelijk staat aan vele duitsche Hertogdommen, is gewoonlijk iemand van middelbaren of meer dan middelbaren leeftijd, gehuwd en vader: hij bekleedt een ambt *om den broode*. Zijne inkomsten zijn juist voldoende, en zelfs vaak *niet* voldoende, om het noodige te verschaffen aan de zijnen. De Regent is «*Tommongong*», «*Adhipatti*», ja zelfs «*Pangerang*», *Javaansch prins*. De vraag voor hem is niet, dat hij *leve*, — hij moet leven, zóó als het volk gewoon is dat te zien van zijne aristokratie. Waar de *Europeaan* een huis bewoont, is dikwijls *zijn* verblijf een «*Kratoon*», met vele huizen en dorpen daarin. Waar de *Europeaan* ééne vrouw heeft met drie, vier kinderen, onderhoudt *hij* een tal van vrouwen met wat daarbij behoort. Waar de *Europeaan* uitrijdt, gevolgd door eenige beämbten, zooveel er noodig zijn tot het geven van inlichtingen op weg, bij zijne inspektiereize, — wordt de Regent vergezeld door de honderden die behooren tot het gevolg, dat in de oogen des volks onafscheidelijk is van zijn' hoogen rang. De *Europeaan* leeft burgerlijk; de Regent leeft, — of wordt verondersteld te leven, — als een vorst.

Doch dit alles moet *betaald* worden. Het *Nederlandsch* bestuur, dat zich gegrondvest heeft op den invloed van die Regenten, weet dit; en niets is dus natuurlijker, dan dat het hunne inkomsten heeft opgevoerd tot eene hoogte die den «*niet-Indiër*» overdreven zoude voorkomen, maar die indedaad zelden voldoende is ter bestrijding der uitgaven die verbonden zijn aan de levenswijze van zoodanig inlandsch hoofd. Het is niet ongewoon, Regenten, die twee- ja driemaal honderd duizend gulden 's jaars inkomen hebben, te zien verkeeren in geldverlegenheid. Hiertoe draagt veel bij de, als ware het vorstelijke, onverschilligheid, waarmede zij hunne inkomsten verspillen, hunne nalatigheid in het bewaken hunner ondergeschikten, hunne koopziekte, en vooral, het *misbruik* dat dikwijls van die hoedanigheden gemaakt wordt door *Europeanen*.

De inkomsten der Javaansche hoofden zoude men kunnen split-

sen in vier deelen. Vooreerst het bepaald maandgeld, vervolgens eene vaste som als schadeloosstelling voor afgekochte regten, die overgegaan zijn op het Nederlandsch bestuur: ten derde, eene belooning in evenredigheid met de hoeveelheid der in hun regentschap voortgebragte waren, als koffij, suiker, indigo, kaneel, enz.: en eindelijk de willekeurige beschikking over den arbeid en de eigendommen hunner onderhoorigen.

De beide laatste bronnen van inkomsten vorderen eenige opheldering. De Javaan is uit den aard der zaak landbouwer; de grond waarop hij geboren werd, die veel belooft voor weinig arbeids, lokt hem daartoe uit, en vooral is hij met hart en ziel overgegeven aan het bebouwen zijner rijstvelden, waarin hij dan ook zeer bedreven is. Hij groeit op te midden zijner *sawah's* en *gagah's* en *tipar's*; vergezelt, reeds op zeer jeugdigen leeftijd, zijn' vader naar het veld, waar hij hem behulpzaam is in den arbeid met ploeg en spade, aan dammen en aan waterleidingen tot het bevochtigen zijner akkers. Hij telt zijne jaren bij oogsten: hij rekent den tijd naar de kleur zijner te veld staande halmen: hij gevoelt zich te huis onder de makkers, die met hem *padie* sneden; hij zocht zijne vrouw onder de meisjes der *dessah*, die 's avonds onder vrolijk gezang de rijst stampen om ze te ontdoen van den bolster: het bezit van een paar buffels die zijnen ploeg zullen trekken, is het ideaal dat hem aanlacht: — de rijstbouw is voor den Javaan wat in de Rijnstreken en in het zuiden van Frankrijk de wijnoogst is.

Doch daar kwamen vreemdelingen uit het westen, die zich heer maakten van het land. Zij wenschten voordeel te doen met de vruchtbaarheid van den bodem, en gelastten den bewoner, een gedeelte van zijnen arbeid en zijnen tijd toetewijden aan het voortbrengen van andere zaken die meer winst zouden afwerpen op de markten van *Europa*. Om den geringen man daartoe te bewegen was niet meer noodig dan eene zeer eenvoudige staatkunde. Hij gehoorzaamt zijnen hoofden; men had dus slechts die hoofden te winnen, door hun een gedeelte toetezeggen van de winst — en het gelukte volkomen.

Als men let op de ontzettende massa Javasche producten, die in Nederland worden te koop geveild, kan men zich overtuigen

van het doeltreffende dezer staatkunde, al vindt men ze niet edel. Want, mogt iemand vragen, of de landbouwer zelf eene belooning geniet, evenredig met die uitkomst, dan moet ik daarop een ontkennend antwoord geven. De Regering verpligt hem, op *zijnen* grond aantekweeken wat *háár* behaagt; zij straft hem, als hij het aldus voortgebragte verkoopt aan wien het ook zij, buiten háár, en *zij zelve* bepaalt den *prijs* dien zij hem daarvoor uitbetaalt. De kosten op den overvoer naar Europa, door bemiddeling van een bevoorregt handelsligchaam, zijn hoog: de aanmoedigingsgelden aan de hoofden bezwaren daarenboven den inkoopsprijs, — en daar toch ten slotte de geheele handel winst afwerpen *moet*, kan die winst niet anders worden gevonden dan door juist zóóveel uittebetalen aan den Javaan, dat hij niet sterve van honger, hetgeen de voortbrengende kracht der natie verminderen zou. Ook aan de Europesche beämbten wordt eene belooning uitbetaald in evenredigheid met de opbrengst.

Wèl wordt dus de arme Javaan voortgezweept door dubbel gezag: wel wordt hij afgetrokken van zijne rijstvelden: wel is hongersnood vaak het gevolg van die maatregelen; doch vrolijk wapperen, te Batavia, te Samarang, te Soerabaija, te Passaroean, te Bezoeki, te Probolingo, te Patjitan, te Tjilatjap, de vlaggen aan boord der schepen, die beladen worden met de oogsten, die Nederland rijk maken.

Hongersnood...? Op het rijke, vruchtbare Java, *hongersnood?* Ja, lezer, voor weinige jaren zijn geheele distrikten uitgestorven van honger: moeders boden hunne kinderen te koop voor spijze, moeders hebben hunne kinderen gegeten....

Maar toen heeft zich het moederland bemoeid met die zaak. In de raadzalen der volksvertegenwoordiging is men daarover ontevreden geweest, en de toenmalige Landvoogd heeft bevelen moeten geven dat men de uitbreiding der dusgenaamde *europesche-marktproducten* voortaan niet weder zou voortzetten tot hongersnood toe....

Ik ben daar bitter geworden. Wat zoudt gij denken van iemand, die zulke zaken kon neêrschrijven *zonder* bitterheid?

Mij blijft over te spreken van de laatste en voornaamste soort der inkomsten van inlandsche hoofden: hun willekeurig beschikken over de personen en eigendommen hunner onderhoorigen.

Volgens het algemeen begrip in bijna geheel Azië, behoort de onderdaan met al wat hij bezit aan den vorst. De afstammelingen of verwanten der vroegere vorsten maken gaarne gebruik van de onkunde der bevolking, die niet regt begrijpt dat zijn *Tommongong*, *Adhipatti* of *Pangerang*, thans een *bezoldigd ambtenaar* is, die zijne eigene en hare regten verkocht heeft voor een bepaald inkomen, en dat dus de schraal beloonde arbeid in koffijtuin of suikerveld is in de plaats getreden van de belastingen, die zij vroeger opbragten aan hunne heeren. Niets is dus gewoner, dan dat honderde huisgezinnen worden opgeroepen van verren afstand, om, zonder betaling, velden te bewerken die den Regent toebehooren: niets is gewoner dan het onbetaald verstrekken van levensmiddelen ten behoeve der hofhouding des Regents, en als de Regent een gevallig oog mogt slaan op het paard, den buffel, de dochter, de vrouw van den geringen man, zoude men het ongehoord vinden, als deze den onvoorwaardelijken afstand van het begeerd voorwerp weigerde.

Er zijn Regenten, die van zoodanige willekeurige beschikkingen een matig gebruik maken, en niet meer van den geringen man vorderen dan volstrekt noodig is tot het ophouden van hunnen rang. Anderen gaan iets verder, en geheel en al ontbreekt die onwettigheid nergens. Het is dan ook moeijelijk, ja onmogelijk, zoodanig misbruik *geheel* uit te roeijen, daar het in den aard ligt der bevolking zelve die er onder lijdt. De Javaan is gul, vooral waar het te doen is om een bewijs te geven van gehechtheid aan zijn Hoofd, aan den afstammeling van hen, wien zijne vaderen gehoorzaamden: ja hij zoude meenen te kort te doen aan den eerbied, dien hij verschuldigd is aan zijnen erfelijken heer, als hij zonder geschenken diens *kratoon* betrad. Die geschenken zijn dikwijls van zóó weinig waarde, dat het afwijzen iets vernederends zou in zich sluiten, en deze gewoonte is eerder te vergelijken met de hulde van een kind, dat zijne liefde tot den vader tracht te uiten door het aanbieden van een klein geschenk, dan op te vatten als schatting aan dwingelandsche willekeur.

Maar alzoo maakt het bestaan van een *lief gebruik* de afschaffing moeijelijk van een *misbruik*.

Indien de «*aloon-aloon*» voor de woning des Regents in ver-

wilderden staat lag, zou de nabijwonende bevolking daarover beschaamd wezen, en er ware veel gezags noodig, haar te *beletten*, dat plein te reinigen van onkruid, en het te brengen in eenen staat, overeenkomende met den rang des Regents. Hiervoor eenige betaling te geven, zou worden aangemerkt als eene algemeene beleediging. Maar naast die *aloon-aloon*, of elders, liggen *Sawah's*, die wachten op den ploeg, of op eene leiding, die het water daarheen moet voeren, dikwijls van mijlen ver: — die *Sawah's* behooren den Regent. Hij roept, om *zijne* velden te bewerken, de bevolking op van gansche dorpen, wier eigen *Sawah's* evenzeer arbeid noodig hebben.... Ziedaar het *misbruik*.

Dit is bekend aan de Regering, en wie de staatsbladen leest, die de wetten, instruktiën en handleidingen bevatten voor de beambten, juicht de menschlievendheid en regtvaardigheid toe, die schijnt te hebben voorgezeten bij het ontwerpen. Alom wordt den Europeaan, met gezag in de binnenlanden bekleed, als eene zijner duurste verpligtingen op het hart gedrukt, de bevolking te beschermen tegen hare eigene onderworpenheid en de hebzucht der Hoofden; en, als ware het niet genoeg die verpligting voor te schrijven *in het algemeen*, wordt nog van de *Adsistent-residenten*, bij de aanvaarding van het bestuur eener afdeeling, een *afzonderlijke eed* gevorderd, dat zij die vaderlijke zorg voor de bevolking zullen beschouwen als een' eersten pligt.

Dat is eene schoone roeping. Regtvaardigheid voorstaan; den geringe te beschermen tegen den magtige, den zwakke te beschutten tegen de overmagt van den sterke, het *ooilam* van den arme terug te vorderen uit de stallen des *koninklijken roovers*, zie, dat is om het hart te doen gloeijen van genot, bij het denkbeeld dat men geroepen is tot iets zóó schoons; — en wie in de Javasche binnenlanden soms ontevreden moge zijn met standplaats of belooning, hij sla het oog op den verheven' pligt, die op hem rust, op het heerlijk genoegen, dat de vervulling van *zulk* een pligt met zich brengt, en hij zal geene andere belooning begeeren.

Maar gemakkelijk is die pligt niet. Vooreerst hebbe men juist te beoordeelen, waar het *gebruik* heeft opgehouden, om voor *misbruik* plaats te maken: — en, waar het misbruik *bestaat*, waar indedaad roof of willekeur gepleegd *is*, zijn veelal de slagtoffers

zelven daaraan medepligtig, hetzij uit te ver gedreven onderwerping, hetzij uit vrees, hetzij uit wantrouwen in den wil of de magt der persoon die hen beschermen moet. Ieder weet, dat de *Europesche* beambte elk oogenblik kan geroepen worden tot een ander ambt, en dat de *Regent*, *de magtige Regent*, dáár blijft. Voorts zijn er zoovele wijzen om zich het eigendom van een arm onnoozel mensch toeteëigenen. Als een *mantrie* hem zegt, dat de Regent zijn paard begeert, met dit gevolg da het begeerde dier weldra plaats heeft gekregen in de stallen van den Regent, bewijst zulks nog niet, dat deze niet van voornemen was daarvoor een hoogen prijs te betalen, te eeniger tijd. Als honderden arbeiden op de velden van een Hoofd, zonder daarvoor betaling te ontvangen, volgt hieruit geenszins dat hij dit liet geschieden ten *zijnen* behoeve. Had niet zijne meening kunnen zijn, hun den oogst over te laten, uit de menschlievende berekening, dat zijn grond beter gelegen was, vruchtbaarder dan de hunne, en dus hunnen arbeid beter beloonen zou?

Bovendien, vanwaar haalt de Europesche beambte de getuigen, die den moed hebben eene verklaring te doen tegen hunnen heer, den Regent? En, waagde hij eene beschuldiging, *zonder* die te kunnen bewijzen, waar blijft dan de verhouding van *ouder broeder*, die in zulk geval zijn' *jongeren broeder* geheel ongegrond zou gekrenkt hebben in zijne eer? Waar blijft de gunst der Regering, die hem brood geeft voor dienst, maar die hem dat brood opzegt, hem ontslaan zou als onbekwaam, wanneer hij eene zoo hooggeplaatste persoon als een *Adhipatti* of *Pangerang* had verdacht of aangeklaagd met ligtvaardigheid?

Neen, neen, gemakkelijk is die pligt niet! Dit is reeds daaruit te bewijzen, dat ieder overtuigd is, dat elk inlandsch Hoofd de grens van het geoorloofd beschikken over arbeid en eigendom te ver uitbreidt: — dat alle Adsistent-residenten den eed doen dit te keer te gaan, en dat toch slechts *zeer* zelden een Regent wordt aangeklaagd wegens misbruik van gezag of willekeur.

Er schijnt dus wél eene onoverkomelijke moeijelijkheid te bestaan om gevolg te geven aan den eed: «*de inlandsche bevolking te beschermen tegen uitzuiging en knevelarij.*»

ZESDE HOOFDSTUK.

(Vervolg van het opstel van Stern.)

De Kontrôleur Verbrugge was een goed mensch. Als men hem daar zag zitten in zijn blaauw lakenschen frak, met geborduurde eiken- en oranjetakken op kraag en mouwopslagen, was het moeijelijk in hem den type te miskennen die voorheerscht onder de Hollanders in Indië, — die, in het voorbijgaan gezegd, zeer onderscheiden zijn van de Hollanders in Holland. Traag, zoolang er niets te doen viel; ver van die beredderingszucht, die in Europa voor ijver geldt, maar ijverig, waar bezigheid noodig was; — eenvoudig, maar hartelijk voor wie behoorden tot zijne omgeving; — mededeelzaam, hulpvaardig en gastvrij; — welgemanierd, zonder stijfheid; — vatbaar voor goede indrukken — eerlijk en opregt, zonder evenwel lust te gevoelen de martelaar dier hoedanigheden te wezen, — in het kort, het was een man, die, zoo men zegt, overal op zijne plaats zou wezen, zonder dat men echter op het denkbeeld komen zoude, de eeuw naar hem te noemen, wat hij dan ook niet begeerde.

Hij zat in het midden der pendoppo bij de tafel, die met een wit kleed bedekt, en met spijzen beladen was. Wel iets ongeduldig vraagde hij van tijd tot tijd, met de woorden der zuster van Mevrouw Blaauwbaard, aan den *mandoor*-oppasser, dat is het hoofd van de policie- en bureaudienaren der adsistent-residentie, of er niets in aantogt was? Dan stond hij eens op, beproefde vergeefs zijne sporen te doen kletteren op den gestampten kleivloer der pendoppo, stak voor de twintigste maal zijn' sigaar aan, en ging weêr zitten. Hij sprak weinig.

En toch had hij kunnen spreken; want hij was niet alleen. Ik bedoel hiermede niet, dat hij vergezeld was van de twintig of dertig Javanen, bedienden, mantries en oppassers, die op den grond gehurkt in en buiten de pendoppo zaten, noch van de velen, die aanhoudend uit- en inliepen, noch van het groot aantal van verschillenden rang, dat daar buiten de paarden vasthield, of te paard rondreed; — de Regent zelf van Leb.... *Radhen Adhipatti* . . . . zat tegenover hem.

Wachten is altijd vervelend: een kwartier duurt een uur: een uur een halven dag, en zoo voort. Verbrugge had wel iets spraakzamer kunnen zijn. De Regent van Leb.... was een beschaafd oud man, die over veel wist te spreken met verstand en oordeel. Men had hem slechts aan te zien om overtuigd te wezen, dat het meerendeel der Europeanen, die met hem in aanraking kwamen, meer van hem, dan hij van hen, te leeren had. Zijne levendige donkere oogen weêrspraken door hun vuur de vermoeidheid der trekken van zijn gelaat en de grijsheid zijner haren. Wat hij zeide, was gewoonlijk lang overdacht: wat trouwens bij den beschaafden Oosterling algemeen is, en men gevoelde, als men met hem in gesprek was, dat men zijne woorden te beschouwen had als brieven, waarvan hij de minuut in zijn archief had, om, zoo het noodig was, daarop terug te komen. Dit nu moge onaangenaam schijnen voor wie niet gewoon is aan den omgang met Javaansche grooten, het is zeer ligt, in gesprekken alle onderwerpen, die aanstoot geven kunnen, te vermijden; daar zij van hunnen kant nooit op eene «bruske» wijze eene andere rigting geven zullen aan den loop van het onderhoud: omdat dit naar oostersche begrippen in strijd zoude wezen met den goeden toon. Wie dus oorzaak heeft het aanroeren van een bepaald punt te vermijden, behoeft slechts over onbeduidende zaken te spreken, en hij kan verzekerd zijn, dat een Javaansch hoofd hem niet, door eene onbegeerde wending in het gesprek, zal voeren op een terrein dat hij liever niet betrad.

Over de wijze van omgang met die hoofden bestaan overigens verschillende meeningen. Het komt mij voor, dat eenvoudige opregtheid, zonder streven naar diplomatische voorzigtigheid, de voorkeur verdient.

Hoe dit zij, Verbrugge begon met eene opmerking over het weder en den regen.

— «Ja, mijnheer de Kontrôleur, het is westmousson.»

Dit nu wist Verbrugge wel: men was in Januarij; maar wat *hij* over den regen gezegd had, wist de Regent ook. Daarop volgde weder eenig zwijgen. De Regent wenkte met eene naauw zigtbare beweging van het hoofd, een der bedienden die nedergehurkt waren aan den ingang der pendoppo. Een kleine jongen, allerliefst gevat in een blaauwfluweelen buis, witten pantalon, met gouden lijfband, die zijn kostbaren sarong vasthield om de lenden, en op het hoofd den behagelijken «*kain kapala*», waaronder zijne zwarte oogen zoo ondeugend te voorschijn kwamen, kroop hurkende tot aan de voeten des Regents, zette de gouden doos neder, die de sirie, de kalk, de pinang, de gambier en de tabak bevatte, maakte den «*slamat*» door beide handen saâmgevoegd opteheffen tot aan het diep neêrgebogen voorhoofd, en bood daarop de kostbare doos zijnen heer aan.

— «De weg zal moeijelijk zijn, na zooveel regen,» zeide de Regent, als om het lange wachten verklaarbaar te maken, terwijl hij een betelblad met kalk bestreek.

— «In het P....ngsche is de weg zoo slecht niet», antwoordde Verbrugge, die, als hij ten minste niets stuitends wilde aanroeren, dat antwoord wel wat te snel gaf; want dan had hij moeten bedenken dat een Regent van Leb.... niet gaarne de wegen hoort roemen van P....ng, al zijn die dan ook beter dan in het Leb....sche.

De Adhipatti beging de fout van een te snel antwoord niet. De kleine «*maas*» was reeds hurkende achterwaarts teruggekropen tot aan den ingang der pendoppo, waar hij plaats nam onder zijne makkers; de Regent had reeds zijne lippen en weinige tanden roodgeverwd met het speeksel zijner sirie, voor hij zeide:

— «Ja daar is veel volk in *P....ng.*»

Voor wien den Regent kende en den Kontrôleur, voor wien de toestand van Leb.... geen geheim was, had het duidelijk kunnen blijken, dat het gesprek reeds een strijd was geworden. Eene toespeling namelijk op den beteren staat der wegen in eene naburige afdeeling, scheen het vervolg te wezen op vergeefsche

pogingen om ook te Leb.... dusdanige betere wegen te doen aanleggen. Doch dáárin had de Regent gelijk, dat P....ng beter bevolkt was, vooral in verhouding tot de ongelijk kleinere oppervlakte, en dat dus dáár de arbeid aan de groote wegen, door vereende krachten ligter viel dan in het Leb....sche, eene afdeeling, die op honderde palen oppervlakte, slechts zeventig duizend inwoners telde.

— «Dat is waar,» zei Verbrugge, «wij hebben weinig volk hier, maar».....

De Adhipatti zag hem aan, als wachtte hij een aanval af. Hij wist, dat er na dat «maar» iets volgen kon, wat onaangenaam was te hooren voor hem, die sedert dertig jaren Regent was geweest van Leb.... Verbrugge wilde afbreken en vraagde weder aan den oppasser of hij niets komen zag?

— «Ik zie nog niets van den kant van P.....ng, mijnheer de Kontrôleur! — maar daar ginds aan de andere zijde rijdt iemand te paard.... het is de Kommandant.»

— «Welzeker Dongso!» zei Verbrugge, naar buiten starende, «hij jaagt in deze buurt, hij is heden morgen vroeg uitgegaan.... hé, Duclari.... Duclari.....!»

— «Hij hoort u, mijnheer, hij komt hierheen. Zijn jongen rijdt achter hem met een «kidang» achter zich over het paard.»

— «Houd het paard vast van mijnheer den Kommandant»; gebood Verbrugge een der bedienden buiten. «Bonjour, Duclari, zijt ge nat.... wat hebt ge geschoten? Kom binnen.»

Een krachtig mensch van dertigjarigen leeftijd en militaire houding, hoewel van uniform geen spoor was, trad de pendoppo in. Het was de luitenant Duclari, Kommandant van het kleine garnizoen van R....B....ng. Verbrugge en hij waren bevriend, en hunne gemeenzaamheid was te grooter, daar Duclari sedert eenigen tijd de woning van Verbrugge betrokken had, in afwachting der voltooijing van een nieuw fort. Hij drukte dezen de hand, groette den Regent beleefd, en ging, onder de vraag: «wat hebt ge al zoo hier?» zitten.

— «Wilt ge thee, Duclari?»

— «Wel neen; ik ben warm genoeg. Hebt ge klapperwater? Dat is frisch....»

— «Dat laat ik u niet geven. Als men warm is , houd ik klapperwater voor zeer nadeelig.... ge wordt er stijf en jichtig van. Zie de koelies, die zware vrachten dragen over de bergen: zij houden zich vlug en lenig door heet water te drinken of «*koppi dahoen*».... maar *gemberthee* is nog beter....»

— «Wat....? *koppi dahoen*, thee van koffijbladen? Dat heb ik nog nooit gezien.»

— «Omdat ge niet op Sumatra gediend hebt: dáár is het de gewoonte.»

— «Laat me dan maar thee geven.... maar niet van koffijbladen, en ook niet van gember.... ja, gij zijt op Sumatra geweest.... en de nieuwe Adsistent-resident ook, niet waar?»

Dit gesprek werd gevoerd in het Hollandsch, dat de Regent niet verstond. Hetzij Duclari gevoelde, dat er iets onbeleefds in lag, hem daardoor uit te sluiten van het onderhoud, hetzij hij eene andere bedoeling daarmede had, op eenmaal ging hij, zich tot den Regent wendende, in het Maleisch voort:

— «Weet mijnheer de Adhipatti, dat de heer Kontrôleur den nieuwen Adsistent-resident kent?»

— «Neen dat heb ik niet gezegd, ik ken hem niet,» riep Verbrugge, ook in het Maleisch: «ik heb hem nooit gezien; hij heeft op Sumatra gediend eenige jaren vóór mij. Ik heb u slechts gezegd, dat ik daar veel over hem heb hooren spreken.»

— «Nu dat komt op hetzelfde neêr; men behoeft niet juist iemand te zien om hem te kennen.... hoe denkt de heer Adhipatti daarover?»

De Adhipatti had juist noodig een' bediende te roepen. Er verliep dus wat tijd, voor hij zeggen kon: «dat hij het met den Kommandant eens was, maar dat het toch dikwijls noodig was iemand te zien, voor men hem beoordeelen kon.»

— «In het algemeen is dat misschien waar,» — ging nu Duclari voort in het Hollandsch, hetzij omdat die taal hem gemeenzamer was, en hij genoeg meende gedaan te hebben voor de beleefdheid, hetzij wijl hij verstaan wilde worden door Verbrugge alleen, — «dat moge in het algemeen waar zijn; maar omtrent Havelaar heeft men geene persoonlijke kennis noodig.... hij is een gek.»

— «Dat heb ik niet gezegd, Duclari.»

— «Neen, gij hebt dat niet gezegd, maar ik zeg het, na al wat gij mij van hem verteld hebt. Ik noem iemand, die in het water springt om een' hond te redden van de haaijen, een gek.»

— «Ja, verstandig is het niet.... maar....»

— «En, hoor eens, dat versje tegen den generaal van Damme.... dat kwam niet te pas.»

— «'t Was geestig....»

— «Ja, maar een jong mensch mag niet geestig zijn tegen een Generaal.»

— «Gij moet in het oog houden, dat hij nog zeer jong was.... het is veertien jaren geleden.... hij was maar twee-en-twintig jaar oud.»

— «En dan de kalkoen, dien hij stal....?»

— «Dat deed hij om den Generaal te plagen.»

— «Juist. Een jong mensch mag geen Generaal plagen, die bovendien, als civiel Gouverneur; zijn chef was.... Dat andere versje vind ik aardig.... maar dat eeuwige duelleren....»

— «Hij deed het gewoonlijk voor een ander; hij trok altijd partij voor den zwakste.»

— «Wel, laat ieder voor zichzelf duelleren, als men het dan volstrekt doen wil. Ik voor mij geloof, dat een duel zelden noodig is; waar het noodig was, zou ik het aannemen, maar.... om daarvan dagelijksch werk te maken.... ik dank u. Het is te hopen, dat hij veranderd is op dit punt....»

— «Wel zeker, daaraan is geen twijfel. Hij is nu zooveel ouder, daarbij, sedert langen tijd gehuwd, en Adsistent-resident. Bovendien, ik heb altijd gehoord dat zijn hart goed was, en dat hij een warm gevoel had voor regt.»

— «Dat zal hem te pas komen in Leb.... Daar is mij juist iets voorgekomen dat.... Zou de Regent ons verstaan?»

— «Ik geloof het niet; maar.... toon mij iets uit uwe weitasch, dan denkt hij, dat we dáárover spreken.»

Duclari nam zijne weitasch, haalde een paar boschduiven daaruit, en, die betastende, als sprak hij over de jagt, deelde hij Verbrugge mede, dat hij zoo even, in het veld, was nageloopen door een' Javaan, die hem gevraagd had, of hij niet iets konde

doen tot verligting van den druk, waaronder de bevolking zuchtte?

— «En,» ging hij voort, «dat is zeer sterk, Verbrugge! Niet dat ik mij verwonder over de zaak zelve; ik ben lang genoeg in het B....sche, om te weten wat hier voorvalt, maar dat de geringe Javaan, gewoonlijk zoo omzigtig en terughoudend waar het zijne hoofden geldt, zoo iets vraagt aan iemand, die er niets mede te maken heeft, dàt bevreemdt mij.»

— «En wat hebt gij geantwoord, Duclari?»

— «Wèl, dat het mij niet aanging: dat hij tot u moest gaan, of tot den nieuwen Adsistent-resident, als die zou aangekomen zijn te R....B....ng en dáár zijne klagte uiten.»

— «Daar komen zij,» riep op eenmaal de oppasser Dongso: «ik zie een' mantrie, die met zijn *toedoeng* wuift.»

Allen stonden op. Duclari, die niet, door zijne tegenwoordigheid in de pendoppo, den schijn wilde aannemen als ware ook hij aan de grenzen ter verwelkoming van den Adsistent-resident, die wel zijn meerdere, doch niet zijn chef en bovendien een gek was, steeg te paard, en reed, door zijn bediende gevolgd, heen.

De Adhipatti en Verbrugge stelden zich aan den ingang der pendoppo, en zagen het naderen van een' door vier paarden getrokken reiswagen, die weldra, vrij bemodderd, stilhield bij het bamboezen gebouwtje.

Het zou moeijelijk geweest zijn, te raden wat er zoo al was in dien wagen, voor Dongso, geholpen door de loopers en een tal van bedienden, die behoorden tot het gevolg van den Regent, al de riemen en knoopsels hadden losgemaakt, die het voertuig hielden ingesloten met een zwart lederen foudraal, dat u denken deed aan de diskretie, waarmede in vorige jaren de leeuwen en tijgers in de stad kwamen, toen de zoölogische tuinen nog reizende dierenspellen waren. Leeuwen of tijgers nu waren er in den wagen niet; men had alles maar zoo gesloten omdat het westmousson was, en men dus moest bedacht zijn op regen. Nu is het uitstappen uit een' reiswagen, waarin men lang over den weg gehotst heeft, niet zoo gemakkelijk, als iemand, die nooit of weinig gereisd heeft, zich verbeelden zou. Nagenoeg als de arme Sauriërs uit de vóórwereld, die door lang wachten ten laatste een integrerend deel uitmaken van de klei, waarin

ze aanvankelijk niet gekomen waren met het doel om daarin te blijven, heeft er ook bij reizigers, die, wat naauw op één gedrukt en in gedwongene houding, te lang gezeten hebben in een' reiswagen, iets plaats, wat ik u voorstel «assimilatie» te noemen. Men weet eindelijk niet juist meer waar het lederen kussen van den wagen ophoudt, en wáár de ikheid aanvangt; ja, ik ben niet vreemd aan het denkbeeld dat men in zulk een' wagen kiespijn of kramp hebben kan, die men voor mot in het laken aanziet, en omgekeerd.

Er zijn weinig omstandigheden in de stoffelijke wereld, die den denkenden mensch geene aanleiding geven tot het maken van opmerkingen op verstandelijk gebied, en zoo heb ik mij zelven dikwijls afgevraagd of niet vele dwalingen, die onder ons kracht van wet hebben, vele «scheefheden» die wij voor «regt» houden, dááruit voortvloeijen, dat men te lang met één gezelschap in één' reiswagen heeft gezeten? Het been, dat ge daar links uitsteken moest, tusschen de hoededoos en het mandje met kersen; — de knie, die gij gedrukt hield tegen het portier, om de dame over u niet te doen denken, dat ge een' aanval in den zin hadt op krinoline of deugd; — de gelikdoornde voet, die zoo bang was voor de hakken van den «Commis-voyageur» naast u; — de hals, dien ge zoo lang links moest wenden omdat het dropt aan de regterzijde, — zie, dat worden zoo alle ten laatste halzen, en knieën, en voeten, die iets verdraaids bekomen. Ik houd het voor goed van tijd tot tijd eens te wisselen van wagens, zitplaats en medereizigers. Men kan dan zijn hals eens anders wenden; men beweegt nu en dan zijne knie, en misschien zit er eens eene jufvrouw naast u met dansschoenen, of een jongetje, wiens beentjes den grond niet raken. Men heeft dan meer kans om *regt* te zien en *regt* te loopen, zoodra men weêr vasten grond onder de voeten krijgt.

Of ook in den wagen, die stilhield voor de pendoppo, zich iets verzette tegen de «oplossing der continuiteit» weet ik niet; maar zeker is het, dat het lang duurde voor er iets te voorschijn kwam. Er scheen een strijd van hoffelijkheid plaats te hebben: men hoorde zeggen: «Als het u gelieft, Mevrouw!» en «Resident!» Hoe het zij, een heer stapte er ten laatste uit, die in

houding en voorkomen wel iets had, wat u denken deed aan de Sauriërs waarvan ik gesproken heb. Daar wij hem later meer zullen zien, wil ik u maar dadelijk zeggen, dat zijne onbewegelijkheid niet uitsluitend moest geweten worden aan de assimilatie met den reiswagen, want dat hij, ook als er geen voertuig in de buurt was op mijlen afstands, eene kalmte, eene langzaamheid en eene voorzigtigheid ten toon spreidde, die menigen Sauriër jaloersch maken zou, en die in de oogen van velen de kenmerken zijn van deftigheid, bezadigdheid en wijsheid. Hij was, zooals de meeste Europeanen in Indië, zeer bleek, hetgeen echter, in die streken, geenszins wordt gehouden voór een blijk van minder goede gezondheid, en had fijne trekken, die wel getuigden van verstandelijke ontwikkeling. Alleen was er iets kouds in zijn' blik, iets wat u denken deed aan een logarithmentafel, en, schoon zijn voorkomen over het geheel niet onbehagelijk was of terugstootend, kon men zich toch niet onthouden te denken, dat zijn vrij groote magere neus zich op dat gelaat verveelde, omdat er zoo weinig op voorviel.

Met beleefdheid bood hij zijne hand aan eene dame, om haar behulpzaam te zijn bij het uitstijgen, en nadat deze van een' heer, die nog in den wagen zat, een kind had aangenomen, een klein blond jongetje van een jaar of drie, traden zij de pendoppo in. Daarop volgde die heer zelf, en wien op Java bekend was, zou het in het oog gevallen zijn, dat hij bij het portier wachtte om het uitstijgen gemakkelijk te maken aan eene oude Javaansche « *baboe* ». Een drietal bedienden hadden zich zelf verlost uit het wasleêren kastje, dat achter den wagen was vastgeplakt, op de wijze als een jonge oester op de oude.

De heer, die het eerste was uitgestegen, had den Regent en den Kontrôleur Verbrugge de hand geboden, die zij aannamen met eerbied: en in hunne houding was te bespeuren, dat zij gevoelden zich te bevinden in tegenwoordigheid van eene gewigtige persoon. Het was de Resident van B.... de groote landstreek waarvan Leb.... eene afdeeling, een regentschap, of, zooals men officieel zegt, eene *adsistent-residentie* is.

Ik heb, bij het lezen van verdichte verhalen, mij meermalen geërgerd over den weinigen eerbied der schrijvers voor den smaak

van het publiek, en vooral was dit het geval, waar het te doen was om iets voort te brengen wat koddig of burlesk heeten moet; men voert eene persoon sprekende in, die de taal niet verstaat of althans slecht uitspreekt; men laat een Franschman zeggen: «Ka kauw na de krote krak» of «krietje kooit keen kare kroente kraak wek.» Bij gebrek aan een Franschman neemt men iemand, die stamelt, of men «schept» eene persoon, die zijn stokpaardje maakt van een paar telkens wederkeerende woorden. Ik heb een zotte vaudeville zien «réusseeren», omdat daarin iemand voorkwam, die gedurig zeide: «*mijn naam is Meijer.*» Ik vind die manier van geestig zijn, wat goedkoop, en, om de waarheid te zeggen, ben ik boos op u, als ge zoo iets grappig vindt.

Maar nu heb ik zelf u iets dergelijks voor te stellen. Ik moet van tijd tot tijd iemand ten tooneele voeren — ik zal het zoo weinig mogelijk doen —, die indedaad eene manier van spreken had, welke mij doet vreezen verdacht te worden van eene mislukte poging om u te doen lagchen, en daarom moet ik u verzekeren, dat het niet *mijne* schuld is als de hoogst deftige Resident van B...., van wien hier de rede is, iets zóó eigenaardigs bezat in zijne wijze van spreken, dat het mij moeijelijk valt, dat weder te geven, zonder den schijn op mij te laden, dat ik effekt van geestigheid zoek in een' «*tic.*» Hij sprak namelijk op een' toon, alsof achter elk woord een punt stond, of zelfs een lang rustteeken; en ik kan de ruimte tusschen zijne woorden niet beter vergelijken dan bij de stilte, die er volgt op het «amen» na een lang gebed in de kerk, welke, zoo als ieder weet, een sein is, dat men den tijd heeft tot hoesten of neus snuiten. Wat hij zeide, was gewoonlijk goed overdacht, en als hij zich had kunnen dwingen om die ontijdige rustpunten weg te laten, zouden zijne zinsneden, uit een redekunstig oogpunt althans, meestal een gezond aanzien gehad hebben, maar al dat afbrokkelen, dat stooterige en hobbelige, maakte het aanhooren lastig. Men viel er dan ook dikwijls over; want gewoonlijk, als men begonnen was te antwoorden, in de meening, dat de zin uit was, en dat hij de aanvulling van het ontbrekende overliet aan de scherpzinnigheid van zijnen toehoorder, kwamen de nog ontbrekende woorden als «trainards» van een geslagen

leger achteraan, en deden u gevoelen dat ge hem in de rede waart gevallen, wat altijd onaangenaam is. Het publiek te S...., voor zoo verre men niet in dienst stond van het gouvernement, omdat dit iets omzigtigs geeft, noemde zijne gesprekken «slijmerig»: ik vind dat woord niet zeer schoon, maar ik moet erkennen, dat het de hoofdeigenschap van des Residents welsprekendheid vrij wel uitdrukte.

Ik heb van Max Havelaar en diens vrouw — want dit waren de beide personen die, na den Resident, met hun kind en de baboe uit den wagen gekomen waren — nog niets gezegd, en misschien ware het ook voldoende, de beschrijving van hun voorkomen en karakter over te laten aan den loop der gebeurtenissen en uwe eigene verbeelding; doch daar ik nu toch eens aan het beschrijven ben, wil ik u zeggen, dat mevrouw Havelaar niet schoon was, dat zij echter in blik en spraak iets zeer lieftalligs bezat, en door de gemakkelijke ongedwongenheid van hare manieren het onmiskenbaar teeken gaf, dat zij in de wereld was geweest, en in de hoogere klassen der maatschappij te huis behoorde. Zij had niet dat stijve en onbehagelijke van het burgerlijk fatsoen, dat zich en anderen meent te moeten plagen met «*gêne*» om door te gaan voor «gedistingeerd,» en hechtte dan ook niet aan veel uiterlijks, wat waarde heeft voor vele andere vrouwen. Ook in hare kleeding was zij een voorbeeld van eenvoudigheid. Een wit «*baadjoe*» van moesselien met blaauwe «cordelière» — ik geloof dat men in Europa zulk een kleedingstuk «peignoir» noemen zou — was haar reiskleed. Om den hals had ze een dun zijden koordje, waaraan twee kleine medaljons, die gij echter niet te zien kreegt, daar ze verscholen waren in de plooijen voor hare borst: de haren «à la chinoise», met een kransje «*melati*» in den «kondek,» ziedaar al haar toilet.

Ik zeide, dat zij niet schoon was, en toch wilde ik niet gaarne, dat ge haar hieldt voor het tegendeel. Ik hoop, dat gij haar schoon vinden zult, zoodra ik gelegenheid zal hebben, haar voor te stellen, gloeijende van verontwaardiging over wat zij noemde de «miskenning van het genie», als haar Max in het spel was, of wanneer haar een denkbeeld bezielde, dat in ver-

band stond met het welzijn van haar kind. Het is reeds te dikwijls gezegd, dat het gelaat de spiegel is der ziel, om nog prijs te stellen op de portretwaarde van een onbewegelijk gezigt, dat niets heeft af te spiegelen, omdat er geen ziel in weêrschijnt. Welnu, *zij* had eene schoone ziel, en wel moest hij blind zijn die niet ook haar gelaat voor schoon hield, als die ziel er op te lezen stond.

Havelaar was iemand van vijf-en-dertig jaren. Hij was slank, en vlug in zijne bewegingen; buiten zijne bijzonder korte en bewegenlijke bovenlip, en zijne groote flaauw-blaauwe oogen, die, als hij in eene kalme stemming was, iets droomerigs hadden, maar vuur schoten als een groot denkbeeld hem beheerschte, was er in zijn voorkomen niets bijzonders. Zijne blonde haren hingen sluik langs de slapen, en ik begrijp zeer goed, dat men, hem voor het eerst ziende, niet op het denkbeeld komen zou, iemand voor zich te hebben, die, wat hoofd en hart beide aangaan, tot de zeldzaamheden behoorde. Hij was een «vat vol tegenstrijdigheids:» scherp als eene vlijm en zacht als een meisje, voelde hij zelf altijd het eerst de wonde, die zijne bittere woorden geslagen hadden, en hij leed daaronder meer dan de gekwetste. Hij was vlug van begrip, vatte dadelijk het hoogste, het ingewikkeldste, speelde gaarne met de oplossing van moeijelijke vragen, had daarvoor alle moeite, alle studie, alle inspanning veil, — en dikwijls toch begreep hij de eenvoudigste zaak niet, die een kind hem had kunnen uitleggen. Vol liefde voor waarheid en regt, verwaarloosde hij menigmaal zijne eenvoudigste naastbijliggende verpligtingen, om een onregt te herstellen, dat hooger of verder of dieper lag; en dat, door de waarschijnlijk grootere inspanning van den strijd, hem meer aanlokte. Hij was ridderlijk en moedig, maar verspilde, als die andere don Quichot, zijne dapperheid dikwijls op een' windmolen. Hij gloeide van onverzadelijke eerzucht, die hem alle gewone onderscheidingen in het maatschappelijk leven als nietig deed voorkomen, en toch stelde hij zijn grootst geluk in een kalm, huisselijk, vergeten leven. Hij was dichter in den hoogsten zin van het woord, hij droomde zich zonnestelsels bij eene vonk, bevolkte ze met schepsels van zijn maaksel, voelde zich

heer van eene wereld, die hij in het leven had geroepen, en kon toch zeer goed terstond daarop, zonder de minste droomerij, een gesprek voeren over den prijs van de rijst, de regels der taal, of de oekonomische voordeelen eener Egyptische hoenderbroeijerij. Geene wetenschap was hem geheel vreemd: hij «*ahnde*» wat hij niet wist, en bezat in hooge mate de gaaf om het weinige dat hij wist — ieder weet weinig, en hij, hoezeer meer wetende dan sommige anderen, maakte op dezen regel geene uitzondering — om dat weinige aantewenden op eene wijze die de maat zijner kennis vermenigvuldigde. Hij was stipt en ordelijk, daarbij buitengewoon geduldig; doch juist omdat stiptheid, orde en geduld hem moeijelijk vielen, daar zijn geest iets wilds had! — langzaam en omzigtig in het beoordeelen van zaken; hoewel dit niet zoo scheen aan wie hem zoo snel zijne slotsommen hoorden uiten. Zijne indrukken waren te levendig, dan dat men ze voor duurzaam houden mogt, en toch bewees hij dikwijls dat ze duurzaam waren. Al wat groot en verheven was lokte hem aan, en tegelijkertijd was hij onnoozel en naïf als een kind. Hij was eerlijk, vooral waar eerlijkheid in het grootmoedige overging, en zou honderden, die hij schuldig was, onbetaald laten, omdat hij duizenden had weggeschonken. Hij was geestig en onderhoudend waar hij gevoelde dat zijn geest begrepen werd; maar anders stug en teruggetrokken: hartelijk voor zijne vrienden, en hij maakte zijnen vriend van al wat leed: gevoelig voor liefde en aanhankelijkheid: trouw aan zijn gegeven woord: zwak in kleinigheden; maar standvastig tot hoofdigheid toe, waar het hem de moeite waard scheen karakter te toonen: nederig en welwillend voor wie zijn geestelijk overwigt erkenden; maar lastig, wanneer men zich daartegen verzetten wilde: rondborstig uit trots, en bij vlagen achterhoudend, waar hij vreesde dat mijn zijne opregtheid zou aanzien voor onverstand: evenzeer vatbaar voor zinnelijk als voor geestelijk genot: beschroomd en slecht bespraakt waar hij meende niet begrepen te worden, maar welsprekend als hij gevoelde dat zijne woorden op willigen bodem vielen; traag als hij niet werd aangespoord door eenigen prikkel, die voortkwam uit zijne eigene ziel, maar ijverig, vurig waar dit wel het geval

was: voorts vriendelijk, beschaafd in zijne manieren en onberispelijk van gedrag: — ziedaar nagenoeg Havelaar.

Ik zeg: nagenoeg; want als alle bepalingen moeijelijk zijn, geldt dit vooral in de beschrijving eener persoon, die zeer afwijkt van den dagelijkschen grondvorm. Het zal dan ook wel dáárom wezen, dat romandichters hunne helden gewoonlijk maken tot duivelen of engelen. Zwart of wit laat zich gemakkelijk schilderen, maar moeijelijker is het juist wedergeven eener schakering, die daartusschen ligt, als men gebonden is aan waarheid, en dus noch te donker noch te ligt mag kleuren. Ik gevoel, dat de schets die ik van Havelaar heb getracht te geven, hoogst onvolkomen is. De bouwstoffen die voor mij liggen, zijn van zoo uiteenloopenden aard, dat zij mij belemmeren in mijn oordeel door overmaat van rijkdom, en ik zal dus welligt daarop terug komen ter aanvulling, onder het ontwikkelen der gebeurtenissen die ik u wensch medetedeelen. Dit is zeker, hij was een ongewoon mensch, en wel de moeite van het bestuderen waardig. Ik bemerk nu reeds, dat ik verzuimd heb als een zijner hoofdtrekken optegeven, dat hij de belagchelijke en de ernstige zijde der dingen met dezelfde snelheid en tegelijkertijd opvatte, aan welke eigenschap zijne wijze van spreken, zonder dat hij zelf dit wist, eene soort van «*humor*» ontleende, die zijne toehoorders gedurig in twijfel bragt, of zij getroffen waren door het diep gevoel, dat er heerschte in zijne woorden, of te lagchen hadden over het koddige, dat op eenmaal den ernst daarvan afbrak.

Opmerkelijk was het, dat zijn voorkomen, en zelfs zijne aandoeningen zoo weinig sporen droegen van zijn doorgebragt leven. Het roemen op ondervinding is eene belagchelijke gemeenplaats geworden; er zijn lieden, die vijftig of zestig jaren lang meêgedreven hebben met het stroompje, waarin zij meenen te zwemmen, en die van al dien tijd weinig anders zouden kunnen verhalen dan dat ze verhuisd zijn van de A-gracht naar de B-straat, en niets is gewoner, dan te hooren bogen op ervaring juist door hen, die hunne grijze haren zoo gemakkelijk verkregen. Anderen weder meenen hunne aanspraken op ondervinding te mogen gronden op werkelijk ondergane lotwisselingen, zonder

dat echter uit iets blijkt, dat zij door die lotwisselingen zijn aangegrepen in hun zieleleven; ik kan mij voorstellen dat het bijwonen, of ondergaan zelfs, van gewigtige gebeurtenissen weinig of geenen invloed heeft op de ziel van sommigen. Wie hieraan twijfelt vrage zich af, of men ondervinding zou mogen toekennen aan alle bewoners van Frankrijk, die veertig of vijftig jaren oud waren in 1815? En die allen waren toch personen, die het groote drama, dat aanving in 1789, hadden zien opvoeren niet alleen, maar die zelfs in meer of minder gewigtigen rol, dat drama hadden meêgespeeld.

En, omgekeerd, hoe velen ondergaan eene reeks van aandoeningen, zonder dat de uiterlijke omstandigheden daartoe schijnen aanleiding te geven. Men denke aan de Crusoëromans; aan Silvio Pellico's gevangenschap: aan het allerliefste «Picciola» van Saintine: aan den strijd in de borst eener «oude vrijster», die haar geheel leven door ééne liefde koesterde, zonder ooit door een enkel woord te verraden wat er omging in haar hart: aan de aandoeningen van den menschenvriend, die, zonder uiterlijk betrokken te zijn in den loop der gebeurtenissen, vurig belang stelt in het welzijn van medeburger of medemensch, hoe hij beurtelings hoopt en vreest, hoe hij elke verandering gadeslaat, zich opwindt voor een schoon denkbeeld, en gloeit van verontwaardiging als hij het ziet wegdringen en vertrappen, door wie, voor een oogenblik althans, sterker waren dan schoone denkbeelden. Men denke aan een wijsgeer, die van uit zijne cel tracht te leeren aan het volk wat waarheid is, als hij bemerken moet dat zijne stem overschreeuwd wordt door piëtistische huichelarij of gewinzoekende kwakzalvers. Men stelle zich Sokrates voor — niet als hij den gifbeker ledigt; want ik bedoel hier de ondervinding van het gemoed, en niet die, welke geboren wordt uit uiterlijke omstandigheden — hoe bitter bedroefd zijne ziel moet geweest zijn, als hij, die het goede en ware zocht, zich hoorde noemen een «bederver der jeugd en een verachter der goden.»

Of beter nog: men denke aan Christus, als hij zoo treurig staart op Jeruzalem, en zich beklaagt «dat het niet gewild heeft!»

Zulk een kreet van smart, — vóór gifbeker of kruishout — vloeit niet uit een ongedeerd hart. Dáár moet geleden zijn.... daar is *ondervonden!*

Die tirade is mij ontsnapt.... ze staat er nu eens, en blijve. Havelaar had veel ondervonden. Wilt gij iets, wat opweegt tegen de verhuizing van de A-gracht! Hij had schipbreuk geleden meer dan eens, hij had brand, oproer, sluikmoord, oorlog, duëllen, weelde, armoede, honger, cholera, liefde en «liefden» in zijn dagboek staan. Hij had *Frankrijk*, *Duitschland*, *België*, *Italië*, *Zwitserland*, *Engeland*, *Spanje*, *Portugal*, *Rusland*, *Egypte*, *Arabië*, *Indië*, *China* en *Amerika* bezocht.

Wat dus de levensomstandigheden aangaat, *kon* hij veel ondervonden hebben. En dat hij werkelijk veel ondervonden *had*, dat hij niet het leven was doorgegaan, zonder de indrukken *optevangen* die het hem zoo ruimschoots aanbood, daarvoor zij ons borg de vlugheid van zijnen geest en de ontvankelijkheid van zijn gemoed.

Dit nu wekte de verwondering van allen, die wisten of gissen konden, hoeveel hij had bijgewoond en geleden, dat hiervan zoo weinig te lezen was op zijn gelaat. Wél was er in zijne trekken iets als vermoeijenis, doch dit deed eer denken aan vroegrijpe jeugd dan aan naderenden ouderdom, en naderende ouderdom had het toch moeten zijn: want in Indië is de man van vijfendertig jaren niet jong meer.

Ook zijne aandoeningen, zeide ik, waren jong gebleven. Hij kon spelen met een kind en als een kind, en meermalen klaagde hij, dat de kleine Max nog te jong was om vliegers op te laten, wijl hij, «de groote Max,» daarvan zooveel hield. Met jongens sprong hij «haasje over», en hij teekende heel gaarne een patroon voor het borduurwerk van de meisjes: zelf nam hij deze meermalen de naald uit de hand en vermaakte zich met dat werk, ofschoon hij altijd zeide, dat ze wel wat beters doen konden dan dat «machinale steken tellen». Bij jonge lieden van achttien jaren was hij een jong student, zong gaarne zijn «Patriam canimus» meê, of «Gaudeamus igitur»: —ja ik ben niet geheel zeker, dat hij niet, nog zeer kort geleden, toen hij in Amsterdam was met verlof, een uithangbord heeft afgebroken, dat hem niet be-

haagde omdat er op geschilderd was een neger, geboeid aan de voeten van een Europeaan met eene lange pijp in den mond, en waaronder natuurlijk te lezen stond: «*de rookende jonge koopman.*»

De baboe, die hij uit den wagen had geholpen, geleek op alle baboes in Indië, als ze oud zijn. Als ge die soort van bedienden kent, behoef ik u niet te zeggen, hoe zij er uitzag, en als gij die niet kent, kan ik het u niet zeggen. Dit alleen onderscheidde haar van andere kindermeiden in Indië, dat zij zeer weinig te doen had; want mevrouw Havelaar was een voorbeeld van zorg voor haar kind, en wat er voor of met den kleinen Max te doen was, deed zij zelve, tot groote verwondering van vele andere dames, die niet goed keurden dat men zich maakte tot «slavin van zijne kinderen.»

ZEVENDE HOOFDSTUK.

(Vervolg van het opstel van Stern.)

De Resident van B.... stelde den Regent en den Kontrôleur voor aan den nieuwen Adsistent-resident. Havelaar begroette beide beambten hoffelijk; den Kontrôleur — er is altijd iets pijnlijks in de ontmoeting van een' nieuwen chef — stelde hij terstond op zijn gemak door eenige vriendelijke woorden, als wilde hij dadelijk eene soort van gemeenzaamheid invoeren, die het verkeer zoude gemakkelijk maken. Met den Regent was zijne ontmoeting zooals dat behoorde met eene persoon die den «gouden *payong* voert» maar die te gelijkertijd zijn «jonger broeder» wezen zou. Met deftige minzaamheid berispte hij hem over zijnen te grooten dienstijver, die, in zulk een weder, hem gevoerd had tot aan de grenzen zijner afdeeling: hetgeen dan ook de Regent, strikt genomen, volgens de regelen der étikette niet had behoeven te doen.

— «Waarlijk, mijnheer de Adhipatti, ik ben boos op u, dat ge u die moeite gegeven hebt om mijnentwille.... ik dacht u eerst aan te treffen te R....B....ng.»

— «Ik wenschte den heer Adsistent-resident zoo spoedig mogelijk te zien,» zeide de Adhipatti, «om vriendschap te sluiten.»

— «Zekerlijk, zekerlijk, ik gevoel mij zeer vereerd; maar ik zie niet gaarne iemand van uwen rang en uwe jaren zich al te veel inspannen.... en te paard?....»

— «Ja, mijnheer de Adsistent-resident! waar de dienst mij roept, ben ik nog altijd vlug en sterk.»

— «Dat is te veel gevergd.... niet waar, Resident?»

— «De Heer Adhipatti. Is. Zeer.»

— «Goed, maar er is een grens....»

— «IJverig,» sleepte de Resident achterna.

— «Goed, maar er is een grens,» moest Havelaar nog eens zeggen, als om het vorige terugteslikken, — «als gij het goed vindt, Resident, zullen wij plaats in den wagen maken. De baboe kan hier blijven, wij zullen haar eene «*tandoe*» zenden van R....B....ng. Mijne vrouw neemt Max op den schoot.... niet waar Tine?.... en er is plaats genoeg.»

— «Het. Is. Mij.»

— «Verbrugge, wij zullen u ook passage geven, ik zie niet in....»

— «Wèl;» zei de Resident.

— «Ik zie niet in waarom ge zonder noodzaak te paard door den modder zoudt klepperen; er is plaats voor ons allen: wij kunnen dan terstond kennis maken,.... niet waar, Tine, wij zullen ons wel wat schikken.... hier Max,.... zie eens, Verbrugge, is dat niet een aardig kereltje.... dat is mijn kleine jongen.... dat is Max!»

De Resident had met den Adhipatti plaats genomen. Havelaar riep Verbrugge om hem te vragen, wien die schimmel behoorde met roode schabrak, en toen Verbrugge naar den ingang der pendoppo trad, om te zien welk paard hij bedoelde, legde hij dezen de hand op den schouder, en vraagde:

— «Is de Regent altijd zoo dienstijverig?»

— «'t Is een kras man voor zijne jaren, mijnheer Havelaar, en gij begrijpt dat hij gaarne eenen goeden indruk op u maken zoude?»

— «Ja, dat begrijp ik. Ik heb veel goeds van hem gehoord.... hij is beschaafd?»

— «O ja....»

— «En hij heeft eene groote familie?»

Verbrugge zag Havelaar aan, als begreep hij die overgang niet. Dit was dan ook, voor wie hem niet kende, dikwijls moeijelijk. De vlugheid van zijn geest deed hem in gesprekken meermalen eenige schakels der redenering overslaan, en, hoe geleidelijk ook die overgang plaats vond in *zijne* gedachten, was het toch iemand die minder vlug was of niet gewoon aan

zijne vlugheid, niet euvel te nemen, wanneer men bij zulk eene gelegenheid hem aanstaarde met de onuitgesprokene vraag op de lippen: «Zijt gij gek.... of hoe is het?»

Zoo iets lag er dan ook in de trekken van Verbrugge, en Havelaar moest de vraag herhalen, vóór hij zeide:

— «Ja, hij heeft eene zeer uitgebreide familie.»

— «En zijn er «*Medjiets*» in aanbouw in de afdeeling?» ging Havelaar voort, al weder op een' toon die, geheel in tegenspraak met de woorden zelve, scheen aan te duiden, dat er verband was tusschen die *moskeeën* en de «groote familie» van den Regent.

Verbrugge antwoordde, dat er werkelijk veel geärbeid werd aan moskeeën.

— «Ja, ja, ik wist het wel,» riep Havelaar. «En zeg mij nu eens, of er veel achterstand is in de betaling van de landrenten?»

— «Ja. dat kon wel beter zijn....»

— «Juist, en vooral in het distrikt Par....K....jang», zeide Havelaar, als vond hij het gemakkelijker zelf te antwoorden.

— «Hoe hoog is de aanslag van dit jaar?» ging hij voort, en toen Verbrugge iets weifelde, als om zich te bezinnen op het antwoord, voorkwam hem Havelaar, die in éénen adem aldus voortging:

— «Goed, goed, ik weet het al.... zes-en-tachtig duizend en eenige honderden.... vijftien duizend meer dan in het vorige jaar.... doch maar slechts zesduizend boven het jaar 18.5.... wij zijn sedert 18.3 maar achtduizend vooruit gegaan.... en ook de bevolking is zeer schraal.... ja, Malthus!.... in twaalf jaar zijn we maar elf procent gestegen, en dat is nog de vraag, want de tellingen waren vroeger zeer onnaauwkeurig... en nog!.... van 18.0 op 18.1 is er zelfs eene vermindering.... ook de veestapel gaat niet vooruit... dat is een slecht teeken.... wat drommel zie dat paard eens springen, ik geloof dat het koldert.... kom eens hier Max!»

Verbrugge bemerkte, dat hij den nieuwen Adsistent-resident weinig zou te leeren hebben, en dat er geene kwestie was van overwigt door «locale ancienneteit,» wat de goede jongen dan ook niet begeerd had.

— «Maar het is natuurlijk,» ging Havelaar voort, terwijl hij Max op den arm nam, «in het Tjikandische en Bolangsche zijn ze er zeer blijde om.... en de opstandelingen in de Lampongs ook. Ik beveel mij zeer aan voor uwe medewerking, mijnheer Verbrugge; de Regent is een man van jaren.... zijn schoonzoon is nog altijd distriktshoofd? Alles zaâmgenomen houd ik hem voor eene persoon, die inschikkelijkheid verdient.... de Regent meen ik.... ik ben zeer blijde, dat hier alles zoo armoedig is.... ik hoop hier lang te blijven.»

Hierop reikte hij de hand aan Verbrugge, en deze, met hem terugkeerende naar de tafel, waar de Resident, de Adhipatti en mevrouw Havelaar gezeten waren, gevoelde reeds beter dan vijf minuten vroeger, dat «die Havelaar zoo gek niet was» als de Kommandant meende. Verbrugge was volstrekt niet misdeeld van verstand, en hij, die de afdeeling Leb... kende, nagenoeg zoo goed als eene zoo groote landstreek, waar niets gedrukt wordt, door ééne persoon gekend worden kan, begon in te zien dat er toch verband was tusschen de schijnbaar niet zamenhangende vragen van Havelaar, en tevens, dat de nieuwe Adsistent-resident, hoezeer hij nooit de afdeeling betreden had, iets wist van wat er omging. Wel begreep hij die vreugde niet over de armoede in Leb..., maar hij dacht die uitdrukking verkeerd verstaan te hebben. Later evenwel, toen Havelaar hem meermalen hetzelfde zeide, zag hij in, hoeveel groots en edels er was in die vreugde.

Havelaar en Verbrugge namen plaats bij de tafel, en onder het gebruiken van thee wachtte men, sprekende over onbeduidende dingen, tot Dongso den Resident kwam berigten, dat de versche paarden waren voorgespannen. Men pakte zich zoo goed mogelijk in den wagen, en reed heen. Het spreken viel moeijelijk door het hotsen en stooten. Max werd stil gehouden met «*pisang*»: zijne moeder had hem op den schoot, en wilde volstrekt niet bekennen, dat ze vermoeid was, als Havelaar aanbood haar te ontlasten van den zwaren jongen. In een oogenblik van gedwongen rust in een moddergat, vraagde Verbrugge den Resident, of deze reeds gesproken had over mevrouw Slotering?

— «De Heer Havelaar. Heeft. Gezegd.»

— «Welzeker, Verbrugge, waarom niet? Die dame kan bij ons blijven, ik zou niet gaarne....»

— «Dat. Het. Goed. Was.» sleepte de Resident er bij met veel moeite.

— «Ik zou niet gaarne mijn huis ontzeggen aan eene dame in die omstandigheden.... zoo iets spreekt van zelf... niet waar Tine?»

Ook Tine meende dat het van zelf sprak.

— «Gij hebt twee huizen te R....B....ng,» zeide Verbrugge; «er is ruimte in overvloed voor twee familiën.»

— «Maar, al was dat zoo niet....»

— «Ik. Durfde. Het. Haar.»

— «Wèl, Resident;» riep mevrouw Havelaar, «er is geen twijfel aan.»

— «Niet. Toezeggen. Want. Het. Is.»

— «Al waren ze met hun tienen, als ze het maar voor lief nemen bij ons.»

— «Een. Groote. Last. En. Zij. Is.»

— «Maar het reizen in die positie is onmogelijk, Resident.»

Een hevige schok van den wagen die ontmodderd werd, zette een uitroepingteeken achter de verklaring dat het reizen onmogelijk was voor mevrouw Slotering; ieder had het gebruikelijke «hè» geroepen, dat er volgt op zulk een stoot; Max had in den schoot zijner moeder de *pisang* weêrgevonden die hij verloor door den schok, en reeds was men een heel eind nader aan de modderdiepte die straks komen zou, vóór de Resident besluiten kon zijne zinsnede te voleinden, door er bij te voegen:

— «Eene. Inlandsche. Vrouw.»

— «O, dat is volkomen hetzelfde,» trachtte mevrouw Havelaar verstaanbaar te maken. De Resident knikte, als vond hij het goed, dat die zaak dus geregeld was, en dáár het spreken zoo moeijelijk viel, brak men het gesprek af.

Die mevrouw Slotering was de weduwe van Havelaars voorganger, die voor twee maanden gestorven was. Verbrugge, die daarop voorloopig belast was geworden met het ambt van Adsistent-resident, zoude het regt gehad hebben, gedurende dien tijd de ruime woning te betrekken, die te R....B...ng, zoo als in elke afdeeling, van landswege is opgerigt voor het hoofd van het

bestuur. Hij had dit echter niet gedaan, gedeeltelijk uit vrees te spoedig daarop weder te moeten verhuizen, gedeeltelijk, om het gebruik daarvan over te laten aan die dame met hare kinderen. Er ware anders ruimte genoeg geweest; want behalve de vrij groote adsistent-residentswoning stond daarneven op hetzelfde «erf» nog een ander huis, dat vroeger daartoe gediend had, en, hoezeer in bouwvalligen staat, nog zeer geschikt was ter bewoning.

Mevrouw Slotering had den Resident verzocht hare voorspraak te zijn bij den opvolger van haren echtgenoot, om de vergunning, dat oude huis te bewonen tot na hare verlossing, die zij over eenige maanden te gemoet zag. Het was dit verzoek, dat door Havelaar en diens vrouw zoo gereedelijk was toegestaan; want gastvrij waren ze in de hoogste mate.

De Resident had gezegd, dat mevrouw Slotering eene «Inlandsche vrouw» was. Dit vereischt voor niet-Indische lezers eenige opheldering; daar men al ligt komen zoude tot de onjuiste meening hier te doen te hebben met eene eigenlijk-Javaansche.

De Europesche maatschappij in Indië is vrij scherp gesplitst in twee onderscheidene deelen: de eigenlijke Europeanen, en zij, die, hoewel wettelijk verkeerende in geheel denzelfden regtstoestand, niet geboren zijn in Europa, en min of meer inlandsch bloed in de aderen hebben. Ter eere der begrippen van menschelijkheid in Indië haast ik mij hier bij te voegen, dat, hoe scherp ook de lijn zij, die in het maatschappelijk verkeer wordt getrokken tusschen de twee soorten van individuën, die, tegenover den inlander, gelijkelijk den naam dragen van Europeaan, deze afscheiding evenwel geenszins het barbaarsch karakter bezit, dat in Amerika voorheerscht bij de standsplitsing. Ik ontken niet, dat er nog altijd veel onregtvaardigs en stuitends wordt gevonden in die verhouding, en dat het woord «*liplap*» mij meermalen in de ooren klonk als een bewijs, hoe ver de niet-liplap, de blanke, dikwerf verwijderd is van ware beschaving. Het is waar, dat de liplap niet dan bij uitzondering wordt toegelaten in gezelschappen, dat hij gewoonlijk, als ik mij bedienen mag van eene zeer gemeenzame uitdrukking, «niet voor vol wordt aangezien,» maar zelden zal men zulke uitsluiting of ge-

ringschatting hooren voorstellen en verdedigen als een *principe*. Het staat ieder vrij zijne eigene omgeving te kiezen, en men mag het niet euvel duiden aan den eigenlijken Europeaan, als hij den omgang met lieden van zijnen landaard voortrekt, boven het verkeer met personen, die, — hunne meerdere of mindere waarde in het midden gelaten, — zijne indrukken en denkbeelden niet deelen, of — en dit is misschien de hoofdzaak, — wier *vooroordeelen eene andere rîgting* hebben genomen dan de zijne.

Een «liplap,» — om den term te bezigen die voor beschaafder wordt gehouden, zoude ik moeten zeggen een «*dusgenaamd inlandsch kind*»; ik vraag echter vergunning mij te houden aan het spraakgebruik dat uit allittératie geboren is, zonder dat ik iets beleedigends bedoel met die uitdrukking, en wat beduidt het woord dan ook? — een liplap heeft veel goeds, ook de Europeaan heeft veel goeds. Beide hebben veel verkeerds; dáárin gelijken zij dus elkaêr. Maar het goede en verkeerde dat hun beiden aankleeft, loopt te veel uit elkander, dan dat hunne verkeering, over het algemeen, strekken kan tot wederzijdsch genoegen. Bovendien, en hieraan heeft de Regering veel schuld, is de liplap dikwijls slecht onderwezen. De vraag is nu niet, hoe de Europeaan wezen zoude, als hij zoo van der jeugd af aan ware belemmerd geworden in zijne ontwikkeling; maar dit is zeker, dat de geringe wetenschappelijke ontwikkeling van den liplap *in het algemeen* zijne gelijkstelling met den Europeaan in den weg staat, ook dáár, waar hij als *individu*, in beschaving, wetenschap of kunst, den voorrang zou verdienen boven eene bepaalde Europesche persoon.

Ook hierin is weder niets nieuws. Het lag in de staatkunde van Willem den Veroveraar, om den minstbeduidenden Normandiër te verheffen boven den beschaafdsten Sakser; en elke Normandiër beriep zich op het overwigt der Normandiërs *in het algemeen*, om zijnen persoon te doen gelden, ook dáár waar hij de minste zoude geweest zijn *zonder* den invloed zijner stamgenooten als bovenliggende partij.

Uit zoo iets wordt *a priori* in alle verkeer eene gedwongenheid geboren, die niet zou weg te nemen zijn, dan door wijsgeerige, onbekrompene inzigten van het bestuur.

Dat de Europeaan, die aan den winnenden kant is in deze verhouding, zich gemakkelijk schikt in dat kunstmatig overwigt, spreekt van zelf; maar dikwijls is het koddig, iemand, die zijne beschaving en taal grootendeels opdeed in de *Rotterdamsche Zandstraat*, den liplap te hooren uitlagchen, omdat deze *een glas water* en het *gouvernement*, mannelijk, en *zon* of *maan* onzijdig maakt.

Een liplap moge beschaafd, goed onderwezen zijn, of geleerd — er zijn er zoo — zoodra de Europeaan, die zich ziek hield om achterteblijven van het schip, waarop hij borden waschte, en die zijne beleefdheid baseert op «uwee» en «verexcuseer,» aan het hoofd staat van de handelsonderneming, die «enorm» gewonnen heeft op de indigo in 1800 — zooveel, neen, lang voor hij de «*toko*» bezat, waarin hij hammen en jagtgeweren verkoopt, — zoodra die Europeaan opmerkt, dat de beschaafdste liplap moeite heeft de «*h*» en de «*g*» uit elkaêr te houden, lacht hij over de domheid van den man, die niet weet dat er onderscheid is tusschen een *hek* en een *gek*.

Maar, om daarover niet te lagchen, had hij ook moeten weten, dat in het Arabisch en Maleisch de *cha* en de *hha* door één karakter worden uitgedrukt, dat *Hieronymus* viâ Geronimo in *Jerôme* overgaat, dat we van *Huano*, *Guano* maken, dat eene *want* een *handschoen* is, dat *kous* van *hose* afstamt, en dat wij voor *Guild Heaume* in het Hollandsch *Huillem* of *Willem* zeggen. Dat is veel gevergd van iemand die zijne fortuin maakte *in* de indigo.

En zulk een Europeaan kan toch niet omgaan met zulk een' liplap.

Ik begrijp, hoe *Willem* van *Guillaume* komt, en moet bekennen, dat ik, vooral in de Molukken vele liplappen heb leeren kennen, die mij deden verbaasd staan over den omvang hunner kennis, en die mij op het denkbeeld bragten, dat wij Europeanen, hoeveel hulpmiddelen ons ook ter dienste stonden, dikwijls, en niet vergelijkenderwijze alleen, verre ten achteren staan bij die arme pariah's, die van de wieg af hadden te strijden met eene kunstmatige, bestudeerde ondergeschiktheid, en het vooroordeel tegen hunne kleur.

Maar mevrouw Slotering was eens voor al gevrijwaard voor fouten in het *Hollandsch*, omdat ze *Maleisch* sprak. Wij zullen haar later te zien krijgen als wij met Havelaar, Tine en den kleinen Max thee drinken in de voorgalerij der adsistent-residentswoning te R....B....ng, waar ons reisgezelschap, na lang hotsen en stooten, eindelijk behouden aankwam.

De Resident, die alleen was meêgekomen, om den nieuwen Adsistent-resident te bevestigen in zijn ambt, gaf den wensch te kennen nog dienzelfden dag terug te keeren naar S....ng, «Omdat. Hij.»

Havelaar betuigde insgelijks bereid te zijn tot allen spoed.

— «Het. Zoo. Drok. Had.»

en de afspraak werd gemaakt, dat men daartoe over een half uur zoude bijeenkomen, in de groote voorgalerij der woning van den Regent. Verbrugge, hierop voorbereid, had reeds voor vele dagen den Distriktshoofden, den *Patteh*, den *Kliwon*, den *Djaksa*, den belasting-Kollekteur, eenigen *mantries*, en verder allen inlandschen beambten die deze plegtigheid moesten bijwonen, last gegeven zich te verzamelen op de hoofdplaats.

De Adhipatti nam afscheid en reed naar zijn huis. Mevrouw Havelaar bezag hare nieuwe woning, en was daarmede zeer ingenomen, vooral omdat de tuin zoo groot was: dat haar zoo goed voorkwam voor Max, die veel in de lucht moest. De Resident en Havelaar hadden zich ieder in eene kamer begeven, om zich te verkleeden; want bij de plegtigheid, die er plaats hebben zou, was het officiëel voorgeschreven kostuum een vereischte. Rondom het huis stonden honderden menschen, die of te paard den wagen van den Resident hadden begeleid of tot het gevolg behoorden der zaâmgeroepene hoofden. De policie- en bureau-oppassers liepen bedrijvig heen en weder; kortom, alles toonde aan, dat de eentoonigheid op dat vergeten plekje gronds voor een oogenblik werd afgebroken door wat leven.

Weldra reed de fraaije wagen van den Adhipatti het voorplein op: de Resident en Havelaar, schitterend van goud en zilver, maar ietwat struikelend over hunne degens, stapten er in, en begaven zich naar de woning des Regents, waar zij werden ontvangen met muziek van *gongs*, *gamlangs*, en allerlei snaar-

instrumenten. Ook Verbrugge, die zich had ontdaan van zijn bemodderd kostuum, was reeds daar aangekomen. De mindere Hoofden zaten in eenen grooten kring, naar Oostersche wijze op matten op den grond, en aan het einde der lange galerij stond eene tafel, waaraan de Resident, de Adhipatti, de Adsistent-resident, de Kontrôleur en een paar hoofden plaats namen. Men diende thee met gebak rond, en de eenvoudige plegtigheid begon.

De Resident stond op en las het besluit voor van den Gouverneur-generaal; waarbij de heer Max Havelaar was aangesteld tot Adsistent-resident van de afdeeling B....K....el of Zuid-B...., zoo als Leb.... genoemd wordt door de inlanders. Hij nam daarop het staatsblad, waarin de eed stond, die voorgeschreven is bij de aanvaarding van bedieningen in het algemeen, houdende «dat men om tot het ambt van.... te worden benoemd of bevorderd, niemand iets beloofd of gegeven heeft, beloven of geven zal, dat men gehouw en getrouw zal zijn aan zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, gehoorzaam aan zijner Majesteits vertegenwoordiger in de Indische gewesten, dat men stiptelijk zal opvolgen en doen opvolgen de wetten en bepalingen, die gegeven zijn of gegeven zullen worden, en dat men zich in alles zal gedragen gelijk een goed.... (hier: Adsistent-resident) betaamt.»

Hierop volgde natuurlijk het sakramentele: «*Zoo waarlijk helpe mij God Almagtig.*»

Havelaar sprak de voorgelezene woorden na. Als in dien eed begrepen, had eigenlijk moeten worden beschouwd de belofte de inlandsche bevolking te zullen beschermen tegen uitzuiging en onderdrukking; want zwerende dat men de bestaande wetten en bepalingen zou handhaven, behoefde men slechts het oog te slaan op de talrijke voorschriften dienaangaande, om intezien dat eigenlijk een bijzondere eed daaromtrent niet te pas kwam. Maar het schijnt dat de wetgever gemeend heeft, dat overvloed van goed niet schaden kan, althans men vordert van de Adsistent-residenten eenen afzonderlijken eed, waarbij die verpligting nog eens uitdrukkelijk vermeld wordt, en Havelaar nam andermaal: «*God Almagtig*» tot getuige, dat hij de «inlandsche bevolking beschermen zoude tegen onderdrukking, mishandeling en knevelarij.»

Voor een' fijnen opmerker ware het de moeite waardig geweest het onderscheid gade te slaan tusschen houding en toon van den Resident en van Havelaar bij deze gelegenheid. Beiden hadden zij dusdanige plegtigheid meermalen bijgewoond; het onderscheid, dat ik bedoel, lag dus niet in het meer of min getroffen zijn door het nieuwe en ongewone, doch werd geheel alleen veroorzaakt door het uiteenloopende der karakters van die beide personen. De Resident sprak wel iets sneller dan gewoonlijk, daar hij het besluit en de eeden slechts behoefde vóór te lezen, hetgeen hem de moeite bespaarde naar zijne slotwoorden te zoeken; maar toch geschiedde alles met eene deftigheid en eenen ernst, die den oppervlakkigen beschouwer een zeer hoog denkbeeld moest inboezemen van het gewigt, dat hij hechtte aan die zaak. Havelaar integendeel had iets in gelaat, stem en houding, toen hij met opgeheven vinger de eeden nasprak, alsof hij zeggen wilde: «dat spreekt van zelf, ook *zonder* «God Almagtig» zou ik dat doen», en wie menschkunde bezat, zou meer vertrouwd hebben op zijne ongedwongenheid, dan op de deftigheid van den Resident.

Is het niet indedaad bespottelijk, te meenen, dat de man, die geroepen is regt te spreken, de man, aan wien het wel of wee van duizenden is in handen gegeven, zich zoude gebonden achten door een paar uitgesprokene klanken, als hij niet, ook zonder die klanken, zich daartoe gedrongen voelt door zijn eigen hart?

Wij gelooven van Havelaar, dat hij de armen en onderdrukten, waar hij die mogt aantreffen, zou beschermd hebben, al hadde hij bij «God Almagtig» het tegendeel beloofd.

Daarop volgde eene toespraak van den Resident tot de Hoofden, waarin hij hun den Adsistent-Resident voorstelde als opperhoofd der afdeeling, hen uitnoodigde hem te gehoorzamen, hunne verpligtingen stipt na te komen en dergelijke gemeenplaatsen meer. De hoofden werden daarop één voor één bij name voorgesteld aan Havelaar: hij reikte ieder de hand, en de «installatie» was afgeloopen.

Men gebruikte ten huize van den Adhipatti het middagmaal, waartoe ook de Kommandant Duclari was genoodigd. Terstond na afloop daarvan, stapte de Resident, die gaarne nog dien avond

te S....ng terug wilde zijn, «Omdat. Hij. Het. Zoo. Drok. Had,» weder in zijn reiswagen, en zoo keerde R....B....ng weldra terug tot eene stilte, als te verwachten is van een Javasche binnenpost, door slechts weinige Europeanen bewoond, en daarenboven niet gelegen aan den grooten weg. De kennismaking tusschen Duclari en Havelaar was spoedig op eenen gemakkelijken voet gebragt: de Adhipatti scheen ingenomen met zijnen nieuwen «ouderen broeder;» en Verbrugge verhaalde later, dat ook de Resident, dien hij een eind wegs uitgeleide had gedaan op diens terugreize naar S....ng, zich zeer gunstig had uitgelaten over de familie Havelaar, die op hare reize naar Leb.... verscheidene dagen ten zijnen huize vertoefd had, daarbij voegende, dat het evenwel te voorzien was dat Havelaar, die bij de Regering gunstig stond aangeteekend, hoogstwaarschijnlijk spoedig tot een hooger ambt bevorderd, of althans naar eene meer «voordeelige» afdeeling verplaatst worden zoude.

Max en «zijne Tine» waren onlangs teruggekeerd van eene reis naar Europa, en gevoelden zich vermoeid van wat ik eens zeer eigenaardig «het kofferleven» heb hooren noemen. Zij achtten zich dus gelukkig, na veel omzwervens, eindelijk weder eens eene plek te bewonen, waar zij te huis behoorden. Vóór hunne reis naar Europa was Havelaar Adsistent-resident van Amboina geweest: hij had daar te strijden gehad met vele moeijelijkheden, omdat de bevolking van dat eiland in een' gistenden en oproerigen toestand verkeerde, ten gevolge van de vele verkeerde maatregelen, die in den laatsten tijd genomen waren; hij had dien geest weten te onderdrukken, met veel *énergie*, doch uit verdriet over de weinige hulp, die men hem daarin verleende van hooger hand, en uit ergernis over het slecht bestuur, dat sedert eeuwen de heerlijke streken der Molukken ontvolkt en bederft; — men trachte te lezen te krijgen wat daarover reeds in 1825 door den baron van der Capellen geschreven is: men kan de publikatiën van dien menschenvriend vinden in het Indisch Staatsblad van dat jaar, en het is sedert dien tijd niet beter geworden — uit ergernis over dit alles, was hij ziek geworden, en dit had hem bewogen te vertrekken naar Europa. Strikt genomen, had hij bij eene wederplaatsing aanspraak gehad

op eene betere keuze, dan de arme, niet welvarende afdeeling Leb...., daar zijn werkkring te Amboina van grooter gewigt was, en hij dáár, zonder eenen Resident boven zich, geheel op zich zelven gestaan had. Bovendien was er, reeds voor hij naar Amboina vertrok, sprake geweest, hem te verheffen tot Resident, en het bevreemdde dus sommigen, dat hem thans eene afdeeling werd opgedragen, die aan kultuurëmolumenten zoo weinig opbragt, dewijl velen het belang eener bediening afmeten naar de daaraan verbondene inkomsten. Hij zelf echter beklaagde zich hierover niet. Zijne eerzucht was niet van dien aard, dat hij bedelen zoude om hoogeren rang of meer gewin.

En dit laatste ware hem toch goed te stade gekomen; want op zijne reizen in Europa had hij het weinige uitgegeven, dat hij in vorige jaren had overgegaêrd; zelfs had hij daar schulden moeten achterlaten, en hij was dus, in één woord, arm. Doch nooit had hij zijn ambt beschouwd als eene geldwinning, en bij zijne benoeming naar Leb.... nam hij zich met tevredenheid voor, het achterstallige in te halen door zuinigheid: in welk voornemen zijne vrouw, die zoo eenvoudig was in smaak en behoeften, hem gaarne ondersteunen zou.

Maar zuinigheid viel Havelaar moeijelijk. Hij voor zich zelven kon zich bepalen tot het strikt noodige: ja hij kon blijven binnen de grens daarvan; doch waar anderen hulp behoefden, was hem het helpen, het geven, een ware hartstogt. Hij zelf zag dit zwak in, beredeneerde met al het gezond verstand dat hem gegeven was, hoe *onregt* hij deed, iemand te ondersteunen, waar hij zelf meer aanspraak zou gehad hebben op zijne eigene hulp, gevoelde dit onregt nog levendiger, wanneer ook «zijne Tine» en Max, die hij beiden zoo lief had, leden onder de gevolgen zijner vrijgevigheid, hij verweet zich zijne goedhartigheid als zwakte, als ijdelheid, als zucht om door te gaan voor een' verkleeden prins, hij beloofde zich beterschap, en toch telkens, als deze of gene zich aan hem wist voor te doen als het slagtoffer van tegenspoed, vergat hij alles om te helpen. En toch had hij bittere ondervinding van de gevolgen dier te ver gedrevene deugd. Acht dagen vóór de geboorte van zijn' kleinen Max, bezat hij het noodige niet, om het ijzeren wiegje te koopen,

waarin zijn lieveling rusten zou, en weinig tijds te voren nog had hij de weinige versierselen zijner vrouw opgeofferd, om iemand bij te staan, die gewis in betere omstandigheden verkeerde dan hij.

Maar dat alles lag al weder ver achter hen, toen zij waren aangekomen te Leb....: met vrolijke kalmte hadden zij bezit genomen van het huis, «waar zij nu toch eenigen tijd hoopten te blijven.» Met een eigenaardig genot hadden zij te Batavia de meubelen besteld, die alles zoo «confortable» en gezellig maken zouden: zij toonden elkaêr de plekken, waar zij zouden ontbijten, waar kleine Max spelen zou, waar de bibliotheek zou staan, waar hij 's avonds haar zoude voorlezen wat hij dien dag geschreven had; — want hij was altijd bezig met het ontwikkelen zijner denkbeelden op het papier.... en «eens zou dat gedrukt worden, meende zij, en dan zou men zien wie haar Max was....» Maar nooit had hij iets ter perse laten leggen van wat er omging in zijn hoofd, omdat zekere schroom hem bezielde, die wel iets zweemde naar eerbaarheid. Hij zelf althans wist dien schroom niet beter te beschrijven, dan door te vragen aan wie hem aanspoorden tot publiciteit: «Zoudt *gij* uwe dochter op straat laten loopen zonder hemd?»

Dat was dan weêr een van die *boutades*, die zijner omgeving deden zeggen dat «Havelaar toch een zonderling mensch was,» en ik zeg het tegendeel niet; maar als men de moeite nam zijne ongewone wijze van spreken te vertalen, zou men in die vreemde vraag over het toilet van een meisje, welligt den tekst gevonden hebben voor eene verhandeling over de kuischheid van den geest, die schuw is voor de blikken van den lompen voorbijganger en zich terugtrekt in een hulsel van maagdelijke schroomvalligheid.

Ja, zij zouden gelukkig zijn te R....B....ng, Havelaar en zijne Tine! De eenige zorg die hen drukte, waren de schulden, die zij hadden achter gelaten in Europa, verhoogd met de nog onbetaalde kosten der reize naar Indië terug, en met de uitgaven voor het meubelen hunner woning. Maar zij zouden immers leven van de helft, van een derde zijner inkomsten.... misschien zou hij spoedig resident worden.... en dan zou alles geregeld wezen in weinige jaren....

— «Schoon het mij spijten zou, Tine, Leb.... te verlaten; want er is hier veel te doen. Gij moet zeer zuinig wezen, beste, dan kunnen wij misschien alles afdoen, ook zonder bevordering.... en dan hoop ik lang hier te blijven.»

Eene aansporing tot zuinigheid nu, behoefde hij niet te rigten tot háár. *Zij* had er geene schuld aan, dat spaarzaamheid noodig was geworden; doch ze had zich zoo vereenzelvigd met haren Max, dat ze die aansporing geenszins opvatte als een verwijt, wat het dan ook niet was; want Havelaar wist zeer goed dat *hij* alleen gefaald had door zijne te ver gedrevene vrijgevigheid, en dat *hare* fout, — als er dan eene fout bestond aan hare zijde, — alleen had gelegen dáárin, dat zij, uit liefde voor haren Max, altijd alles had goedgekeurd wat hij deed.

Ja, *zij* had het goed gevonden, toen hij die beide arme vrouwen uit de Nieuwstraat, die nooit Amsterdam hadden verlaten, en nooit waren «uitgeweest», rondvoerde op de Haarlemmer Kermis, onder het koddig voorwendsel, dat de Koning hem had opgedragen «het amuseren van oude vrouwtjes, die zich zoo goed gedragen hadden.» *Zij* vond het goed, dat hij de weeskinderen uit alle gestichten te Amsterdam onthaalde op koek en amandelmelk, en ze overlaadde met speelgoed. *Zij* begreep volkomen, dat hij de logementsrekening betaalde van die familie arme zangers, die terug wilden naar hun land, maar niet gaarne de have achter lieten, waartoe de harp behoorde, en de viool, en de bas, die zij zoo noodig hadden voor hun schamel bedrijf. *Zij* kon het niet afkeuren, dat hij het meisje tot haar bragt, dat 's avonds op de straat hem had aangesproken, dat hij haar te eten gaf en herbergde, en dat hij het «ga heen en zondig niet meer!» niet uitsprak, voor hij haar het «niet zondigen» had mogelijk gemaakt. *Zij* vond het zeer schoon in haren Max, dat hij het klavier liet terugbrengen in de voorkamer van den huisvader, dien hij had hooren zeggen hoe leed het hem deed, dat de meisjes verstoken waren van hunne muziek na dat bankeroet. *Zij* begreep zeer goed dat haar Max de slavenfamilie vrijkocht te Menado, die zoo bitter bedroefd was, te moeten stijgen op de tafel des afslagers. *Zij* vond het natuur-

lijk dat Max paarden weêrgaf aan de menschen, wier paarden waren doodgereden door de officieren van de *Bayonnaise*. *Zij* had er niet tegen dat hij te Menado en te Amboina alle schipbreukelingen van de Amerikaansche *Whalers* bij zich riep, en zich te «grand seigneur» achtte om eene herbergiersrekening aan te bieden aan het Amerikaansch Gouvernement. *Zij* begreep volkomen, hoe het kwam, dat de officieren van elk aangekomen oorlogschip grootendeels bij Max logeerden en dat zijn huis hun geliefd *pied-à-terre* was.

Was hij niet haar Max? — Was het niet te klein, te nietig, was het niet ongerijmd, hem, die zoo vorstelijk dacht, te willen binden aan de regels van spaarzaamheid en huishoudelijkheid, die gelden voor anderen? En bovendien, al mogt dan soms voor het oogenblik iets onëvenredigs wezen tusschen inkomsten en uitgaven, was Max, «haar Max» niet bestemd voor eene schitterende loopbaan? Moest hij niet weldra verkeeren in omstandigheden, die hem zouden in staat stellen den vrijen loop te laten aan zijne groothartige neigingen, zonder overschrijding zijner inkomsten? Moest «haar Max» niet Gouverneur-Generaal worden, of een Koning? Was het niet vreemd zelfs, dat hij niet reeds Koning was?

Als er eene fout bij haar kon gevonden worden, dan was hare ingenomenheid met Havelaar schuld daaraan, en zoo ooit, dan zou het hier gelden: «dat men veel vergeven moet aan wie veel heeft lief gehad.»

Doch, men had haar niets te vergeven. Zonder te deelen in de overdrevene begrippen die zij koesterde van haren Max, mag men toch aannemen, dat deze eene goede loopbaan voor zich had, en wanneer dit gegrond uitzigt zich had verwezenlijkt, zouden indedaad de onaangename gevolgen zijner vrijgevigheid weldra kunnen worden weggenomen. Maar nog eene andere reden verontschuldigde hare en zijne schijnbare zorgeloosheid.

Zij had jong hare beide ouders verloren, en was opgevoed bij hare familie. Toen zij huwde, deelde men haar mede, dat zij een klein vermogen bezat, dat haar dan ook werd uitbetaald; doch Havelaar ontdekte uit enkele brieven van vroegeren tijd, en uit eenige losse aanteekeningen, die zij bewaarde in eene

van haar moeder afkomstige kassette, dat hare familie zoo van vaders- als van moeders zijde zeer rijk was geweest, zonder dat hem evenwel duidelijk worden kon, waar, waardoor of wanneer die rijkdom was verloren gegaan. Zij zelve, die nooit belang gesteld had in zaken van geldelijken aard, wist weinig of niets te antwoorden, toen Havelaar bij haar aandrong op eenige inlichtingen aangaande de vorige bezittingen harer verwanten. Haar grootvader, de baron van W., was met Willem den vijfde uitgeweken naar Engeland, en ridmeester geweest bij het leger des hertogs van York. Hij scheen met de uitgewekene leden der stadhouderlijke familie een vrolijk leven geleid te hebben, wat dan ook door velen werd opgegeven als oorzaak van den ondergang zijner fortuin. Later bij Waterloo sneuvelde hij in eene charge onder de husaren van Boreel. Aandoenlijk was het de brieven te lezen van haren vader, — toen een jongeling van achttien jaren, die als luitenant bij dat korps in dezelfde charge een sabelhouw op het hoofd bekwam, aan welks gevolgen hij acht jaren later krankzinnig sterven zou, — brieven aan diens moeder, waarin hij zich beklaagde hoe hij vruchteloos op het slagveld naar het lijk zijns vaders had gezocht.

Van moederszijde herinnerde zij zich, dat haar grootvader geleefd had op zeer aanzienlijken voet, en uit sommige papieren bleek, dat deze in het bezit was geweest van de posterijen in Zwitserland, op de wijze zoo als thans nog in een groot gedeelte van Duitschland en Italië, die tak van inkomst eene *apanage* uitmaakt der vorsten Turn en Taxis. Dit deed een groot vermogen vooronderstellen: maar ook daarvan was door geheel onbekende oorzaken niets, of zeer weinig althans overgegaan op het tweede geslacht.

Havelaar vernam het weinige wat daarvan te vernemen was eerst na zijn huwelijk; en bij zijne nasporingen wekte het zijne verwondering, dat de kassette, waarvan ik sprak, en die zij met den inhoud bewaarde uit een gevoel van *piéteit*, zonder te weten dat daarin misschien stukken waren die belang hadden uit een geldelijk oogpunt, — op eene onbegrijpelijke wijze was verloren gegaan. Hoe onbaatzuchtig hij ook was, bouwde hij echter op deze en vele andere omstandigheden de meening, dat hierachter

een *roman intime* verscholen lag, en men mag het hem niet euvel duiden, dat hij, die voor zijne wijze van leven zóóveel behoefde, met vreugde dien roman een blij einde had zien nemen. Hoe het nu zij met het bestaan van dien roman; of er nu al of niet *spoliatie* had plaats gehad; zeker is het dat er in Havelaars verbeelding iets geboren werd wat men zou kunnen noemen: eene *rêve aux millions*

Eigenaardig is het echter weder, dat hij, die zoo naauwkeurig en scherp het regt van eenen ander zou hebben nagespoord en verdedigd, ook al ware het diep begraven onder stoffige akten en dikwebbige chicanes, — dat hij hier, waar zijn eigen belang in het spel was, met slordigheid het oogenblik verwaarloosde, waarin hij de zaak had moeten aanvatten. Hij scheen iets als schaamte te gevoelen, omdat het hier zijn eigen voordeel gold, en ik geloof zeker, dat als «zijne Tine» gehuwd ware geweest met een ander, die zich had gewend tot hem, met het verzoek de spinrag te verbreken, waarin haar voorouderlijk fortuin was blijven hangen, dat hij geslaagd zou zijn «de intéressante wees» in het bezit te stellen van het vermogen dat haar behoorde. Maar nu was die intéressante wees *zijne* vrouw: haar vermogen was het *zijne:* hij vond er dus iets koopmanachtigs in, iets «derogerends», in haren naam te vragen: «zijt ge mij niet nog iets schuldig?»

En toch kon hij dien millioenendroom niet van zich schudden, al ware het dan ook slechts om eene verontschuldiging bij de hand te hebben bij het dikwijls voorkomend zelfverwijt dat hij te veel geld uitgaf.

Eerst kort voor het terugkeeren naar Java, toen hij reeds veel geleden had onder den druk van geldgebrek, toen hij zijn fier hoofd had moeten buigen onder de *furca caudina* van menigen schuldeischer, had hij zijne traagheid of zijnen schroom kunnen overwinnen, om werk te maken van de millioenen die hij meende nog te goed te hebben. En men antwoordde hem met eene oude rekeningkourant, dat, zoo als ieder weet, een argument is, waartegen niets valt intebrengen.

Maar ze zouden zoo spaarzaam wezen te Leb.... En waarom ook niet? Er loopen in zulk een onbeschaafd land, zoo 's avonds

geene meisjes over straat, die een weinig eer te verkoopen hebben voor een weinig voedsel: er zwerven daar zoo geene menschen rond, die leven van problematische beroepen. Dáár valt het zoo niet voor, dat een gezin op éénmaal te gronde gaat door wisseling van fortuin,.... en van dien aard waren toch gewoonlijk de klippen waarop de goede voornemens van Havelaar gestrand waren. Het getal Europeanen in die afdeeling was zóó gering dat het niet in aanmerking komen kon; en de Javaan te Leb.... was te arm, om — bij welke lotwisseling ook, — belangwekkend te worden door nog grootere armoede. Dat alles overdacht Tine zoo niet: daartoe toch had zij zich rekenschap moeten geven, juister dan zij uit liefde voor Max doen wilde, van de oorzaken hunner min gunstige omstandigheden; maar er lag iets in hunne nieuwe omgeving, dat kalmte ademde, en afwezen van alle oorzaken, met meer of min valsch-romanesken tint, die vroeger Havelaar zoo dikwijls hadden doen zeggen: «niet waar, Tine, dàt is nu toch een geval, waaraan ik mij niet onttrekken kan?» en waarop zij altijd geantwoord had: «wel neen, Max, dááraan kunt gij u niet onttrekken.»

Wij zullen zien, hoe het eenvoudige, schijnbaar onbewogene Leb...., Havelaar meer kostte dan alle vorige uitspattingen van zijn hart te zamen genomen.

Maar dat wisten zij niet! Zij zagen de toekomst met vertrouwen te gemoet, en voelden zich zoo gelukkig in hunne liefde, en in het bezit van hun kind....

— «Wat al rozen in dien tuin,» riep Tine, «en ziedaar ook «*rampeh*», en «*tjempaka*», en zooveel *melati*, en zie eens die schoone leliën....»

En, kinderen, als ze waren, vermaakten zij zich met hun nieuw huis; en toen 's avonds Duclari en Verbrugge, na een bezoek bij Havelaar, terugkeerden naar hunne gemeenschappelijke woning, spraken zij veel over de kinderlijke vrolijkheid van de nieuw aangekomene familie.

Havelaar begaf zich naar zijn kantoor, en bleef daar den nacht door, tot den volgenden morgen.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

(Vervolg van het opstel van Stern.)

Havelaar had den Kontrôleur verzocht, de Hoofden die aanwezig waren te R....B....ng uittenoodigen daar te vertoeven tot den volgenden dag om de *Sebah* (raadsvergadering) bij te wonen, die hij beleggen wilde. Zulk eene vergadering had gewoonlijk plaats eens in de maand; doch hetzij hij sommigen Hoofden, die zeer verre woonden van de hoofdplaats, het onnoodig heen- en wederreizen wilde besparen, hetzij hij wenschte dadelijk, en zonder den vastgestelden dag af te wachten, hen toe te spreken op plegtige wijze, hij had den eersten *Sebah*-dag bepaald op den volgenden morgen.

Links voor zijne woning, doch op hetzelfde «erf» en tegenover het huis, dat mevrouw Slotering bewoonde, stond een gebouw, dat gedeeltelijk de bureaux der Adsistent-residentie bevatte, waartoe tevens de landskas behoorde, en gedeeltelijk bestond in eene vrij ruime opene galerij, die eene zeer goede gelegenheid aanbood tot zulk eene vergadering. Dáár waren dan ook de Hoofden den volgenden morgen vroegtijdig vereenigd. Havelaar trad binnen, groette en nam plaats. Hij ontving de geschrevene berigten over landbouw, policie en justitie en legde die ter zijde tot nader onderzoek.

Ieder verwachtte toen eene toespraak, als de Resident had gehouden op den vorigen dag, en het is niet geheel en al zeker, dat Havelaar zelf van voornemen was, iets anders te zeggen tot de Hoofden; doch men moest hem gehoord en gezien hebben

bij zulke gelegenheden, om te begrijpen hoe hij, bij toespraken als deze, zich opwond, en, door zijne eigenaardige wijze van spreken, eene nieuwe kleur mededeelde aan de bekendste zaken; hoe zich dan zijne houding oprigtte, hoe zijn blik vuur schoot, hoe zijne stem van het vleijend zachte overging in het vlijmend scherpe, hoe de beelden van zijne lippen vloeiden, als strooide hij iets kostbaars om zich heen, dat hem toch niets kostte, en hoe, als hij ophield, ieder hem aanstaarde met open mond, als vraagde men: «mijn God, wie zijt ge?»

Het is waar, dat hij zelf die bij zulke gelegenheid sprak als een apostel, als een ziener, later niet juist wist hoe hij gesproken had, en zijne welsprekendheid had dan ook meer de eigenschap te verbazen en te treffen, dan door bondigheid van redenering te overtuigen. Hij zou de krijgslust der Atheners, zoodra tot den oorlog tegen Philippus besloten was, hebben kunnen aanvuren tot dolzinnigheid; maar minder goed zou hij geslaagd geweest zijn, als zijne taak geweest ware hen door redenering te bewegen tot dien oorlog. Zijne aanspraak tot de Leb....sche hoofden was natuurlijk in het Maleisch en ontleende dááraan eene eigenaardigheid te meer, daar de eenvoudigheid der Oostersche talen aan vele uitdrukkingen een kracht verleent, die in de Westersche talen verloren is gegaan door meerdere gekunsteldheid; terwijl aan den anderen kant het zoetvloeijende van het Maleisch moeijelijk in eenige andere taal is weder te geven; — men bedenke bovendien, dat het meerendeel zijner hoorders bestond uit eenvoudige, doch geenszins domme menschen, en tevens dat het Oosterlingen waren, wier indrukken zeer verschillen van de onze.

Havelaar moet nagenoeg aldus gesproken hebben:

«Mijnheer de Radhen Adhipatti, Regent van B....K....el, en gij, Radhens Demang, die Hoofden zijt der distrikten in deze afdeeling, en gij Radhen Djaksa, die de justitie tot uw ambt hebt, en ook gij Radhen Kliwon, die het gezag voert op de hoofdplaats, en gij Radhens, Mantries en allen die Hoofden zijt in de afdeeling B....K....el, ik groet u.

«En ik zeg u dat ik vreugde gevoel in mijn hart, als ik u daar allen vergaderd zie, luisterende naar de woorden van mijnen mond.

«Ik weet dat er onder u zijn, die uitsteken in kennis en in braafheid van hart; ik hoop mijne kennis door de uwe te vermeerderen; want zij is niet zoo groot als ik wenschte; en ik heb wel de braafheid lief, maar dikwijls bespeur ik, dat er in mijn gemoed fouten zijn die de braafheid overschaduwen, en daaraan den groei benemen; want gij weet hoe de groote boom den kleine verdringt en doodt. Daarom zal ik letten op degenen onder u, die uitstekend zijn in deugd, om te trachten beter te worden dan ik ben.

«Ik groet u allen zeer.

«Toen de Gouverneur-Generaal mij gelastte tot u te gaan om Adsistent-Resident te zijn in deze afdeeling, was mijn hart verheugd. Gij lieden weet, dat ik nooit B....K....el had betreden; ik liet mij dus geschriften geven, die handelen over uwe afdeeling, en ik heb gezien, dat er veel goeds is in B....K....el. Uw volk bezit rijstvelden in de dalen, en er zijn rijstvelden op de bergen. En gij wenscht in vrede te leven, en gij begeert, niet te wonen in de landstreken, die bewoond worden door anderen. Ja, ik weet dat er veel goeds is in B....K....el.

«Maar niet daarom was mijn hart verheugd; want ook in andere streken zoude ik veel goeds gevonden hebben.

«Doch ik ontwaarde dat uwe bevolking arm is, en daarover was ik blijde in het binnenste mijner ziel.

«Want ik weet, dat Allah den arme lief heeft, en dat hij rijkdom geeft aan wien hij beproeven wil; maar tot de armen zendt hij wie zijn woord spreekt, opdat zij zich oprigten in hunne ellende.

«Geeft Hij niet regen waar de halm verdort, en een dauwdrup in den bloemkelk die dorst heeft?

«En is het niet schoon, te worden uitgezonden om de vermoeiden te zoeken, die achterbleven na den arbeid en nederzonken langs den weg, daar hunne knieën niet sterk meer waren om op te gaan naar de plaats van het loon? Zou ik niet verheugd zijn, de hand te mogen reiken aan wie in de groeve viel, en een' staf te geven aan wien de bergen beklimt? Zou niet mijn hart opspringen als het ziet gekozen te zijn onder velen, om van klagen een gebed te maken, en dankzegging van geween?

«Ja, ik ben zeer blijde geroepen te zijn in B....K....el.

«Ik heb gezegd tot de vrouw, die mijne zorgen dèelt, en mijn geluk grooter maakt: «verheug u, want ik zie, dat Allah zegen geeft op het hoofd van ons kind! Hij heeft mij gezonden naar een oord, waar nog niet alle arbeid is afgeloopen, en Hij keurde mij waardig daar te zijn, vóór den tijd van den oogst. Want niet in het snijden der padie is de vreugde; de vreugde is in het snijden der padie, die men geplant heeft. En de ziel des menschen groeit niet van het loon, maar van den arbeid, die het loon verdient. En ik zeide tot haar: «Allah heeft ons een kind gegeven, dat eenmaal zeggen zal: — weet ge dat ik zijn zoon ben? — en dan zullen er wezen in het land, die hem groeten met liefde, en die de hand zullen leggen op zijn hoofd, en zeggen zullen: «zet u neder aan ons maal, en bewoon ons huis, en neem uw deel aan wat wij hebben; want ik heb uwen vader gekend.»»

«Want, Hoofden van Leb...., er is veel te arbeiden in uwe landstreek.

«Zegt mij, is niet de landman arm? rijpt niet uwe padie dikwerf ter voeding van wie niet geplant hebben? zijn er niet vele verkeerdheden in uw land? is niet het aantal uwer kinderen gering?

«Is er niet schaamte in uwe zielen, als de bewoner van B....g, dat daar ten oosten ligt, uwe streken bezoekt, en vraagt: «waar zijn de dorpen, en waar de landbouwers, en waarom hoor ik den «*gamlang*» niet, die blijdschap spreekt met koperen mond noch het gestamp der padie uwer dochters?»

«Is het u niet bitter te reizen van hier tot de Zuidkust en de bergen te zien, die geen water dragen op hunne zijden, of de vlakten, waar nooit de buffel den ploeg trok?

«Ja, ja, ik zeg het u, dat uwe en mijne ziel daarover bedroefd is; en dáárom juist zijn wij Allah dankbaar, dat hij ons magt heeft gegeven om hier te arbeiden.

«Want wij hebben in dit land akkers voor velen, schoon de bewoners weinig zijn. En het is niet de regen, die ontbreekt; want de toppen der bergen zuigen de wolken des hemels ter aarde. En niet overal zijn rotsen, die plaats weigeren aan den

wortel; want op vele plaatsen is de grond week en vruchtbaar en roept om de graankorrel, die hij u wil wedergeven in gebogen halm. En er is geen oorlog in het land, die de padie vertreedt als ze nog groen is, noch ziekte die den *patjol* nutteloos maakt. Noch zijn er zonnestralen, heeter dan noodig is om het graan te doen rijpen, dat u en uwe kinderen voeden moet, noch banjers, die u doen zeggen: «wijs mij de plaats waar ik gezaaid heb.»

«Waar Allah waterstroomen zendt, die de akkers wegnemen: waar Hij den grond hard maakt als dorre steen; waar Hij Zijne zon doet gloeijen ter verschroeijing; waar Hij krijg zendt, die de velden omkeert; waar Hij slaat met ziekten, die de handen slap maken, of met droogte die de aren doodt.... daar, Hoofden van Leb.... buigen wij het hoofd, en zeggen: «Hij wil het zoo!»

«Maar niet aldus in B....K....el.

«Ik ben hier gezonden om uw vriend te zijn, uw oudere broeder. Zoudt gij uwen jongeren broeder niet waarschuwen, als ge een tijger zaagt op zijnen weg?

«Hoofden van Leb...., wij hebben dikwijls misslagen begaan en ons land is arm, omdat wij zoovele misslagen begingen.

«Want in Tjikandi en Bolang en in het Krawangsche en in de ommelanden van Batavia zijn vele lieden, die geboren zijn in ons land, en die ons land verlaten hebben.

«Waarom zoeken zij den arbeid ver van de plaats waar zij hunne ouders begroeven? Waarom vlieden zij de dessah, waar zij de besnijdenis ontvingen? Waarom verkiezen zij de koelte van den boom die dáár groeit, boven de schaduw onzer bosschen?

«En zelfs ginds in het noordwesten over de zee, zijn velen, die onze kinderen moesten zijn, maar die Leb.... hebben verlaten om rond te dolen in vreemde streken met *kris* en *klewang* en schietgeweer. En zij komen daar ellendig om; want er is magt van de regering daar, die de opstandelingen verslaat.

«Ik vraag u, Hoofden van Leb...., waarom zijn er velen, die weg gingen om niet begraven te worden waar ze geboren zijn. Waarom vraagt de boom: «waar is de man, dien ik spelen zag als kind aan mijn' voet?»

Havelaar hield hier een oogenblik op. Om eenigzins den indruk

te begrijpen dien zijne woorden maakten, had men hem moeten hooren en zien. Toen hij sprak van zijn kind, was er in zijne stem iets zachts, iets onbegrijpelijk roerends, dat u uitlokte te vragen: «waar is de kleine? reeds nu wil ik het kind kussen, dat zijn' vader zóó spreken deed;» maar toen hij kort daar na, met weinig geleidelijkheid, overging tot de vragen: waarom Leb.... arm was, en waarom er zoovele bewoners van die streken verhuisden naar elders, was er in zijn' toon iets, wat denken deed aan het geluid, dat eene boor maakt, als ze met kracht wordt geschroefd in hard hout. En toch sprak hij niet luid, noch drukte hij bijzonder op enkele woorden, en zelfs was er iets eentoonigs in zijne stem, maar hetzij studie of natuur, juist door die eentoonigheid maakte hij den indruk zijner woorden sterker op gemoederen, die zoo bijzonder ontvankelijk waren voor zulke taal.

Zijne beelden, die altijd genomen waren uit het leven dat hem omringde, waren voor hem werkelijk hulpmiddelen tot het juist begrijpelijk maken van wat hij bedoelde, en niet, zoo als vaak geschiedt, lastige aanhangsels, die de zinsneden der redenaars bezwaren, zonder eenige duidelijkheid toe te voegen aan het begrip der zaak, die men meent toe te lichten. Wij zijn thans gewoon aan de ongerijmdheid van de uitdrukking: «sterk als een leeuw»; maar wie in Europa dat beeld het eerst gebruikte, toonde, dat hij zijne vergelijking niet had geput uit de zielepoësie, die beelden geeft voor redenering en niet anders spreken *kan*, doch die eenvoudig had afgeschreven uit een of ander boek, — uit den bijbel misschien, — waarin een *leeuw* voorkwam. Want niemand zijner hoorders had de sterkte des leeuws ondervonden, en het zou dus eer noodig geweest zijn hun die sterkte te doen schatten, door den leeuw te vergelijken bij iets anders, waárvan de kracht hun bekend was, dan omgekeerd.

Men ziet, dat Havelaar werkelijk dichter was; men gevoelt, dat hij, sprekende van de rijstvelden, die er waren op de bergen, de oogen daarheen rigtte door de opene zijde der zaal, en die velden indedaad zag; men gevoelt, als hij den boom liet vragen, waar de man was, die aan zijn' voet gespeeld had als kind, dat die boom dáár stond, en voor de verbeelding van

Havelaars toehoorders in werkelijkheid vragend rondstaarde naar de heengegane bewoners van Leb ... Ook verzon hij niets: hij hoorde den boom spreken, en meende slechts na te zeggen, wat hij in zijne dichterlijke opvatting zoo duidelijk verstaan had.

Als misschien iemand de opmerking maken mogt, dat het oorspronkelijke in Havelaars wijze van spreken niet zoo onbetwistbaar is, daar zijne taal denken doet aan den stijl der profeten des ouden Testaments, moet ik herinneren, reeds gezegd te hebben, dat hij in oogenblikken van vervoering werkelijk iets had van een ziener, en dat hij, gevoed door de indrukken, die het leven in wouden en op bergen hem had medegedeeld, en door de poësie-ademende athmosfeer van het oosten, waarschijnlijk niet anders zou gesproken hebben, ook wanneer hij nooit de heerlijke dichtstukken van het oude Testament gelezen had.

Vinden wij niet reeds in de verzen, die dagteekenen van zijne jeugd, regels als deze, die geschreven waren op den Salak, — een' der reuzen, maar niet den grootsten onder de bergen van de Preanger regentschappen, — waarin alweder de aanhef de zachtheid zijner aandoeningen teekent, om op eens over te gaan in het naspreken van den donder, dien hij onder zich hoort:

. . . .

'tIs zoeter hier zijn maker luid te loven:
'tGebed klinkt schoon langs berg- en heuvelrij:
Veel meer dan ginds rijst hier het hart naar boven:
Men is zijn' God op bergen meer nabij.
Hier schiep Hij zelf altaar en tempelkoren,
Nog door geen' tred van 's menschen voet ontwijd; [1])
Hier doet Hij zich in 't raat'lend onweêr hooren....
En rollend roept Zijn donder: Majesteit!

. . . .

en gevoelt men niet dat hij de laatste regels niet zóó zou hebben kunnen schrijven, als hij niet werkelijk had gehoord, hoe Gods

[1]) Frits zegt: *ijd* en *eit* rijmt niet, althans niet in Friesland en Zeeland. Die Sjaalman schijnt dan niet eens verzen te maken, die deugen. 't Is waar, 't was in zijn jeugd.

B. Droogstoppel.

donder hem die regels voorzeide in klaterende trillingen tegen de wanden der bergen?

Maar hij hield niet van verzen, «het was een leelijk rijglijf,» zeide hij, en als hij er toe gebragt werd iets te lezen van wat hij «begaan» had, zoo als hij zich uitdrukte, schiep hij er vermaak in zijn eigen werk te bederven, òf door het voor te dragen op een' toon, die het belagchelijk maken moest, òf door op eenmaal, vooral bij eenen hoogst ernstigen passus, aftebreken en er een kwinkslag tusschen te werpen, die de toehoorders pijnlijk aandeed, maar die bij hem niets anders was dan eene satire op de onevenredigheid tusschen het keurslijf, en zijne ziel, die zich daarin zoo benaauwd gevoelde.

Er waren onder de Hoofden slechts weinigen, die iets gebruikten van de rondgediende ververschingen. Havelaar had namelijk door een wenk gelast de bij zoodanige gelegenheid onvermijdelijke «thee met *maniessan*» rond te dienen. Het scheen, dat hij met voordacht een rustpunt wilde laten, na de laatste zinsnede zijner toespraak, en daar was reden toe. «Hoe,» moesten de Hoofden denken, «hij weet reeds, dat er zoo velen onze afdeeling verlieten, met bitterheid in het hart? Hij weet reeds, hoevele huisgezinnen verhuisden naar naburige landstreken om de armoede, die hier heerscht, te ontwijken? En zelfs is hem bekend, dat er zoovele B....ers zijn onder de benden, die in de Lampongs de vaan des opstands hebben ontrold tegen het Nederlandsch bestuur? Wat wil hij, wat bedoelt hij, wien gelden zijne vragen?»

En er waren er, die Radhen. . . . . , het distriktshoofd van P....K....ng, aanzagen. Maar de meesten sloegen de oogen ter aarde.

«Kom eens hier, Max,» riep Havelaar, die zijn kind gewaar werd, spelende op het erf, en de Adhipatti nam den kleine op den schoot; maar deze was te wild om daar lang te blijven; hij sprong weg en liep den grooten kring rond, en vermaakte de Hoofden door zijn gekeuvel, en speelde met de gevesten van hunne krissen. Toen hij bij den Djaksa kwam, die in kleeding uitmuntte boven de anderen en daardoor het kind aantrok, wees deze iets op het hoofd van den kleinen Max, aan den Kliwon,

die naast hem zat, en die eene opmerking daarover scheen te beamen.

«Ga nu weg, Max,» zei Havelaar, «papa heeft iets aan die heeren te zeggen,» en de kleine liep heen; nadat hij gegroet had met kushandjes.

«Hoofden van Leb....! wij allen staan in dienst des Konings van Nederland. Maar Hij, die regtvaardig is, en wil dat wij onzen pligt doen, is vèr van hier. Dertig maal duizend maal duizend zielen; ja, meer dan zooveel, zijn gehouden zijne bevelen te gehoorzamen, maar hij kan niet zijn nabij allen, die afhangen van zijnen wil.

«De groote Heer te Buitenzorg is regtvaardig, en wil, dat ieder zijn' pligt doe; maar ook hij, magtig als hij is, en gebiedende al wat gezag heeft in de steden, en wat in de dorpen de oudste is, en beschikkende over de magt des legers en over de schepen die op zee zijn, ook hij kan niet zien waar onregt gepleegd is, want het onregt blijft verre van hem.

«En de Resident te S....ng, die heer is over de landstreek B...., waar vijf maal honderd duizend menschen wonen, wil dat er regt geschiede in zijn gebied, en dat er regtvaardigheid heersche in de landschappen, die hem gehoorzamen. Doch waar onregt is, woont hij verre, en wie boosheid doet, verschuilt zich voor zijn aangezigt omdat hij de straffe vreest.

«En de heer Adhipatti, die Regent is van Z....B...., wil dat ieder leve die het goede betracht, en dat er geene schande zij over de landstreek, die zijn regentschap is.

«En ik, die gisteren den Almagtigen God tot getuige nam, dat ik regtvaardig zou zijn, en goedertieren, dat ik regt zou doen zonder vreeze en zonder haat, dat ik zal zijn «een goed Adsistent-resident;» — ook ik wensch te doen wat mijn pligt is.

«Hoofden van Leb....! dat wenschen wij allen.

«Maar als er soms onder ons mogten zijn, die hunnen pligt verwaarloozen voor gewin, die het regt verkoopen voor geld, of die den buffel van den arme nemen, en de vruchten, die behooren aan wie honger hebben... wie zal ze straffen?

«Als een van u het wist, hij zou het beletten, en de Regent zou het niet dulden, dat er zoo iets geschiedde in zijn regent-

schap, en ook ik zal het tegengaan waar ik kan; maar als *noch* gij, *noch* de Adhipatti, *noch* ik het wisten....

«Hoofden van Leb....! wie zal er dan regt doen in B....K...el?

«Hoort naar mij, als ik u zeggen zal, hoe er dan regt zal gedaan worden.

«Er komt een tijd, dat onze vrouwen en kinderen schreijen zullen bij het gereedmaken van ons doodkleed, en de voorbijganger zal zeggen: «daar is een mensch gestorven.» Dan zal wie aankomt in de dorpen, tijding brengen van den dood desgenen die gestorven is, en wie hem herbergt zal vragen: «wie *was* de man die gestorven is?»

««Hij was goed en regtvaardig. Hij sprak regt en verstootte den klager niet van zijne deur. Hij hoorde geduldig aan wie tot hem kwam, en gaf weder wat ontnomen was. En wie den ploeg niet drijven kon door den grond, omdat de buffel uit den stal was gehaald, hielp hij zoeken naar den buffel; en waar de dochter was geroofd uit het huis der moeder, zocht hij den dief en bragt de dochter weder. En waar men geärbeid had, onthield hij het loon niet, en hij ontnam de vruchten niet aan wie den boom geplant hadden; en hij kleedde zich niet met het kleed, dat anderen dekken moest, noch voedde zich met voedsel, dat den arme behoorde.»

«Dan zal men zeggen in de dorpen: «Allah is groot, Allah heeft hem tot zich genomen. Zijn wil geschiede; er is een goed mensch gestorven.»

«Doch andermaal zal de voorbijganger stilstaan voor een huis, en vragen: «wat is dit, dat de gamlang zwijgt en het gezang der meisjes?» En wederom zal men zeggen: «er is een man gestorven.»

«En wie rondreist in de dorpen, zal 's avonds zitten bij zijnen gastheer, en om hem heen de zonen en dochteren van het huis, en de kinderen van wie het dorp bewonen en hij zal zeggen:

««Daar stierf een man, die beloofde regtvaardig te zijn, en hij verkocht het regt aan wien hem geld gaf. Hij mestte zijnen akker met het zweet van den arbeider, dien hij had afgeroepen van den akker des arbeids. Hij onthield den werkman zijn loon en voedde zich met het voedsel van den arme. Hij is rijk ge-

worden van de armoede der anderen. Hij had veel gouds en zilvers, en edele steenen in menigte, doch de landbouwer, die in de nabuurschap woont, wist den honger niet te stillen van zijn kind. Hij glimlachte als een gelukkig mensch; maar er was gekners tusschen de tanden van den klager, die regt zocht. Er was tevredenheid op zijn gelaat; maar er was geen zog in de borsten der moeders die zoogden.»

«Dan zullen de bewoners der dorpen zeggen: «Allah is groot...., wij vloeken niemand!»

«Hoofden van Leb....! eens sterven wij allen!

«Wat zal er gezegd worden in de dorpen waar wij gezag hadden, en wàt door de voorbijgangers, die de begrafenis aanschouwen?

«En wat zullen wij antwoorden, als er na onzen dood eene stem spreekt tot onze ziel, en vraagt: «waarom is er geween in de velden, en waarom verbergen zich de jongelingen? wie nam den oogst uit de schuren, en uit de stallen den buffel, die het veld ploegen zou? wat hebt gij gedaan met uwen broeder, dien ik u gaf te bewaken? waarom is de arme treurig en vloekt de vruchtbaarheid zijner vrouw?»

Hier hield Havelaar weder op, en na eenig zwijgen ging hij voort, op den eenvoudigsten toon der wereld, en als hadde er volstrekt niets plaats gehad, dat indruk maken moest:

«Ik wenschte gaarne in goede verstandhouding met u te leven, en daarom verzoek ik u, mij te beschouwen als vriend. Wie gedwaald mogt hebben, kan staat maken op een zacht oordeel van mijne zijde, want daar ik zelf zoo menigkeer dwaal, zal ik niet streng zijn; niet althans in de gewone dienstvergrijpen of nalatigheden. Alleen waar nalatigheid zou worden tot gewoonte, zal ik die tegen gaan. Van misslagen van groveren aard.... van knevelarij en onderdrukking, spreek ik niet.... zòo iets zal niet voorkomen; niet waar, Adhipatti?»

— «O neen, mijnheer de Adsistent-resident, zoo iets zal niet voorkomen in Leb....»

— «Welnu dan, mijne heeren Hoofden van B.... K....el! laat ons verheugd zijn, dat onze afdeeling zoo arm is. Wij hebben iets schoons te doen. Als Allah ons spaart in het leven, zullen

wij zorg dragen, dat er welvaart kome. De grond is vruchtbaar genoeg, de bevolking gewillig; als ieder wordt gelaten in het genot van de vruchten zijner inspanning, lijdt het geen twijfel, dat binnen weinig tijds de bevolking zal toenemen, zoo in zielental, als in bezittingen en beschaving; want dit gaat veelal hand aan hand. Ik verzoek u nogmaals mij aan te zien als een vriend die u helpen zal waar hij kan, vooral waar onregt moet worden te keer gegaan. En hiermede beveel ik mij zeer aan in uwe medewerking.

«Ik zal u de ontvangene berigten over landbouw, veeteelt, policie en justitie met mijne beschikkingen doen terug geworden.

«Hoofden van B....K....el! ik heb gezegd. Gij kunt terugkeeren, ieder naar zijne woning. Ik groet u allen zeer.» —

Hij boog, bood den ouden Regent den arm, en geleidde hem over het erf naar zijne woning, waar Tine hem wachtte in de voorgalerij.

«Kom, Verbrugge, ga nog niet naar huis, kom, een glas Madera! En, ja dàt moet ik weten, Radhen Djaksa! hoor eens!»

Havelaar riep dit, toen alle Hoofden zich na vele buigingen gereed maakten, terug te keeren naar hunne woningen. Ook Verbrugge stond op het punt het erf te verlaten, doch keerde met den Djaksa terug.

«Tine, ik wil Madera drinken, Verbrugge ook. Djaksa! laat hooren, wat hebt ge toch aan den Kliwon gezegd over Max?»

— «*Mintak ampong* (ik verzoek om verschooning) mijnheer de Adsistent-resident; ik bezag zijn hoofd, omdat gij gesproken hadt.»

— «Wat drommel heeft zijn hoofd daarmeê te maken, ik weet zelf al niet meer wat ik gezegd heb.»

— «Mijnheer, ik zeide tot den Kliwon....»

Tine schoof bij; er werd over den kleinen Max gesproken.

— «Ik zeide tot den Kliwon, dat de Sinjo» (Portugeesch *Senko*, geldt hier, als *lucus a non lucendo*, voor *jonge* heer) «dat de Sinjo een Koningskind was.»

Dat deed Tine goed,... *zij* vond het ook!

En de Adhipatti bezag het hoofd van den kleine, en waarlijk!

ook hij zag de *oeser-oeseran*, die, naar het bijgeloof op Java, eene kroon dragen zal.

Daar de etikette niet toeliet den Djaksa een' plaats aantebieden in tegenwoordigheid des Regents, nam hij zijn afscheid, en men was eenigen tijd bijéén zonder iets aanteroeren wat betrekking had op de «dienst». Maar de Regent vraagde op eenmaal of de gelden, die de Belasting-kollekteur te goed had, niet konden worden uitbetaald?»

— «Wel neen,» zei Verbrugge, «mijnheer de Adhipatti weet, dat dit niet geschieden mag voor zijne verantwoording afgeloopen is.»

Havelaar speelde met Max; maar dit belette hem niet te lezen op het gelaat van den Regent, dat Verbrugge's antwoord hem niet aanstond.

— «Kom, Verbrugge! laat ons niet lastig wezen,» zeide hij; en hij liet een' klerk roepen van het kantoor. «Wij zullen dat maar uitbetalen, zijne verantwoording zal wel goedgekeurd worden.»

Nadat de Adhipatti vertrokken was, zeide Verbrugge, die veel hield van de staatsbladen:

— «Maar, mijnheer Havelaar, dat mag niet! De verantwoording van den onder-Kollekteur is te S....ng in onderzoek... als nu eens daaraan iets ontbreekt?»

— «Dan leg ik het er bij,» zei Havelaar.

Verbrugge begreep maar niet, waaruit die groote inschikkelijkheid voor den Belasting-kollekteur geboren werd. De klerk kwam weldra terug met eenig geschrijf: Havelaar teekende, en zeide dat men spoed moest maken met die uitbetaling.

— «Verbrugge! ik zal u zeggen waarom ik dat doe. De Regent heeft geen duit in huis: zijn schrijver heeft het mij gezegd.... *hij zelf* heeft dat geld noodig, en de Kollekteur wil het hem voorschieten. Ik overtreed liever op eigen verantwoordelijkheid een' vorm, dan dat ik een man van zijnen rang en zijne jaren in verlegenheid laten zou. Bovendien, Verbrugge! er wordt in Leb.... gruwelijk misbruik gemaakt van gezag.... gij moet het weten: weet gij het?»

Verbrugge zweeg.

— «*Ik* weet het!» ging Havelaar voort, «*ik weet het!* Is niet de heer Slotering gestorven in November? Welnu! *den dag na zijn' dood* heeft de Regent volk opgeroepen om *zijne Sawah's* te bewerken, zonder betaling. *Gij* hadt dit *moeten* weten, wist gij het?»

Verbrugge wist het niet.

— «Gij hadt het *moeten* weten. *Ik* weet het,» ging Havelaar voort. «Dáár zijn de maandstaten van de distrikten,» — en hij toonde het pak geschrijf, dat hij had ontvangen in de vergadering — «zie, ik heb niets geopend; dáárin zijn onder andere zaken, de opgaven van op de hoofdplaats geleverde arbeiders tot heerendienst.... welnu, zijn die opgaven juist?»

— «Ik heb ze nog niet gezien....»

— «Ik ook niet; maar toch vraag ik u, of ze juist zijn? Waren de opgaven van de vorige maand juist?»

Verbrugge zweeg.

— «Ik zal het u zeggen: ze waren *valsch!* Want er was driemaal meer volk opgeroepen om te arbeiden voor den Regent, dan de bepalingen op de heerendiensten toelaten, en dat durfde men niet opgeven in de staten. Is het waar wat ik zeg?»

Verbrugge zweeg.

— «Ook de staten, die ik heden ontving, zijn valsch,» ging Havelaar voort: «de Regent is arm: de Regenten van B.... en Tj.... zijn leden van het geslacht, waarvan hij het hoofd is. Hij is *Adhipatti* en de Regent van Tj.... is slechts *Tommongong*, en toch laten zijne inkomsten, omdat Leb.... niet geschikt is voor koffij, en hem dus geene emolumenten opbrengt, niet toe, in praal en luister te wedijveren met een' eenvoudigen *Demang* in de *Preanger*, die den toom houden zou, waar zijne neven te paard stijgen. — Is dat wáár?»

— «Ja, dat is zoo.»

— «Hij heeft niets dan zijn traktement, en daarop is eene korting ter afbetaling van een voorschot, dat de regering hem gegeven heeft, toen hij... weet ge het?»

— «Ja, ik weet het.»

— «Toen hij een nieuwe *medsjid* wilde laten bouwen, waar-

toe veel geld noodig was: daarbij, vele leden zijner familie.... weet gij het?»

— «Ja, dat weet ik.»

— «Vele leden zijner familie — die eigenlijk niet in Leb.... te huis behoort, en daarom ook bij het volk niet gezien is — scharen zich als eene plunderbende om hem heen, en persen hem geld af,.... is dat waar?»

— «Ja,» zeide Verbrugge.

— »En als zijne kas ledig is, wat dikwijls gebeurt, nemen zij, in zijnen naam, der bevolking af, wat hun aanstaat,.... is dat zoo?»

— «Ja, dat is zoo.»

— «Ik ben dus goed onderrigt, doch daarvan nader. De Regent, die oud wordt, is sedert eenige jaren beheerscht door de zucht zich verdienstelijk te maken door giften aan de geestelijken: hij geeft veel geld uit voor reiskosten van pelgrims naar Mekka, die hem allerlei vodden van relieken, talismans en *djimats* terugbrengen. Is het niet zoo?»

— «Ja, dat is waar.»

— «Welnu, door dit alles is hij zoo arm. De Demang van P....K....ng, is zijn schoonzoon. Waar de Regent zelf, uit schaamte voor zijn' rang, niet durft nemen, is het die Demang — maar hij is het niet alléén — die aan den Adhipatti zijn hof maakt door het afpersen van geld en goed aan de arme bevolking, en door de lieden weg te halen van hunne eigene rijstvelden, om ze heen te drijven naar de *sawah's* van den Regent; en deze.... zie, ik wil gelooven, dat hij gaarne anders wilde, maar de nood dwingt hem gebruik te maken van zulke middelen. Is dat alles niet waar, Verbrugge?»

— «Ja, het is waar,» zeide Verbrugge, die hoe langer hoe meer begon in te zien, dat Havelaar's blik scherp was.

— «Ik wist,» vervolgde deze, «dat hij geen geld in huis had. Gij hebt heden morgen gehoord, dat het mijn voornemen is, mijn' pligt te doen. Onregt duld ik niet, bij God, dat duld ik niet!» En hij sprong op, en er was in zijn' toon geheel iets anders dan den vorigen dag bij zijnen *officiëlen* eed.

— «Maar,» ging hij voort, «ik wil mijn pligt doen met zacht-

heid. Ik wil niet te naauwkeurig weten wat geschied *is*. Doch wat *van heden af* geschiedt, is ter *mijner* verantwoording; dáárvoor zal *ik* zorg dragen. Ik hoop lang hier te blijven. Weet gij wel, Verbrugge! dat onze roeping heerlijk schoon is? Maar, weet ge ook wel dat ik alles, wat ik u zoo even zeide, eigenlijk van *u* had moeten hooren? Ik ken u even goed als ik weet wie er *garem glap* maken aan de zuidkust: gij zijt een braaf mensch, dat weet ik; maar waarom hebt ge mij niet gezegd, dat hier zooveel verkeerds was? Gij zijt gedurende twee maanden waarnemend Adsistent-resident geweest, en bovendien reeds lang hier als Kontrôleur, gij moest het dus weten.»

— «Mijnheer Havelaar; ik heb nooit gediend onder iemand als gij; — gij hebt iets zeer bijzonders, neem het mij niet kwalijk.»

— «Volstrekt niet; ik weet wel, dat ik niet ben als alle menschen.... maar wat doet dit tot de zaak!»

— «Dat doet er dit toe, dat gij iemand begrippen en denkbeelden meêdeelt, die vroeger niet bestonden.»

— «Neen! die ingesluimerd waren door dien vervloekten officiëlen *slender*, die zijn' stijl zoekt in «*ik heb de eer*,» en zijn gevoel in «*de hooge tevredenheid der regering.*» Neen, Verbrugge! laster u zelven niet. Gij behoeft niets te leeren van mij... bij voorbeeld heden morgen in de *sebah*, heb ik u iets nieuws verteld?»

— «Neen, nieuws niet.... maar gij spraakt anders dan anderen.»

— «Ja, dat komt, omdat mijne opvoeding verwaarloosd is.... ik spreek te hooi en te gras. Maar ge zoudt mij zeggen, waarom gij zoo berust hebt in alles wat er verkeerds was in Leb....?»

— «Ik heb nooit zoo den indruk gehad van een *initiatief*.... bovendien, dat alles is altijd zoo geweest in deze streken.»

— «Ja, ja, dat weet ik wel.... ieder kan geen profeet wezen, of apostel.... het hout zou duur worden van 't kruisigen. Maar gij wilt mij toch wel helpen alles teregt te brengen: gij wilt toch wel uw *pligt* doen?»

— «Zeker! vooral bij u. Maar niet ieder zou dat zoo streng vorderen, of schatten, en dan komt men zoo ligt in de positie van iemand, die windmolens bestrijdt.»

— «Neen! dan zeggen zij, die het onregt liefhebben, omdat ze daarvan leven, dat er geen onregt *was*, om het vermaak te hebben u uittemaken voor een don Quichot, en te gelijker tijd *hunne* windmolens draaijende te houden. Doch, Verbrugge! ge hadt niet op *mij* behoeven te wachten om uw' pligt te doen. De heer Slotering was een bekwaam en eerlijk man: hij wist wat er omging, hij keurde het af, en verzette zich er tegen. Zie hier!» Havelaar nam uit een' portefeuille twee vellen papier, en die toonende aan Verbrugge, vraagde hij:

— «Wiens hand is dit?»

— «Dat is de hand van den heer Slotering....»

— «Juist. Welnu! dit zijn kladnota's, bevattende blijkbaar onderwerpen waarover hij spreken wilde met den Resident. Daar staat, zie: 1°. *Over den rijstbouw.* 2°. *Over de woningen der dorpshoofden.* 3°. *Over het innen der landrenten, enz.* Daar achter staan twee uitroepingsteekens; wat bedoelde de heer Slotering daarmede?»

— «Dat kan ik niet weten,» zei Verbrugge.

— «Ik wel. Dat beduidt, dat er veel meer landrenten worden opgebragt, dan er in 's lands kas vloeijen. Doch ik zal u dan iets toonen wat wij beiden weten, omdat het geschreven is in letters en niet in teekens. Zie hier:

> 12°. *Over het misbruik dat door de regenten en mindere hoofden van de bevolking wordt gemaakt. (Over het houden van verschillende woningen ten koste der bevolking) enz.*»

is dat duidelijk? Gij ziet dat de heer Slotering wel iemand was, die een *initiatief* wist te nemen: gij hadt u dus bij hem kunnen aansluiten. Luister:

> 15°. *Dat vele personen van de familiën en bedienden der inlandsche hoofden op de uitbetaling staten voorkomen, die indedaad geen deel nemen in de kultuur; zoodat de voordeelen hiervan hun ten deel vallen, ten préjudice van de werkelijke deelhebbers. Ook worden zij gesteld in het onregtmatig bezit van* SAWAH-*velden, terwijl die alleen toekomen aan degenen, die aandeel hebben in de kultuur.*»

hier heb ik eene andere nota, en wel in potlood. Zie eens, ook dáárop staat iets zeer duidelijks:

De verloop van volk te P....K....ng is alleen toeteschrijven aan het VERREGAAND *misbruik, dat van de bevolking wordt gemaakt.*

wat zegt ge dáárvan? Ziet gij wel, dat ik niet zoo excentriek ben als het schijnt, als ik werk maak van regt, en dat ook anderen dit deden?»

— «Het is waar,» zeide Verbrugge, «de heer Slotering heeft den Resident dikwijls over dat alles gesproken.»

— «En wat volgde daarop?»

— «Dan werd de Regent geroepen.... er werd *geabouchcerd....*»

— «Juist! En verder?»

— «De Regent ontkende gewoonlijk alles. Dan moesten er getuigen komen.... niemand durfde getuigen tegen den Regent.... mijnheer Havelaar, die zaken zijn zoo moeijelijk!»

De lezer zal, vóór hij mijn boek heeft uitgelezen, even goed als Verbrugge weten, waarom die zaken zoo bijzonder moeijelijk waren.

— «De heer Slotering had er veel ergernis over,» vervolgde de Kontrôleur, «hij schreef scherpe brieven aan de Hoofden....»

— «Ik heb ze gelezen, heden nacht,» zeide Havelaar.

— «En ik heb hem dikwijls hooren zeggen dat, als er geene verandering kwam, en als de Resident niet *doortastte*, hij zich regtstreeks zou wenden tot den Gouverneur-generaal. Dit heeft hij ook gezegd aan de Hoofden zelven op den laatsten *Sebah*, dien hij heeft voorgezeten.»

— «Daaraan zou hij zeer verkeerd hebben gedaan; want de Resident was zijn chef, dien hij in geen geval mogt voorbijgaan, en waarom zou hij dat ook? Het is toch niet te vooronderstellen dat de Resident van B.... onregt en willekeur zoude goedkeuren?»

— «Goedkeuren.... neen; maar men klaagt niet gaarne een Hoofd aan....»

— «Ik klaag niet gaarne aan, wien het ook zij; maar waar het *moet*, een Hoofd zoo goed als een ander. Doch van aanklagen is nu hier, Goddank! nog geene sprake. Morgen zal ik den Regent bezoeken. Ik zal hem het verkeerde van onwettige gezags-

oefening onder het oog brengen, vooral waar het te doen is om de bezitting van arme menschen. Maar in afwachting dat alles teregt komt, zal ik hem helpen in zijne netelige omstandigheden zooveel ik kan. Gij begrijpt nu ook, waarom ik dat geld aan den Kollekteur dadelijk heb laten uitbetalen. Ook ben ik van voornemen te verzoeken aan de regering, hem zijn voorschot kwijtteschelden. En u, Verbrugge, stel ik vóór, stipt onzen pligt te doen, zoolang het kan met zachtheid, maar als het *moet*, zonder vrees. Gij zijt een eerlijk man, dat weet ik, maar gij zijt beschroomd. Zeg voortaan flink uit waar het opstaat.... *advienne que pourra:* werp die halfheid van u.... en nu, blijf bij ons eten: wij hebben Hollandsche bloemkool uit een blik.... maar alles is heel eenvoudig; want ik moet zeer zuinig zijn.... kom, Max!»

En met Max te paard op zijn' schouder, traden zij de binnengalerij in, waar Tine hen wachtte aan den gedekten disch, die, zoo als Havelaar gezegd had, wel *zeer* eenvoudig was. Duclari, die aan Verbrugge kwam vragen of hij al dan niet dacht te huis te zijn vóór het middagmaal, werd medegenoodigd aan tafel, en als gij gesteld zijt op wat afwisseling in mijne vertelling, moet gij het volgend hoofdstuk lezen, waarin ik u mededeel wat er zoo al gesproken werd bij dat maal.

NEGENDE HOOFDSTUK.

(Vervolg van het opstel van Stern.)

Ik gaf er veel voor, met juistheid te weten, lezer, hoe lang ik nu eene heldin zou kunnen laten zweven in de lucht, voor ge, bij de beschrijving van een kasteel, mijn boek moedeloos zoudt uit de hand leggen, zonder te wachten tot het mensch op den grond kwam. Als ik in mijn verhaal zulk een' luchtsprong noodig had, zou ik voorzigtigheidshalve nog altijd eene eerste verdieping kiezen als *point de départ* en een kasteel, waarvan weinig te zeggen viel. Wees echter voorloopig gerust: Havelaars huis had geene verdieping, en de heldin van mijn boek, — de lieve, trouwe «*anspruchlose*» Tine, eene heldin! — is nooit uit het venster gesprongen.

Toen ik het vorig hoofdstuk sloot met eene aanwijzing op wat afwisseling in het volgende, was dat eigenlijk meer eene oratorische kunstgreep, en om een slot te maken dat goed «knipte», dan wel omdat ik indedaad meende dat het volgend hoofdstuk alleen «ter afwisseling» waarde hebben zou. Een schrijver is ijdel als.... een man. Spreek kwaad van zijne moeder, of van de kleur zijner haren, zeg, dat hij een Amsterdamsch accent heeft, wat nooit een Amsterdammer toestemt, — welligt vergeeft hij u die dingen; maar roer nooit aan de buitenzijde van het kleinste onderdeel eener bijzaak van iets dat er lag naast zijn geschrijf, ... want dàt vergeeft hij u niet. Als ge dus mijn boek niet schoon vindt, en gij mogt me ontmoeten, doe dan alsof wij elkander niet kenden.

Neen, zelfs zulk een hoofdstuk «ter afwisseling» komt mij door het vergrootglas mijner schrijversijdelheid, als hoogst belangrijk en onmisbaar voor, en als gij het oversloegt, en daarna niet naar behooren waart ingenomen met mijn boek, zou ik niet aarzelen u dat overslaan voortewerpen als oorzaak dat gij mijn boek niet kondet beoordeelen, want dat gij juist het *essentiële* niet gelezen hadt. Zóó zou ik, — want ik ben man en schrijver, — elk hoofdstuk voor *essentiëel* houden, dat gij hadt overgeslagen met onvergeeflijke lezersligtzinnigheid.

Ik verbeeld mij dat uwe vrouw vraagt: «Is er nog al wat *aan* dat boek?» En gij zegt bij voorbeeld — *horribile auditu* voor mij, — met de woordenrijkheid, die eigen is aan gehuwde mannen:

— «Hm.... zóó.... ik weet nog niet.»

Welnu, barbaar! lees verder: het belangrijke staat juist voor de deur. En met eene bevende lip staar ik u aan, en meet de dikte van de omgeslagene bladen,.. en ik zoek op uw gelaat naar den weêrschijn van dat hoofdstuk, «dat zoo mooi is»... «Neen,» zeg ik, «hij is er nog niet,... straks zal hij opspringen,.... in vervoering iets omhelzen,... zijne vrouw misschien....»

Maar gij leest verder; het «mooije hoofdstuk» moet voorbij wezen, dunkt mij... gij zijt in het minst niet opgesprongen, en hebt niets omhelsd....

En al dunner wordt de bundel der bladen onder uw regterduim, en al schraler wordt mijne hoop op die omhelzing: — ja, waarachtig, ik had zelfs staat gemaakt op een traan!

En ge hebt den roman uitgelezen tot «waar ze elkaêr krijgen» toe, en ge zegt geeuwend, — dat is eene andere uitdrukking der welsprekendheid in den echten staat:

— «Zóó.... zóó.... het is een boek, dat.... och! men schrijft zoo véél tegenwoordig!»

Maar, weet ge dan niet, ondier, tijger, *Europeaan*, lezer! weet ge dan niet, dat gij daar een uur hebt doorgebragt met bijten op mijn geest als op een' tandenstoker; met knagen en kaauwen op vleesch en been van uw geslacht....? Menscheneter! dáárin stak mijne ziel, die gij hebt vermaald als eens gegeten gras.... Dàt was mijn hart dat ge daar hebt opgeslikt als eene

versnapering,.... want in dat boek had ik neêrgelegd dat hart en die ziel: en er vielen zoovele tranen op dat handschrift, en mijn bloed week weg uit de âren, naar mate ik voortschreef, en ik gaf u dat alles: en dat kocht ge voor weinige stuivers... en gij zegt «Hm!»....

De lezer begrijpt dat ik hier niet spreek van *mijn* boek.

Zoodat ik maar zeggen wil, om met Abraham Blankaart te spreken...

— «Wie is dat, Abraham Blankaart?» vraagde Louise Rosemeijer, en Frits vertelde het haar, wat mij groot genoegen deed; want dit gaf mij gelegenheid eens op te staan, en, voor dien avond althans, een eind te maken aan de voorlezing. Gij weet, dat ik makelaar in koffij ben, (Lauriergracht N°. 37) en dat ik alles over heb voor mijn vak: gij zult dus kunnen nagaan, hoe weinig ik tevreden was met het werk van Stern. Ik had op koffij gehoopt, en hij gaf ons.... ja, de hemel weet, wàt.

Met zijn opstel heeft hij ons al drie kransavonden bezig gehouden, en, wat het ergste is, de Rosemeijers vinden het mooi. Als ik eene aanmerking maak, beroept hij zich op Louise. «Hàre goedkeuring, zegt hij, weegt hem zwaarder dan alle koffij van de wereld, en bovendien, als het hart mij gloeit, enz. (Zie die tirade op bladzijde zooveel, of liever zie ze niet.) Daar sta ik dan, en weet niet wat te doen! Dat pak van Sjaalman is een waar Trojaansch paard; ook Frits wordt er door bedorven. Hij heeft, naar ik bemerk, Stern geholpen, want die Abraham Blankaart is te Hollandsch voor een Duitscher. Beiden zijn ze zoo pedant, dat ik waarlijk met de zaak verlegen ben. Het ergste is, dat ik met Gaafzuiger eene overeenkomst heb aangegaan voor het uitgeven van een boek dat *over de koffijveilingen* moet handelen. Heel Nederland wacht er op, en daar gaat Stern een' geheel anderen weg uit. Gisteren zeide hij: «Wees gerust, alle wegen leiden naar Rome, wacht nu eerst het slot van de inleiding af.... (is dat alles nog maar «inleiding?») «ik beloof u,» (hij zeide eigenlijk «ik verspreek u,») dat ten slotte de zaak zal neêrkomen op koffij, koffij en niets dan koffij. Denk aan Horatius,» ging hij voort: «heeft niet hij reeds gezegd: *omne tulit punc-*

tum, *qui miscuit....* koffij met iets anders? Handelt gij zelf niet even zoo, als gij suiker en melk in uw kopje doet?»

En dan moet ik zwijgen; niet omdat hij gelijk heeft, maar omdat ik aan de firma Last & C°. verpligt ben zorg te dragen, dat de oude Stern niet vervalle in Busselinck & Waterman, die hen slecht zouden bedienen, omdat het knoeijers zijn.

Bij u, lezer! stort ik mijn hart uit, en opdat ge, na het lezen van Stern's geschrijf, — hebt ge 't werkelijk gelezen? — uwen toorn niet zoudt uitstorten over een onschuldig hoofd, — want wie zal een' makelaar nemen, die hem voor menscheneter uitscheldt? — hecht ik er aan, dat gij overtuigd zijt van mijne onschuld. Ik kan nu toch dien Stern niet uit de firma van mijn boek dringen, nu de zaken eenmaal zóóver zijn, dat Louise Rosemeijer, als ze uit de kerk komt, (de jongens schijnen haar op te wachten,) vraagt, of hij wat vroeg komen zal dien avond, om toch regt veel van Max en Tine voortelezen.

Maar, omdat gij het boek hebt gekocht of gehuurd in het vertrouwen op den deftigen titel, die iets degelijks belooft, erken ik uwe aanspraken op iets goeds voor uw geld, en daarom schrijf ik zelf nu eens weêr een paar hoofdstukken. Gij zijt niet in den krans van de Rosemeijers, lezer! en dus gelukkiger dan ik, die alles moet aanhooren. U staat het vrij, de hoofdstukken, die rieken naar Duitsche opgewondenheid, overteslaan, en u alleen bezig te houden met wat geschreven is door mij, die een deftig man ben en makelaar in koffij.

Met bevreemding heb ik uit Stern's geschrijf vernomen, en uit Sjaalman's pak heeft hij mij aangetoond dat het waar was, dat er in die afdeeling Leb.... geene koffij wordt geplant. Dat is eene groote fout en ik zal mijne moeite ruim beloond achten, als de Regering door mijn boek op die fout wordt opmerkzaam gemaakt. Uit de papieren van Sjaalman zou blijken, dat de grond in die streken voor de koffijkultuur niet geschikt is; doch dit is volstrekt geene verschooning, en ik beweer, dat men zich schuldig maakt aan onvergeeflijk pligtverzuim omtrent Nederland in het algemeen, en de koffijmakelaars in het bijzonder, ja omtrent de Javanen zelven, door niet, òf dien grond te veranderen, (de Javaan heeft toch niets anders te doen) òf, als zij meenen

dat niet te kunnen, de menschen, die dáár wonen, te zenden naar andere streken, waar de grond wel goed is voor koffij.

Ik zeg nooit iets wat ik niet goed overwogen heb, en ik durf beweren dat ik hier spreek met kennis van zaken, daar ik over dit stuk rijpelijk heb nagedacht, sedert het hooren der preêk van dominé Wawelaar in de bidstond voor het bekeeren der heidenen.

Dat was Woensdag avond. Gij moet weten, dat ik mijne pligten als vader stipt vervul, en dat de zedelijke opleiding mijner kinderen mij zeer na aan het hart ligt. Daar nu Frits sedert eenigen tijd iets heeft aangenomen in toon en manieren, dat mij niet bevalt, (dat komt alles uit dat verwenschte pak) heb ik hem eens goed onderhanden genomen en gezegd: «Frits, ik ben niet tevreden over u: ik heb u altijd het goede voorgehouden, en gij wijkt af van den goeden weg, gij zijt pedant en lastig en maakt verzen, en heb Betsy Rosemeijer een zoen gegeven. De vreeze des Heeren is de bron van alle wijsheid: gij moet dus de Rosemeijers niet zoenen: en niet zoo pedant wezen. Zedeloosheid brengt ten verderve: lees in de Schrift, en let eens op dien Sjaalman. Hij heeft de wegen van den Heer verlaten: nu is hij arm en woont op een klein kamertje: ziedaar de gevolgen van onzedelijkheid en slecht gedrag: hij heeft verkeerde artikels in de Indépendance geschreven en de Aglaja laten vallen; zoo gaat het als men wijs is in zijne eigene oogen: hij weet nu niet eens, hoe laat het is, en zijn jongetje heeft maar eên half broekje aan. Bedenk dat uw ligchaam een tempel Gods is, en dat uw vader altijd hard heeft moeten werken voor den kost, ('t is de waarheid.) Sla het oog naar boven, en tracht op te groeijen tot een fatsoenlijk makelaar, als ik naar Driebergen ga. En let toch op al die menschen, die niet hooren willen naar goeden raad, die godsdienst en zedelijkheid met voeten trappen, en spiegel u aan die menschen. En stel u niet gelijk met Stern, wiens vader zoo rijk is, en die dus altijd geld genoeg zal hebben, al wil hij geen makelaar worden. Denk toch, dat al het kwade gestraft wordt: zie maar weêr dien Sjaalman, die geen winterjas heeft, en er uitziet als een komediespeler. Luister toch goed in de kerk, en zit daar niet zoo heen en weêr te draaijen op uwe bank, alsof

het u verveelde; en wacht geene meisjes op als het uit is; want dat neemt de stichting weg. Maak ook Marie niet aan 't lagchen, als ik bij het ontbijt uit de Schrift lees: dat alles komt in een fatsoenlijk huishouden niet te pas. Ook hebt ge poppetjes geteekend op het legblad van Bastiaans, toen hij weêr niet binnen was, omdat hij telkens de jicht heeft, — dat houdt de menschen op 't kantoor van hun werk af, en er staat in Gods Woord, dat zulke dwaasheden ten verderve leiden. Die Sjaalman deed ook zulke dingen toen hij jong was: hij heeft als kind op de Westermarkt een Griek geslagen: nu is hij lui, pedant en ziekelijk. Maak dus niet zoo altijd grappen met Stern: *zijn* vader is rijk: houd u alsof ge het niet zaagt, als hij gezigten trekt tegen den boekhouder, en als hij buiten het kantoor met verzen bezig is, zeg hem dan zoo eens, dat hij liever aan zijn' vader schrijve, dat hij het hier bij ons zoo goed heeft, en dat Marie pantoffels voor hem heeft geborduurd. Vraag hem zoo eens, of hij gelooft, dat zijn vader bij Busselinck & Waterman gaan zal, en zeg hem, dat het knoeijers zijn. Ziet gij, zoo brengt ge hem op den goeden weg, dat is men zijnen naaste schuldig, en al dat verzenmaken is gekheid. Wees toch braaf en gehoorzaam, Frits, en trek de meid niet aan de rokken als zij thee brengt op het kantoor, en maak mij niet te schande, want dan stort ze; en Paulus zegt dat nooit een zoon verdriet moet doen aan zijn' vader. Ik bezoek twintig jaar de beurs, en durf zeggen, dat ik geacht ben bij mijn pilaar. Hoor dus naar mijne vermaningen, Frits, en haal uw hoed, en trek uw jas aan, en ga meê naar de bidstond, dat zal u goed doen.»

Zóó heb ik gesproken en ik ben overtuigd dat ik indruk op hem gemaakt heb, vooral daar dominé Wawelaar tot onderwerp had genomen: *de liefde van God blijkbaar uit Zijnen toorn tegen ongeloovigen.* (Samuels berisping aan Saul: Sam. XV: 33[b].)

Ik dacht gedurig bij het aanhooren zijner rede, hoe hemelsbreed toch het verschil is tusschen menschelijke en goddelijke wijsheid. Ik zeide u reeds, dat er in het pak van Sjaalman, onder vele vodden, toch veel was, wat in het oog viel door degelijkheid van redenering; maar hoe weinig heeft toch zoo iets te beduiden, als men het vergelijkt bij eene taal als van

Dominé Wawelaar. En niet uit eigen kracht; — want ik ken Wawelaar, en houd hem voor een middelmatig mensch — neen, door de kracht die van boven komt. Dit onderscheid bleek te duidelijker, daar hij vele punten aanroerde, die ook Sjaalman behandeld had; want gij hebt gezien, dat er in zijn pak veel over Javanen en andere heidenen voorkwam. (Frits zegt, dat de Javanen geene heidenen zijn; maar ik noem ieder, die een verkeerd geloof heeft, een heiden.)

Zoowel omdat ik uit Wawelaar's redevoering mijne meening heb geput omtrent het ongeoorloofde der intrekking van de koffijkultuur te Leb...., waarop ik straks zal terugkomen, als omdat ik als eerlijk man niet wil, dat de lezer volstrekt niets ontvange voor zijn geld, zal ik hier eenige brokstukken uit de preek mededeelen, die al bijzonder treffend waren.

Hij had kortelijk Gods liefde uit de aangehaalde tekstwoorden bewezen, en was al zeer spoedig overgegaan tot het punt, waarop het hier eigenlijk aankwam, de bekeering namelijk van Javanen, Maleijers, en hoe al dat volk heeten moge.

«Zóó mijne Geliefden! was de roeping van Israël, (hij bedoelde het uitroeijen der bewoners van Kanaän) en zóó is de roeping van Nederland! Neen, er zal niet gezegd worden, dat het licht, dat ons bestraalt, wordt weggezet onder de koornmaat, niet, dat wij gierig zijn in het mededeelen van het brood des eeuwigen levens. Slaat het oog op de eilanden des Indischen Oceaans, bewoond door millioenen en millioenen kinderen des verstooten zoons — en des teregt verstooten zoons — van den edelen Godgevalligen Noach. Dáár kruipen zij rond in de walgelijke slangenholen van heidensche onkunde, daar buigen zij het zwarte kroesharige hoofd onder het juk van eigenbelangzuchtige priesters. Daar aanbidden zij God, onder aanroeping van een valschen profeet, die een gruwel is voor de oogen des Heeren; en, Geliefden! zelfs zijn er, die, als ware het niet genoeg een' valschen profeet te gehoorzamen, zelfs zijn er, die eenen anderen God, wat zeg ik, die *goden* aanbidden, goden van hout of steen, die zij zelf gemaakt hebben naar hun beeld, zwart, afschuwelijk met platte neuzen en duivelachtig. Ja, Geliefden, bijna beletten mij de tranen hier voort te gaan, nog

dieper is de verdorvenheid van Cham's geslachte. Er zijn onder hen, die *geenen* God kennen, onder welken naam ook, die meenen dat het voldoende is de wetten te gehoorzamen der burgerlijke maatschappij; die een oogstlied, waarin zij hunne vreugde uitdrukken over het welslagen van hunnen arbeid, beschouwen als voldoenden dank aan het Opperwezen, dat dien oogst rijpen liet: er zijn daar verdoolden, mijne Geliefden! die meenen, dat het genoeg is, vrouw en kind lief te hebben, en van hunnen naaste niet te nemen wat hun niet behoort, om 's avond gerust het hoofd te kunnen nederleggen ter slape! IJst gij niet bij dat tafereel, krimpt uw hart niet inéén bij het bedenken wat het lot zal wezen van al die dwazen, zoodra de bazuine schallen zal, die de dooden oproept ter scheiding van regtvaardigen en onregtvaardigen? Hoort gij niet — ja, gij hoort het; want uit de voorgelezene tekstwoorden hebt gij gezien, dat uw God is een magtig God, en een God der geregte wrake — ja, gij hoort het gekraak der beenderen en het geknetter der vlammen in het eeuwig Gehenna, waar weeninge is en tandengeknars: — dáár, dáár branden zij, en vergaan niet, want eeuwig is de straffe: — dáár lekt de vlam met nooit voldane tong aan de gillende slagtoffers van het ongeloof: — dáár sterft de worm niet, die hunne harten dóór en dóór knaagt, zonder die te vernietigen, opdat er steeds een hart te knagen overblijve in de borst van den Godverzaker. Zie, hoe men het zwarte vel afstroopt van dat ongedoopte kind, dat, naauw geboren, werd weggeslingerd van de borst der moeder in den poel der eeuwige verdoemenis....»

Toen viel er eene Jufvrouw flaauw.

«Maar, Geliefden,» ging dominé Wawelaar voort, «God is een God van liefde. Hij wil niet, dat de zondaar verloren ga, maar dat hij zalig worde *met* de genade *in* Christus, *door* het geloof! En daarom is Nederland uitverkoren om van die rampzaligen te redden wat er van te redden is. Dáártoe heeft Hij in zijne onnaspeurlijke Wijsheid aan een land, klein van omvang, maar groot en sterk door de kennisse Gods, magt gegeven over de bewoners dier gewesten, opdat zij, door het heilig nooit volprezen Euangelium, worden gered van de straffen der helle. De schepen van Nederland bevaren de groote wateren, en bren-

gen beschaving, godsdienst, Christendom aan den verdoolden Javaan. Neen, ons gelukkig Nederland begeert niet voor zich alleen de zaligheid; wij willen die ook mededeelen aan de ongelukkige schepselen op verre stranden, die daar gebonden liggen in de kluisters van ongeloof, bijgeloof en zedeloosheid, — en het beschouwen van de pligten, die ten deze op ons rusten, zal het zevende deel mijner rede uitmaken.»

Want, wat voorafging was het *zesde*. Onder de pligten die wij ten aanzien van die arme heidenen te vervullen hebben, werden genoemd:

«1°. Het geven van ruime bijdragen in geld aan de zendelingsvereeniging.

«2°. Het ondersteunen der bijbelgenootschappen, ten einde deze in staat te stellen bijbels op Java uittedeelen.

«3°. Het oprigten van «oefeningen» te Harderwijk ten dienste van het koloniaal werfdepôt.

«4°. Het schrijven van preêken en godsdienstige gezangen, geschikt om door soldaten en matrozen aan de Javanen te worden voorgelezen en voorgezongen.

«5°. Het daarstellen eener vereeniging van invloedrijke mannen, wier taak zoude zijn onzen geëerbiedigden Koning te smeeken:

a.) Slechts zulke gouverneurs, officieren en beambten te benoemen als geacht kunnen worden vast te staan in het ware geloof.

b.) Den Javaan te doen vergunnen de kasernes, alsmede de op de reeden liggende oorlogs- en koopvaardijschepen te bezoeken, om door verkeer met Nederlandsche soldaten en matrozen te worden opgeleid tot het Godsrijk.

c.) Te verbieden, bijbels of godsdienstige traktaten, in drankhuizen te doen aannemen in betaling.

d.) Te doen opnemen, in de voorwaarden der amfioenpacht op Java, de bepaling, dat er in elke amfioenkit een getal bijbels moet voorhanden zijn, in verhouding met het vermoedelijk getal bezoekers van zoodanig gesticht; en dat de pachter zich verbinde, geene opium te verkoopen, zonder dat de kooper een godsdienstig traktaatje daarbij neme.

e.) Te gelasten dat de Javaan door arbeid tot God worde gebragt.

«6°. Het geven van ruime bijdragen aan de zendelinggenootschappen.»

Ik weet wel dat ik dit laatste punt reeds onder nummer één heb opgegeven, maar hij herhaalde het, en zulk eene overtolligheid komt mij, in het vuur der rede, zeer verklaarbaar voor.

Doch, lezer, hebt gij gelet op nummer 5 *e*)? Welnu! dat was iets wat mij zoo herinnerde aan de koffijveilingen en aan de voorgewende onvruchtbaarheid van den grond te Leb...., dat het u nu niet meer zoo vreemd zal voorkomen, als ik u verzeker, dat dit punt sedert Woensdag avond geen oogenblik uit mijne gedachten geweest is. Dominé Wawelaar heeft de berigten der zendelingen voorgelezen; niemand kan hem dus een grondige kennis der zaken betwisten. Welnu, als hij, met die rapporten vóór zich en met het oog op God, beweert, dat veel arbeids gunstig werken zal op de verovering der Javaansche zielen voor het Godsrijk, dan mag ik toch wel vaststellen niet zoo geheel bezijden alle waarheid te spreken, als ik zeg dat er te Leb.... zeer goed koffij kan geplant worden, en sterker nog, dat misschien het Opperwezen dáárom alleen dien grond voor koffijkultuur ongeschikt heeft gemaakt, om door den arbeid, die er noodig is, om een' anderen grond daarheen te verleggen, de bevolking dier streek vatbaar te maken voor de zaligheid.

Ik hoop toch, dat mijn boek onder de oogen van den Koning komt, en dat er weldra door grootere veilingen blijken moge, hoe naauw de kennisse Gods in verband staat met het welbegrepen belang van de geheele burgerij. Zie eens, hoe de eenvoudige nederige Wawelaar, zonder wijsheid naar den mensch (de man heeft nooit een' voet op de beurs gezet,) maar voorgelicht door het Evangelie, dat eene lamp is op zijn pad, mij, makelaar in koffij, daar op eenmaal een' wenk geeft, die voor heel Nederland belangrijk is niet alleen, maar die mij in staat zal stellen, welligt vijf jaren vroeger, als Frits goed oppast (hij heeft zeer stil gezeten) naar Driebergen te gaan. Ja, arbeid, arbeid, dat is mijn wachtwoord; arbeid voor den Javaan, dat is mijn principe, en mijne principes zijn mij heilig.

Is niet het Evangelie het hoogste goed? Gaat er iets boven de zaligheid? Is het dus niet onze pligt die menschen zalig te maken? En wanneer als hulpmiddel daartoe arbeid noodig is — ik zelf heb twintig jaar de beurs bezocht — mogen wij dan den Javaan arbeid weigeren, waar zijne ziel daaraan behoefte heeft, om later niet te branden? Zelfzucht zou het wezen, schandelijke zelfzucht, als wij niet alle pogingen aanwendden om die arme verdoolde menschen te behoeden voor de verschrikkelijke toekomst, die Dominé Wawelaar zoo welsprekend geschetst heeft. Er is eene jufvrouw flaauw gevallen, toen hij van dat zwarte kind sprak; misschien had ze een jongetje, dat er wat donker uitzag: vrouwen zijn zoo.

En zou ik niet aandringen op arbeid, *ik,* die zelf van den morgen tot den avond aan de zaken denk? Is niet zelfs dit boek, dat Stern mij zoo zuur maakt, een bewijs, hoe goed ik het meen met de welvaart van het land, en hoe ik daarvoor alles veil heb! En als *ik* zoo zwaar moet arbeiden, *ik* die gedoopt ben, (in de Amstelkerk), zou men dan van den Javaan niet mogen vorderen, dat hij, die zijne zaligheid nog verdienen moet, de handen uitsteekt?

Als die vereeniging (van nummer 5 *e* meen ik) tot stand komt, sluit ik mij daarbij aan, en ik zal ook de Rosemeijer's daartoe trachten overtehalen, omdat de suikerrafinadeurs er ook belang bij hebben, schoon ik niet geloof dat zij zeer zuiver zijn in hunne begrippen, de Rosemeijers meen ik, want zij houden eene roomsche meid.

Hoe het zij, *ik* zal mijn' pligt doen. Dat heb ik mij zelven beloofd, toen ik met Frits van de bidstond naar huis ging. In *mijn* huis zal de Heere gediend worden, daarvoor zal ik zorgen, en met te meer ijver, omdat ik hoe langer hoe meer inzie, hoe wijs alles geregeld is, hoe liefderijk de wegen zijn waardoor wij worden geleid aan Gods hand, hoe Hij ons behouden wil voor het eeuwige en voor het tijdelijke leven, want die grond te Leb.... kan zeer goed geschikt gemaakt worden voor de koffijkultuur.

TIENDE HOOFDSTUK.

Hoewel ik, waar het principes geldt, niemand ontzie, heb ik toch begrepen, dat ik met Stern een anderen weg moet inslaan dan met Frits, en daar het te voorzien is, dat mijn naam (de firma is Last & C°.; maar ik heet Droogstoppel, Batavus Droogstoppel,) in aanraking komen zal met een boek, waarin zaken voorkomen, die niet strooken met den eerbied, die elk fatsoenlijk man en makelaar zich zelven verschuldigd is, acht ik het mijnen pligt, u medetedeelen, hoe ik getracht heb, ook dien Stern terugtebrengen tot den waren weg.

Ik heb hem niet van den Heer gesproken, omdat hij Luthersch is; maar ik heb gewerkt op zijn gemoed en zijne eer. Zie hier hoe ik dat heb aangelegd en merk daarbij op, hoever men het brengt met menschkunde. Ik had hem hooren zeggen: *auf Ehrenwort* en vraagde, wat hij daarmeê bedoelde?

— «Wèl,» zeide hij, «dat ik mijne eer verpand voor de waarheid van wat ik zeg.»

— «Dat is zeer veel,» hernam ik: «zijt gij zoo overtuigd de waarheid te zeggen?»

— «Ja,» verklaarde hij, «de waarheid zeg ik altijd. Als de borst mij gloeit....» De lezer weet de rest.

— «Dat is waarlijk zeer schoon,» zei ik, en ik hield mij alsof ik het geloofde.

Maar dit was juist de fijnheid van den strik, dien ik hem spande, met het doel om, zonder gevaar te loopen, den ouden Stern in handen van Busselinck & Waterman te zien vallen, toch dat jonge kereltje eens goed op zijne plaats te zetten, en hem

te doen gevoelen, hoe groot de afstand is tusschen iemand die pas begint, al doet dan ook zijn vader groote zaken, en een makelaar, die twintig jaar de beurs bezocht heeft. Het was mij namelijk bekend, dat hij allerlei tuig van verzen uit het hoofd wist, (hij zegt: «uitwendig») en daar verzen altijd leugens bevatten, was ik zeker, dat ik hem zeer spoedig zou betrappen op onwaarheden. Het duurde dan ook niet lang. Ik zat in de zijkamer, en hij was in de «suite,» want wij hebben eene suite; Marie was aan het breijen, en hij zou haar wat vertellen. Ik luisterde aandachtig toe, en toen het uit was, vraagde ik of hij het boek bezat, waarin het ding stond, dat hij daar zoo even had opgedreund. Hij zeide, ja, en bragt het mij; het was een deeltje der werken van zekeren Heine. Den volgenden morgen gaf ik hem, aan Stern, meen ik, de onderstaande

Beschouwingen omtrent de waarheidsliefde van iemand, die het volgend prul van Heine vóórzegt aan een jong meisje, dat zit te breijen in de suite.

Auf Flüglen des Gesanges,
Herzliebchen, trag ich dich fort,

«*Herzliebchen.....*? Marie *uw* Herzliebchen? Weten de oude lui daarvan, en Louise Rosemeijer? Is het braaf, zoo iets te zeggen tot een kind, dat door zoo iets al zeer ligt ongehoorzaam zou worden aan hare moeder, door zich in het hoofd te halen, dat het mondig is, omdat men haar: «*Herzliebchen*» noemt? Wat beduidt dat «*voortdragen op uwe vleugels*?» Gij hebt geene vleugels, en uw gezang ook niet. Probeer het eens over de Lauriergracht, die niet eens heel breed is. Maar al hadt ge vleugels, moogt ge dan zoo iets voorstellen aan een meisje, dat hare belijdenis nog niet gedaan heeft? En al was ze aangenomen, wat beduidt dat aanbod van wegvliegen zamen? Foei!

Fort nach den Fluren des Ganges,
Da weiss ich den schönsten Ort;

«Ga er dan alleen heen, en huur er een optrek, maar neem

niet een meisje meê, dat hare moeder moet helpen in het huishouden. Maar gij meent het ook niet; vooreerst hebt gij nooit den Ganges gezien, en kunt dus niet weten, of het daar goed leven is. Wil *ik* u eens zeggen hoe de zaken staan? 't Zijn alles leugens, die gij alleen dáárom vertelt, omdat ge u in al dat gevérs tot slaaf maakt van maat en rijm. Als de eerste regel geëindigd was op *koek* zoudt gij aan Marie gevraagd hebben of ze meêging naar *Broek*, en zoo voort. Gij ziet dus, dat uwe voorgestelde reis route niet gemeend was, en dat alles nederkomt op een geklinkklank van woorden zonder slot of zin. Hoe zou het wezen, als Marie nu eens werkelijk lust kreeg om die reis te doen? Ik spreek nu nog niet eens van de ongemakkelijke manier, die gij voorstelt; doch zij is, den Hemel zij dank, te verstandig, om naar een land te verlangen, waarvan gij zegt:

Da liegt ein rothblühender Garten,
Im stillen mondenschein;
Die Lotosblúmen erwarten
Ihr trautes Schwesterlein;
Die Veilchen kichern und kosen;
Und schau'n nach den Sternen empor;
Heimlich erzählen die Rosen
Sich düftende Märchen in 's Ohr!

«Wat wilt gij doen in dien tuin met Marie in den maneschijn? Is dat zedelijk, is dat braaf, is dat fatsoenlijk, Stern? Wilt gij, dat ik beschaamd moet zijn even als Busselinck & Waterman, met wie geen fatsoenlijk handelshuis iets te doen wil hebben, omdat hunne dochter weggeloopen is, en omdat het knoeijers zijn? Wat zoude ik moeten antwoorden, als men mij op de beurs vraagt, waarom mijne dochter zoo lang in dien tuin is gebleven? Want dit begrijpt ge toch, dat niemand mij gelooven zal, als ik zeg, dat zij dáár wezen moest om een bezoek te brengen aan die lotusbloemen, die, zoo als ge zegt, haar al lang gewacht hebben. Even zoo zou ieder verstandig mensch mij uitlagchen als ik gek genoeg was om te zeggen: Marie is daar

in dien rooden tuin, (waarom *rood* en niet geel of paars?) om te luisteren naar het snappen en giechelen van de viooltjes, of naar de sprookjes, die de rozen elkaêr heimelijk in het oor blazen. Al *kon* zoo iets waar zijn, wat zou Marie er aan hebben, als het toch zoo heimelijk geschiedt, dat zij er niets van verstaat? Maar leugens zijn het, flaauwe leugens, en leelijk zijn ze ook; want neem eens een potlood en teeken eene roos met een oor, en zie eens hoe dat er uitziet. En wat beduidt het dat die *Märchen* düftend zijn? Wil *ik* u dat eens zeggen in goed Hollandsch? Dat wil zeggen dat er een luchtje is aan die sprookjes.... zóó is het!

Da hüpfen herbei, und lauschen
Die frommen, klügen Gazellen;
Und in der Ferne rauschen
Des heiligen Stromes Wellen,....
Da wollen wir niedersinken
Unter den Palmenbaum,
Und Ruhe und Liebe trinken
Und träumen Seligen Traum.

«Kunt gij niet naar Artis gaan, als gij volstrekt vreemde dieren zien wilt? Moeten het juist die gazellen aan den Ganges wezen, die toch in het wild nooit zoo goed zijn waartenemen, als in eene nette omheining van gekoolteerd ijzer? Waarom zijn die dieren vroom en verstandig? Het laatste laat ik gelden, ze maken althans zulke zotte verzen niet, maar *vroom*? Wat beduidt dit? Is dat niet misbruik maken van een heilig woord, dat alleen mag gebruikt worden voor menschen die het ware geloof hebben? En dan die heilige stroom? Moogt gij aan Marie dingen vertellen die haar tot eene heidin zouden maken? Moogt gij haar doen wankelen in het geloof, dat er geen ander heilig water is dan dat van den doop, en geen andere heilige rivier dan de Jordaan? Is dat niet ondermijnen van zedelijkheid, deugd, godsdienst, christendom en fatsoen?

«Denk eens over dat alles na, Stern! Uw vader is een ach-

tenswaardig huis, en ik ben zeker, dat hij het goedvindt, dat ik zoo op uw gemoed werk, en dat hij gaarne zaken doet met iemand, die deugd en godsdienst voorstaat. Ja, principes zijn me heilig en ik heb geen' schroom om ronduit te zeggen wat ik meen: maak dus geen geheim van wat ik u zeg, schrijf het gerust aan uw vader, dat gij hier in eene soliede familie zijt, dat ik u op het goede wijs, en vraag u zelven eens af, wat er van u zou geworden zijn als gij bij Busselinck & Waterman waart gekomen? Dáár zoudt gij ook zulke verzen opgezegd hebben, en dáár had men niet op uw gemoed gewerkt, omdat het knoeijers zijn; schrijf dat gerust aan uwen vader, want als er principes in het spel zijn, vrees ik niemand. Dáár zouden de meisjes met u meêgegaan zijn naar den Ganges, en dan laagt ge daar nu misschien onder dien boom in het gras; terwijl gij nu, omdat *ik* u waarschuwde, hier bij ons kunt blijven in een fatsoenlijk huis. Schrijf dat alles aan uwen vader, en zeg hem, dat gij zoo dankbaar zijt, dat ge bij ons zijt gekomen, en dat ik zoo goed voor u zorg, en dat de dochter van Busselinck & Waterman is weggeloopen, en groet hem zeer van mij, en schrijf, dat ik nog $\frac{1}{16}$ procent courtage zal laten vallen beneden hun bod, omdat ik die onderkruipers niet lijden kan, die een' konkurrent het brood uit den mond stelen door gunstiger voorwaarden.

«En doe mij het genoegen, in uwe voorlezingen bij de Rosemeijers wat meer degelijks te brengen. Ik heb in Sjaalman's pak opgaven gezien van de koffij productie der laatste twintig jaren, uit alle residentiën op Java: lees zóó iets eens voor. En gij moet ook de meisjes en ons allen niet zoo uitmaken voor kannibalen, die iets van u hebben opgeslikt; dat is niet fatsoenlijk, mijn jongen; geloof toch iemand, die weet wat er in de wereld te koop is. Ik heb uw' vader reeds bediend vóór zijne geboorte, (de firma meen ik, Last & Co., vroeger was het Last & Meijer,) gij begrijpt dus, dat ik het goed met u meen. En spoor Frits aan, dat hij wat beter oppast, en leer hem geen verzen maken, en houd u, alsof gij het niet zaagt, als hij gezigten trekt tegen den boekhouder, en al zulke dingen meer. Geef hem een voorbeeld, omdat gij zoo veel ouder zijt, en tracht

hem bedaardheid en deftigheid inteprenten, omdat hij makelaar worden moet.

«Ik ben uw vaderlijke vriend

Batavus Droogstoppel

(firma Last & C°., makelaars in Koffij,
Lauriergracht, N°. 37.)»

ELFDE HOOFDSTUK.

(Vervolg van het opstel van Stern.)

Zoodat ik maar zeggen wil, om met Abraham Blankaart te spreken, dat ik dit hoofdstuk als «essentieel» beschouw, omdat het, naar ik meen, Havelaar beter doet kennen, en hij schijnt toch de held van de historie te zijn.

— «Tine, wat is dat voor *ketimon?* (augurken, komkommers) Lieve meid, doe nooit plantenzuur bij vruchten; komkommers met zout, ananas met zout, pompelmoes met zout, al wat uit den grond komt met zout. Azijn bij visch en bij vleesch.... er staat iets van in Liebig....»

— «Beste Max,» zei Tine lagchend, «hoe lang zijn wij hier? Die *ketimon* is van mevrouw Slotering.»

En Havelaar had moeite zich te herinneren, dat hij pas gisteren was aangekomen, en dat Tine met den besten wil nog niets had kunnen regelen in keuken of huishouding. Hij was reeds lang te R....B....ng! Had hij niet den ganschen nacht doorgebragt met lezen in het archief, en was er niet reeds te veel door zijne ziel gegaan wat in verband stond met Leb...., dan dat hij zoo terstond weten kon, dat hij eerst sedert gisteren dáár was? Tine wist dit wel; zij begreep hem altijd.

— «Ach ja, dat is waar,» zeide hij: «maar toch moet ge eens wat van Liebig lezen. Verbrugge, hebt gij veel gelezen van Liebig?»

— «Wie is dat?» vraagde Verbrugge.

— «Dat is iemand, die veel geschreven heeft over het inleggen van augurken; ook heeft hij ontdekt, hoe men gras in wol verandert.... gij begrijpt wel?»

— «Neen,» zeiden Verbrugge en Duclari te gelijk.

— «Wèl, de zaak zelve was toch altijd bekend: stuur een schaap het land in, en gij zult zien. Maar hij heeft de wijze nagespoord, waaròp het geschiedt; doch anderen zeggen weêr dat hij er weinig van weet: nu is men bezig te zoeken naar middelen om het schaap overteslaan in de bewerking.... o, die geleerden! Molière wist het wel.... ik houd veel van Molière. Als gij wilt, zullen wij een lees-kursus houden 's avonds: Tine doet ook meê als Max naar bed is.»

Duclari en Verbrugge wilden dat gaarne. Havelaar zeide, dat hij niet veel boeken had, maar daaronder waren toch Schiller, Göthe, Heine, Lamartine, Thiers, Say, Malthus, Scialoja, Smith, Shakespeare, Byron, Vondel....

Verbrugge zeide, dat hij geen engelsch las.

— «Wat drommel! ge zijt toch over de dertig jaren oud: wat hebt ge dan al dien tijd gedaan? Maar dat moet lastig voor u geweest zijn op Padang, daar wordt veel engelsch gesproken. Hebt ge miss Matta-api (vuuroog) gekend?»

— «Neen, ik ken die naam niet.»

— «Het was ook haar naam niet; wij noemden haar zoo, omdat hare oogen zoo schitterden. Zij zal wel getrouwd zijn, het is al zoo lang geleden. Nooit heb ik zoo iets gezien.... ja toch, te Arles.... dáár moet ge eens heen gaan. Dat is het schoonste wat ik gevonden heb op al mijne reizen. Er bestaat niets, dunkt mij, wat u zoo klaar de schoonheid in het afgetrokkene voorstelt, als zigtbaar beeld van het *ware*, het *onstoffelijk reine*, als eene schoone vrouw.... Geloof mij, gaat eens naar Arles en Nîmes....»

Duclari, Verbrugge en, ik moet bekennen, ook Tine, konden een' luiden lach niet onderdrukken bij de gedachte zoo op eens uit den westhoek van Java overtestappen naar Arles of Nîmes. Havelaar, die waarschijnlijk op den toren stond, die door de Saracenen gebouwd is op de omgang van de *arena* te Arles, had zich iets intespannen, voor hij de oorzaak van dien lach begreep, en toen ging hij voort:

— «Nu ja, ik meen, als ge daar in de buurt komt. Zóó iets heb ik nooit gezien. Ik was gewoon aan teleurstellingen bij het

zien van alles wat zoo hoog is opgehemeld. Bij voorbeeld! ziet eens de watervallen waarvan men zooveel spreekt; — ik heb weinig of niets gevoeld te Tondano, te Maros, te Schafhausen, bij den Niagara. Men moet zijn boekje inzien om daarbij de juiste maat zijner bewondering te weten over «zóóveel voeten vals,» en «zooveel kubieke voeten» water in de minuut, en als die cijfers dan hoog zijn, zegt men: «Hèh!» Ik wil nooit weêr watervallen zien, althans niet als ik er een omweg voor moet maken. Zij zeggen mij niets. Gebouwen spreken mij iets luider toe, vooral wanneer het bladzijden uit de geschiedenis zijn; maar dat gevoel is geheel iets anders, men roept de vergangenheid op, en laat de schimmen van het verledene de revue passeren; daaronder zijn zeer afschuwelijke, en dus, hoe belangrijk dit zijn moge, men vindt hierin niet altijd voldoening voor schoonheidsgevoel, onvermengd althans nooit. En *zonder* de geschiedenis er bij te roepen, is er wel veel schoons in sommige gebouwen; maar dat schoone wordt weêr bedorven door gidsen — van papier of van vleesch en been — die u den indruk wegstelen door hun eentoonig: «die kapel is opgerigt door den bisschop van Munster in 1423; de zuilen zijn 63 voeten hoog, en rusten op».... ik weet niet wat. Dat is vervelend; want men gevoelt dat men dan juist drie-en-zestig voeten bewondering bij de hand moet hebben om niet doortegaan voor een vandaal of een *geschäfts*-reiziger. Nu zou men zeggen, houdt dan uw gids in uw zak als hij gedrukt is, en laat hem buiten staan of zwijgen in het andere geval, maar behalve dat men werkelijk tot eenigzins juist oordeelen dikwijls inlichting noodig heeft, zoude men, ook al konde men die missen, toch te vergeefsch in eenig gebouw iets zoeken, wat langer dan een zeer kort oogenblik beantwoordt aan onze neiging tot het schoone, omdat het niet *beweegt*. Dit geldt, geloof ik, ook voor beeldhouwwerk en schilderstukken. Natuur is beweging. Groei, honger, denken, gevoelen is beweging.... stilstand is de dood. Zonder beweging is geene smart, geen genot, geene aandoening. Beproef eens daar te zitten zonder u te verroeren, gij zult zien hoe spoedig gij eenen spookachtigen indruk maakt op ieder ander' en zelfs op uwe eigene verbeelding. Bij een «*tableau vivant*» verlangt men al gaauw naar een volgend nummer, hoe

indrukwekkend ook de aanblik was in 't begin. Daar nu onze schoonheidszucht niet voldaan is met één blik op iets schoons, maar behoefte heeft aan een reeks van opvolgende blikken op de *beweging van het schoone*, lijden wij aan iets onvoldaans bij het aanschouwen van *die* soort van kunstwerken, en daarom beweer ik, dát eene schoone vrouw, mits geene portretschoonheid die stilstaat, het naast komt aan het ideaal van 't goddelijke.

Hoe groot de behoefte is aan de beweging die ik bedoel, kunt gij eenigzins opmaken uit de walging die eene danseuse u veroorzaakt, al ware zij Elfler of Taglioni, wanneer zij, na eenen dans, op haar linkerbeen staat, en het publiek toegrijnst.»

— «Dat geldt hier niet,» zei Verbrugge, «want dat is *absoluut* leelijk.»

— «Dat vind ik ook; maar zij geeft het toch als schoon, en als *climax* op al het vorige, waarin werkelijk veel schoons kan geweest zijn. Zij geeft het als de *pointe* van 't épigram, als het «aux armes» van de *marseillaise* die zij zong met hare voeten; of als het ruischen der wilgen op het graf der zoo even besprongene liefde. En dat ook de toeschouwers, die gewoonlijk, zoo als wij allen meer of min, hunnen smaak gronden op gewoonte en navolging, dàt oogenblik beschouwen als het treffendste, blijkt dááruit, dat men juist dàn uitbarst in toejuiching, als of men riep: «al het vorige was schoon, maar *nu* kan ik het niet langer uithouden van bewondering.» Gij zeidet dat die «poses» *absoluut* leelijk waren, ik ook; doch van waar komt dit? Het is wijl de *beweging* ophield, en daarmede de *geschiedenis*, die de danseuse verhaalde. Geloof mij, stilstand is de dood.»

— «Maar,» bragt Duclari in het midden, «gij hebt ook, als uitdrukking van het schoone, de watervallen verworpen.... die bewegen toch....»

— «Ja, maar zonder *geschiedenis*. Zij bewegen; maar komen niet van de plaats. Zij bewegen zich als een hobbelpaard, minus nog het *va et vient.* Zij geven geluid, maar spreken niet.... zij roepen: «*rroe.... rroe.... rroel!*».... Roep gij eens zesduizend jaar, of langer, «*rroe*, *rroe*».... en zie eens, hoe weinigen u voor een onderhoudend mensch zullen aanzien.»

— «Ik zal de proef niet nemen,» zeide Duclari: «maar ik

ben het toch nog niet met u eens, dat die beweging zoo volstrekt noodzakelijk is. Ik schenk u nu de watervallen; — maar een goed schilderstuk kan toch, dunkt mij, veel uitdrukken.»

— «Wel zeker, maar slechts voor één oogenblik. Ik zal trachten mijne meening te verklaren door een voorbeeld. Het is heden den 18den Februarij....»

— «Wel neen,» zei Verbrugge, «wij hebben nog Januarij....»

— «Neen, neen, het is heden den 18den Februarij 1587, en gij zijt opgesloten in het slot Fothingeray.»

— «*Ik?*» vraagde Duclari, die meende niet goed verstaan te hebben.

— «Ja, gij. Gij verveelt u, en zoekt afleiding. Dáár in dien muur is eene opening; maar zij is te hoog om er door te zien, en dat wilt ge toch. Gij zet uwe tafel er voor, en daarop een' stoel met drie pooten, waarvan één wat zwak. Ge zaagt op de kermis een akrobaat, die zeven stoelen op elkaêr zette, en zich daarop plaatste met het hoofd naar beneden. Eigenliefde en verveling dringen u iets dergelijks te doen. Gij beklimt uwen stoel al waggelend, en bereikt uw oogmerk... gij slaat één blik door de opening.... «O God!» Gij valt.... En weet ge nu waarom gij gevallen zijt?»

— «Ik denk dat de derde poot van den stoel brak,» zei Verbrugge sententieus.

— «Ja, die poot brak, — maar niet dáárom zijt gij gevallen; de poot is gebroken omdat gij gevallen zijt. Voor elke andere opening hadt ge 't een jaar lang op dien stoel uitgehouden, en *nu* moest gij vallen, al waren er dertien pooten onder dien stoel geweest, ja, al hadt gij op den grond gestaan....»

— «Ik neem er genoegen mede,» zei Duclari: «ik zie dat gij u in het hoofd hebt gezet, mij *coûte que coûte* te laten vallen. Ik lig daar nu, zoo lang ik ben.... maar ik weet waarachtig niet waarom?»

— «Wel, dat is toch zeer eenvoudig,.... gij zaagt daar eene vrouw, gekleed in het zwart, die geknield lag voor een blok; en zij boog het hoofd, en blank als zilver was de hals, die afstak bij het zwart fluweel.... en daar stond een man met een groot zwaard, en hij hield het hoog, en zijn blik staarde op

dien blanken hals.... en hij zocht den boog dien zijn zwaard beschrijven zou, om dáár.... dáár tusschen die wervels heen, te worden doorgedreven met juistheid en kracht.... En toen vielt ge, Duclari, gij vielt omdat ge dat zaagt, en dáárom riept ge: «O God!» niet omdat er maar drie pooten aan uwen stoel waren.

«En lang nadat gij uit Fothingeray zijt verlost, op voorspraak van uw neef, of omdat het den menschen verveelde, u daar langer te voeden als een kanarievogel, — lang daarna, ja, tot heden toe, droomt ge wakend van die vrouw, en in uwen slaap zelfs schrikt gij op, en valt met zwaren schok neêr op uwe legerstede, omdat gij den arm wilt grijpen van den beul... Is dat niet waar?»

— «Ik wil het wel gelooven, maar bepaald zeker kan ik het niet zeggen, omdat ik nooit te Fothingeray door een gat in den muur heb gezien.»

— «Goed, goed! ik ook niet. Maar nu neem ik eene schilderij, die het onthoofden van Maria Stuart voorstelt. Neem aan, dat de voorstelling volmaakt is: daar hangt ze, in vergulden lijst, aan een rood koord, als ge verkiest,.... ik weet wat gij zeggen wilt, goed! Neen, — gij ziet de lijst niet,.... gij vergeet zelfs dat ge uwen rotting hebt afgegeven aan den ingang der schilderzaal.... gij vergeet uw naam, uw kind, het nieuw-model politiemuts, om niet te zien *eene schilderij*, maar werkelijk daarop Maria Stuart te aanschouwen, geheel juist als te Fothingeray. De beul staat er volkomen zóó als hij werkelijk moet gestaan hebben, ja, ik wil zóóver gaan dat gij den arm uitstrekt om den slag afteweren, zóóver dat gij roept: «laat die vrouw leven, misschien betert zij zich,».... gij ziet, ik geef u «*beau jeu*» wat aangaat de *uitvoering* van het schilderstuk....»

— «Ja, maar wàt dan verder? Is dan de indruk niet even treffend, als toen ik datzelfde in werkelijkheid zag te Fothingeray?»

— «Neen, volstrekt niet, en wel omdat gij niet waart geklommen op een stoel met drie pooten. Gij neemt een stoel, — met vier pooten ditmaal, liefst een' fauteuil, — gij gaat voor de schilderij zitten, om goed en lang te genieten, (wij *genieten*

nu eenmaal bij iets akeligs,) en wat gelooft ge dat de indruk is die ze op u maakt?»

— Wèl, schrik, angst, medelijden, ontroering.... even als toen ik door de opening der muur zag. Gij hebt gesteld, dat de schilderij *volmaakt* is, ik moet dus daarvan geheel denzelfden indruk hebben als van de werkelijkheid.»

— «Neen, binnen twee minuten voelt ge pijn in uw' regterarm uit sympathie met den beul, die zoolang dat zwaar stuk staal onbewegelijk omhoog houdt....»

— «*Sympathie* met den *beul?*»

— «Ja, *evenlijdendheid*, *gelijkvoeligheid*,.... en tevens met de vrouw die daar zoo lang in ongemakkelijke houding, en waarschijnlijk in onaangename stemming, voor het blok zit. Gij hebt nog altijd medelijden met haar; maar ditmaal niet omdat ze onthoofd wordt; maar omdat men haar zoo lang laat wachten vóór ze onthoofd wordt, en als gij nog iets zeggen of roepen zoudt, in 't eind, — gesteld dat ge aandrift gevoelt u te bemoeijen met de zaak, — zou het niets anders kunnen wezen dan: «Sla toch toe, man, ze wacht er op!» En wanneer gij later die schilderij wederziet, en meermalen wederziet, is zelfs reeds uw *eerste* indruk: «Is dat nog niet afgeloopen? staat hij en ligt zij daar nòg?»

— «Maar wat is er dan voor beweging in de schoonheid der vrouwen te Arles?» vraagde Verbrugge.

— «O, dàt is iets anders! Zij spelen eene geschiedenis *uit* in hunne trekken. Karthago bloeit, en bouwt schepen op haar voorhoofd.... hoor den Hannibals-eed tegen Rome.... daar vlechten zij koorden voor de bogen.... daar brandt de stad....»

— «Max, Max, ik geloof, dat gij te Arles uw hart gelaten hebt,» zeide Tine.

— «Ja, voor een oogenblik.... maar ik heb het terug: gij zult het hooren. Verbeeldt u, ik zeg niet, dáár heb ik eene vrouw gezien, die zóó of zóó schoon was, neen: *alle* waren zij schoon, en het ware dus onmogelijk daar verliefd te worden, omdat elke volgende weêr de vorige verdrong in uwe bewondering; en ik dacht waarlijk aan Caligula of Tiberius — van wien vertelt men die fabel? — die het geheel menschelijk ge-

slacht maar één hoofd toewenschte,.... nu zóó kwam onwillekeurig de wensch in mij op, dat de vrouwen te Arles.... »

— « Maar één hoofd hadden te zamen? »

— « Ja.... »

— « Om het af te slaan? »

— « Welneen.... om.... het te kussen op het voorhoofd, wilde ik zeggen, maar dat is het niet.... Neen, om er op te staren, en er van te droomen, en om.... *goed te zijn!* »

Duclari en Verbrugge vonden zeker dat slot weêr heel vreemd. Maar Max bemerkte dat niet, en ging voort:

— « Want zóó edel waren de trekken, dat men iets als schaamte voelde slechts een mensch te wezen, en niet eene vonk,.... een straal,.... neen, dat waar stof.... eene gedachte!..., Maar.... dan zat daar op eens een broêr of een vader naast die vrouwen,.... en God beware mij, ik heb er eene gezien die haar neus snoot! »

— « Ik wist wel, dat ge weêr eene zwarte streep daarover halen zoudt, » zeide Tine.

— « Kan *ik* het helpen? *Ik* had haar liever dood zien vallen; — mag zulk een meisje zich profaneren? »

— « Maar, mijnheer Havelaar, » vraagde Verbrugge, « als ze nu eens verkouden is? »

— « Wèl, ze *moest* niet verkouden wezen met zulk een neus »....

Alsof het booze spel sprak, op eens moest Tine niezen.... en vóór ze er aan dacht, had zij haar' neus gesnoten!

— « Beste Max! wilt gij er niet boos om worden? » zeide zij met teruggehouden lach.

Hij antwoordde niet; en hoe gek het schijnt of is, ja, hij *was* er boos om. En wat ook vreemd klinkt, Tine was blijde, dat hij boos was en van *haar* vergde meer te zijn dan de Phoceesche vrouwen te Arles, al was het dan ook niet wijl zij reden had grootsch op haar neus te wezen.

Als Duclari nog meende dat Havelaar « gek » was, had men het hem niet ten kwade kunnen duiden, wanneer hij zich versterkt gevoelde in die meening, bij het bemerken der korte verstoordheid die er te lezen was op Havelaars gelaat, na dat neussnuiten. Maar deze was teruggekeerd van Karthago, en

hij las met de snelheid waarmede hij lezen *kon*, als hij niet te ver van huis was met zijn' geest, op de gezigten van zijne gasten dat zij de twee volgende stellingen opwierpen.

«1°. Wie niet wil, dat zijne vrouw haren neus snuit, is een gek.»

«2°. Wie gelooft, dat een in schoone lijnen geteekende neus niet mag gesnoten worden, doet verkeerd dat geloof toetepassen op mevrouw Havelaar, wier neus een beetje «en pomme de terre» is.»

De eerste stelling liet Havelaar rusten, maar de tweede!....

— «O,» riep hij, alsof hij te antwoorden had, schoon zijne gasten te beleefd waren geweest hunne stellingen uittespreken, «dàt zal ik u verklaren, Tine....»

— «Beste Max!» zeide zij smeekend.

Dat wilde zeggen: «Vertel toch niet aan die heeren waarom ik in uwe schatting verheven moest zijn boven verkoudheid....»

Havelaar scheen te verstaan wat Tine meende, want hij antwoordde:

— «Goed, kind. Maar weet gij wel, heeren, dat men zich dikwijls bedriegt in het beoordeelen van de regten der menschen op stoffelijke onvolkomenheid?»

Ik ben zeker dat de gasten nooit gehoord hadden van die regten.

— «Ik heb een meisje gekend op Sumatra,» ging hij voort, «de dochter van een' *datoe*.... welnu, ik houd het er voor, dat *zij* op die onvolkomenheid geen regt had; en toch heb ik haar in 't water zien vallen bij eene schipbreuk,.... even als een ander. Ik, een mensch, heb haar moeten helpen om aan land te komen.»

— «Maar had ze dan moeten vliegen als eene meeuw?»

— «Wel zeker,.... of, neen.... ze had geen ligchaam moeten hebben. Wilt gij, dat ik u vertel, hoe ik kennis met haar maakte? Het was in 42, ik was Kontrôleur van Natal: zijt gij daar geweest, Verbrugge?»

— «Ja.»

— «Welnu, dan weet ge dat er peperkultuur in het Natalsche is. De pepertuinen liggen te Taloh-Baleh, benoorden Natal, aan de kust. Ik moest die inspekteren en daar ik geen verstand had van peper, nam ik in de praauw (*prakoe*) een' *datoe* mede, die

er meer van wist. Zijn dochtertje, toen een kind van dertien jaren, ging mede. Wij zeilden langs de kust en verveelden ons....»

— «En toen hebt ge schipbreuk geleden?»

— «Wel neen, het was mooi weêr.... die schipbreuk viel veel later voor; anders zou ik mij niet verveeld hebben. Zoo zeilden wij langs de kust en het was stikheet. Zulk eene praauw biedt weinig gelegenheid tot afleiding, en daarbij was ik juist in eene zeer verdrietige stemming, waartoe vele oorzaken het hare bijdroegen. Ik had, primo, eene ongelukkige liefde, — dat was mijn dagelijksch brood in dien tijd; — maar bovendien bevond ik mij in eene statie tusschen twee aanvallen van eerzucht. Ik had mij koning gemaakt, en was weêr onttroond, ik was op een' toren geklommen, en was weêr op den grond gevallen,.... ik zal nu maar overslaan hoe dat kwam. Genoeg, ik zat daar in die praauw met een zuur gelaat en slecht humeur; ik was wat de Duitschers noemen: *ungeniessbar.* Ik vond, dat het niet te pas kwam, mij pepertuinen te laten inspekteren, en dat ik lang had moeten aangesteld zijn tot gouverneur van een zonnestelsel. Daarbij kwam het mij voor als zedelijke moord, een' geest als den mijnen in eene praauw te zetten met dien dommen *datoe* en zijn kind.

«Ik moet u zeggen, dat ik anders de Maleische Hoofden wèl lijden mogt, en goed met hen overweg kon. Zij bezitten zelfs veel, wat mij hen doet voortrekken boven de Javaansche Grooten. Ja, ik weet wel, Verbrugge, dat gij dit niet met mij eens zijt, er zijn er weinig, die mij dit punt toestemmen.... doch ik laat dat nu dáár.

«Als ik dat reisje gedaan had op eenen anderen dag — met minder muizennesten in het hoofd, zou ik waarschijnlijk terstond met dien *datoe* zijn in gesprek gekomen, en misschien had ik gevonden dat hij dat gesprek wel waard was. Welligt had ik dan ook het meisje aan het spreken gebragt, en dat had mij kunnen onderhouden; want een kind heeft meestal iets oorspronkelijks, — hoezeer ik zelf toen nog te veel kind was om belang te stellen in oorspronkelijkheid. Thans is dat anders; nu zie ik in elk meisje van dertien jaren een manuskript, waarin nog

weinig of niets is doorgestreken. Men verrast den auteur «en negligé» en dat is dikwijls aardig.

«Het kind reeg kralen aan een snoer, en scheen al hare aandacht daarbij noodig te hebben. Drie roode, ééne zwarte.... drie roode, ééne zwarte,.... 't was mooi!

Zij heette *Si Oepi Keteh.* Dat beduidt op Sumatra zooveel als: «kleine freule».... ja, Verbrugge, gij weet het wel, maar Duclari heeft altijd op Java gediend. Zij heette *Si Oepi Keteh*, maar in mijne gedachten noemde ik haar «stumpert», omdat ik zoo hemelhoog boven haar verheven was, naar mijne schatting.

't Werd middag.... avond bijna; de kralen werden opgeborgen. Het land schoof langzaam naast ons weg, en kleiner en kleiner werd de Ophir achter ons. Links in het westen boven de wijde, wijde zee, die geene grens heeft tot waar Madagaskar ligt, en Afrika daar achter, zakte de zon, en liet hare stralen in gedurig stomper buiging «kiskassen» over de golven, en zij zocht verkoeling in de zee. Hoe drommel is dat ding ook weêr?»

— «Wat voor ding.... de zon?»

— «Ach neen,.... ik maakte verzen in die dagen....

Gij vraagt waarom toch de Oceaan,
  Die Natals ree bespoelt,
Schoon elders minzaam en gedwee,
Onstuimig slechts op Natals ree,
  Gedurig kookt en woelt?

Gij vraagt: en de arme visschersknaap
  Heeft naauw uw vraag verstaan,
Of wenkend met het donker oog,
Wijst hij u aan d'onmeetbren boog
  Het verre Westen aan.

Hij wendt den blik van 't donker oog
  En staart naar 't Westen heen,
En toont u daar gij rondsom ziet
Slechts water, water in 't verschiet
  En zee, en zee alleen.

En dáárom schuurt hier de Oceaan
  Zoo fel het oeverzand;
't Is zee slechts, waar gij rondsom ziet,
En water, water, anders niet,
  Tot Madagaskars strand.

En menig offer werd gebragt
  Ten zoen voor d'Oceaan,
En menig kreet, in 't nat gesmoord,
Door vrouw, noch kind, noch maag gehoord,
  Werd slechts door God verstaan.

En menig hand voor 't laatst gestrekt
  Rees opwaarts uit het meer,
En voelde en greep en plaste in 't rond,
En zocht of ze ergens steunsel vond,
  En zonk voor eeuwig neêr....
En 'k weet de rest niet meer...."

— «Gij zoudt die kunnen weêrvinden door er om te schrijven aan Krijgsman, die klerk bij u was te Natal: *hij* heeft het,» zeide Verbrugge.

— «Hoe komt *hij* daaraan?» vraagde Max.

— «Misschien uit uwe papiermand.... Maar zeker is het dat hij het heeft. Volgt er niet de legende van de eerste zonde, die het eiland zinken deed, dat vroeger de reede van Natal beschermde,.... de geschiedenis van Djiwa met de twee broeders?»

— «Ja, dàt is waar. Die legende.... was geene legende. 't Was eene parabel, die ik maakte, en die over een paar eeuwen eene legende worden zal.... als Krijgsman dat ding wat veel opdreunt. Zóó begonnen alle mythologiën. *Djíwa* is «ziel,» zoo als ge weet....»

— «Max, waar blijft de kleine freule met de kralen?» vraagde Tine.

— «De kralen waren opgeborgen. Het was zes uur, en daar onder de linie, — Natal ligt op weinige minuten noord; als ik over land naar Ayer-Bangie ging, stapte ik te paard over de linie heen, of nagenoeg; 't was om er over te vallen; — dáár was zes uur het sein tot avondgedachten. Nu vind ik, dat een mensch 's avonds altijd iets beter is, of minder ondeugend, dan 's morgens, en dat is natuurlijk. 's Morgens houdt gij u te za-

men; — ik weet wel dat dit een *germanisme* is, maar hoe moet ik zeggen in het *Hollandsch?* — gij zijt Deurwaarder of Kontrôleur of.... neen dat is genoeg. Een Deurwaarder «halt sich zusammen» om dien dag goed zijn pligt te doen,... God, welk een pligt! Hoe moet dat «zusammen gehalten» hart er uitzien. Een Kontrôleur — ik zeg dit niet voor u, Verbrugge! — een Kontrôleur wrijft zich de oogen uit, en ziet er tegen op een Adsistent-resident te ontmoeten, die een mal overwigt wil aannemen om een paar jaren diensttijd meer; of hij moet dien dag velden opmeten, en staat in dubio tusschen zijne eerlijkheid — gij weet dat zoo niet, Duclari, omdat gij militair zijt; maar er zijn werkelijk eerlijke Kontrôleurs — dan staat hij in dubio tusschen die eerlijkheid en de vrees dat Radhen Demang zóó of zóó hem dien schimmel zal terug vragen, die zoo goed *telt;* — of wel, hij moet dien dag kordaat *ja* of *neen* zeggen in antwoord op missive nummer zóóveel. Kortom 's morgens bij het ontwaken valt u de wereld op het hart; en dat is zwaar voor een hart, al is het sterk.

«Maar 's avonds hebt ge eene pauze. Er zijn tien uren tusschen nu en het oogenblik, dat ge uwen rok weêrziet. Tien uren; zes-en-dertigduizend sekonden om mensch te zijn! Dat lacht ieder toe. Dat is het oogenblik waarop ik hoop te sterven.... om ginder aantekomen met een inofficiëel gezigt. Dàt is het oogenblik, waarop uwe vrouw iets weêrvindt in uw gelaat van wat haar *ving* toen ze u dien zakdoek behouden liet met eene *E* op de punt....»

— «En toen ze nog niet verkouden kon wezen,» zei Tine.

— «Ach, stoor mij niet... Ik wil maar zeggen, dat men 's avonds *gemüthlicher* is.

Toen alzoo de zon onderging, werd ik een beter mensch: en als eerst blijk van die beterschap moge gelden, dat ik zeide tot de kleine freule:

— «Het zal nu weldra wat koeler worden.»

— «Ja, mijnheer,» antwoordde zij.

Maar ik boog mijne hoogheid nog dieper neêr tot die «stumpert,» en ving met haar een gesprek aan. Mijne verdienste was te grooter, omdat zij weinig antwoordde. Ik had gelijk in al

wat ik zeide: dat ook al vervelend is, al *is* men verwaand.

— »Zoudt gij gaarne weder meêgaan naar Taloh-Baleh?» vraagde ik.

— «Zoo als mijnheer beveelt.»

— «Neen, ik vraag *u* of *gij* zulk een reisje aangenaam vindt?»

— «Als mijn vader het verkiest,» antwoordde zij.

Was dat niet om dol te worden? Welnu, ik werd niet dol; de zon was onder, en ik voelde mij *gemütlich* genoeg om nòg niet afgeschrikt te worden door zóóveel domheid; of liever, ik geloof, dat ik begon vermaak te scheppen in het hooren van mijne stem, — want er zijn weinigen onder ons, die niet gaarne luisteren naar zich zelven; — en na mijn *mutisme* van den geheelen dag, meende ik, nu ik eindelijk sprak, iets beters te verdienen dan de onnoozele antwoorden van Si Oepi Keteh.

Ik zal haar iets vertellen, dacht ik, dan hoor ik zelf het met één, en ik heb niet noodig, dat ze mij antwoordt. Nu weet gij, dat, even als bij het lossen van een schip, de laatst ingeladen «Kranjang» suiker, het eerst weder voor den dag komt, ook wij gewoonlijk die gedachte of die vertelling het eerst lossen, die het laatst is ingeladen. In het Tijdschrift van Nederlandsch Indië had ik kort te voren gelezen een verhaal van Jeronimus, «*de Japansche Steenhouwer*,».... Hoort eens, die Jeronimus heeft lieve dingen geschrêven. Hebt gij gelezen zijne: *Vendutie in een sterfhuis?* En zijne *graven?* En, vooral, de *Pedatti?* Ik zal het u geven.

Ik had dan pas gelezen: «*de Japansche Steenhouwer....*» Nu herinner ik mij op eenmaal, hoe ik zoo even verdwaald ben geraakt in dat liedje, waarin ik dat «donker oog» van dien visschersknaap, tot scheelwordens toe, «rondom laat dwalen.... in ééne rigting.» Heel gek. Dat was eene assimilatie van denkbeelden. Mijne verstoordheid van dien dag stond in verband met het gevaarlijke der Natalsche reê... gij weet, Verbrugge! dat geen oorlogschip die reede mag aandoen, vooral in Julij.... ja, Duclari! de westmousson is daar in Julij het sterkst! juist anders om als hier,.... welnu; het gevaarlijke van die reede schakelde zich weêr vast aan mijne gekrenkte eerzucht, en die eerzucht hangt weêr zamen met dat liedje van Djiwa. Ik had

herhaaldelijk voorgesteld aan den Resident, daar te Natal eene zeewering te maken, of althans eene kunsthaven in de monding der rivier, met het doel om handel te brengen in de afdeeling Natal, die de Battahlanden verbindt met de zee. Anderhalf millioen menschen in het binnenland weten geen' weg met hun produkt, omdat de Natalsche reê in zulk een slecht blaadje stond, en teregt. Welnu, die voorstellen waren door den Resident niet goedgekeurd, of althans hij beweerde, dat de regering die niet zoude goedkeuren, en gij weet, dat de Residenten nooit iets voorstellen, dan wat zij vooruit kunnen berekenen, dat aangenaam wezen zal aan het Gouvernement. Het maken van eene haven te Natal streed in principe tegen het stelsel van afsluiting, en wel verre van schepen daarheen te lokken, was het zelfs verboden raschepen op de reede toetelaten, tenzij in geval van *force majeure.* Als er nu toch een schip kwam — het waren meestal Amerikaansche walvischvangers, of Franschen, die peper hadden geladen in de onafhankelijke rijkjes in den noordhoek — liet ik altijd een' brief aan mij schrijven door den Kapitein, waarin hij verlof vraagde om drinkwater intenemen. De verstoordheid over het mislukken mijner pogingen om iets tot stand te brengen ten voordeele van Natal, of liever de gekrenkte ijdelheid, nog zoo weinig te beduiden, dat ik niet eens eene haven kon laten maken waar ik wilde, en dit alles in verband met mijne kandidatuur voor het regelen van een zonnestelsel ,.... ziet, dàt had mij dien dag zoo knorrig gemaakt. Toen ik door het ondergaan der zon iets genas, want ontevredenheid is eene ziekte, bragt juist die ziekte mij den *Japanschen Steenhouwer* voor den geest, en misschien dacht ik alleen dáárom die geschiedenis hardop, om, mij zelven wijsmakende, dat ik het deed uit welwillendheid voor dat kind, ter sluik den laatsten droppel intenemen van het drankje, dat ik voelde noodig te hebben. Maar zij, dat kind, genas mij, — voor een dag of wat althans — beter dan mijne vertelling.

«Oepi! er was een man, die steenen hieuw uit de rots. Zijn arbeid was zeer zwaar, en hij arbeidde veel; doch zijn loon was gering en tevreden was hij niet.

Hij zuchtte omdat zijn arbeid zwaar was, en hij riep: och,

dat ik rijk ware om te rusten, op eene *baleh-baleh* met *klamboe* van roode zijde.

En er kwam een engel uit den hemel, die zeide: u zij gelijk gij gezegd hebt.

En hij was rijk. En hij rustte op eene *baleh-baleh* en de *klamboe* was van roode zijde.

En de koning des lands toog voorbij met ruiters voor zijn' wagen; en ook achter den wagen waren ruiters, en men hield den gouden *pajong* boven het hoofd van den koning.

En als de rijke man dat hoorde, verdroot het hem, dat er geen gouden *pajong* werd gehouden boven zijn hoofd, en tevreden was hij niet.

Hij zuchtte en riep: ik wenschte koning te zijn.

En er kwam een engel uit den hemel, die zeide: u zij gelijk gij gezegd hebt.

En hij was koning. En voor zijnen wagen reden vele ruiters, en ook waren ruiters achter zijn' wagen, en boven zijn hoofd hield men den gouden *pajong*.

En de zon scheen met heete stralen en verbrandde het aardrijk, zoodat de grasscheut dor was.

En de koning klaagde, dat de zon hem schroeide in het gelaat, en magt had boven hem, en tevreden was hij niet.

Hij zuchtte en riep: ik wenschte de zon te zijn.

En er kwam een engel uit den hemel, die zeide: u zij gelijk gij gezegd hebt.

En hij was de zon. En hij zond zijne stralen naar boven, en naar beneden; naar de regterzijde en naar de linkerzijde, en alom.

En hij verschroeide den grasscheut op de aarde, en het gelaat der vorsten die op de aarde waren.

En eene wolk stelde zich tusschen de aarde en hem, en de stralen der zon stuitten daarop terug.

En hij werd toornig, dat zijner magt weêrstaan werd, en hij klaagde, dat die wolk magtig was boven hem, en tevreden was hij niet.

Hij wilde de wolk zijn, die zoo magtig was.

En er kwam een engel uit den hemel, die zeide: u zij gelijk gij gezegd hebt.

En hij werd tot eene wolk, en plaatste zich tusschen de zon en de aarde, en ving de stralen op, zoodat het gras groen werd;

En de wolk regende in groote droppen op het aardrijk, en deed de rivieren zwellen, en de banjirs voerden de kudden weg;

En zij verwoestte door veel waters het veld;

En zij viel neêr op eene rots, die niet week. En zij klaterde in groote stroomen, maar de rots week niet.

En zij werd toornig, omdat de rots niet wijken wilde; en omdat de sterkte harer stroomen ijdel was. En tevreden was zij niet.

Zij riep aan die rots is magt gegeven boven mij, ik wenschte die rots te zijn.

En er kwam een engel uit den hemel, die zeide: u zij gelijk gij gezegd hebt.

En zij werd rots, en bewoog niet als de zon scheen en niet als het regende.

En daar kwam een man met houweel, en met puntigen bijtel, en met zwaren hamer, die steenen uithieuw uit de rots.

En de rots zeide: wat is dit, dat die man magt heeft boven mij, en steenen houwt uit mijnen schoot. En tevreden was zij niet.

Zij riep: ik ben zwakker dan deze; ik wenschte die man te zijn.

En er kwam een engel uit den hemel, die zeide: u zij gelijk gij gezegd hebt.

En hij was steenhouwer. En hij hieuw steenen uit de rots, met zwaren arbeid, en hij arbeidde zeer zwaar, voor weinig loons, en hij was tevreden.»

— «Heel aardig,» zei Duclari, «maar nu zijt ge ons nog schuldig het bewijs, dat die kleine Oepi imponderabel had moeten wezen.»

— «Neen, ik heb u dat bewijs niet beloofd. Ik heb u alleen willen vertellen hoe ik kennis met haar maakte. Toen mijn verhaaltje uit was, vraagde ik: «en gij Oepi, wat zult *gij*

kiezen, als een engel uit den hemel u vragen zal, wat gij begeert?»

— «Mijnheer! ik zal hem bidden mij medetenemen naar den hemel.»

— «Is dat niet beeldig?» vraagde Tine aan hare gasten, die het misschien heel gek vonden.

Havelaar stond op, en vaagde iets weg van het voorhoofd.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

(Vervolg van het opstel van Stern.)

— «Lieve Max,» zei Tine, «ons dessert is zoo schraal.... zoudt ge niet.... gij weet wel, Madame Geoffrin....?»

— «Nog iets vertellen, in plaats van gebak? Wat drommel, ik ben heesch; de beurt is aan Verbrugge.»

— «Ja, mijnheer Verbrugge! los gij Max wat af,» verzocht mevrouw Havelaar. Verbrugge bedacht zich even, en begon:

— «Er was eens een man, die een kalkoen stal.»

— «O deugniet,» riep Havelaar, «dat hebt ge van Padang! En hoe is het verder?»

— «Het is uit. Weet gij het slot van die historie?»

— «Wel zeker, ik heb hem opgegeten, zamen met... iemand. Weet gij, waarom ik te Padang gesuspendeerd was?»

— «Men zeide, dat er een déficit was in uwe kas te Natal,» hernam Verbrugge.

— «Dat is niet geheel onwaar, doch *waar* is het ook niet. Ik was te Natal door vele oorzaken heel slordig geweest in mijne geldelijke verantwoording, waarop indedaad vele aanmerkingen waren. Maar dat viel in die dagen zoo dikwijls voor: de omstandigheden in de Noord van Sumatra waren, kort na de inname van B...., Ta.... en S...., zóó verward, alles was zóó onrustig, dat men het een jong mensch, die liever te paard zat, dan dat hij geld telde of kasboeken bijhield, niet kwalijk nemen kon, dat alles niet zoo ordelijk en geregeld ging als men zou kunnen vorderen van een' Amsterdamschen boekhouder, die niet anders

te doen heeft. De Battahlanden waren in roering, en gij weet, Verbrugge, hoe altijd alles wat in de Battahs gebeurt, terugwerkt op het Natalsche. Ik sliep geheel gekleed 's nachts, om spoedig bij de hand te zijn: wat dan ook dikwijls noodig was. Daarbij heeft het gevaar — eenigen tijd vóór mijne komst was er één komplot ontdekt om mijn' voorganger te vermoorden en opstand te maken — het gevaar heeft iets aantrekkelijks, vooral wanneer men slechts twee-en-twintig jaren oud is, en dat aantrekkelijke maakt iemand dan te meer ongeschikt voor bureauwerk of de stijve naauwkeurigheid die noodig is tot goed beheer van geldzaken. Bovendien ik had allerlei gekheden in het hoofd....»

— «Het behoeft niet,» riep mevrouw Havelaar een' bediende toe.

— «Wat behoeft niet?»

— «Ik had gezegd nog iets gereed te maken in de keuken.... eene omelet.... of zoo iets.»

— «Ah!.... en dat behoeft niet, omdat ik begin van mijne gekheden.... dat is ondeugend Tine. Het is mij wel; maar die heeren hebben ook eene stem. Verbrugge! wat kiest *gij*, uw aandeel in de omelet of de historie?»

— «Dat is eene moeijelijke positie voor een beleefd mensch,» zei Verbrugge.

— «En ik zoude ook liever niet kiezen,» voegde Duclari er bij, «want het is hier te doen om eene uitspraak tusschen mijnheer en mevrouw, en «*entre l'écorce et le bois, il ne faut pas mettre le doigt.*»

— «Ik zal u helpen, heeren, de omelet is...»

— «Mevrouw,» zeide de zeer beleefde Duclari, «de omelet zal toch wel zooveel waard zijn als....»

— «Als de historie? Zeker, *als* ze iets waard was; doch er is een bezwaar....»

— «Ik wed, dat er nog geen suiker in huis is,» riep Verbrugge, «ach laat toch bij mij halen wat gij noodig hebt.»

— «Suiker is er.... van mevrouw Slotering; neen, dat is het niet Als de omelet overigens goed was, zou dat geen bezwaar zijn....»

— «Hoe dan, mevrouw, is ze in het vuur gevallen?»

— «Ik wilde, dat het waar was! Neen, ze kan niet in 't vuur vallen; ze is....»

— «Maar Tine,» riep Havelaar, «wat is ze dan toch?»

— «Ze is imponderabel, Max! als uwe vrouwen te Arles.... wezen moesten. Ik heb geene omelet.... ik heb niets meer.»

— «Dan in 's hemels naam de historie,» zei Duclari met koddige wanhoop.

— «Maar koffij hebben wij,» riep Tine.

— «Goed! laat ons koffij drinken in de voorgalerij, en laat ons mevrouw Slotering met de meisjes daarbij roepen,» zei Havelaar, waarop het kleine gezelschap naar buiten toog.

— «Ik gis dat zij bedanken zal, Max! gij weet dat zij ook liever niet met ons eet, en ik kan haar daarin geen ongelijk geven.»

— «Zij zal gehoord hebben, dat ik histories vertel,» zei Havelaar, «en dat heeft haar afgeschrikt.»

— «Wel neen, Max! dat zou haar niet deeren, zij verstaat geen Hollandsch. Neen, zij heeft mij gezegd, dat zij wenschte hare eigene huishouding te voeren, en dat begrijp ik zeer goed. Gij weet nog hoe ge mijn' naam vertaald hebt, *E. H. v. W?*»

— «Eigen haard veel waard.»

— «Daarom. Ze heeft groot gelijk: ze schijnt bovendien eenigzins menschenschuw. Verbeeld u, dat zij alle vreemden, die het erf betreden laat wegjagen door de oppassers....»

— «Ik verzoek om de historie of de omelet,» zeide Duclari.

— «Ik ook,» riep Verbrugge: «uitvlugten worden niet aangenomen. Wij hebben aanspraak op een volledig maal, en daarom vraag ik om de geschiedenis van den kalkoen.»

— «Die heb ik u reeds gegeven,» zei Havelaar: «ik heb dien gestolen van den Generaal van Damme, en opgegeten met iemand.»

— «Vóór iemand ten hemel voer,» zei Tine schalk.

— «Neen, dat is tricheren,» riep Duclari, «wij moeten weten, waarom gij dien kalkoen gestolen hebt.»

— «Wèl, omdat ik honger had, en dat was de schuld van den Generaal van Damme, die mij had gesuspendeerd.»

— «Als ik er niet meer van te weten krijg, breng ik eene volgende keer zelf eene omelet meê,» klaagde Verbrugge.

— «Geloof mij, er stak niets meer achter dan dàt. Hij had vele kalkoenen, en ik had niets. Men dreef die dieren voorbij

mijne deur; ik nam er een' en zeide tot den man, die zich verbeeldde er op te passen: «zeg den Generaal, dat ik, Max Havelaar, dezen kalkoen neem, omdat ik eten wil.»

— «En dan dat epigram?»

— «Heeft Verbrugge u daarvan gesproken?»

— «Ja.»

— «Dat had niets met den kalkoen te maken. Dat was, omdat hij zoovele ambtenaren suspendeerde: er waren er op Padang zeker zeven of acht, die hij met meer of min regtvaardigheid geschorst had in hunne ambten. Velen onder hen verdienden het veel minder dan ik. De Adsistent-resident van Padang zelf was gesuspendeerd, en om eene reden, die, naar ik geloof, eene geheel andere was dan de in het besluit opgegevene. Ik wil u dat wel vertellen, schoon ik niet verzekeren kan, dat ik alles juist weet, en alleen overzeg wat men voor waar hield op Padang en wat ook waar *kan* geweest zijn, vooral met het oog op de eigenschappen van den Generaal.

«Hij had zijne vrouw getrouwd om eene weddingschap te winnen van een anker wijn. Hij ging dus dikwijls 's avonds uit, en liep overal rond. De surnumerair Valkenaar moet eens in een straatje nabij het meisjes-weeshuis zijn incognito zóó stipt geëerbiedigd hebben, dat hij hem een pak slagen heeft gegeven, even als eenen *gewonen* straatschender. Niet ver van daar woonde Miss.... Er liep een gerucht, dat die *Miss* het leven zou gegeven hebben aan een kindje, dat verdwenen was. Juist was de Adsistent-resident van plan zich daarmede te bemoeijen, en schijnt dit voornemen te hebben geuit 's avonds op eene whistpartij bij den Generaal. Den volgenden dag ontvangt hij den last, zich te begeven naar zekere afdeeling, welks gezagvoerende Kontrôleur, wegens ware of vooronderstelde oneerlijkheid, geschorst was in zijn beheer, om aldaar die zaken te onderzoeken en daarvan «te dienen van berigt.» Wèl was de Adsistent-resident verwonderd, dat hem iets werd opgedragen wat zijne afdeeling in het geheel niet aanging; doch daar hij, strikt genomen, die opdragt kon beschouwen als eene vereerende onderscheiding, en dewijl hij met den Generaal op een' zeer vriendschappelijken voet stond, zoodat hij geene oorzaak had te denken aan een'

valstrik, berustte hij in die zending, en begaf zich naar... ik weet niet meer waarheen, om te doen wat hem bevolen was. Na eenigen tijd keert hij terug, en biedt een verslag aan, dat niet ongunstig luidde voor dien Kontrôleur. Doch ziet, er was gedurende dien tijd op Padang ontdekt door het publiek, dat is «niemand en iedereen», dat die Kontrôleur alleen daarom was gesuspendeerd, om eene gelegenheid te hebben, den Adsistent-resident te verwijderen van de plaats, ten einde zijn voorgenomen onderzoek naar de verdwijning van dat kind te voorkomen, of althans te verschuiven, tot die zaak moeijelijker zou optehelderen zijn. Ik herhaal nu, dat ik niet weet of dit waar was, doch na de kennis, die ik zelf later opdeed van den Generaal van Damme, komt het mij geloofbaar voor, en ook op Padang was er niemand, die hem niet in staat keurde tot zóó iets, wat het pei aangaat waartoe zijne zedelijkheid was afgedaald. De meesten kenden hem slechts ééne hoedanigheid toe, die van onverschrokkenheid in het gevaar, en indien ik, die hem in gevaar gezien heb, de meening aankleefde, dat hij *après tout*, een dapper man was, zou dit alleen mij bewegen u deze geschiedenis niet te vertellen. Het is waar, hij had op Sumatra veel «laten sabreren,» doch men moest dat van nabij gezien hebben, om wat aftedingen op die dapperheid, en, hoe vreemd het schijne, ik geloof dat hij zijnen krijgsmansroem grootendeels te danken had aan de zucht tot tegenstellingen, die ons allen min of meer bezielt. Men zegt gaarne, het is waar, dat Peter of Paulus *dit*, *dit* of *dit* is; maar *dàt* is hij, *dàt* moet men hem laten, en nooit kunt gij zoo zeker zijn, geprezen te worden, dan wanneer gij een groot, in het oog vallend gebrek hebt. Gij, Verbrugge! zijt alle dagen dronken....»

— «Ik?» vraagde Verbrugge, die een voorbeeld was van matigheid.

— «Ja, *ik* maak u dronken, alle dagen. Gij vergeet u zóóver, dat Duclari 's avonds in de voorgalerij over u struikelt. Dat zal hij onaangenaam vinden, maar terstond zal hij zich herinneren, iets goeds in u gezien te hebben, dat hem toch vroeger niet in het oog viel. En als ik dan kom, en ik vind u zoo.... *horizontaal*, dan zal hij mij de hand op den arm leggen, en uitroepen:

«Ach, geloof toch, dat hij anders zoo'n beste, brave, knappe jongen is!»

— «Dat zeg ik toch van Verbrugge,» zeide Duclari, «ook als hij *vertikaal* is.»

— «Niet met dat vuur en die overtuiging. Herinner u eens, hoe dikwijls men hoort zeggen: «O, als *die* man op zijne zaken wilde passen, dàt zou iemand wezen, maar.....» en dan komt het verhaal, hoe hij *niet* op zijne zaken past, en dus *niemand* is. En ik geloof hiervan de reden te weten. Ook van de dooden verneemt men altijd goede hoedanigheden, waarvan men vroeger nooit iets bemerkte. Dit is, wijl zij niemand *in den weg staan.* Alle menschen zijn min of meer mededingers; wij zouden gaarne elk ander *geheel,* en *alles* onder ons plaatsen. Dit echter te uiten, verbiedt de goede toon en zelfs het eigenbelang, want zeer spoedig zou niemand ons gelooven, ook al beweerden wij iets waars. Er moet dus een omweg gezocht worden, en ziet hier, hoe wij dit doen. Als gij, Duclari, zegt: «de luitenant Slobkous is een goed soldaat, waarachtig hij is een goed soldaat, ik kan u niet genoeg zeggen, welk een goed soldaat de luitenant Slobkous is..... maar een *theoreticus* is hij niet.....» hebt gij niet zoo gezegd, Duclari?»

— «Ik heb nooit een' luitenant Slobkous gekend of gezien?»

— «Goed, schep er dan een, en zeg dat van hem.»

— «Wèl, ik schep hem en zeg het.»

— «Weet ge wat ge nu gezegd hebt? Gij hebt gezegd dat *gij*, Duclari, «à cheval» zijt op de *theorie*. Ik ben geen haar beter. Geloof mij, wij doen onregt zoo boos te worden op iemand, die heel slecht is, want de goeden onder ons zijn het slechte zoo na. Laat eens de volmaaktheid nul heeten, en honderd graden voor slecht gelden, hoe verkeerd doen wij dan, wij, die dobberen tusschen acht- en negen en negentig, *haro* te roepen over iemand, die op honderd en één staat. En nog geloof ik, dat velen den honderdsten graad niet bereiken, uit gemis van goede eigenschappen, moed bij voorbeeld, om geheel te zijn wat men is.»

— «Op hoeveel graden sta ik, Max?»

— «Ik heb eene loep noodig voor de onderdeelen, Tine.»

— «Ik reklameer,» riep Verbrugge, — «neen mevrouw! niet tegen uwe nabijheid aan de nul, — neen, er zijn ambtenaren gesuspendeerd, er is een kind zoek, er is een generaal in staat van beschuldiging.... ik vraag «la pièce!»

— «Tine, zorg toch, dat er eene volgende keer wat in huis is. Neen, Verbrugge, gij krijgt «la pièce» niet, voor ik nog een beetje heb rondgereden op mijn stokpaardje over de tegenstellingen. Ik zeide: elk mensch ziet in zijnen medemensch eene soort van konkurrent. Men mag niet altijd laken, wat in het oog vallen zou, daarom verheffen wij gaarne eene goede eigenschap bovenmate, om de kwade hoedanigheid, aan welker openbaring ons eigenlijk alleen gelegen is, te doen in het oog vallen, zonder den schijn op ons te laden van partijdigheid. Als iemand zich bij mij beklaagt, omdat ik gezegd heb: «zijne dochter is zeer schoon, maar *hij* is een dief,» dan antwoord ik: «hoe kunt ge dáárover zoo boos wezen, ik heb gezegd, dat uwe dochter een lief meisje was.» Ziet ge, dat wint dubbel. Wij beiden zijn kruideniers; ik neem hem zijne klanten af, die géene rozijnen willen koopen bij een dief, — en tegelijkertijd zegt men van mij dat ik een goed mensch ben, omdat ik de dochter prijs van een konkurrent.»

— «Neen, zóó erg is het niet,» zei Duclari, «dàt is wat sterk.»

— «Dat komt u nu zoo voor, omdat ik de vergelijking wat kort en brusk gemaakt heb. Gij moet u dat: «hij is één dief» iets omzwachteld voorstellen. Maar, wanneer wij indedaad moeten erkennen dat iemand in het bezit is van eene eigenschap, die aanspraak heeft op achting, eerbied of ontzag, dan doet het ons genoegen, naast die eigenschap iets te ontdekken, dat ons van dien cijns voor een gedeelte of geheel ontslaat. «Voor *zulk* een' dichter zou men het hoofd buigen, maar.... hij slaat zijne vrouw.» Ziet gij, dan gebruiken wij gaarne de blaauwe plekken van die vrouw, als beweegreden om ons hoofd overeind te houden; en in 't eind doet het ons pleizier, dat hij het mensch slaat, wat toch anders heel leelijk is. Als wij erkennen moeten, dat iemand hoedanigheden bezit, die hem de eer waardig maken van een *piédestal*, als wij zijne aanspraken daarop niet langer

kunnen loochenen zonder door te gaan voor onkundig, gevoelloos, of naijverig, dan zeggen wij, «goed, zet hem er op!» Maar reeds onder dat opzetten, en als hij zelf nog meent, dat wij in vervoering zijn over zijne uitstekendheid, hebben wij reeds den strik gelegd in den *lazzo*, die dienen moet om hem naar beneden te halen, bij de eerste gunstige gelegenheid. Hoe meer *mutatie* onder de *inhabers* der voetstukken, hoe grooter de kans voor elk een ook eens aan de beurt te komen, en dit is zóó waar, dat wij uit gewoonte, en tot oefening, even als een jager die op kraaijen schiet, welke hij toch liggen laat, ook *die* standbeelden gaarne neêrhalen, welker piédestal nooit door ons kan bestegen worden. Als Kappelman zich voedt met zuurkool en scharrebier, zegt hij graag: «Alexander was niet groot..... hij was onmatig,» zonder dat er voor Kappelman de minste kans bestaat met Alexander te konkurreren in wereldverovering.

Hoe dit zij, ik ben zeker dat velen nooit op het denkbeeld zouden gekomen zijn om den Generaal van Damme voor zoo dapper te houden, als zijne dapperheid niet had kunnen dienen tot voertuig van het altijd daarbij gevoegde: «maar.... zijne zedelijkheid!» En tevens, dat die onzedelijkheid niet zoo hoog zoude opgenomen zijn door velen, die zelven niet zoo onaantastbaar waren op dat stuk, als men ze niet had noodig gehad tot het opwegen tegen zijnen roem van dapperheid, die sommigen belette te slapen.

Éene eigenschap bezat hij in hooge mate: wilskracht. Wat hij voornam, moest geschieden, en geschiedde ook gewoonlijk. Doch — ziet ge wel dat ik weêr dadelijk de tegenstelling bij de hand heb? — doch in de keuze der middelen was hij dan ook wat.. vrij, en, zooals van der Palm, naar ik geloof ten onregte, van Napoleon zeide: «hinderpalen der zedelijkheid stonden hem nooit in den weg,» en dan is het zeker gemakkelijker zijn doel te bereiken dan wanneer men zich gebonden acht door zóó iets.

De Adsistent-resident van Padang had dan een berigt uitgebragt, dat gunstig luidde voor dien gesuspendeerden Kontrôleur, wiens suspensie daardoor een tint van onregtvaardigheid bekwam. De Padangsche praatjes duurden voort: men sprak altijd over het verdwenen kind: de Adsistent-resident was weder gedwongen

die zaak optevatten; maar vóór hij iets had kunnen tot helderheid brengen, ontvangt hij een besluit, waarbij hij door den Gouverneur van Sumatra's Westkust werd gesuspendeerd «wegens pligtverzaking.» Hij had, heette het, uit vriendschap of medelijden, de zaak van dien Kontrôleur, tegen beter weten aan, in een valsch daglicht gesteld.

Ik heb de stukken, die deze zaak betreffen, niet gelezen; maar ik weet, dat de Adsistent-resident niet in de minste betrekking stond met dien Kontrôleur, hetgeen reeds dáár uit blijkt dat men juist *hem* had gekozen om die zaak te onderzoeken; ik weet voorts, dat hij een achtenswaardige persoon was, en dat ook de regering hem daarvoor hield, hetgeen blijkt uit het vernietigen der suspensie, nadat de zaak onderzocht was, elders dan op Sumatra's Westkust. Ook die Kontrôleur is later geheel hersteld geworden in zijne eer. Het was hunne suspensie, die mij het puntdicht ingaf, dat ik liet neêrleggen op de ontbijttafel van den Generaal, door iemand die toen bij hem en vroeger bij mij in dienst was.

Het wand'lend schorsbesluit, dat schorsend ons regeert,
Jan Schorsäl, Gouverneur, de weerwolf onzer dagen,
Had zijn geweten zelf met vreugd gesuspendeerd, —
Als 't niet voor langen tijd finaal reeds ware ontslagen.

— «Ik vind, dat zoo iets niet te pas kwam,» zei Duclari.

— «Ik ook;.... maar ik moest toch *iets* doen. Verbeeldt u, dat ik geen geld had, niets ontving, dat ik van dag tot dag vreesde te sterven van honger, wat dan ook nabij genoeg geweest is. Ik had geene betrekkingen op Padang, weinige althans, en bovendien, ik had den Generaal gezegd, dat *hij* verantwoordelijk was als ik omkwam van ellende, en dat ik van niemand hulp zoude aannemen. In de binnenlanden waren er, die, hoorende hoe het met mij gesteld was, mij uitnoodigden ten hunnent te komen; maar de Generaal verbood, dat men mij een' pas zou geven daarheen. Naar Java vertrekken mogt ik ook niet. Overal elders had ik mij kunnen redden, en misschien ook dáár, als men niet zoo bevreesd ware geweest voor den

magtigen Generaal: het scheen zijn plan te zijn mij te laten uithongeren. Dat heeft negen maanden geduurd!»

— «En hoe hebt ge u in het leven gehouden, zoolang? of had de Generaal vele kalkoenen?»

— «Neen, dàt deed ik maar éénmaal.... ik maakte verzen, en schreef komedies.... en zoo al voort.»

— «En was daarvoor rijst te koop op Padang?»

— «Neen, maar die heb ik er ook niet voor gevraagd,... ik zeg liever niet hoe ik geleefd heb.»

Tine drukte hem de hand, *zij* wist het.

— «Ik heb een paar regels gelezen, die gij in die dagen zoudt geschreven hebben achter op eene kwitantie,» zeide Verbrugge.

— «Ik weet wat gij bedoelt; die regels schetsen u mijne positie. Er bestond in dien tijd een tijdschrift, *de Kopiïst*, waarop ik inteekenaar was. Daar het stond onder de bescherming van de Regering, — de redakteur was ambtenaar aan de algemeene Sekretarie, — werden de inteekeningsgelden gestort in 's lands kas. Men bood mij eene kwitantie aan van twintig gulden. Daar dit geld moest worden verhandeld op de bureaux van den Gouverneur, en dus de kwitantie, als zij onbetaald bleef, die bureaux te passeren had om te worden teruggezonden naar Batavia, maakte ik gebruik van die gelegenheid, om achter op dat stuk te protesteren tegen mijne armoede:

Vingt florins.... quel trésor! Adieu, littérature,
  Adieu, Copiste, adieu! Trop malheureux destin.
  Je meurs de faim, de froid, de soif et de chagrin,....
Vingt florins font pour moi deux mois de nourriture.
  Si j'avais vingt florins.... je serais mieux botté,
Mieux nourri, mieux logé, j'en ferais bonne chère....
Il faut vivre avant tout, soit vie de misère:
  Le crime fait la honte, et non la pauvreté.

Maar toen ik later bij de redaktie van den *Kopiïst* mijne twintig gulden kwam brengen, was ik niets schuldig. Het schijnt, dat de Generaal zelf dat geld voor mij betaald heeft, om niet gedwongen te zijn die geïllustreerde kwitantie terug te zenden naar Batavia.» —

— «Maar,.... wat deed hij, na dat wegnemen van dien kalkoen? 't was toch een diefstal, en na dat épigram?»

— «Hij strafte mij vreesselijk. Wanneer hij mij voor die zaken had laten teregtstaan als schuldig aan onëerbiedigheid jegens den Gouverneur van Sumatra's Westkust, hetgeen in die dagen met een beetje goeden wil had kunnen worden uitgelegd als «poging tot ondermijning van 't Nederlandsch gezag, en aanhitsing tot opstand», of aan «diefstal op den publieken weg», zou hij getoond hebben een goedhartig mensch te zijn. Maar, neen, hij strafte mij beter! Aan den man die op de kalkoenen passen moest, liet hij gelasten, voortaan een' anderen weg te kiezen, en mijn puntdicht.... dàt is nog erger, hij zeide *niets*, en deed *niets*. Ziet gij, dàt was wreed! Hij gunde mij niet het minste martelaars-air.... ik werd niet belangwekkend door vervolging, en mogt niet ongelukkig wezen door verregaande geestigheid,... 't was om eens vooral te walgen van puntdichten en kalkoenen. Zóó weinig aanmoediging dooft de vlam van het genie uit, tot op den laatsten vonk.... inklusief! Ik heb het nooit weêr gedaan.»

DERTIENDE HOOFDSTUK.

(Vervolg van het opstel van Stern.)

— «En mag men nu weten waarom gij eigenlijk gesuspendeerd waart?» vraagde Duclari.

— «O ja; want daar ik alles wat ik u hiervan te zeggen heb, geven kan voor waar, en zelfs nog bewijsbaar, zult gij daaruit zien, dat ik niet ligtvaardig handelde, toen ik, in mijn verhaal over dat vermiste kind, de praatjes van Padang niet geheel verwierp, daar men ze zeer geloofbaar vinden zal, zoodra men dien Generaal kennen leert in de zaken die *mij* betreffen.

«Er waren in mijne kas-rekeningen te Natal onnaauwkeurigheden en verzuimen. Gij weet, hoe elke onnaauwkeurigheid op nadeel uitloopt: nooit heeft men door slordigheid geld over. Men beweerde, dat er duizenden te kort kwamen. Maar, let wel, dat men mij, zoolang ik te Natal was, daarop niet had opmerkzaam gemaakt. Geheel onverwacht ontving ik eene overplaatsing naar de Padangsche bovenlanden. Gij weet, Verbrugge! dat op Sumatra eene plaatsing in de bovenlanden van Padang wordt beschouwd, als voordeeliger en aangenamer dan in de noordelijke residentie. Daar ik korten tijd geleden den Gouverneur bij mij had gezien — straks zult gij weten waarom, en hoe — en er gedurende zijn verblijf in de afdeeling en zelfs in mijn huis, zaken waren voorgevallen, waarin ik meende mij al «zeer flink» te hebben gedragen, nam ik die overplaatsing

op als eene onderscheiding en vertrok van Natal naar Padang. Ik deed de reis met een Fransch schip : de Baobab, van Marseille, dat te Atjin peper had ingeladen, en natuurlijk, te Natal «gebrek had aan drinkwater.» Zoodra ik aankwam te Padang met het doel van daar te vertrekken naar de binnenlanden, wilde ik volgens pligt, den Gouverneur bezoeken, maar hij liet me zeggen, mij niet te kunnen ontvangen, en tevens, dat ik mijn vertrek naar mijne nieuwe standplaats moest uitstellen tot nader bevel. Gij begrijpt, dat ik hierover zeer verwonderd was, te meer daar hij te Natal mij verlaten had in eene stemming, die mij deed meenen nog al goed bij hem aangeschreven te staan. Ik had weinige kennissen op Padang; maar van die weinigen hoorde ik, of liever ik bemerkte het aan hen, dat de Generaal zeer verstoord op mij was. Ik zeg, dat ik het *bemerkte*, omdat, op eene buitenpost als Padang toen was, de welwillendheid van velen dienen kan als graadmeter der genade, die men gevonden heeft in de oogen des Gouverneurs. Ik gevoelde, dat er een storm op handen was, zonder te weten uit welken hoek de wind komen zoude. Daar ik geld noodig had, vraagde ik daarom aan dezen en genen, en stond werkelijk verbaasd, dat men mij overal een weigerend antwoord gaf. Op Padang, niet minder dan elders in Indië, was de stemming op dat stuk anders vrij ruim. Men zoude in elk ander geval, met genoegen eenige honderde guldens hebben voorgeschoten aan een Kontrôleur, die op reis was, en tegen verwachting ergens werd opgehouden. Doch mij weigerde men alle hulp. Ik drong bij sommigen aan op het noemen der oorzaken van dit wantrouwen, en *de fil en aiguille* kwam ik eindelijk te weten, dat men in mijn geldelijk beheer te Natal fouten en verzuimen had ontdekt, die mij verdacht maakten van ontrouwe administratie. Dat er fouten in mijne administratie waren, bevreemdde mij niet; het tegendeel zou mij bevreemd hebben; maar het verwonderde mij, dat de Gouverneur, die persoonlijk getuige was geweest, hoe ik gedurig ver van mijn bureau had te kampen gehad met de ontevredenheid der bevolking en de pogingen tot opstand, dat hij, die zelf mij geprezen had over wat hij «kordaatheid» noemde, daaraan den naam geven kon van ontrouw of oneerlijkheid;

daar hij beter dan iemand wist dat er toch nooit sprake kon zijn van iets anders dan van *force majeure.*

«En, al loochende men die *force majeure*, al wilde men mij verantwoordelijk stellen voor fouten, die geschied waren op oogenblikken, dat ik, in levensgevaar dikwijls, ver van de kas en wat er naar geleek, het beheer daarvan moest toevertrouwen aan anderen, al zoude men eischen dat ik, het eene doende, het andere niet had mogen nalaten, dan nòg zou ik alleen schuldig geweest zijn aan eene slordigheid die niets gemeens had met «ontrouw». Er waren bovendien, in die dagen vooral, voorbeelden, dat de regering die moeijelijke positie van vele ambtenaren op Sumatra inzag, en het scheen dan ook «in principe» aangenomen, bij zulke gelegenheden iets door de vingers te zien. Men vergenoegde zich, van de betrokkene ambtenaren de terugbetaling te vorderen van het ontbrekende, en er moesten al zeer duidelijke bewijzen zijn, voor men het woord «ontrouw» uitsprak. Dit was dan ook zóó aangenomen dat ik te Natal den Gouverneur zelven gezegd had, bevreesd te zijn, dat ik, na het onderzoeken van mijne verantwoording op de bureaux te Padang, veel zoú te betalen hebben, waarop hij met schouder ophalen, antwoordde: «Och.... die geldzaken....» als gevoelde hij zelf, dat het hoogere het mindere moest doen wijken.

«Nu erken ik evenwel, dat geldzaken gewigtig zijn; maar hoe gewigtig ook, waren zij in dit geval ondergeschikt aan andere takken van zorg en bezigheid. Als er door slordigheid of verzuim eenige duizenden te kort waren in mijn beheer, noem ik dit, op zich zelf, geene kleinigheid; maar als die duizenden ontbraken ten gevolge van mijne gelukte pogingen, om den opstand te voorkomen, die de landstreek van Mandhéling zou in vuur en vlam zetten en de Atjinezen doen terugkeeren in de oorden waaruit wij hen pas hadden verjaagd met veel opoffering van geld en volk, dan vervalt het gewigt van zoodanig te kort, en het werd zelfs reeds eenigzins onbillijk de terugbetaling daarvan te eischen van iemand, die oneindig grootere belangen gered had.

«En toch had ik vrede met zoodanige terugbetaling; want door die niet te vorderen zou men eene te wijde deur openstellen voor oneerlijkheid.

«Na dagen toevens, gij begrijpt in welke stemming, ontving ik van de sekretarie des Gouverneurs een brief, waarin men mij te kennen gaf, dat ik van ontrouw werd verdacht gehouden, met last mij te verantwoorden op een tal van aanmerkingen die er waren gevallen op mijn beheer. Enkelen daarvan kon ik terstond ophelderen: voor anderen had ik inzage noodig van stukken, en vooral was het voor mij van belang die zaken na te sporen te Natal. Ik had bij schrijvers of geëmploijeerden kunnen onderzoeken naar de oorzaken van de verkeerdheden, en hoogstwaarschijnlijk zou ik dáár geslaagd wezen in mijne pogingen om alles tot klaarheid te brengen. Het verzuim eener afschrijving bijvoorbeeld van naar Mandhéling gezondene gelden — gij weet, Verbrugge! dat de troepen in het binnenland worden betaald uit de Natalsche kas — of iets dergelijks, dat mij welligt terstond zou gebleken zijn, als ik onderzoek had kunnen doen op de plaats zelve, had misschien aanleiding gegeven tot die verdrietige fouten. Maar de Generaal weigerde mij te laten vertrekken naar Natal. Deze weigering deed mij te meer letten op het vreemde der wijze, waarop die beschuldiging van ontrouw tegen mij was ingebragt. Waarom toch was ik van Natal onverwacht overgeplaatst, en wel met den schijn van welwillendheid ten mijnen aanzien, als ik verdacht werd van ontrouw? Waarom deelde men mij dat ontëerend vermoeden eerst mede, toen ik ver was van de plaats, waar ik gelegenheid zou gehad hebben mij te verantwoorden? En bovenal, waarom tegen mij die zaken zoo terstond gesteld in het ongunstigste daglicht, in tegenspraak met de aangenomene gewoonte en de billijkheid?

«Voor ik nog al die aanmerkingen beäntwoord had, zoo goed ik, zonder archief of mondelinge inlichtingen doen kon, vernam ik, dat de Generaal dáárom zoo verstoord op mij was: «wijl ik hem te Natal zoo gekontrarieerd had,» waaraan ik dan ook, voegde men er bij, «zoo verkeerd had gedaan.»

«Toen ging er een licht voor mij op. Ja, ik had hem gekontrarieerd; maar in het naïf denkbeeld dat hij me daarom achten zou. Ik had hem gekontrarieerd; maar bij zijn vertrek had niets mij doen gissen, dat hij daarover verstoord was; dom genoeg had ik de gunstige overplaatsing naar Padang aangenomen, als

een bewijs, dat hij mijn «kontrarieren» schoon gevonden had. Gij zult zien, hoe weinig ik hem toen kende.

«Maar zoodra ik hoorde, dat dit de oorzaak was van de scherpte, waarmede men mijne geldelijke administratie beoordeeld had, was ik in vrede met mij zelven. Ik beäntwoordde punt voor punt zoo goed ik konde, en eindigde mijnen brief, ik bezit de minuut nog, met de woorden:

> «Ik heb de op mijne administratie gevallene aanmerkingen, zoo goed het mij zonder archief of lokale nasporing mogelijk was, beantwoord. Ik verzoek U HoogEdelGestrenge mij van alle welwillende konsideratiën te verschoonen. Ik ben jong en onbeduidend, in vergelijk met de magt der heerschende begrippen, waartegen mijne principes mij noodzaken op te staan, maar blijf niettemin trotsch op mijne zedelijke onafhankelijkheid, trotsch op mijne eer.»

«Den volgenden dag was ik gesuspendeerd wegens ontrouwe administratie. De Officier van Justitie werd gelast omtrent mij «ambt en pligt» te betrachten.

«En zoo stond ik dus daar te Padang, naauw drie-en-twintig jaren oud, en staarde de toekomst aan, die mij eerloosheid brengen zou. Men raadde mij aan, mij te beroepen op mijne jonge jaren — ik was nog onmondig, toen de voorgegevene vergrijpen plaats hadden — maar dat wilde ik niet. Ik had immers reeds te veel gedacht en geleden, en ik durf het zeggen, te veel reeds gewerkt, dan dat ik mij verschuilen zoude achter mijne jeugd. Gij ziet uit het slot van den brief dat ik zoo even aanhaalde, dát ik niet wilde behandeld zijn als een kind, ik die te Natal tegenover den Generaal mijn' pligt had gedaan als een man, en tevens kunt ge uit dien brief zien, hoe ongegrond de beschuldiging was, die men tegen mij inbragt; want wie schuldig is, schrijft anders.

«Men nam mij niet gevangen, en dit had toch moeten geschieden, als het ernst ware geweest met die beschuldiging. Misschien was dat schijnbaar verzuim niet zonder grond. Den gevangene immers is men onderhoud en spijze schuldig. Daar ik Padang niet verlaten kon, was ik in werkelijkheid toch een gevangene, maar een gevangene zonder dak en zonder brood.

Ik had herhaaldelijk, doch zonder baat, aan den Generaal geschreven, dat hij mijn vertrek van Padang niet beletten mogt, want dat, al ware ik schuldig, geene misdaad mogt gestraft worden met *honger lijden.*

«Nadat de regtsraad, die verlegen was met de zaak, den uitweg had gevonden, zich onbevoegd te verklaren omdat eene vervolging wegens misdrijf in dienstbetrekking niet mag plaats hebben, dan op magtiging der regering te Batavia, hield mij de Generaal, zooals ik zeide, negen maanden te Padang. Hij ontving eindelijk last van hooger hand, mij naar Batavia te laten vertrekken.

«Toen ik een paar jaren daarna wat geld had — beste Tine, *gij* hadt het mij gegeven — betaalde ik eenige duizend gulden om de Natalsche kasrekeningen van 18.. en 18.. effen te maken, en toen zeide iemand, die geacht kan worden de Regering van Nederlandsch-Indië voor te stellen: «dat had ik in uwe plaats niet gedaan.... ik zoude een wissel gegeven hebben op de eeuwigheid.»

«Ainsi va le monde!»

Juist zoude Havelaar een' aanvang maken met het verhaal, dat zijne gasten van hem wachtten, en dat verklaren zoude, waarin en waarom hij den Generaal van Damme zoo had «gekontrarieerd» op Natal, toen mevrouw Slotering zich vertoonde in de voorgalerij harer woning, en den politie-oppasser wenkte, die naast Havelaars huis op eene bank zat. Deze begaf zich tot haar, en riep daarop iets tot een' man, die zoo even het erf betreden had, waarschijnlijk met het doel om zich te begeven naar de keuken, die achter het huis gelegen was. Ons gezelschap zoude hierop waarschijnlijk niet gelet hebben, wanneer niet dien middag aan tafel mevrouw Havelaar gezegd had, dat mevrouw Slotering zoo schuw was en eene soort van toezigt scheen uit te oefenen over ieder die het erf betrad. Men zag den man, die geroepen was door den oppasser, tot haar gaan en het scheen, dat zij hem in een verhoor nam, dat niet afliep in zijn voordeel. Althans hij wendde zijne schreden en liep terug naar buiten.

— «Het spijt mij wel,» zeide Tine, «het was misschien iemand die kippen te verkoopen had, of groente; ik heb nog niets in huis.»

— «Laat dan maar iemand uitzenden daartoe,» antwoordde Havelaar: «gij weet dat inlandsche dames gaarne gezag oefenen. Haar man was vroeger de eerste persoon hier, en hoe weinig een Adsistent-resident eigenlijk beduidt, in zijne afdeeling is hij een kleine koning: zij is nog niet gewoon aan de onttrooning. Laat ons dier arme vrouw dat klein genoegen niet ontnemen, doe maar alsof ge het niet bemerkt.»

Dit nu viel Tine niet zwaar; *zij* hield niet van gezag.

Eene uitweiding is hier noodig, en zelfs wil ik eens uitweiden over uitweidingen. Het is een' schrijver niet ligt, juist door te zeilen tusschen de twee klippen van het te veel of te weinig, en die moeijelijkheid wordt te grooter, als men toestanden beschrijft, die den lezer verplaatsen moeten op onbekenden bodem. Er is een te naauw verband tusschen de plaatsen en de gebeurtenissen, dan dat men de beschrijving dier plaatsen geheel zou kunnen ontberen, en het vermijden der twee klippen, waarop ik doelde, wordt dubbel moeijelijk voor hem, die Indië heeft gekozen tot het tooneel zijner vertelling; want waar de schrijver, die Europesche toestanden behandelt, vele zaken als bekend kan vooronderstellen, moet hij, die zijn stuk in Indië spelen laat, zich gedurig vragen, of de niet-Indische lezer deze of gene omstandigheid juist opvatten zal. Wanneer de Europesche lezer zich mevrouw Slotering voorstelt als «logerende» bij de Havelaars, zoo als dit zoude plaats vinden in Europa, moet het hem onbegrijpelijk voorkomen, dat zij niet tegenwoordig was bij het gezelschap dat de koffij gebruikte in de voorgalerij. Wel heb ik reeds gezegd, dat zij een afzonderlijk huis bewoonde, doch tot juist begrip hiervan, en tevens van latere gebeurtenissen, is het indedaad noodig, dat ik u Havelaar's huis en erf eenigzins doe kennen.

De beschuldiging, die vaak wordt ingebragt tegen den grooten meester, die den Waverley schreef, dat hij dikwijls misbruik maakt van het geduld zijner lezers, door te veel bladzijden aan plaatsbeschrijving te wijden, komt mij ongegrond voor, en ik

geloof, dat men zich tot het beoordeelen der juistheid eener zoodanige aanmerking, eenvoudig hebbe voor te leggen de vraag: was deze beschrijving noodig tot het juist opvatten van den indruk, dien de schrijver u wilde mededeelen? Zoo ja, men duide het hem dan niet ten kwade, dat hij van u de moeite verwacht te lezen, wat hij zich de moeite gaf te schrijven; zoo neen, dan werpe men het boek weg; want de schrijver, die ledig genoeg van hoofd is, om zonder noodzaak topographie te geven voor denkbeelden, zal ook zelden de moeite van het lezen waardig zijn, ook daar, waar ten laatste zijne plaatsbeschrijving een einde neemt. Maar ook het oordeel van den lezer, over het al of niet noodzakelijke eener afwijking is dikwijls valsch, omdat hij vóór de katastrophe niet weten kan wat al of niet vereischt wordt tot geleidelijke ontwikkeling der toestanden; en wanneer hij na de katastrophe het boek weder opneemt — van boeken die men slechts éénmaal leest, spreek ik niet — en zelfs dan nog meent, dat deze of gene afwijking wel had kunnen gemist worden, zonder schade aan den indruk van 't geheel, blijft het altijd de vraag, of hij van dat geheel dien indruk zou gehad hebben, als de schrijver niet op meer of min kunstige wijze hem daartoe gebragt had, juist door de afwijkingen, die hem overtollig voorkomen.

Meent gij dat Amy Robsart's dood u zoo treffen zou, als ge een vreemdeling waart geweest in de hallen van Kenilworth? En gelooft gij, dat er geen verband is — verband door tegenstelling — tusschen de rijke kleeding, waarin de onwaardige Lester zich aan haar vertoonde, en de zwartheid zijner ziel? Gevoelt gij niet dat Leicester — ieder weet dit, die hem kent uit andere bronnen dan uit den roman alleen — dat hij oneindig slechter was dan hij wordt geschetst in den Kenilworth? Maar de groote romanschrijver, die liever boeide door kunstige rangschikking van kleuren, dan door grofheid van kleur, achtte het beneden zich, zijne penseel te doopen in al het slijk en in al het bloed, dat er kleefde aan den onwaardigen gunsteling van Elisabeth. Hij wilde slechts ééne stip aanwijzen in den poel van vuil; maar hij verstond het, zulke stippen te doen in het oog vallen, door wat hij daar naast legde in zijne onsterfelijke

geschriften. Wie nu al dat daarnaast gelegde meent te kunnen verwerpen als overtollig, verliest geheel uit het oog, dat men dan, om effekt te weeg te brengen, zou moeten overgaan tot de school, die sedert 1830 zoolang gebloeid heeft in Frankrijk, schoon ik zeggen moet ter eere van dat land, dat de schrijvers, die in dit opzigt het meest zondigden tegen den goeden smaak, juist in het buitenland, en niet in Frankrijk zelf, het hoogst geschat werden. Die school — ik geloof dat ze uitgebloeid heeft — vond het gemakkelijk, met volle hand te grijpen in plassen van bloed, en daarmede groote kladden te werpen op de schilderij, dat men die zien zoude in de verte. Ze zijn dan ook ligter te schilderen, die ruwe strepen van rood en zwart, dan de fijne trekken te penseelen die er staan in den kelk eener lelie. Dáárom koos die school dan ook meestal Koningen tot helden van hare verhalen, liefst uit den tijd, toen de volkeren nog onmondig waren. Zie, de droefheid des konings vertaalt men op het papier in volksgehuil: *zijn* toorn biedt den schrijver de gelegenheid tot het dooden van duizenden op het slagveld: *zijne* fouten geven ruimte tot het schilderen van hongersnood en pest.... zóó iets geeft werk aan grove penseelen. Als ge niet getroffen zijt door het lijk van den man die daar ligt, er is plaats in mijn verhaal voor een' ander', die nog stuiptrekt en nog gilt: hebt gij niet geweend bij die moeder, die vruchteloos zoekt naar haar kind, wèl ik toon u eene andere moeder, die haar kind ziet vierendeelen: bleeft ge ongevoelig bij den marteldood van dien man, ik vermenigvuldig uw gevoel honderd malen door negen en negentig te laten martelen naast hen: zijt gij verstokt genoeg om niet te ijzen bij het zien van dien soldaat, die in eene belegerde vesting uit honger zijn linkerarm verslindt....

Epikurist! Ik stel u voor te kommandeeren: «Regts en links, formeert den kring, ieder ete den linkerarm op van zijn regternevenman.... marsch!»

Ja; zóó gaat de kunstakeligheid over in zotternij.... wat ik in 't voorbijgaan bewijzen wilde.

En dáárin toch zoude men vervallen door te spoedig een' schrijver te veroordeelen, die u wilde voorbereiden op zijne

katastrophe, zonder zijne toevlugt te nemen tot die schreeuwende kleuren.

Maar het gevaar aan den anderen kant is nòg grooter. Gij veracht de pogingen der grove letterkunde, die op uw gevoel meent te moeten instormen met zoo ruwe wapenen; maar als de schrijver vervalt in het ander uiterste, als hij zondigt door *te veel* afwijking van de hoofdzaak, door *te veel* penseelgemanierdheid, dan is uw toorn nog sterker, en te regt; want dan heeft hij u verveeld, en dat is onvergeeflijk.

Als wij te zamen wandelen en gij wijkt telkens af van den weg, en roept mij in het kreupelhout alleen met het doel om de wandeling te rekken, vind ik dit onaangenaam, en neem mij voor, in het vervolg alleen te gaan. Maar als ge mij daar eene plant weet aan te wijzen, die ik niet kende, of waaraan voor mij iets te zien valt wat vroeger mijner aandacht ontging: als ge mij van tijd tot tijd eene bloem toont, die ik gaarne pluk en meêdraag in het knoopsgat, dan vergeef ik u dat afwijken van den weg, ja, ik ben er dankbaar voor.

En zelfs zonder bloem of plant, zoodra ge mij ter zijde roept om mij door het geboomte heen het pad te wijzen, dat wij straks zullen betreden, doch dat nu nog verre voor ons ligt in de diepte en als een naauw merkbaar streepje zich slingert door het veld daar beneden, ook dan neem ik u de afwijking niet euvel. Want als wij eindelijk zóóver zullen gekomen zijn, zal ik weten hoe zich onze weg heeft gekronkeld door het gebergte, hoe het komt dat wij de zon die straks dáár stond, nu links van ons hebben, wáárom die heuvel nu achter ons ligt, welks top wij zoo even vóór ons zagen.... Dan hebt ge mij door die afwijking het begrijpen mijner wandeling gemakkelijk gemaakt, en begrijpen is genot.

Ik, lezer, heb u in mijn verhaal dikwijls op den grooten weg gelaten, schoon het mij moeite kostte u niet mêe te voeren in het kreupelhout. Ik vreesde, dat de wandeling u verdrieten zou, daar ik niet wist, of gij vermaak zoudt scheppen in de bloemen of planten die ik u wijzen wilde; maar omdat ik geloof, dat het u later genoegen zal doen het pad gezien te hebben dat wij straks zullen betreden, ben ik genoopt u iets te zeggen van Havelaar's huis.

Men zoude verkeerd doen zich van een huis in Indië eene voorstelling te maken, naar Europesche begrippen, en zich daarbij te denken eene steenmassa van op elkander gestapelde kamers en kamertjes, met de straat er voor, regts en links buren, wier huisgoden tegen de uwen aanleunen, en een tuintje met drie bessenboomen daarachter. Op weinige uitzonderingen na, hebben de huizen in Indië geene verdieping. Dit komt den Europeschen lezer vreemd voor, want het is eene eigenaardigheid van beschaving, of van wat daar voor doorgaat, alles vreemd te vinden wat natuurlijk is. De Indische huizen zijn geheel anders dan de onze, doch niet *zij* zijn vreemd, *onze* huizen zijn vreemd. Wie het eerst zich de weelde kon veroorloven niet in ééne kamer te slapen met zijne koeijen, heeft de tweede kamer van zijn huis niet *op*, maar *naast* de eerste gezet, want het bouwen gelijkvloers is eenvoudiger en biedt ook meer gemak aan in het bewonen. Onze hooge huizen zijn geboren uit gebrek aan ruimte: wij zoeken in de lucht wat er ontbreekt op den grond, en zoo is eigenlijk elk dienstmeisje dat 's avonds het venster sluit van het dakkamertje waar zij slaapt, een protest tegen de overbevolking, al denkt zij zelve aan iets anders, wat ik wel gelooven wil.

In landen dus, waar beschaving en overbevolking nog niet, door zamenpersing beneden, het menschdom hebben opgeknepen naar boven, zijn de huizen zonder verdieping, en dat van Havelaar behoorde niet tot de weinige uitzonderingen op dien regel. Bij het binnentreden,.... doch neen, ik wil een bewijs geven dat ik afstand doe van alle aanspraken op schilderachtigheid. «Is gegeven:» een langwerpig vierkant dat ge wel wilt verdeelen in een en twintig vakken, drie breed, zeven diep. Gij nummert die vakken, beginnende van den linker-bovenhoek, regts uit, zoodat *vier* onder *één* kome, en zoo vervolgens.

De eerste drie nummers te zamen vormen de voorgalerij, die aan drie kanten open is, en welker dak aan de vóórzijde op zuilen rust. Van daar treedt men door twee dubbeldeuren in de binnengalerij die door de drie volgende vakken wordt voorgesteld. De vakken 7, 9, 10, 12, 13, 15, 16 en 18 zijn kamers, waarvan de meesten door deuren in verbinding staan met de daarnaast liggende. De drie laatste nummers vormen de opene

achtergalerij, en wat ik oversloeg is eene soort van geslotene binnengalerij of doorloop. Ik ben regt grootsch op deze beschrijving.

Ik weet niet, welke uitdrukking in Nederland het denkbeeld teruggeeft dat men in Indië hecht aan het woord «erf». Erf is dáár noch tuin, noch park, noch veld, noch bosch, maar òf iets daarvan, òf alles te zamen, òf niets van dat alles. Het is de grond, die tot het huis behoort, voor zooverre die niet door dat huis bedekt is, zoodat in Indië de uitdrukking: «tuin *en* erve» zou doorgaan voor een' pleonasmus. Er zijn daar geene of weinige huizen zonder zoodanig erf. Sommige erven bevatten bosch en tuin en weiland, en doen denken aan een park; anderen zijn bloemtuinen: elders weêr is het geheele erf één groot grasveld; en eindelijk zijn er die, al zeer eenvoudig, geheel en al zijn gemaakt tot een gemacadamiseerd plein, dat misschien minder aangenaam is voor het oog, doch de zindelijkheid bevordert in de huizen, omdat vele insekten door gras en boomen worden aangetrokken.

Havelaar's erf was zeer groot, ja, hoe vreemd het klinke, aan eene zijde kon men het oneindig noemen, daar het grensde aan eene ravijn die zich uitstrekte tot aan de oevers van de Tj....ng, de rivier die R....B....ng in eene zijner vele bogten omsluit. Het viel moeijelijk te bepalen, waar het erf der Adsistent-residents-woning ophield, en waar de gemeentegrond aanving, daar het groot verval van water in de Tj....ng, die dan eens zijne oevers eene gezigtsverheid terugtrok, en dan weêr den ravijn vulde tot zeer nabij Havelaar's huis, gedurig de grenzen veranderde.

Die ravijn was dan ook altijd een doorn geweest in de oogen van mevrouw Slotering, en dit was zeer begrijpelijk. De plantengroei, reeds overal elders in Indië zoo snel, was daar door de telkens achtergelatene slib bijzonder weelderig, zóó zelfs dat, al had het op- of afloopen des waters plaats gehad met eene kracht die het kreupelhout ontwortelde en meêvoerde, er maar zeer weinig tijds noodig was om den grond weêr te bedekken met al de ruigte, die het reinhouden van het erf, ook meer nabij het huis, zoo moeijelijk maakte. En dit was geen gering verdriet, zelfs voor wie geene huismoeder was. Want zonder te

spreken van allerlei insekten, die gewoonlijk 's avonds om de lamp vlogen in zoo groote menigte, dat lezen en schrijven onmolijk werd, iets wat op vele plaatsen in Indië lastig is, hielden zich in dat kreupelhout een tal van slangen op en ander gedierte, dat zich niet bepaalde bij den ravijn, maar telkens werd gevonden ook in den tuin naast en achter het huis of in het gras op het voorplein.

Dat plein had men regt vóór zich, als men in de buitengalerij met den rug naar het huis gekeerd stond; links daarvan lag het gebouw met de bureaux, de kas en de vergaderzaal, waar Havelaar dien morgen de Hoofden had toegesproken, en daarachter breidde zich de ravijn uit, die men overzag tot den Tj....ng toe. Juist tegenover de bureaux was de oude Adsistent-residentswoning, die nu tijdelijk bewoond werd door mevrouw Slotering; en daar de toegang van den grooten weg tot het erf plaats had door twee wegen, die aan beiden zijden van het grasveld langs liepen, volgt hieruit van zelf, dat ieder die het erf betrad om zich te begeven naar de achter het hoofdgebouw gelegene keuken, òf de stallen, òf de bureaux òf de woning van mevrouw Slotering moest voorbijgaan. Ter zijde van het hoofdgebouw en daarachter lag de vrij groote tuin, die de vreugde van Tine had opgewekt door de vele bloemen die zij daar vond, en vooral omdat kleine Max daar zoo dikwijls spelen zou.

Havelaar had zich bij mevrouw Slotering laten verontschuldigen, dat hij bij haar nog geen bezoek had afgelegd; hij zoude den volgenden dag daarheen gaan; maar Tine was er geweest en had kennis gemaakt. Ik heb reeds gezegd, dat die dame een zoogenaamd «inlandsch kind» was, die geene andere dan de Maleische taal sprak. Zij had haar verlangen te kennen gegeven, hare eigene huishouding te blijven voeren, waarin Tine gaarne berustte. En niet uit ongastvrijheid kwam deze berusting voort, doch voornamelijk uit de vrees, dat zij, pas te Leb... aangekomen, mevrouw Slotering niet zoo goed zou kunnen ontvangen als wenschelijk gemaakt werd, door de bijzondere omstandigheden waarin deze verkeerde. Wel zou die dame, die geen hollandsch verstond, niet «gedeerd» worden door de vertellingen van Max, zoo als Tine gezegd had, maar ze begreep

dat er meer noodig was dan de familie Slotering niet te *deren*, en de schrale keuken in verband met de voorgenomene zuinigheid, deden haar werkelijk het voornemen van mevrouw Slotering zeer verstandig vinden. Of nu overigens, wanneer de omstandigheden anders waren geweest, de omgang met iemand, die slechts éene taal sprak, waarin niets gedrukt is dat den geest beschaaft, geleid zou hebben tot wederzijdsch genoegen, blijft twijfelachtig Tine zou haar zoo goed mogelijk gezelschap gehouden, en veel met haar gesproken hebben over «keuken» en «gebak;» maar zoo iets blijft toch altijd eene opoffering, en men vond het dus beter, dat de zaken door mevrouw Slotering's vrijwillige afzondering geschikt waren op eene wijze, die ieder zijne volkomene vrijheid liet. Zonderling echter was het, dat die dame niet alleen geweigerd had deel te nemen aan de gemeenschappelijke maaltijden, maar dat zij zelfs geen gebruik maakte van het aanbod, om hare spijzen te doen gereed maken in de keuken van Havelaar's huis, en die bescheidenheid, zeide Tine, was wat ver getrokken, want «de keuken was ruim genoeg.»

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

(Vervolg van het opstel van Stern.)

«Gij weet,» begon Havelaar, «hoe de Nederlandsche bezittingen ter Westkust van Sumatra grenzen aan de onafhankelijke rijken in den noordhoek, waarvan Atjin het aanzienlijkste is. Men zegt dat een geheim artikel in het traktaat van 1824, ons jegens de Engelschen de verpligting oplegt de rivier van Singkel niet te overschrijden. De Generaal van Damme, die met een «faux air Napoleon» gaarne zijn gouvernement zoo vèr mogelijk uitbreidde, stuitte dus in die rigting op eenen onoverkomelijken hinderpaal. Ik moet wel gelooven aan het bestaan van dat geheim artikel, omdat het mij anders bevreemden zou, dat de Radja's van Troemon en Analaboe, wier provinciën niet zonder gewigt zijn door den peperhandel die daar gedreven wordt, niet sedert lang zijn gebragt onder de Nederlandsche soevereiniteit. Gij weet, hoe gemakkelijk men een voorwendsel vindt om zulke landjes den oorlog aan te doen, en zich daarvan meester te maken. Het stelen van een landschap zal altijd gemakkelijker blijven dan van een' molen. Ik geloof van den Generaal van Damme, dat hij zelfs een' molen zou weggenomen hebben, als hij lust daarin gevoeld had, en begrijp dus niet, dat hij die landschappen in de noord zou hebben verschoond, als daarvoor niet meer stevige gronden hadden bestaan dan regt en billijkheid.

«Hoe dit zij, hij rigtte zijne veroveraarsblikken niet Noordmaar Oostwaarts. De landstreken Mandhéling en Ankola — dit was de naam der Adsistent-residentie, die gevormd was uit de

pas tot rust gebragte Battahlanden — waren wel nog niet gezuiverd van Atjineschen invloed; — want waar dweepzucht eens wortel schiet, is het uitroeijen moeijelijk — maar de Atjinezen waren er toch niet meer; doch dit was den Gouverneur niet genoeg. Hij breidde zijn gezag uit tot aan de oostkust en er werden Nederlandsche beambten en Nederlandsche garnizoenen gezonden naar Bila en Pertibie, welke posten echter, zoo als gij weet, later weêr ontruimd zijn.

«Toen er op Sumatra een Regeringskommissaris aankwam, die deze uitbreiding doelloos vond en ze daarom afkeurde, vooral ook wijl ze in strijd was met de voorschriften van spaarzaamheid, waarop door het moederland zoozeer was aangedrongen, beweerde de Generaal van Damme, dat de uitbreiding geenen bezwarenden invloed had op de begrooting; want dat de nieuwe garnizoenen gevormd waren uit troepen, waarvoor toch reeds gelden waren toegestaan, zoodat hij eene zeer groote landstreek had gebragt onder Nederlandsch bestuur, zonder dat hieruit geldelijke uitgaven waren voortgevloeid. En wat voorts aanging het gedeeltelijk ontblooten van andere plaatsen, voornamelijk in het Mandhélingsche, meende hij genoeg te kunnen rekenen op de trouw en de aanhankelijkheid van Jang di Pertoean, het voornaamste hoofd in de Battahlanden, om hierin geen bezwaar te zien.

«Met weêrzin gaf de Regeringskommissaris toe, en wel op de herhaalde betuigingen van den Generaal, dat hij zich persoonlijk stelde tot borg voor Jang di Pertoean's trouw.

«Nu was de Kontrôleur, die vóór mij de afdeeling Natal bestuurde, de schoonzoon van den Adsistent-resident in de Battahlanden, welke laatste met Jang di Pertoean in onmin leefde. Later heb ik veel hooren spreken van klagten, die tegen dien Adsistent-resident waren ingebragt, doch men moest voorzigtig wezen met het geloof slaan aan die beschuldigingen, wijl ze uit den mond kwamen van Jang di Pertoean, en wel op een oogenblik, nadat deze van geheel andere zaken was aangeklaagd, hetgeen hem misschien noopte, zijne verdediging te zoeken in de fouten van zijn' beschuldiger. Hoe dit zij, de gezaghebber van Natal omhelsde de partij van zijn' schoonvader tegen Jang di Pertoean, en dit te meer omdat die Kontrôleur zeer bevriend

was met zekeren Soetan Salim, een Natalsch hoofd, die ook zeer op den Battakschen chef gebeten was. Er bestond eene veete tusschen de familiën dier beide hoofden: er waren huwelijksvoorstellen afgeslagen, er bestond ijverzucht over invloed, trots aan den kant van Jang di Pertoean, die van betere geboorte was, en meer andere oorzaken droegen er het hare toe bij om Natal en Mandhéling tegen elkander opgezet te houden.

«Op eenmaal verspreidde zich een gerucht, dat er een komplot was ontdekt in Mandhéling, waarin Jang di Pertoean zou betrokken wezen, en dat ten doel had, de heilige vaan des opstands uittesteken, en alle Europeanen te vermoorden. De eerste ontdekking daarvan had plaats gehad te Natal, wat natuurlijk is; daar men in nabij liggende provinciën altijd beter onderrigt wordt van den stand der zaken, dan op de plaats zelve, dewijl velen, die te huis zich laten weêrhouden van de openbaring eener hun bekende omstandigheid, door vrees voor een betrokken hoofd, die vrees eenigermate overwinnen, zoodra zij zich bevinden op een grondgebied, waar zoodanig hoofd geenen invloed heeft.

«Dit is ook de reden, Verbrugge, dat ik geen vreemdeling ben in de zaken van Leb.... Ik wist vrij veel van wat hier omgaat, voor ik dacht, hier ooit geplaatst te zullen worden. Ik was in 18 . . in het Krawangsche en heb veel rondgedwaald in de Preanger, waar ik reeds in 18 . . Leb....sche uitgewekenen ontmoette. Ook ben ik bekend met vele eigenaren van particuliere landen in het Buitenzorgsche en in de Bataviasche ommelanden, en ik weet hoe van oudsher die landheeren verheugd zijn over den slechten toestand dezer afdeeling, omdat dit hunne landerijen bevolkt....

«Nu zóó ook zou te Natal de zamenzwering ontdekt wezen, die — *als* ze bestaan heeft, wat ik niet weet — Jang di Pertean deed kennen als een verrader. Volgens door den Kontrôleur van Natal afgenomene verklaringen van getuigen, zoude hij gezamelijk met zijnen broeder Soetan Adam vele Battaksche hoofden hebben doen verzamelen in een heilig bosch, waarin zij zouden gezworen hebben niet te rusten voor het gezag der Christenhonden in Mandhéling was vernietigd. Het spreekt van

zelf, dat hij daartoe eene ingeving van den hemel had ontvangen: gij weet, dat dit nooit uitblijft bij zulke gelegenheden.

« Of nu dat voornemen bij Jang di Pertoean bestaan hebbe, kan ik niet verzekeren. Ik heb de verklaringen der getuigen gelezen; doch ge zult zien, waarom daaraan niet onvoorwaardelijk geloof mag worden geslagen. Zeker is het, dat hij, wat zijne Islamsche dweepzucht aangaat, wel tot zoo iets kan in staat geweest zijn. Hij was, met de geheele Battaksche bevolking, eerst kort te voren door de *Paderies* overgehaald tot het ware geloof en nieuwbekeerden zijn gewoonlijk fanatiek.

« Het gevolg van die ware of vermeende ontdekking was, dat Jang di Pertoean werd gevangen genomen. Men vervoerde hem naar Natal, waar de Kontrôleur hem liet opsluiten in het fort, en van waar hij met de eerste scheepsgelegenheid werd opgezonden naar den Gouverneur van Sumatra's Westkust te Padang wien men alle de stukken aanbood, waarin de zoo bezwarende getuigenissen waren opgenomen, en die de strengheid van de genomene maatregelen wettigden. Jang di Pertoean was dus vertrokken van Mandhéling als een gevangene; te Natal was hij gevangen, aan boord van het oorlogsvaartuig, dat hem overvoerde, was hij ook natuurlijk een gevangene: hij verwachtte dus — onschuldig of niet, dit doet niets tot de zaak, daar hij in wettigen vorm was beschuldigd van hoog verraad — ook te Padang als een gevangene te zullen aankomen en wél moet hij dus zeer verwonderd hebben gestaan bij de ontscheping te vernemen, dat hij *vrij* was niet alleen, maar dat de Generaal, wiens rijtuig hem opwachtte, bij het aan wal stappen, het zich tot eene eer rekenen zou, hem bij zich aan huis te ontvangen en te herbergen. Zeker is nooit een van hoogverraad beschuldigde aangenamer verrast geweest. Kort daarop werd de Adsistent-resident van Mandhéling in zijne betrekking geschorst, wegens allerlei vergrijpen, die ik hier niet beoordeel. Jang di Pertoean echter, na op Padang eenigen tijd te hebben vertoefd ten huize des Generaals, en na door dezen te zijn behandeld met de meeste onderscheiding, keerde over Natal terug naar Mandhéling, niet met het zelfgevoel van den onschuldig verklaarde, maar met den trots van iemand, die zóó hoog staat, dat hij geene verklaring van

onschuld behoeft. Immers, onderzocht was de zaak niet, en, aannemende, dat men de tegen hem ingebragte beschuldigingen voor valsch hield, dan had reeds dit vermoeden een onderzoek vereischt, om de valsche getuigen te straffen, en hen, die tot zoodanige valschheid zouden hebben overgehaald. Het schijnt, dat de Generaal oorzaken vond dit onderzoek niet te doen plaats hebben. De tegen Jang di Pertoean ingebragte aanklagt werd beschouwd als «non avenue», en ik houd voor zeker, dat de daarop doelende stukken nooit zijn gebragt onder de oogen der regering te Batavia.

«Kort na den terugkeer van Jang di Pertoean kwam ik te Natal aan, om het bestuur dier afdeeling overtenemen. Mijn voorganger verhaalde mij natuurlijk wat er kort geleden was voorgevallen in het Mandhélingsche, en gaf mij de noodige inlichtingen over de staatkundige verhouding dier landstreek met mijne afdeeling. Het was hem niet euvel te duiden, dat hij zich zeer beklaagde over de zijns inziens onregtvaardige behandeling, die zijnen schoonvader ten deel viel, en over de onbegrijpelijke bescherming, die Jang di Pertoean scheen te genieten van den Generaal. Noch hij, noch ik wisten op dat oogenblik, dat de opzending van Jang di Pertoean naar Batavia een vuistslag zou geweest zijn in het gelaat van den Generaal, en dat deze gegronde redenen had, wat het ook kosten mogt, dat hoofd te vrijwaren tegen eene beschuldiging van hoogverraad. Dit was voor den Generaal des te belangrijker, omdat inmiddels de straks bedoelde Regeringskommissaris Gouverneur-Generaal was geworden, en hem dus hoogstwaarschijnlijk zoude hebben teruggeroepen uit zijn gouvernement, uit verstoordheid over het ongegrond vertrouwen op Jang di Pertoean, en de daarop steunende hoofdigheid, waarmede de Generaal zich verzet had tegen het ontruimen van de Oostkust.

««Doch,» zeide mijn voorganger, «wat ook den Generaal moge bewegen, alle de beschuldigingen tegen mijn schoonvader aantenemen, en de veel zwaardere beschuldigingen tegen Jang di Pertoean niet eens een onderzoek waardig te keuren,.... de zaak is niet uit! En als men te Padang, zooals ik gis, de afgelegde getuigenissen vernietigd heeft, zie hier iets anders dat niet vernietigd worden *kan*.»

«En hij toonde mij een vonnis van den Rappatraad te Natal, waarvan hij voorzitter was, houdende veroordeeling van zekeren Si Pamaga, tot de straffe van *geeseling*, *brandmerk* en, ik geloof twintigjarigen dwangarbeid, wegens poging tot moord op den Toeankoe van Natal.

— ««Lees eens het procesverbaal van de teregtzitting,» zeide mijn voorganger. «en oordeel dan, of mijn schoonvader zal geloofd worden te Batavia, als hij dáár Jang di Pertoean aanklaagt van hoogverraad!»

«Ik las de stukken. Volgens verklaringen van getuigen, en *de bekentenis van den beklaagde*, was deze, Si Pamaga, omgekocht om te Natal den Toeankoe diens pleegvader Soetan Salim, en den gezaghebbenden Kontrôleur te vermoorden. Hij had zich, om dat opzet uittevoeren, begeven naar de woning van den Toeankoe, en daar met de bedienden, die op den trap zaten der binnengalerij, een gesprek aangeknoopt over een Sewah, met het doel zijne tegenwoordigheid te rekken, tot hij den Toeankoe zoude gewaar worden, die zich dan ook weldra, omgeven van eenige verwanten en bedienden, vertoonde. Pamaga was met zijn Sewah op den Toeankoe losgegaan, doch had, uit onbekende oorzaken, zijn moorddadig opzet niet kunnen volvoeren. De Toeankoe was verschrikt uit het venster gesprongen, en Pamaga nam de vlugt; hij verschool zich in het bosch en werd eenige dagen later opgevat door de Natalsche policie.

««Aan den beschuldigde gevraagd: wat hem tot dien aanslag en den voorgenomen' moord op Soetan Salim en den Kôntroleur van Natal had bewogen?» antwoordt hij: «daartoe te zijn omgekocht door Soetan Adam, uit naam van diens broeder Jang di Pertoean van Mandhéling.»

— ««Is dat duidelijk of niet?» vraagde mijn voorganger. «Het vonnis is nu «fiat executie» van den Resident ten uitvoer gelegd wat de geeseling en het brandmerk aangaat, en Si Pamaga is op weg naar Padang om van daar naar Java te worden gezonden als kettingganger. Gelijk met hem komen de processtukken van de zaak te Batavia, en dan kan men dáár zien wie de man is, op wiens aanklagte mijn schoonvader is gesuspendeerd. Dat vonnis kan de Generaal niet vernietigen, al wilde hij.»

«Ik nam het bestuur der Natalsche afdeeling over, en mijn voorganger vertrok. Na eenigen tijd werd mij berigt, dat de Generaal met eene oorlogsstoomboot in de noord komen en ook Natal bezoeken zoude. Hij stapte met veel gevolg ten mijnen huize af, en vraagde te zien de oorspronkelijke processtukken van «dien armen man dien men zoo vreesselijk had mishandeld.» — ««Zij zelven hadden eene geeseling en een brandmerk verdiend.» voegde hij er bij.

«Ik begreep er niets van. Want de oorzaken van den strijd over Jang di Pertoean waren mij toen onbekend, en het kon dus niet opkomen in mijne gedachten, noch dat mijn voorganger willens en wetens eenen onschuldige zou veroordeeld hebben tot zóó zware straf, noch dat de Generaal eenen misdadiger zou in bescherming nemen tegen een regtvaardig vonnis. Ik ontving den last, Soetan Salim en den Toeankoe te doen gevangen nemen. Daar de jonge Toeankoe zeer bemind was bij de bevolking, en wij slechts weinig garnizoen in het fort hadden, verzocht ik, hem op vrije voeten te mogen laten, hetgeen mij werd toegestaan; doch voor Soetan Salim, den vijand van Jang di Pertoean, was geene genade. De bevolking was in groote spanning. De Natallers vermoedden, dat de Generaal zich verlaagde tot een werktuig van Mandhélingschen haat, en het is en het was in die omstandigheden, dat ik van tijd tot tijd iets doen konde wat hij «kordaat» vond, vooral daar hij de weinige magt, die er kon gemist worden uit het fort, en het détachement mariniers, dat hij van boord had medegebragt, niet aan *mij* medegaf, als ik naar de plekken reed, waar men zamenschoolde. Ik heb bij die gelegenheid opgemerkt, dat de Generaal van Damme zeer goed zorgde voor zijn eigen behoud, en het is dáárom, dat ik zijnen roem van dapperheid niet onderschrijf.

«Hij vormde eenen raad, dien ik «ad hoc» zou kunnen noemen. Daarin waren leden: een paar adjudanten, andere officieren, de officier van justitie, wij zeiden nog «fiskaal» in dien tijd, dien hij had medegenomen van Padang, en ik. Die raad zoude een onderzoek instellen naar de wijze waarop onder mijn' voorganger het proces was gevoerd tegen Si Pamaga. Ik

moest een tal van getuigen laten oproepen, wier verklaringen daartoe noodig waren. De Generaal, die natuurlijk vóórzat, ondervraagde, en de verbalen werden geschreven door den fiskaal. Daar deze echter weinig Maleisch verstond, en volstrekt niet het Maleisch dat in de Noord van Sumatra wordt gesproken, was het dikwijls noodig hem de antwoorden der getuigen te vertolken, hetgeen meestal de Generaal zelf deed. Uit de zittingen van dien raad zijn voortgekomen stukken, die ten duidelijkste bewijzen: dat Si Pamaga nooit het voornemen gekoesterd had, iemand, wie het ook zij, te vermoorden, dat hij noch Soetan Adam, noch Jang di Pertoean ooit had gezien of gekend; dat hij *niet* op den Toeankoe van Natal was toegesprongen, dat deze *niet* gevlugt was uit het venster, en zoo voort! Verder: dat het vonnis tegen den ongelukkigen Si Pamaga was geslagen onder de pressie van den voorzitter, mijn' voorganger, en van het lid in dien raad Soetan Salim, welke personen de voorgewende misdaad van Si Pamaga hadden verzonnen om aan den gesuspendeerden Adsistent-resident van Mandhéling een wapen in de hand te geven ter zijner verdediging, en om lucht te geven aan hunnen haat jegens Jang di Pertoean.

«De wijze nu waarop de Generaal ondervraagde deed denken aan zekere whistpartij van ik weet niet welken Keizer van Marokko, die zijn' partner toevoegde: «Speel harten, of ik snij u den hals af.» Ook de vertalingen, zoo als hij die den fiskaal in de pen gaf, lieten veel te wenschen over.

«Of mijn voorganger en Soetan Salim «pressie» hebben uitgeoefend op den Rappatraad om Si Pamaga schuldig te verklaren is mij onbekend; maar dit weet ik dat de Generaal van Damme «pressie» heeft uitgeoefend op de verklaringen die zijne onschuld bewijzen. Zonder toen nog de strekking daarvan te weten, heb ik mij dáártegen verzet, hetgeen zóóver gegaan is dat ik heb moeten weigeren eenige verbalen mede te onderteekenen, en hierin had ik den Generaal zoo «gekontrarieerd.»

«Gij begrijpt nu ook, waarop de woorden doelen, waarmede ik de beantwoording sloot der aanmerkingen, die er gemaakt waren op mijn geldelijk beheer, en waarin ik verzocht verschoond te blijven van alle welwillende konsideratiën.»

— «Het was zeer sterk voor iemand van uwe jaren,» zeide Duclari.

— «Ik vond het natuurlijk, maar zeker is het, dat de Generaal van Damme niet aan zoo iets gewoon was. Ik heb dan ook onder de gevolgen van die zaak veel geleden. O, neen, Verbrugge, ik zie wat ge zeggen wilt, *berouwd* heeft het mij nooit. Zelfs moet ik hierbij voegen, dat ik mij niet zoude bepaald hebben tot eenvoudig protesteren tegen de wijze, waarop de Generaal de getuigen ondervraagde, en tot het weigeren mijner handteekening op enkele verbalen, indien ik toen had kunnen gissen, wat ik eerst later te weten kwam, dat alles voortsproot uit eene vooraf vastgestelde beslissing, om mijn voorganger te bezwaren. Ik meende, dat de Generaal, overtuigd van Si Pamaga's onschuld, zich liet medeslepen door de achtenswaardige zucht om een onschuldig slagtoffer te redden van de gevolgen eener regtsdwaling, voor zooverre dit na de geeseling en het brandmerk nog mogelijk was. Deze meening deed mij wel in verzet komen tegen valschheid, maar ik was daarover niet verontwaardigd als ik zou geweest zijn indien ik geweten had, dat het hier geenszins te doen was om een' onschuldige te redden, maar dat die valschheid de strekking had, om ten koste van de eer en het welzijn mijns voorgangers, de bewijzen te vernietigen, die den Generaal in den weg stonden.»

— «En hoe ging het met uwen voorganger?» vraagde Verbrugge.

— «Gelukkig voor hem was hij reeds naar Java vertrokken vóór de Generaal te Padang terugkeerde. Hij schijnt zich bij de regering te Batavia te hebben kunnen verantwoorden, althans hij is in dienst gebleven. De Resident van Ayer Bangie die op het vonnis «fiat executie» verleend had, werd....»

— «Gesuspendeerd?»

— «Natuurlijk. Gij ziet, dat ik niet zoo onregt had, in mijn puntdicht te zeggen, dat de Gouverneur «ons schorsend regeerde.»

— «En wat is er geworden van al die gesuspendeerde ambtenaren?»

— «O, er waren er nog veel meer. Allen zijn, de een voor,

de ander na, hersteld in hunne betrekkingen. Enkelen van hen hebben later zeer aanzienlijke ambten bekleed.»

— «En Soetan Salim?»

— «De Generaal voerde hem gevankelijk mede naar Padang, en van daar werd hij als balling naar Java gezonden. Hij is thans nog te Tjiandjoer in de Preanger regentschappen. In 18.. bevond ik mij daar, en heb hem een bezoek gebragt;.... weet gij nog wat ik te Tjiandjoer kwam doen, Tine?»

— «Neen, Max, dat heb ik geheel vergeten.»

— «Wie kan ook alles onthouden.... ik ben daar getrouwd, heeren!»

— «Maar,» vraagde Duclari, «daar ge nu toch aan het verhalen zijt, is het waar, dat gij te Padang zoo dikwijls geduelleerd hebt?»

— «Ja, zeer dikwijls. Daartoe was veel aanleiding. Ik heb u reeds gezegd, dat de gunst van den Gouverneur op zoodanige buitenpost de maatstaf is, waarnaar velen hunne welwillendheid afmeten. De meesten waren dus voor mij zeer *on*welwillend, en vaak ging dit over in grofheid. Ik van mijn' kant was aantrekkelijk. Een niet beantwoorde groet, eene schimpscheut op de «zotternij van iemand, die het wilde opnemen tegen den Generaal,» eene toespeling op mijne armoede, op mijn hongerlijden, op het «slechte voedsel, dat er scheen te liggen in zedelijke onafhankelijkheid» — dit alles, begrijpt gij, maakte mij bitter. Velen, vooral onder de officieren, wisten, dat de Generaal niet ongaarne zag, dat er geduelleerd werd, en vooral met iemand die zoo in ongenade was als ik. Misschien wekte men dus mijne gevoeligheid op met voordacht.... Ook duelleerde ik wel eens voor een' ander, dien ik voor verongelijkt hield... Hoe dit zij, het duel was aan de orde van den dag, en het is meer dan eens gebeurd, dat ik twee zamenkomsten had op een' ochtend;... er is iets zeer aantrekkelijks in het duel, vooral met den sabel, of «op» den sabel, zoo als men zegt, waarom weet ik niet. Gij begrijpt echter, dat ik nu zoo iets niet meer doen zoude, ook al ware daartoe zooveel aanleiding als in die dagen. Kom eens hier, Max! — neen, vang dat beestje niet, kom hier. Hoor eens, gij moet nooit kapellen vangen. Dat beestje

heeft eerst langen tijd als rups op een' boom rondgekropen, dat was geen vrolijk leven. Nu heeft het pas vleugeltjes gekregen en wil wat rondvliegen in de lucht en zich vermaken, en het zocht voedsel in de bloemen en doet niemand leed: zie, is het niet veel aardiger het daar te zien rondfladderen?»

Zoo kwam het gesprek van de duellen op de vlinders, op de ontferming des regtvaardigen over zijn vee, op het dierenplagen, op de « loi Grammont », op de Nationale Vergadering te Parijs, waarin die wet werd aangenomen, op de republiek, en op wat niet al!

Eindelijk stond Havelaar op. Hij verontschuldigde zich bij zijne gasten, wijl hij bezigheden had. Toen de Kontrôleur hem den volgenden morgen bezocht op zijn kantoor, wist hij niet, dat de nieuwe Adsistent-resident den vorigen dag, na de gesprekken in de voorgalerij, was uitgereden naar P.... K....ng, en eerst dien ochtend vroeg van daar was teruggekeerd.

Ik verzoek den lezer te gelooven, dat Havelaar te wellevend was om, vooral aan zijne eigene tafel, zooveel te spreken als ik in de laatste hoofdstukken heb opgegeven, en waardoor ik op hem den schijn laad alsof hij zich meester zou hebben gemaakt van het gesprek, met verwaarloozing der pligten van eenen gastheer, die voorschrijven aan zijne gasten de gelegenheid te laten of te verschaffen, «zich te doen uitkomen.» Ik heb uit de vele bouwstoffen, die er voor mij liggen, een paar grepen gedaan, en ik zoude de tafelgesprekken lang hebben kunnen voortzetten, met minder moeite dan het afbreken daarvan mij gekost heeft. Ik hoop, dat het medegedeelde voldoende wezen zal, om eenigermate de beschrijving te regtvaardigen, die ik van Havelaar's inborst en hoedanigheden gegeven heb, en dat de lezer niet geheel zonder belangstelling de lotgevallen zal gadeslaan, die hem en de zijnen wachtten te R.... B....ng.

De kleine familie leefde stil voort. Havelaar was dikwijls uit over dag, en bragt halve nachten door op zijn bureau. De verhouding tusschen hem en den Kommandant van het garnizoen was alleraangenaamst, en ook in den huisselijken omgang met den Kontrôleur was geen spoor te ontdekken van het rangverschil, dat anders in Indië zoo vaak het verkeer stijf en ver-

velend maakt; terwijl bovendien Havelaar's zucht om hulp te verleenen, waar hij konde, dikwijls den Regent te stade kwam, die dan ook zeer met zijn «ouderen broeder» was ingenomen: en ten slotte bragt de lieftalligheid van mevrouw Havelaar veel toe tot het aangenaam verkeer onder de weinige Europeanen en de inlandsche Hoofden. De dienstkorrespondentie met den Resident te S....g droeg blijken van wederzijdsche welwillendheid: de bevelen van den Resident werden met heuschheid gegeven en stipt opgevolgd.

Tine's huishouding was spoedig geregeld. Na lang wachten waren de meubels van Batavia aangekomen, er waren *ketimon's* in zout gelegd, en als Max aan tafel iets verhaalde geschiedde dit in het vervolg niet meer uit gebrek aan eijeren voor de omelet, hoewel toch altijd de levenswijze van het klein gezin duidelijke blijken droeg, dat de voorgenomene zuinigheid zeer werd in acht genomen.

Mevrouw Slotering verliet zelden haar huis, en gebruikte slechts eenige malen de thee bij de familie Havelaar in de voorgalerij. Zij sprak weinig en bleef altijd een wakend oog houden op ieder, die hare of Havelaar's woning naderde: men was gewoon geraakt aan wat men hare *monomanie* noemde, en lette weldra daarop niet meer.

Alles scheen kalmte te ademen; want voor Max en Tine was het vergelijkenderwijze eene kleinigheid, zich te schikken in ontberingen, die onvermijdelijk zijn, op eene niet aan den grooten weg gelegene binnenpost. Daar er op de plaats geen brood werd gebakken, at men geen brood. Men had het kunnen laten komen van Serang; maar de kosten op dat vervoer waren te hoog. Max wist zoo goed als anderen, dat er vele middelen waren, om zonder betaling brood te laten brengen naar R....B....ng, maar *onbetaalde arbeid*, die Indische kanker, was hem een gruwel. Zoo was er veel te Leb...., dat wel te verkrijgen was, om niet, door gezag, maar niet te koop voor billijken prijs, en in zulke gevallen schikten zich Havelaar en zijne vrouw gaarne in de ontbering. Zij hadden wel andere ontberingen beleefd. Had niet die arme vrouw maanden doorgebragt aan boord van een Arabisch vaartuig, zonder andere legerstede dan het dek,

zonder andere beschutting tegen zonnehitte en westmoussons-buijen, dan een tafeltje, tusschen welks pooten zij zich moest vastklemmen? Had zij niet op dat schip zich moeten vergenoegen met een klein rantsoen drooge rijst en vuil water? En was zij niet in die en vele andere omstandigheden, altijd tevreden geweest, als zij maar mogt zamen zijn met haren Max?

Eene omstandigheid echter was er te Leb.... die haar verdriet berokkende: kleine Max kon niet spelen in den tuin, omdat daar zoovele slangen waren. Toen zij dit bemerkte en hierover zich beklaagde bij Havelaar, loofde deze éénen prijs uit, aan de bedienden, voor elke slang, die zij vangen zouden, doch reeds den eersten dag betaalde hij zóóveel aan premiën, dat hij zijne belofte moest intrekken voor het vervolg; want ook in gewone omstandigheden, en zonder de voor hem zoo noodzakelijke zuinigheid, zou die betaling spoedig zijne middelen hebben te boven gegaan. Er werd vastgesteld, dat de kleine Max voortaan het huis niet meer zoude verlaten, en dat hij zich, tot het scheppen van frissche lucht, vergenoegen moest met spelen in de voorgalerij. In weêrwil dezer voorzorg was Tine toch altijd angstig, en vooral 's avonds, daar men weet, hoe slangen dikwijls in de huizen kruipen, en, om warmte te zoeken, zich verbergen in de slaapkamers.

Slangen en dergelijk ongedierte vindt men, wel is waar, in Indië overal; maar op hoofdplaatsen, waar de bevolking digter op elkander woont, komen zij natuurlijk zeldzamer voor dan in meer wilde streken, zoo als te R....B....ng. Indien echter Havelaar had kunnen besluiten, zijn erfgoed van onkruid te laten reinigen tot aan den rand van den ravijn, zouden wel is waar, de slangen zich toch van tijd tot tijd vertoond hebben in den tuin, maar niet in zóó grooten getale als dit nu het geval was. De natuur dezer dieren doet hun duisterheid en schuiling voortrekken boven het licht van opene plaatsen, zoodat, als Havelaar's erf zindelijk ware gehouden, de slangen niet dan, als het ware, huns ondanks en verdwaald, de ruigte in den ravijn zouden verlaten hebben. Maar het erf van Havelaar was niet zindelijk, en ik wensch de reden hiervan te ontwikkelen, daar ze een' blik te meer doen slaan op de misbruiken, die bijna alom heerschen in de Nederlandsch-Indische bezittingen.

De woningen der gezagvoerders in de binnenlanden staan op gronden, die toebehooren aan de gemeenten, voor zooverre men spreken kan van gemeente-eigendom in een land, waar de Regering zich alles toeëigent. Genoeg, dat die erven niet toebehooren aan den ambtelijken bewoner. Deze toch zoude, als dit het geval ware, zich wachten een' grond te koopen of te huren, waarvan het onderhoud boven zijne krachten ging. Wanneer nu het erf van de hem aangewezene woning te groot is om behoorlijk te worden onderhouden, zoude dit, bij den weelderigen plantengroei, binnen weinig tijds ontaarden in eene wildernis. En toch ziet men zelden of nooit zoodanig erf in slechten staat; ja, de reiziger staat dikwijls verbaasd over het schoone park, dat eene Residents-woning omringt. Geen beambte in de binnenlanden heeft inkomen genoeg, om dien arbeid te doen plaats hebben tegen behoorlijke betaling, en daar nu toch een deftig aanzien van des gezaghebbers woning noodig is, opdat de bevolking, die zooveel hecht aan uiterlijkheden, daarin geen grond vinde voor minachting, doet zich de vraag op, hoe dan dit doel bereikt wordt. Op de meeste plaatsen hebben de gezaghebbers de beschikking over eenige kettinggangers, dat zijn, elders veroordeelde misdadigers, die echter in B.... om staatkundige redenen niet aanwezig waren; doch ook op plaatsen, waar zich wel zoodanige veroordeelden bevinden, is hun aantal, met het oog op anderen arbeid, zelden in evenredigheid met het werk, dat zoude vereischt worden tot het goed onderhouden van een groot erf. Er moeten dus andere middelen gevonden worden, en de oproeping van arbeiders tot het verrigtten van *heeren*-dienst ligt voor de hand. De Regent of de Demang, die zoodanige oproeping ontvangt, haast zich daaraan te laten voldoen; want hij weet zeer goed, dat het den gezaghebbenden ambtenaar, die misbruik maakt van dat gezag, later moeijelijk vallen zou een inlandsch Hoofd te bestraffen over eene gelijke fout, en alzoo wordt het vergrijp van den eenen ten vrijbrief van den anderen.

Het komt mij echter voor, dat dusdanige fout van een gezaghebber in sommige gevallen niet al te streng moet worden beoordeeld, en vooral niet naar Europesche begrippen. De bevolking zelve toch zou het vreemd vinden, misschien uit ongewoonte,

als hij altijd en in alle gevallen zich te stipt hield aan de bepalingen, die het getal voorschrijven der voor zijn erf bestemde heerendienstpligtigen; daar er omstandigheden kunnen voorkomen, die bij deze bepalingen niet waren voorzien.

Maar zoodra eenmaal de grens van het strikt wettige is overschreden, wordt het moeijelijk het punt vasttestellen, waarop zoodanige overschrijding zoude overgaan in misdadige willekeur, en vooral wordt groote omzigtigheid noodig, zoodra men weet, dat de Hoofden alleen wachten op een slecht voorbeeld, om dat natevolgen met verregaande uitbreiding. De vertelling van dien koning, die niet wilde, dat men de betaling verzuimde van ééne korrel zout, die hij gebruikt had bij zijn eenvoudig maal, toen hij het land doortrok aan het hoofd zijns legers; — omdat, naar hij zeide, dit het begin was van een onregt dat ten laatste zijn rijk zou vernietigen, — hij moge dan *Timoerleng*, *Noereddien* of *Djengis-Khan* geheeten hebben, zeker is òf die fabel, òf als het geene fabel is, het voorval zelve, van Aziatischen oorsprong en even als het aanschouwen van zeedijken doet gelooven aan de mogelijkheid van hoog water, moet men aannemen, dat er neiging bestaat tot *zulke* misbruiken, in het land, waar *zulke* lessen worden gegeven.

De lieden, waarover Havelaar wettig beschikken mogt, konden niet dan een zeer klein gedeelte van zijn erf, in de onmiddelijke nabijheid van het huis, vrijhouden van onkruid en kreupelhout. Het overige was binnen weinige weken eene wildernis. Havelaar schreef aan den Resident over de middelen om hierin te voorzien, hetzij door eene geldelijke toelage, hetzij door voortestellen aan de Regering, kettinggangers te doen arbeiden in de residentie Bantam, zoo als elders. Hij ontving hierop een weigerend antwoord, met de opmerking, dat hij het regt had, de personen, die door hem bij policiemaatregelen waren veroordeeld tot «arbeid aan den publieken weg», te werk te stellen op zijn erf. Dit wist Havelaar wel; maar nooit had hij, nog te R....B....ng, noch te Amboina, noch te Menado, noch te Natal, van dat regt willen gebruik maken. Het stuitte hem, zijn tuin te laten onderhouden, als boete voor kleine vergrijpen, en meermalen had hij zich afgevraagd, hoe de Regering bepalingen kon laten be-

staan, die den ambtenaar in verzoeking kunnen brengen, kleine, verschoonbare fouten te straffen, niet in evenredigheid met het vergrijp, maar met den toestand of de uitgestrektheid van zijn erf. Het denkbeeld alleen, dat de gestrafte, zelfs hij, die regtvaardig gestraft was, vermeenen zou, dat er eigenbelang schuilde onder de gegevene uitspraak, deed hem, waar hij straffen moest, altijd de voorkeur geven aan de anders zeer afkeuringswaardige opsluiting.

En van daar kwam het, dat kleine Max niet spelen mogt in den tuin, en dat ook Tine van de bloemen niet zooveel genoegen had, als zij zich voorstelde op den dag van hare aankomst te R....B....ng.

Het spreekt van zelf, dat deze en dergelijke kleine verdrietelijkheden geenen invloed uitoefenden op de stemming van een gezin, dat zoovele bouwstoffen bezat, om zich een gelukkig huisselijk leven te verschaffen, en het was dan ook niet toeteschrijven aan die kleinigheden als Havelaar soms met een bewolkt voorhoofd binnentrad, bij het terugkeeren van een uitstap, of na het aanhooren van dezen of genen, die gevraagd had hem te spreken. Wij hebben gehoord uit zijne toespraak aan de Hoofden, dat hij zijnen pligt wilde doen, dat hij onregt wilde te keer gaan, en tevens hoop ik, dat de lezer uit de gesprekken, die ik mededeelde, hem heeft leeren kennen als iemand, die wel in staat was iets uittevinden en tot klaarheid te brengen, wat voor sommige anderen verborgen was of in het duister lag. Er was dus te vooronderstellen, dat niet veel van wat er omging in Leb.... zijner aandacht ontgaan zoude. Ook zagen wij dat hij vele jaren vroeger op die afdeeling gelet had, zoodat hij reeds den eersten dag, toen Verbrugge hem ontmoette in de pendoppo, waar mijn verhaal aanvangt, toonde in zijnen nieuwen werkkring geen vreemdeling te zijn. Hij had door nasporing op de plaatsen zelve veel bevestigd gevonden, van wat hij vroeger vermoedde, en vooral uit het archief was hem gebleken, dat die landstreek werkelijk verkeerde in eenen hoogst treurigen toestand.

Uit de brieven en aanteekeningen zijns voorgangers bemerkte hij, dat deze dezelfde opmerkingen gemaakt had. Die brieven aan de Hoofden bevatten verwijt op verwijt, bedreiging op be-

dreiging, en deden zeer goed begrijpen, hoe die ambtenaar ten laatsten zou gezegd hebben, zich regtstreeks te zullen wenden aan de Regering, indien niet aan dien stand van zaken een einde werd gemaakt.

Toen Verbrugge dit aan Havelaar mededeelde, had deze geantwoord, dat zijn voorganger daaraan verkeerd zou gehandeld hebben, daar de Adsistent-resident van Leb.... in geen geval den Resident van B.... mogt voorbijgaan, en hij had daarbij gevoegd, dat dit ook door volstrekt niets zoude gewettigd zijn, daar het toch niet te denken was, dat die hooge beambte partij zoude trekken voor afpersing en knevelarij.

Zoodanig partij trekken was ook niet te vooronderstellen, in den zin zoo als Havelaar dit bedoelde, niet, namelijk, als of den Resident eenig voordeel of gewin zoude ten deel vallen van die vergrijpen; doch wèl was er eene oorzaak, die hem bewoog, niet dan zeer ongaarne regt te doen op de klagten van Havelaar's voorganger. Wij hebben gezien, hoe die voorganger meermalen met den Resident had gesproken over de heerschende misbruiken, en hoe weinig hem dit gebaat had. Het is dus niet van belang ontbloot, te onderzoeken, waarom deze, die, als hoofd van de geheele residentie, evenzeer als de Adsistent-resident, ja meer nog dan deze, gehouden was te zorgen, dat er regt geschiedde, liever gedurig den loop van dat regt stuitte.

Reeds te S....ng toen Havelaar daar ten zijnen huize vertoefde, had deze hem gesproken over de Leb....sche misbruiken; en daarop ten antwoord bekomen: «dat dit alles in meerdere of mindere mate overal het geval was.» Dit nu kon Havelaar niet ontkennen; wie toch zou beweren een land te hebben gezien, waar niets verkeerds geschiedt? Maar hij vond, dat dit geene beweegreden was, om misbruiken, waar men die vond, te laten bestaan: vooral niet wanneer men geroepen is tot het tegengaan daarvan; en tevens, dat na al hetgeen hij wist van Leb...., hier geene sprake was van «*meerdere of mindere*,» doch van eene *zeer groote mate*, waarop de Resident hem onder anderen antwoordde, «dat het in de afdeeling T....ien (ook tot B.... behoorende) nog erger gesteld was.»

Wanneer men nu aanneemt, zoo als men aannemen kan, dat

een Resident van afpersing en van willekeurig beschikken over de bevolking geen regtstreeksch voordeel heeft, doet zich de vraag op, wat dan velen beweegt, in tegenspraak met eed en pligt, zulke misbruiken te laten bestaan, zonder daarvan kennis te geven aan de Regering? En wie hierover nadenkt, moet het al zeer vreemd vinden, dat men zoo koelbloedig het bestaan dier misbruiken erkent, als ware er sprake van iets, dat buiten bereik of bevoegdheid lag. Ik zal trachten, de oorzaken hiervan te ontwikkelen.

In het algemeen reeds is het overbrengen van slechte tijdingen iets onaangenaams, en het schijnt of er van den ongunstigen indruk, dien ze veroorzaken, iets blijft kleven op wien het te beurt viel, zulke tijdingen medetedeelen. Wanneer nu dit alleen reeds eene reden zoude wezen voor sommigen, om, tegen beter weten aan, het bestaan van iets ongunstigs te ontkennen, hoeveel te meer wordt dit het geval, wanneer men gevaar loopt, niet alleen zich de ongenade op den hals te halen, die het lot schijnt des overbrengers van slechte berigten, doch tevens als de *oorzaak* daarvan te worden aangezien.

De Regering van Nederlandsch Indië schrijft gaarne aan haren meester in het moederland, dat alles naar wensch gaat. De Residenten melden dit gaarne aan de Regering. De Adsistent-residenten, die zelven van hunne Kontrôleurs bijna niet dan gunstige berigten ontvangen, zenden op hunne beurt weder geene onaangename tijdingen aan de Residenten. Hieruit wordt, in de officiële en schriftelijke behandeling der zaken, een gekunsteld optimismus geboren, in tegenspraak niet alleen met de waarheid, maar ook met de eigene meening dier optimisten zelven, zoodra zij dezelfde zaken mondeling behandelen, of nog vreemder, in tegenspraak zelfs met hunne eigene geschrevene berigten, en ik zoude vele voorbeelden kunnen aanhalen van rapporten, die den gunstigen toestand eener residentie ten hoogste verheffen, doch te gelijkertijd, vooral waar de cijfers spreken, zich zelven logenstraffen. Die voorbeelden zouden, als de zaak niet te ernstig ware — om de eindelijke gevolgen — aanleiding geven tot lach en spot, en men staat verbaasd over de naïveteit, waarmede in zoodanig geval de grofste onwaarheden worden staande

gehouden; ofschoon de schrijver zelf, weinig zinsneden verder, de wapenen aanbiedt, waarmede die onwaarheden te bestrijden zijn. Ik zal mij bepalen tot een enkel voorbeeld, dat ik met zeer velen zou kunnen vermeerderen. Onder de stukken, die voor mij liggen, vind ik het jaarverslag eener residentie. De Resident roemt den handel, die daar heerscht, en beweert, dat alöm de grootste welvaart en bedrijvigheid wordt waargenomen. Een weinig verder, sprekende over de geringe middelen, die hem ten dienste staan, om sluikerij te weren, wil hij terstond den onaangenamen indruk wegnemen, die op de Regering zoude worden te weeg gebragt, door de meening, dat er dus in die residentie vele inkomende regten worden ontdoken. «Neen,» zegt hij, «dáárvoor zij men niet bezorgd; er wordt in mijne residentie weinig of niets ingevoerd ter sluik, want... er gaat hier zóó weinig om, dat niemand hier zijne kapitalen in den handel wagen zou.»

Ik heb een zoodanig verslag gelezen, dat aanving met de woorden: «In het afgeloopen jaar is de rust rustig gebleven....» Zulke zinsneden getuigen wel van eene zeer rustige gerustheid op de inschikkelijkheid der Regering voor ieder, die haar onaangename tijdingen spaart, of zóo als de term luidt: «niet bemoeijelijkt» met verdrietige berigten!

Waar de bevolking niet toeneemt, is dit toeteschrijven aan onjuistheid der tellingen van vorige jaren. Waar de belastingen niet stijgen, is dit, om door lagen aanslag den landbouw aantemoedigen, die zich juist *nu* zal ontwikkelen, en weldra — liefst als de berigtgever zal afgetreden zijn — onbegrijpelijke vruchten moet afwerpen. Waar onördelijkheid heeft plaats gehad, die niet verborgen blijven *kon*, was dit het werk van eenige weinige kwaadgezinden, die voor het vervolg niet meer te vreezen zijn, daar er eene *algemeene* tevredenheid heerscht. Waar gebrek of hongersnood de bevolking heeft gedund, was dit een gevolg van misgewas, van droogte, regen of zóó iets, nooit van wanbestuur.

De nota van Havelaar's voorganger, waarin deze «het verloop van volk uit het distrikt P....K....ng toeschreef aan *verregaand* misbruik», ligt voor mij. Die nota was *in*officieel, en bevatte

punten, waarover die ambtenaar met den Resident van B.... te *spreken* had. Maar vergeefs zocht Havelaar in het archief naar een bewijs, dat zijn voorganger diezelfde zaak ruiterlijk bij den waren naam had genoemd, in eene *openbare dienstmissive.*

Kortom, de officiële berigten van de beambten aan het Gouvernement, en dus ook de daarop gegronde rapporten aan de Regering in het moederland, zijn voor het grootste en belangrijkste gedeelte *onwaar.*

Ik weet, dat deze beschuldiging gewigtig is; doch ik houd die staande, en gevoel mij in staat, die te bewijzen. Wie verstoord mogt zijn over dit onbewimpeld uiten mijner meening, bedenke hoevele millioenen schats, en hoevele menschenlevens zouden gespaard zijn aan Engeland, indien men dáár tijdig de oogen der natie had geopend voor de ware toedragt der zaken in Britsch-Indië. Men bedenke, hoe groote dankbaarheid men zou schuldig geweest zijn aan den man, die den moed hadde gehad, de Jobsbode te wezen, vóór het te laat waar geweest, om het verkeerde te herstellen op onbloedige wijze.

Ik zeide, mijne beschuldiging te kunnen staven. Ik zal, waar het noodig is, aantoonen, dat er vaak hongersnood heerschte in streken, die werden opgegeven als toonbeelden van welvaart, en, waar de bevolking als rustig en tevreden wordt opgegeven, beweer ik, dat ze meermalen op het punt stond uittebersten in woede. Het is mijn voornemen niet, die bewijzen te leveren in *dit* boek; ik vertrouw echter, dat men het niet uit de hand zal leggen, zonder te gelooven, dat die bewijzen bestaan.

Voor het oogenblik bepaal ik mij tot nog een enkel voorbeeld, van het belagchelijk optimisme, waarvan ik gesproken heb; een voorbeeld, dat door ieder, hij zij dan al of niet bekend met de zaken van Indië, zal kunnen begrepen worden.

Ieder Resident dient maandelijks eene opgave in van de rijst, die in zijn landschap is ingevoerd, of daaruit naar elders verzonden. Bij deze opgaven is dat vervoer gesplitst in twee deelen, naarmate het zich bepaalt tot Java zelf, of zich verder uitstrekt. Als men nu let op de hoeveelheid rijst, die, volgens die opgave is overgevoerd *uit* residentien op Java, *naar* residentien op Java, zal men vinden, dat die hoeveelheid vele duizende pikols *meer*

bedraagt dan de rijst, die, naar dezelfde opgaven, *in* residentien op Java, *uit* residentien op Java is ingevoerd.

Ik ga nu met stilzwijgen voorbij wat men te denken hebbe van het doorzigt der Regering, die zulke opgaven aanneemt en publiceert, en wil den lezer alleen opmerkzaam maken op de strekking dezer valschheid.

De procentsgewijze belooning aan Europesche en Inlandsche beambten voor produkten, die in Europa moeten verkocht worden, had den rijstbouw zoodanig op den achtergrond gesteld, dat er in sommige streken een hongersnood geheerscht heeft, die niet voor de oogen der natie weggegoocheld worden kon. Ik heb reeds gezegd, dat er toen voorschriften zijn gegeven, de zaken niet weder te laten komen tot zóóver. Tot de vele uitvloeisels van die voorschriften behoorden ook de door mij genoemde opgaven van uit- en ingevoerde rijst, opdat de Regering voortdurend het oog houden kon op de ebbe en den vloed van dat levensmiddel. *Uitvoer* uit eene residentie stelt welvaart voor, *invoer* gebrek.

Wanneer men nu die opgaven onderzoekt en vergelijkt, blijkt daaruit, dat de rijst overal zoo overvloedig is, *dat alle residentien te zamen*, *meer rijst uitvoeren*, dan er *in alle residentien te zamen* wordt *ingevoerd.* Ik herhaal, dat hier geene sprake is van uitvoer over zee, waarvan de opgave afzonderlijk plaats heeft. De slotsom hiervan is dus de ongerijmde stelling: *dat er op Java meer rijst is dan er rijst is....* Dàt is toch welvaart!

Ik zeide reeds, dat de zucht om nooit andere dan goede berigten medetedeelen aan de Regering, zoude overgaan tot in het belagchelijke, als niet de gevolgen van dit alles zoo treurig waren. Welke verbetering is er te hopen van veel verkeerds, als er een vooraf bepaald voornemen bestaat, alles omtebuigen en te verdraaijen in de berigten aan het bestuur? Wat is er bijvoorbeeld te verwachten van eene bevolking, die, uit den aard zacht en gedwee, sedert jaren, jaren, klaagt over onderdrukking, als zij den éénen Resident vóór, den anderen nà ziet aftreden met verlof of met pensioen, of wegroepen tot een ander ambt, zonder dat er iets geschied is tot herstel der grieven, waaronder zij gebukt gaat? Moet niet de gebogene veêr einde-

lijk terugspringen? Moet niet de zoolang onderdrukte ontevredenheid — onderdrukt, opdat men zou kunnen voortgaan ze te loochenen — eindelijk overslaan in woede, in wanhoop, in razernij? Ligt er niet eene *Jacquerie* op het einde van dien weg?

En waar zullen dan de beambten zijn, die sedert jaren elkander opvolgden, zonder ooit op het denkbeeld te zijn gekomen, dat er iets hoogers bestaat dan de «gunst der Regering,» iets hoogers dan de «tevredenheid des Gouverneurs-Generaal?» Waar zullen zij dan wezen, die flaauwe berigtenschrijvers, die de oogen van het bestuur verblinden door hunne onwaarheden? Zullen zij, die vroeger den moed misten om een kordaat woord te stellen op het papier, dan te wapen vliegen en de Nederlandsche bezittingen behouden voor Nederland? Zullen zij aan Nederland de schatten weêrgeven, die er zullen noodig wezen tot demping van oproer, tot het voorkomen van omwenteling? Zullen zij eindelijk het leven wedergeven aan de duizenden, die er vielen door hunne schuld?

En die ambtenaren, die Kontrôleurs en Residenten, zijn niet de *meest* schuldigen. Het is de Regering zelve, die als geslagen met onbegrijpelijke blindheid, het indienen van gunstige berigten aanmoedigt, uitlokt en beloont, en vooral is dit het geval, waar sprake is van onderdrukking der bevolking door inlandsche Hoofden.

Door velen wordt die bescherming der Hoofden toegeschreven aan de onedele berekening, dat deze praal en pracht moetende ten toon spreiden, om den invloed op de bevolking te behouden, die de Regering noodig heeft, daartoe eene veel hoogere bezoldiging zouden moeten genieten, dan thans het geval is, wanneer men hun niet de vrijheid liet, het ontbrekende aantevullen door onwettige beschikking over de bezittingen en den arbeid van het volk. Hoe dit zij, de Regering gaat niet dan noode over tot de toepassing van de bepalingen, die den Javaan heeten te beschermen, tegen afpersing en roof. Meestal weet men in onbeoordeelbare, en vaak uit de lucht gegrepene redenen van staatkunde, eene oorzaak te vinden, om *dien* Regent of *dat* Hoofd te sparen, en het is dan ook in Indië een overal verspreid denkbeeld, dat het Gouvernement liever tien Residenten zoude ontslaan dan éénen Regent. Ook die voorgewende politieke redenen — als ze op iets gevestigd zijn — steunen gewoonlijk

op valsche opgaven, daar ieder Resident belang heeft, bij het verheffen van den invloed zijner Regenten, op de bevolking, om daarachter zich te verschuilen, als er later eenmaal sprake mogt zijn van te groote inschikkelijkheid omtrent die hoofden.

Ik ga nu de afschuwelijke huichelarij voorbij van de menschlievend luidende bepalingen, en van de eeden, die den Javaan tegen willekeur beschermen, op het papier, en verzoek den lezer zich te herinneren, hoe Havelaar, bij het naspreken dier eeden, iets te kennen gaf, dat denken deed aan minachting; — om nu alleen te wijzen op het moeijelijke des toestands van den man, die, geheel anders dan door eene uitgesprokene formule, zich gebonden achtte aan zijnen pligt.

En voor hem was die moeijelijkheid grooter nog, dan ze zoude geweest zijn voor vele anderen, omdat zijn gemoed zacht was, geheel in tegenspraak met zijn doorzigt, dat de lezer nu wel als vrij scherp zal hebben leeren kennen. Hij had dus niet alleen te strijden met vrees voor menschen, of met de zorg voor loopbaan of bevordering, noch ook alleen met de pligten, die hij had te vervullen, als echtgenoot en huisvader: hij had een' vijand te overwinnen in zijn eigen hart. Hij kon niet zonder lijden leed zien, en het zoude mij te ver leiden als ik de voorbeelden wilde aanvoeren, hoe hij immer ook, waar hij gekrenkt en beleedigd was, de partij van eenen tegenstander beschermde tegen zich zelven. Hij verhaalde aan Duclari en Verbrugge, hoe hij in zijne jeugd iets aantrekkelijks had gevonden in het duel met de sabel, hetgeen waar was; doch hij zeide er niet bij, hoe hij, na het wonden zijner tegenpartij, gewoonlijk schreide, en zijn gewezen vijand verpleegde als eene liefdezuster, tot de genezing toe. Ik zou kunnen verhalen, hoe hij, te Natal, den kettingganger, die op hem geschoten had, bij zich nam, den man vriendelijk toesprak, hem voeden liet en vrijheid gaf boven alle anderen, omdat hij meende te ontdekken, dat de verbittering van dien veroordeelde een gevolg was van een, elders geslagen, te streng vonnis. Gewoonlijk werd de zachtheid van zijn gemoed, òf ontkend, òf belagchelijk gevonden. Ontkend door wie zijn hart verwarde met zijnen geest. Belagchelijk gevonden, door wie niet begrijpen kon, hoe een ver-

standig mensch zich moeite gaf, om eene vlieg te redden, die vastgeraakt was in het web eener spin. Ontkend weder door ieder — buiten Tine — die hem daarna hoorde schimpen, op die «domme dieren» en op de «domme natuur», die zulke dieren schiep.

Maar nog eene wijze was er, om hem nedertehalen van het voetstuk, waarop zijne omgeving — men mogt hem beminnen of niet — gedwongen was hem te plaatsen. «Ja, hij *is* geestig.... maar er is vlugtigheid in zijnen geest. Hij *is* verstandig.... maar hij gebruikt zijn verstand niet goed. Ja, hij *is* goedhartig, maar.... hij koketteert er meê!»

Voor zijnen geest, voor zijn verstand trek ik geene partij,.... maar zijn hart? Arme vliegjes, die hij redde, als hij geheel alleen was, wilt *gij* dat hart verdedigen tegen de beschuldiging van koketterie?

Maar ge zijt weggevlogen, en hebt u niet bekommerd om Havelaar — gij, die niet weten kondet, dat hij eenmaal behoefte zou hebben aan uwe getuigenis.

Was het koketterie van Havelaar, toen hij te Natal een' hond — Sappho heette het dier — nasprong in de riviermonding, omdat hij vreesde, dat het nog jonge dier niet goed genoeg zwemmen konde, om de haaijen te ontwijken, die daar zoo menigvuldig zijn? Ik vind zulk koketteren met goedhartigheid moeijelijker te gelooven dan de goedhartigheid zelve.

Ik roep u op, u, die Havelaar gekend hebt — wanneer gij niet verstijfd zijt door winterkoû en dood, als de geredde vliegen, of verdroogd door de hitte, daar ginds onder de linie! ik roep u op, om getuigenis te geven van zijn hart, gij allen, die hem hebt gekend! Thans vooral, roep ik u op met vertrouwen, omdat gij niet meer noodig hebt te zoeken naar de plek waar de koord moet worden ingehaakt om hem neêrtehalen, van welke luttele hoogte ook.

Intusschen, hoe bont het schijne, zal ik hier plaats geven aan eenige regelen van zijne hand, die zulke getuigenissen misschien overbodig maken. Max was eens verre, verre weg van vrouw en kind. Hij had haar in Indië moeten achterlaten, en bevond zich in Duitschland. Met de vlugheid die ik hem toe-

ken, doch die ik niet in bescherming neem, als men ze mogt willen aantasten, maakte hij zich meester van de taal des lands, waar hij eenige maanden verkeerd had. Zie hier die regels, die tegelijkertijd de innigheid schetsen van den band, die hem hechtte aan de zijnen.

„Mein Kind, da schlägt die neunte Stunde, hör!
Der Nachtwind säuselt, und die Luft wird kühl,
Zu kühl für dich vielleicht, dein Stirnchen glüht:
Du hast den ganzen Tag so wild gespielt
Du bist wohl müde, komm, dein *Tikar* harret." —
— „Ach Mutter, lasz mich noch ein Augenblick;
Es ist so sanft zu ruhen hier — und dort,
Da drin auf meiner Matte schlaf' ich gleich,
Und weisz nicht einmal was ich träume, — hier
Kann ich doch gleich dir sagen was ich träume,
Und fragen was mein Traum bedeutet — — hör,
Was war das?"
— „'s War ein *Klapper* der da fiel." —
— „Thut das dem Klapper weh?" —
— „Ich glaube nicht,
Man sagt die Frucht, der Stein hat kein Gefühl." —
— „Doch eine Blume, fühlt die auch nicht?" —
— „Nein
Man sagt sie fühle nicht." —
— „Warum denn Mutter,
Als gestern ich die pukul ampat brach
Hast du gesagt: es thut der Blume weh?" —
— „Mein Kind, die *Pukul ampat* war so schön,
Du zogst die zarten Blättchen roh entzwei,
Das that mir für die arme Blume leid.
Wenn gleich die Blume selbst es nicht gefühlt
Ich fühlt' es für die Blüme, weil sie schön war." —
— „Doch Mutter, bist du auch schön?" —
— „Nein mein Kind,
Ich glaube nicht." —
— „Allein *du* hast Gefühl?" — —
— „Ja, Menschen haben's — doch nicht alle gleich." —
— „Und kann *dir* etwas weh thun? thut dir's weh,
Wenn dir im Schoos so schwer mein Köpfchen ruht?" —
— „Nein, *das* thut mir nicht weh!" —
— „Und, Mutter ich,

Hab *ich* Gefühl?" —
— „Gewisz, erin're dich
Wie du gestrauchelt einst, — an einem Stein
Dein Händchen hast verwundet, und geweint.
Auch weintest du als *Saoedien* dir erzählte
Dasz auf den Hügeln dort ein Schäflein tief
In eine Schlucht hinunter fiel und starb;
Da hast du lang geweint, — das war Gefühl." —
— „Doch Mutter, ist Gefühl denn Schmerz?" —
— „Ja oft,
Doch immer nicht, — bisweilen nicht! Du weisst
Wenn's Schwesterlein dir in die Haare greift,
Und krähend dir's Gesichtchen nahe drückt,
Dann lachst du freudig, das ist auch Gefühl." —
— „Und dann mein Schwesterlein — es weint so oft,
Ist das vor Schmerz — hat sie denn auch Gefühl?" —
— „Vielleicht, mein Kind, wir wissen 's aber nicht,
Weil sie so klein es noch nicht sagen kann." —
— „Doch Mutter — — — höre, was war das?" —
— „Ein Hirsch
Der sich verspätet im Gebüsch, und jetzt
Mit Eile heimwärts kehrt und Ruhe sucht
Bei andren Hirschen die ihm lieb sind" —
— „Mutter,
Hat solch ein Hirsch ein Schwesterlein wie ich,
Und eine Mutter auch?" —
— „Ich weisz nicht, Kind." —
— „Das würde traurig sein wenn's nicht so wäre!
Doch, Mutter sieh — was schimmert dort im Strauch,
Sieh wie es hüpft und tanzt — ist das ein Funk?" —
„'s Ist eine Feuerfliege." —
— „Darf ich 's fangen?" —
Du darfst es, doch das Flieglein ist so zart,
Du wirst gewisz es weh thun und sobald
Du 's mit den Fingern all zu roh berührst,
Ist 's Thierchen krank, und stirbt und glänzt nicht mehr." —
— „Das wurde Schade sein — ich fang' es nicht, — —
Sieh da verschwand es, — — nein, es kommt hierher, — —
Ich fang' es doch nicht — — wieder fliegt es fort,
Und freut sich dasz ich's nicht gefangen habe, — —
Da fliegt es — hoch — da oben — was ist *das*,
Sind das auch Feuerfliegelein dort? —

— „Das sind
— Die Sterne." —
— „Ein', und zwei und zehn und tausend
Wieviel sind denn wohl da?" —
— „Ich weisz es nicht;
Der Sterne Zahl hat Niemand noch gezählt!" —
— „Sag' Mutter, zählt auch *Er* die Sterne nicht?" —
— „Nein liebes Kind, auch *Er* nicht." —
— „Ist das weit
Dort oben wo die Sterne sind?" —
— „Sehr weit." —
— „Doch haben diese Sterne auch Gefühl?
Und würden sie, wenn ich sie mit der Hand
Berührte, gleich erkranken, und den Glanz
Verlieren wie das Flieglein? — — Sieh noch schwebt es —
Sag, würd' es auch den Sternen weh thnn?" —
— „Nein
Weh thut's den Sternen nicht, — doch 's ist zu weit
Für deine kleine Hand, du reichst so hoch nicht." —
— „Kann *Er* die Sterne fangen mit der Hand?" —
— „Auch *Er* nicht, das kann Niemand." —
— „Das ist Schade,
Ich gäb so gern dir einen — — — wenn ich grosz bin,
Dann will *ich so dich lieben dasz ich 's kann.*"

Das Kind schlief ein und träumte von Gefühl,
Von Sternen die es faszte mit der Hand. — — —
Die Mutter schlief nog lange nicht!
Doch träumte
Auch sie, und dacht an den der fern war — — —

CASSEL, *Januar* 1859.

Tikar. . . . . Strohmatte.
Pukul ampat. Wörtlich vier Uhr, auch eine Blume die sich Nachmittags um vier Uhr öffnet.
Saoendien . . Des Kindes Aufwärter, pron. *Sudin.*
Klapper . . . Mal. *klappa.* Cocosnusz.

Ja, op het gevaar af van bont te schijnen, heb ik dien regels hier plaats gegeven. Ik wensch geene gelegenheid te verzuimen, om den man te doen kennen, die de hoofdrol vervult in mijn verhaal, opdat hij den lezer eenig belang inboezeme, als later donkere wolken zich zamentrekken over zijn hoofd.

VIJFTIENDE HOOFDSTUK.

(Vervolg van het opstel van Stern.)

Havelaar's voorganger, die het goede wilde, doch tevens de hooge ongenade der Regering eenigzins scheen gevreesd te hebben — de man had vele kinderen, en geen vermogen — had alzoo liever met den Resident *gesproken*, over wat hij zelf *verregaande* misbruiken noemde, dan die ronduit te noemen in een officiëel berigt. Hij wist, dat een Resident niet gaarne een schriftelijk rapport ontvangt, dat liggen blijft in zijn archief, en later een bewijs zijn kan, dat hij tijdig was opmerkzaam gemaakt op deze of gene verkeerdheid, terwijl eene mondelinge mededeeling hem, zonder gevaar, de keuze laat tusschen het al of niet gevolg geven aan eene klagte. Zulke mondelinge mededeelingen hadden gewoonlijk een onderhoud ten gevolge met den Regent, die natuurlijk alles ontkende en naar bewijzen vraagde. Dan werden de lieden opgeroepen, die de stoutheid hadden, zich te beklagen, en kruipende voor de voeten van den Adhipatti, baden zij daarvoor om verschooning. «Neen, die buffel was hun niet afgenomen om niet, zij geloofden wel, dat daarvoor een' dubbelen prijs zou betaald worden.» «Neen, zij waren niet afgeroepen van hunne velden, om te arbeiden zonder betaling, in de *sawah's* van den Regent, zij wisten zeer goed, dat de Adhipatti hen later ruim zou beloond hebben.» «Zij hadden hunne klagte ingebragt, in een oogenblik van ongegronden wrevel — zij waren waanzinnig geweest en smeekten, dat men hen straffen mogt, voor zulke verregaande oneerbiedigheid»....

Dan wist de Resident wel wat hij te denken had, over die intrekking der klagte, maar die intrekking gaf hem niettemin eene schoone gelegenheid, om den Regent te handhaven in ambt en eer, en hem zelven was de onaangename taak bespaard, de Regering te «bemoeijelijken» met een ongunstig berigt. De roekelooze aanklagers werden gestraft met rottingslagen, de Regent had gezegepraald, en de Resident keerde terug naar de hoofdplaats, met het aangenaam bewustzijn, die zaak weder zoo goed «geschipperd» te hebben.

Maar wat moest nu de Adsistent-resident doen, als den volgenden dag weder andere klagers zich bij hem aanmeldden? Of, en dit geschiedde dikwijls, als dezelfde klagers wederkeerden en hunne intrekking introkken? Moest hij *weder* die zaak op zijne nota schrijven, om *weder* daarover te spreken met den Resident, om *weder* dezelfde komedie te zien spelen, op het gevaar af, van in het eind doortegaan, voor iemand die, dom en boosaardig telkens beschuldigingen voorbragt, die gedurig moesten worden afgewezen, als ongegrond? En wat moest er worden, van de zoo noodige vriendschappelijke verhouding, tusschen het voornaamst Inlandsch hoofd, en den eersten Europeschen ambtenaar, als deze gedurig scheen gehoor te geven aan valsche klagten tegen dat hoofd? En vooral, wat werd er van die arme klagers, nadat zij waren weêrgekeerd in hun dorp, onder de magt van het distrikts- of dorpshoofd, dat zij hadden aangeklaagd als de uitvoerders van des Regents willekeur?

Wat er van die klagers werd? Wie vlugten kon, vlugtte. Dáárom waren er zoovele B........rs in de naburige provinciën. Dáárom waren er zoovele bewoners van Leb... onder de opstandelingen in de Lampongsche distrikten. Dáárom had Havelaar gevraagd, in zijne toespraak aan de Hoofden: «Wat is dit, dat er zoovele huizen ledig staan in de dorpen; en waarom verkiezen velen de schaduw der bosschen elders, boven de koelte der wouden van B.....K....el?»

Doch niet ieder *kon* vlugten. De man wiens lijk 's morgens de rivier afdreef, nadat hij den vorigen avond, in het geheim, schoorvoetend, angstig, verzocht had om gehoor bij den Adsistent-resident, *hij* had geene behoefte meer aan vlugt. Misschien ware

het te achten als menschlievendheid, hem door oogenblikkelijken dood te onttrekken aan nog eenigen tijd levens. Hem was de mishandeling gespaard, die hem wachtte bij terugkeer in zijn dorp, en de rottingslagen, die de straffe zijn voor al wie een oogenblik meenen kon geen beest te wezen, geen onbezield stuk hout of steen; de straffe van wie in een' oogenblik van dwaasheid geloofd had, dat er regt was in het land, en dat de Adsistent-resident den wil had en de magt dat regt te handhaven.

Was het indedaad niet beter dien man te beletten, den volgenden dag terugtekeeren, bij dien Adsistent-resident, zoo als deze hem 's avonds zeggen liet; en zijne klagte te smoren in het gele water van de Tj....ng, die hem zachtkens zoude afvoeren naar hare monding, gewoon als zij was de overbrengster te wezen dier broederlijke groetgeschenken van de haaijen in het binnenland, aan de haaijen in zee?

En Havelaar wist dit alles? Gevoelt de lezer wat er omging in zijn gemoed, als hij bedacht, dat hij tot regt doen geroepen, en daarvoor verantwoordelijk was aan eene hoogere magt dan de magt eener Regering, die wel dat regt voorschreef in hare wetten, maar niet altijd gaarne daarvan de toepassing zag? Gevoelt men, hoe hij werd geslingerd door twijfel, niet aan wat hem te doen stond, maar aan de *wijze* waarop hij te handelen had?

Hij had aangevangen met zachtheid. Hij had tot den Adhipatti gesproken, als «ouder broeder», en wie denken moge, dat ik, ingenomen met den held mijner geschiedenis. de wijze, waarop hij sprak tracht te verheffen boven maat, hoore, hoe eens na zoodanig onderhoud, de Regent zijnen *Patteh* tot hem zond, om dank te zeggen voor de welwillendheid zijner woorden, en hoe nog lang lang daarna die Patteh, sprekende met den Kontrôleur Verbrugge, nadat Havelaar had opgehouden Adsistent-resident van Leb... te zijn, nadat men dus van hem niets meer te hopen had of te vreezen, — hoe die Patteh bij de herinnering aan die woorden getroffen was, en uitriep: «Nog nooit heeft eenig heer gesproken als hij!»

Ja, hij wilde redden, teregtbrengen, niet verderven.

Hij had medelijden met den Regent. Hij, die wist hoe geldgebrek kan drukken, vooral waar het leidt tot vernedering en

smaad, zocht naar gronden van verschooning. De Regent was oud, en het hoofd van een geslacht, dat op grooten voet leefde in naburige provinciën, waar veel koffij werd geoogst en veel emolument genoten. Was het niet grievend voor hem, in levenswijze zoo ver te moeten achterstaan bij zijne jongere verwanten? Daarbij was hij dweepziek, en meende, bij het klimmen zijner jaren, het heil van zijne ziel te kunnen inkoopen voor bezoldigde bedevaarten naar Mekka, en voor aalmoezen aan gebedzingende leêgloopers. De ambtenaren, die Havelaar in Leb... waren voorafgegaan, hadden niet altijd goede voorbeelden gegeven, en eindelijk de uitgebreidheid der Leb...sche familie van den Regent, die geheel ten zijnen laste leefde, maakte hem het terugkeeren tot den goeden weg moeijelijk.

Zóó zocht Havelaar naar gronden om alle strengheid uittestellen, en nog eens, en nog eens te beproeven wat er kon gedaan worden met zachtheid.

En hij ging verder nog dan zachtheid. Met eene edelmoedigheid, die herinnerde aan de fouten die hem zoo arm maakten, schoot hij den Regent gedurig, en op eigene verantwoordelijkheid, geld voor, opdat niet behoefte al te sterk zou dringen tot vergrijp, en hij vergat zich zelven, als gewoonlijk, zóóver, dat hij aanbood zich en de zijnen te bekrimpen tot het strikt noodige, om den Regent ter hulpe te komen met het weinige, dat hij nog zou kunnen uitsparen van zijne inkomsten.

Waar het nog noodig wezen mogt, om de zachtmoedigheid te bewijzen, waarmede Havelaar zijnen moeijelijken pligt vervulde, zou dat bewijs kunnen gevonden worden in eene mondelinge boodschap, die hij den Kontrôleur opdroeg, toen deze eens voor weinige dagen zoude vertrekken naar S.... «Zeg den Resident, dat hij, hoorende van de misbruiken, die hier plaats vinden, niet geloove, dat ik daaromtrent onverschillig ben. Ik maak niet terstond officiële melding daarvan, omdat ik den Regent, met wien ik medelijden heb, wenschte te bewaren voor te groote strengheid; daar ik eerst beproeven wil, hem door zachtheid tot zijn pligt te brengen.»

Havelaar was dikwijls dagen achtereen uit. Als hij te huis was, vond men hem meestal in de kamer, die wij op onzen

platten grond vinden voorgesteld, door het zevende vak. Daar zat hij gewoonlijk te schrijven, en ontving de personen, die lieten vragen om gehoor. Hij had die plek gekozen, wijl hij daar in de nabijheid was van zijne Tine, die zich gewoonlijk ophield in de kamer daarnaast; want zóó innig waren zij verbonden, dat Max, ook als hij bezig was met eenigen arbeid, die aandacht vorderde en inspanning, gedurig behoefte gevoelde, haar te zien of te hooren. Het was dikwijls koddig, hoe hij op eenmaal tot haar een woord rigtte, dat er opkwam in zijne gedachten, over de onderwerpen die hem bezig hielden, en hoe snel zij, zonder te weten wat hij behandelde, den zin wist te vatten van zijne meening, die hij haar dan ook gewoonlijk niet toelichtte, als sprak het van zelf, dat zij wist wat hij bedoelde. Dikwijls ook als hij ontevreden was over eigen arbeid of pas ontvangen verdrietig berigt, sprong hij op, en zeide iets onvriendelijks tot haar, die toch geene schuld had aan zijne ontevredenheid. Maar dat hoorde zij gaarne, omdat het een bewijs te meer was, hoe Max haar verwarde met zich zelven. En nooit ook was er sprake van berouw over zoodanige schijnbare hardheid, of van vergiffenis aan de andere zijde. Dit zoude hun geweest zijn, als hadde iemand vergiffenis gevraagd aan zich zelven, omdat hij in wrevel zich had geslagen voor zijn eigen hoofd.

Zij kende hem dan ook zoo goed, dat ze juist wist, wanneer ze dáár moest zijn, om hem een oogenblik verpoozing te verschaffen, — juist, wanneer hij behoefte had aan haren raad, en niet minder juist wist zij, wanneer ze hem alleen moest laten.

In die kamer zat Havelaar op zekeren morgen, toen de Kontrôleur bij hem binnentrad met een' zoo even ontvangen brief in de hand.

— «Dat is eene moeijelijke zaak», zeide hij onder het binnentreden, «zeer moeijelijk.»

Wanneer ik nu zeg, dat die brief eenvoudig den last inhield, om aan Havelaar op te geven, waarom er eene verandering was in de prijzen van houtwerken en arbeidsloon, zal de lezer vinden, dat de Kontrôleur Verbrugge al zeer spoedig iets moeijelijk vond; ik haast mij dus, hierbij te voegen, dat vele anderen

evenzeer moeijelijkheid zouden gevonden hebben in het beäntwoorden van die eenvoudige vraag.

Voor eenige jaren was er te R.... B....ng eene gevangenis gebouwd. Nu is het van algemeene bekendheid, dat de beambten in de binnenlanden van Java de kunst verstaan, gebouwen opterigten, die duizenden waard zijn, zonder meer dan even zoovele honderden daarvoor uittegeven. Men verkrijgt daardoor den roep van bekwaamheid en ijver voor 's lands dienst. Het verschil tusschen de uitgegeven gelden, en de waarde van het daarvoor verkregene, wordt aangevuld door onbetaalde levering, of onbetaalden arbeid. Sedert eenige jaren bestaan er voorschriften, die dat verbieden. Of ze worden nagekomen is hier de vraag niet, evenmin of de Regering zelve wil, dat ze nagekomen worden met eene stiptheid, die bezwarend werken zoude op de begrooting van het bouw-departement. Het zal daarmede wel zijn, als met alle andere voorschriften, die er zoo menschlievend uitzien op het papier.

Nu moesten er te R.... B....ng vele gebouwen worden opgerigt, en de ingénieurs, die belast waren met het ontwerpen van de plannen daartoe, hadden natuurlijk opgaven gevraagd van de plaatselijke prijzen der arbeidsloonen en materialen. Havelaar had den Kontrôleur belast met een naauwkeurig onderzoek daaromtrent, en hem aanbevolen de prijzen optegeven naar waarheid, zonder terugzigt op wat vroeger geschiedde, en Verbrugge had aan dien last voldaan. Maar nu kwamen die prijzen niet overeen met de opgaven van eenige jaren vroeger. Van dit verschil werd nu de reden gevraagd, en dàt vond Verbrugge zoo moeijelijk. Havelaar, die zeer goed wist wat er schuilde achter die schijnbaar eenvoudige zaak, antwoordde, dat hij zijne denkbeelden over die moeijelijkheid schriftelijk zou mededeelen, en ik vind onder de voor mij liggende stukken, een afschrift van den brief, die het gevolg schijnt te wezen van die toezegging.

Als de lezer klagen mogt, dat ik hem ophoud met eene korrespondentie over de prijzen van houtwerken, waarmede hij schijnbaar niet te maken heeft, moet ik hem verzoeken niet onopgemerkt te laten, dat hier eigenlijk sprake is van geheel iets anders, van den toestand namelijk der ambtelijke Indische huis-

houding, en dat de brief, dien ik mededeel, niet alleen een straal van licht te meer werpt op het kunstmatig optimisme, waarvan ik gesproken heb, maar tevens de moeijelijkheden schetst, waarmede iemand te kampen had als Havelaar, die regtuit en zonder omzien zijnen weg wilde gaan.

«N°. 114. R......B....ng, 15 Maart 18...

Aan den Kontrôleur van Leb...

Toen ik den brief van den Direkteur der openbare werken, van den 16den Februarij l.l., n°. 271/354, aan u renvoijeerde, heb ik u verzocht, het daarbij gevraagde na overleg met den Regent te beantwoorden, met inachtname van wat ik schreef in mijne missive van 5 dezer, n°. 97.

Die missive bevatte eenige algemeene wenken, omtrent hetgeen als billijk en regtvaardig te beschouwen is, bij het bepalen der prijzen van materialen, door de bevolking te leveren, aan en op last van het bestuur.

Bij uwe missive van 8 dezer, n°. 6, hebt ge daaraan voldaan, en naar ik geloof, volgens uw beste weten; zoodanig dat ik, vertrouwende op uwe lokale kennis en die des Regents, die opgaven, zoo als die door u waren gesteld, den Resident heb aangeboden.

Daarop volgde eene missive van dien hoofdambtenaar, van 11 dezer, n°. 326, waarbij inlichting wordt verzocht, omtrent de oorzaak van het verschil, tusschen de door mij opgegevene prijzen, en die welke in 18.. en 18.., de beide vorigen jaren bij het opbouwen eener gevangenis, besteed werden.

Ik stelde natuurlijk dien brief in uwe handen, en gelastte u mondeling, alsnu uwe opgave te justificeren, hetgeen u te minder moeijelijk moest vallen, daar ge u kondet beroepen op de voorschriften, u in mijn schrijven van 5 dezer gegeven, en die wij mondeling meermalen uitvoerig bespraken.

Tot hiertoe is alles eenvoudig en geleidelijk.

Maar gisteren kwaamt ge ten mijnen kantore, met den gerenvoijeerden brief des Residents in de hand, en begont te spreken over de moeijelijkheid der afdoening van het daarin voor-

komende; ik ontwaarde bij u wederom zekeren schroom, om sommige zaken bij den waren naam te noemen; iets waarop ik u reeds meermalen opmerkzaam maakte, onder anderen onlangs in tegenwoordigheid des Residents; — iets wat ik ter bekorting *halfheid* noem, en waartegen ik u reeds dikwijls vriendschappelijk waarschuwde.

Halfheid leidt tot niets. *Half*goed is *niet* goed. *Half*waar is *on*waar.

Voor vol traktement, voor vollen rang, na eenen duidelijken *volledigen* eed, doe men zijn' *vollen* pligt.

Is er soms moed noodig dien te volvoeren, men bezitte dien moed.

Ik voor mij zou den moed niet hebben, dien moed te derven. Want, afgescheiden van de ontevredenheid met zich zelven, die een gevolg is van pligtverzuim of laauwheid, baart het zoeken naar gemakkelijker omwegen, de zucht om altijd en overal botsing te ontgaan, de begeerte om te «schipperen», meer zorg en indedaad meer gevaar, dan men op den regten weg ontmoeten zal.

Gedurende den loop eener zeer belangrijke zaak, die thans bij het Gouvernement in overweging is, en waarin gij eigenlijk ambtshalve behoordet betrokken te zijn, heb ik u stilzwijgend als het ware neutraal gelaten, en slechts lagchend van tijd tot tijd daarop gezinspeeld.

Toen bijvoorbeeld, onlangs uw rapport bij mij was ingekomen, over de oorzaken van gebrek en hongersnood onder de bevolking, en ik daarop schreef: «dit alles moge de waarheid zijn, het is niet *al* de waarheid, noch de *voornaamste* waarheid; de hoofdoorzaak zit dieper,» stemdet gij dit volmondig toe, en ik maakte geen gebruik van mijn *regt*, te eischen dat ge dan ook die hoofdwaarheid noemen zoudt.

Ik had tot die inschikkelijkheid vele redenen, en onder anderen deze, dat ik het onbillijk vond, van u op eenmaal iets te vorderen, wat vele anderen in uwe plaats evenmin zouden presteren; u te dwingen zoo op eenmaal eene routine van achterhoudendheid en menschenvrees vaarwel te zeggen, die niet uwe schuld is, doch die der leiding, welke u te beurt viel. Ik wilde eindelijk

eerst u een voorbeeld geven, hoeveel eenvoudiger en gemakkelijker het is, zijn' pligt *geheel* te doen dan *half*.

Thans echter, nu ik de eer heb, u weder zoovele dagen langer onder mijne bevelen te zien, en nadat ik u herhaaldelijk in de gelegenheid stelde, principes te leeren kennen, die — tenzij ik dwaal — ten laatste zullen zegevieren, wenschte ik, dat gij die aannaamt, dat gij u eigen maaktet de niet ontbrekende, maar in onbruik geraakte kracht, die er noodig schijnt, om altijd naar uw beste weten in gemoede, ronduit te zeggen, wat er te zeggen valt, en dat ge dus geheel en al varen liet, dien onmannelijken schroom, om flink voor eene zaak uittekomen.

Ik verwacht dus nu eene eenvoudige maar volledige opgave, van wat u voorkomt, de oorzaak te wezen van het prijsverschil tusschen *nu* en 18.. en 18...

Ik hoop ernstig, dat gij geene enkele zinsnede van dezen brief zult opnemen, als het doel hebbende u te krenken. Ik vertrouw, dat ge mij genoeg hebt leeren kennen, om te weten, dat ik niet meer of minder zeg dan ik meen, en bovendien geef ik u nog ten overvloede de verzekering, dat mijne opmerkingen eigenlijk minder u betreffen, dan de school, waarin gij tot Indisch ambtenaar gevormd zijt.

Deze «circonstance atténuante» zou echter vervallen, wanneer gij, langer met mij omgaande, en het Gouvernement onder mijne leiding dienende, voortgingt den slender te volgen, waartegen ik mij opponeer.

Gij hebt opgemerkt, dat ik mij van het «Uweledelgestrenge» heb ontslagen: het verveelde mij. Doe het ook, en laat onze «weledelheid,» en waar het noodig is onze «gestrengheid» elders en vooral anders blijken, dan uit die vervelende, zinstorende titulatuur.

De Adsistent-resident van Leb...

Was get. MAX HAVELAAR.»

Het antwoord op dien brief bezwaarde sommigen van Havelaar's voorgangers, en bewees, dat hij niet zoo onregt had, als hij de slechte voorbeelden van vroegeren tijd mede opnam onder de redenen, die er pleitten ter verschooning van den Regent.

Ik ben in het mededeelen van dezen brief den tijd vooruitgeloopen, om reeds nu te doen in het oog vallen, hoe weinig hulp Havelaar te verwachten had van den Kontrôleur, zoodra geheel andere, meer belangrijke zaken zouden moeten genoemd worden bij den regten naam, als deze, die zonder twijfel een braaf mensch was, zóó moest worden toegesproken om de waarheid te zeggen, waar het slechts gold de opgaven der prijzen van hout, steen, kalk en arbeidsloon; en hoe hij dus niet alleen had te strijden met de magt der personen, die voordeel genoten van misdrijf, maar tevens met de beschroomdheid dergenen, die — hoezeer dat misdrijf evenzeer afkeurende als hij — zich niet geroepen of geschikt achtten daartegen optetreden met moed.

Misschien ook zal men na het lezen van dien brief eenigzins terugkomen van de minachting, gevoeld voor de slaafsche onderworpenheid van den Javaan, die, in tegenwoordigheid van zijn hoofd, de ingebragte beschuldiging, hoe gegrond ook, lafhartig terugtrekt. Want als men bedenkt, dat er zooveel oorzaak was tot vreeze, zelfs voor den Europeschen beambte, die dan toch geacht kon worden iets minder blootte staan aan wraak, wat wachtte dan den armen landbewoner, die in een dorp, vèr van de hoofdplaats, geheel en al verviel in de magt zijner aangeklaagde onderdrukkers? Is het wonder, dat die arme menschen, verschrikt over de gevolgen van hunne stoutheid, die gevolgen zochten te ontwijken of te verzachten door demoedige onderwerping?

En het was niet alleen de Kontrôleur Verbrugge, die zijn pligt deed met eene schuwheid als voegen zou aan pligtverzuim. Ook de Djaksa, het inlandsch Hoofd dat bij den landraad het ambt vervult van publieke aanklager, trad liefst 's avonds, ongezien en zonder gevolg, in Havelaar's woning. Hij, die diefstal moest tegengaan, hij, dien het was opgedragen, den sluipenden dief te betrappen, sloop, als ware hij zelf de dief die betrapping vreesde, met zachten tred het huis in aan de achterzijde, na zich eerst te hebben overtuigd, dat geen gezelschap daar was, dat later hem zou kunnen verraden, als schuldig aan pligtsbetrachting.

Was het wonder, dat Havelaar's ziel bedroefd was, en dat Tine meer dan ooit noodig had binnentetreden in zijne kamer,

om hem optebeuren, als zij zag hoe hij daar zat met de hand onder het hoofd?

En toch was voor hem het grootste bezwaar niet gelegen in de schroomvalligheid van wie hem ter zijde stonden, noch in de medepligtige lafhartigheid van wie zijne hulp hadden ingeroepen. Neen, geheel alleen des noods zoude hij regt doen, zonder of met hulp van anderen, ja, *tegen* allen, al ware 't ook tegen hen zelven die behoefte hadden aan dat regt. Want hij wist, hoe hij invloed had op het volk, en hoe — als eenmaal de arme onderdrukten, opgeroepen, om luide en voor het geregt te herhalen, wat zij hem 's avonds en 's nachts hadden toegefluisterd in eenzaamheid — hij wist, hoe hij de magt had, dan te werken op hunne gemoederen en hoe de kracht zijner woorden sterker zijn zoude, dan de angst voor wrake van Distriktshoofd of Regent. De vrees, dat zijne beschermelingen zouden afvallen van hunne eigene zaak, weêrhield hem dus niet. Maar het kostte hem zooveel, dien ouden Adhipatti aanteklagen: dàt was de reden van zijn tweestrijd; want ook aan den anderen kant mogt hij niet toegeven in dien weêrzin, daar de geheele bevolking, buiten haar goed regt, evenzeer aanspraak had op medelijden.

Vrees voor eigen leed had geen deel in zijn twijfel. Want al wist hij, hoe ongaarne in het algemeen de Regering een' Regent ziet aanklagen, en hoeveel ligter het valt den Europeschen beambte broodeloos te maken, dan een Inlandsch hoofd te straffen, hij had eene bijzondere reden om te gelooven, dat er juist op dit oogenblik andere grondstellingen dan de gewone zouden voorheerschen, bij de beoordeeling van zulke zaak. Het is waar, dat hij, ook zonder die meening, evenzeer zijn' pligt zou gedaan hebben: te liever zelfs, als hij het gevaar voor zich en de zijnen grooter had geacht dan ooit. Wij zeiden reeds, hoe moeijelijkheid hem aantrok, hoe hij dorstte naar opoffering; doch hij meende, dat de aanlokkelijkheid van een zelfoffer hier niet bestond, en vreesde, als hij in 't eind zou moeten overgaan tot ernstiger strijd tegen het onregt, zich te moeten spenen van het ridderlijk genoegen, dien strijd te hebben aangevangen als de zwakste.

Ja, dat *vreesde* hij. Hij meende, dat aan het hoofd der re-

gering een Gouverneur-generaal stond, die zijn bondgenoot wezen zoude, en het was eene eigenaardigheid te meer in zijn karakter, dat die meening hem terughield van strenge maatregelen, langer dan iets anders hem zou weêrhouden hebben, omdat het hem stuitte het onregt aantegrijpen, op een oogenblik dat hij het regt voor sterker hield dan gewoonlijk.

Ik zeide immers reeds in de proeve der beschrijving van zijnen inborst, dat hij naïf was, bij al zijne scherpte.

Ik zal trachten te verklaren, hoe Havelaar tot die meening gekomen was.

Zeer weinig Europesche lezers kunnen zich een juist denkbeeld vormen van de hoogte, waarop een Gouverneur-generaal staan moet als mensch, om niet te blijven beneden de hoogte zijner bediening, en het gelde dan ook niet als een te streng oordeel, wanneer ik de meening aankleef, dat zeer weinigen, geene misschien, hebben kunnen beantwoorden aan zóó zwaren eisch. Om niet te noemen de hoedanigheden van hoofd en hart, die daartoe noodig zijn, vestige men slechts het oog op de duizelingwekkende hoogte, waarop zoo eensklaps de man wordt geplaatst, die — gisteren nog eenvoudig burger, — heden magt heeft over millioenen onderdanen. Hij, die voor weinig tijds nog verscholen was onder zijne omgeving zonder daarboven uittesteken in rang of gezag, voelt zich op eenmaal, onverwacht meestal, opgeheven boven eene menigte oneindig grooter dan de kleine kring, die hem vroeger toch geheel verborg voor het oog; en ik geloof dat ik niet ten onregte de hoogte duizelingwekkend noemde, die indedaad herinnert aan de duizeling van iemand, die onverwachts een' afgrond voor zich ziet, of aan de blindheid, die ons treft, als wij met snelheid worden overgebragt van diepe duisternis in scherp licht. Tegen zulke overgangen zijn de zenuwen van gezigt of hersenen niet bestand, ook al waren ze overigens van buitengewone sterkte.

Als dus eene benoeming tot Gouverneur-generaal in zich zelve veelal de oorzaken van bederf mededraagt ook desgenen, die uitstekend was in verstand en gemoed, wat is er dan te verwachten van personen, die reeds vóór die benoeming leden aan

vele gebreken? En al stellen wij, dat de Koning altijd goed is voorgelicht, voor hij zijnen hoogen naam teekent onder de akte, waarin hij zegt: overtuigd te wezen van «de goede trouw, den ijver en de bekwaamheden» des benoemden Stedehouders, al nemen wij aan, dat de nieuwe onderkoning ijverig, trouw en bekwaam *is*, dan nog blijft de vraag, of die ijver, en vooral of die bekwaamheid, bij hem bestaat in eene *mate*, hoog genoeg verheven boven *middelmatigheid*, om te voldoen aan de eischen van zijne roeping.

Want de vraag kan niet zijn, of de man, die te 's Gravenhage het kabinet des Konings verlaat, voor het eerst als Gouverneur-generaal, op dàt oogenblik de bekwaamheid bezit, die er noodig zal wezen voor zijn nieuw ambt, — dit is *onmogelijk.* Met de betuiging van vertrouwen op zijne bekwaamheid kan slechts bedoeld zijn de meening, dat hij in eenen geheel nieuwen werkkring, op een gegeven oogenblik, bij ingeving als het ware, weten zal wat hij te 's Gravenhage niet kan geleerd hebben, met andere woorden: dat hij een genie is, een genie, dat op eenmaal kennen moet en kunnen, wat het kende noch kon. Zulke geniën zijn zeldzaam, zelfs onder personen die in gunste staan bij Koningen.

Daar ik van geniën spreek, gevoelt men, dat ik wil overslaan, wat er zou te zeggen vallen van zoo menigen landvoogd. Ook zoude het mij stuiten, in mijn boek bladzijden intevoegen die het ernstig doel van dit werk zouden blootstellen aan de verdenking van jagt op schandaal. Ik ga dus de bijzonderheden voorbij, die bepaalde personen zouden raken, maar als *algemeene* ziektegeschiedenis van den toestand der Gouverneurs-generaal, geloof ik te kunnen opgeven: *eerste stadium.* Duizeling. Wierookdronkenschap. Eigenwaan. Onmatig zelfvertrouwen. Minachting van anderen, vooral van «oudgasten.» *Tweede stadium.* Afmatting. Vrees. Moedeloosheid. Neiging tot slaap en rust. Bovenmatig vertrouwen op den raad van Indië. Heimwee naar eene Hollandsche buitenplaats.

Tusschen die beide stadiën en als overgang, — misschien als oorzaak van die overgang, liggen dyssenterische buikaandoeningen.

Ik vertrouw dat velen in Indië mij dankbaar zullen wezen voor

deze diagnose. Zij is nuttig toetepassen, want men kan vrij zeker stellen, dat de zieke, die door overspanning in de eerste periode, stikken zoude aan eene mug, later, na de buikziekte, zonder bezwaar kemels zal verdragen; — of, om duidelijker te spreken, dat een beambte, die «geschenken aanneemt, niet met het doel zich te verrijken,» — bijvoorbeeld een bos pisang ter waarde van eenige duiten, — met smaad en schande zal worden weggejaagd in de *eerste* periode der ziekte; maar dat iemand die het geduld heeft het *laatste* tijdperk aftewachten, zeer gerust en zonder eenige vrees voor straf, zich zal kunnen meester maken van den tuin, waar de pisang groeide, met de tuinen die daarnaast liggen, en van de huizen die in den omtrek staan, en van wat er is in die huizen, en van nog een en ander meer,... *ad libitum.*

Ieder doe met deze pathologisch-wijsgeerige opmerking zijn voordeel, en houde mijn' raad geheim ter voorkoming van te groote mededinging....

Vervloekt, dat verontwaardiging en droefheid zoo vaak zich kleeden in het lappenpak van de satire! Vervloekt, dat een traan, om begrepen te worden, verzeld moet zijn van gegrijns! Of is het de schuld mijner onbedrevenheid, dat ik geene woorden vind om de diepte te noemen van de wonde, die er kankert aan ons staatsbestuur, zonder mijnen stijl te zoeken bij Figaro of Polichinel?

Stijl,.... ja! Daar liggen stukken vóór mij, waarin stijl is; stijl die aantoonde dat er een *mensch* in de buurt was; een mensch, wien het de moeite waard geweest ware, de hand te reiken! En wat heeft die stijl den armen Havelaar gebaat? *Hij* vertaalde zijne tranen niet in gegrijns, hij spotte niet, hij zocht niet te treffen door bontheid van kleur, of door de grappen van den uitroeper voor de kermistent;.... wat heeft het hem gebaat?....

Als ik schrijven kon als hij, zou ik anders schrijven dan hij.

Stijl?.... Hebt gij gehoord, hoe hij sprak tot de Hoofden?.... Wat heeft het hem gebaat?....

Als ik spreken kon als hij, zou ik anders spreken dan hij.

Weg met gemoedelijke taal, weg met zachtheid, rondborstigheid, duidelijkheid, eenvoud, gevoel; weg met al wat herinnert

aan Horatius' «justum ac tenacem;» — trompetten hier, en scherp gekletter van bekkenslag, en gesis van vuurpijlen, en gekras van valsche snaren, en hier en daar een waar woord, dat het meê insluipe als verbodene waar, onder bedekking van zooveel getrommel en zooveel gefluit!

Stijl?.... *Hij* had stijl! Hij had te veel ziel om zijne gedachten te verdrinken, in de «ik heb de eers,» en de «edelgestrengheden,» en de «eerbiedig in overweging gevingen,» die de wellust uitmaken der kleine wereld waarin hij zich bewoog. Als hij schreef, doordrong u iets bij het lezen, dat u begrijpen deed, hoe er wolken dreven bij dat onweder, en dat ge niet het gerammel hoordet van een' blikken tooneeldonder. Als hij vuur sloeg uit zijne denkbeelden, voelde men de hitte van dat vuur, tenzij men geboren kommies was, of Gouverneur-generaal, of schrijver van het walgelijkst verslag over «rustige rust.» En wat heeft het hem gebaat?....

Als ik dus wil worden gehoord, — en vooral verstaan! — moet ik anders schrijven dan hij. Maar *hoe* dan?

Zie, lezer! ik zoek naar het antwoord op dat «hoe,» en daarom heeft mijn boek een zoo bont aanzien: het is eene staalkaart: bepaal uwe keuze, ik zal u later geel of blaauw of rood geven naar uwen wensch.

Havelaar had de Gouverneurs-ziekte reeds zoo dikwijls waargenomen bij zoo vele lijders, — en vaak «in animâ vili,» want er zijn analogische Residents-Kontrôleurs, — Surnumerairs-ziekten, die tot de eerste in verhouding staan als de mazelen tot de pokken, en eindelijk hij zelf had aan die ziekte geleden; — reeds zóó dikwijls had hij dat alles waargenomen, dat hij de verschijnselen daarvan vrij wel kende. Hij had den tegenwoordigen Gouverneur-generaal, in het begin der ongesteldheid, minder duizelig gevonden dan de meeste anderen, en hij besloot hieruit, dat ook de verdere loop der ziekte eene andere rigting nemen zoude.

Daarom vreesde hij de sterkste te zullen wezen, als hij in het eind zou moeten optreden, als verdediger van het goed regt der inwoners van Leb....

ZESTIENDE HOOFDSTUK.

(Vervolg van het opstel van Stern.)

Havelaar ontving eenen brief van den Regent van Tj....r, waarin deze hem mededeelde, dat hij een bezoek wenschte te brengen aan zijnen oom, den Adhipatti van Leb.... Die tijding was hem zeer onaangenaam. Hij wist, hoe de Hoofden in de Preanger regentschappen gewoon waren eene groote weelde ten toon te spreiden, en hoe de Tj....sche Tommongong zulk eene reis niet zoude doen, zonder een gevolg van vele honderden, die allen met hunne paarden moesten geherbergd en gevoed worden. Gaarne had hij dat bezoek verhinderd; doch hij peinsde vergeefs op middelen die het konden voorkomen, zonder den Regent van R.... B....ng te kwetsen; daar deze zeer trotsch was en zich diep beleedigd zou gevoeld hebben, als men zijne betrekkelijke armoede had opgegeven als beweegreden om hem niet te bezoeken. En wanneer dit bezoek *niet* te ontwijken was, zou het onmisbaar aanleiding geven tot verzwaring van den druk, waaronder de bevolking gebukt ging.

Het is te betwijfelen, of Havelaar's toespraak eenen blijvenden indruk had gemaakt op de Hoofden; bij velen was dit zeker niet het geval, waarop hij zelf dan ook niet gerekend had, doch even zeker is het, dat er een roep was opgegaan in de dorpen, dat de «toewan» die gezag had te R.... B....ng regt wilde doen, en al hadden dus zijne woorden de kracht gemist, terugtehouden van misdaad, ze hadden toch aan de slagtoffers daarvan den

moed gegeven, zich te beklagen, schoorvoetend nogthans en in het geheim.

Zij kropen 's avonds door den ravijn, en als Tine in hare kamer zat, werd zij opgeschrikt door onverwacht geruisch, en ze zag voor het open venster donkere gedaanten, die rondslopen met schuwen tred. Weldra schrikte zij niet meer; want zij wist wat het beduidde, als die gestalten zoo spookachtig om het huis waarden, en bescherming zochten bij haren Max. Dan wenkte zij dezen, en hij stond op om de klagers tot zich te roepen. De meesten kwamen uit het distrikt P.... K....ng, waar des Regents schoonzoon Hoofd was; en hoewel dat Hoofd niet verzuimde zijn aandeel te nemen van het afgeperste, was het toch geen geheim dat hij meestal roofde uit naam en ten behoeve van den Regent. Het was aandoenlijk, hoe die arme lieden vertrouwden op Havelaar's ridderlijkheid, dat hij hen niet roepen zou om den volgenden dag te herhalen in het openbaar wat zij gezegd hadden in zijne kamer. Dit toch ware mishandeling geweest voor allen, en voor velen de dood. Havelaar teekende aan wat zij zeiden, en daarna gelastte hij de klagers, dat zij zouden terugkeeren naar hun dorp. Hij beloofde, dat er regt zou geschieden, mits zij zich niet verzetten en niet uitweken, zooals het voornemen was van velen. Meestal was hij, kort daarna, op de plaats waar het onregt geschiedde, ja, vaak was hij reeds daar geweest, en had, gewoonlijk 's nachts, de zaak onderzocht, voor nog de klager zelf was teruggekeerd in zijne woonstede. Zoo bezocht hij in die uitgestrekte afdeeling, dorpen, die twintig uren verwijderd waren van R.... B....ng, zonder dat, òf de Regent, òf zelfs de Kontrôleur Verbrugge, wisten, dat hij afwezig was van de hoofdplaats. Zijne bedoeling hiermede was, het gevaar der wrake aftekeeren van de klagers, en tevens den Regent de schaamte te besparen van een openlijk onderzoek, dat onder Havelaar niet zou afgeloopen zijn met eene intrekking der klagten. Zoo hoopte hij nog altijd, dat de Hoofden zouden terugkeeren van den gevaarlijken weg, dien zij reeds zoolang betraden, en hij zoude, in dat geval, zich vergenoegd hebben met het vorderen van schadeloosstelling aan de arme beroofden.

Maar telkens als hij op nieuw had gesproken met den Regent, bleek hem, dat de beloften van beterschap ijdel waren, en hij was bitter bedroefd over het mislukken van zijne pogingen.

Wij zullen hem nu eenigen tijd aan die droefheid en zijnen moeijelijken arbeid overlaten, om den lezer de geschiedenis te verhalen van den Javaan Saïdjah in de Dessah B.... Ik kies de namen van dat dorp en dien Javaan uit de aanteekeningen van Havelaar. Er zal sprake zijn van afpersing en roof, en wanneer men mijn verhaal mogt houden voor een verdichtsel, geef ik de verzekering, dat ik in staat ben de namen optegeven, van de *twee-en-dertig personen* in het distrikt P.... K....ng alleen, aan welke in éene maand tijds *zes-en-dertig buffels* zijn afgenomen ten behoeve van den Regent. Of juister nog, dat ik kan noemen de namen van de twee-en-dertig personen uit dat distrikt, die zich in éene maand *hebben durven beklagen*, en wier klagt door Havelaar *onderzocht en gegrond bevonden is.*

Er zijn *vijf* zoodanige distrikten in de afdeeling Leb....

Als men nu verkiest aantenemen, dat het getal geroofde buffels minder hoog was in de streken, die niet de eer hadden te worden bestuurd door den schoonzoon van den Adhipatti, wil ik dat wel toegeven, hoezeer het de vraag blijft of niet de onbeschaamdheid van andere Hoofden rustte op even vaste gronden als hooge verwantschap? Het distriktshoofd van Tj.......an aan de Zuidkust bijvoorbeeld kon, bij gebreke van een' gevreesden schoonvader, steunen, op de moeijelijkheid van het aanklagen voor arme lieden, die *veertig* tot *zestig* palen hadden afteleggen, voor zij 's avonds zich konden verbergen in den ravijn naast Havelaar's huis. En als men daarbij acht geeft op de velen, die op weg gingen om nooit dat huis te bereiken, op de velen, die niet eenmaal vertrokken uit hun dorp als afgeschrikt door eigene ondervinding of door het aanschouwen van 't lot dat te beurt viel aan andere klagers, dan geloof ik, dat men onregt doen zou te meenen, dat de vermenigvuldiging met *vijf* van het getal gestolen buffels uit één distrikt, eenen te hoogen maatstaf opleveren zou voor wie naar de statistiek vraagt van het getal runderen, dat elke maand geroofd werd

in vijf distrikten, om te voorzien in de behoeften der hofhouding des Regents van Leb....

En het waren niet buffels alleen, of zelfs buffelroof was niet het voornaamste. Er is — in Indië vooral, waar nog altijd «heerendienst» wettelijk bestaat — eene geringere mate van onbeschaamdheid noodig, om het volk onwettig opteroepen tot onbetaald werk, dan er vereischt wordt tot het wegnemen van eigendom. Het is ligter der bevolking diets te maken, dat de Regering behoefte heeft aan zijnen arbeid, zonder dien te willen betalen, dan dat ze zijnen buffel eischen zoude om niet; en al durfde de vreesachtige Javaan nasporen of de zoogenaamde heerendienst, die men van hem vordert, overeenstemt met de bepalingen daaromtrent, dan nog zou hem dit onmogelijk wezen, daar de een niet weet van den ander en hij dus niet berekenen kan, of het vastgesteld getal personen, tien- ja vijftigvoud overschreden is. Waar dus het meer gevaarlijke, het ligter te ontdekken feit, wordt uitgevoerd met zulke stoutheid, wat is er dan te denken van de misbruiken, die gemakkelijker zijn in de aanwending, en minder gevaar loopen van ontdekking?

Ik zeide te zullen overgaan tot de geschiedenis van den Javaan Saïdjah. Vooraf echter ben ik genoodzaakt tot eene dier afwijkingen, die zoo moeijelijk kunnen vermeden worden bij het beschrijven van toestanden, die den lezer geheel vreemd zijn. Ik zal tevens daaruit aanleiding nemen tot het aanroeren der redenen, die het oordeel van niet-Indische personen over Indische zaken zoo bijzonder moeijelijk maken.

Ik heb herhaaldelijk gesproken van Javanen; en hoe natuurlijk dit moge toeschijnen aan den Europeschen lezer, zal toch die benaming als eene fout hebben geklonken in de ooren van wien op Java bekend is. De westelijke residentien Bantam, Batavia, Preanger, Krawang en een gedeelte van Cheribon, — te zamen genomen Soendahlanden, genaamd — worden geächt niet te behooren tot eigenlijk Java, en, om nu niet te spreken van de over zee gekomene vreemdelingen in die streken, is indedaad de oorspronkelijke bevolking eene geheel andere dan in midden-Java of in den zoogenaamden oosthoek. Taal, volksaard, zeden, kleeding zijn zoo geheel anders dan meer oostwaarts, dat inde-

daad de Soendanees van den eigenlijk gezegden Javaan meer verschilt, dan een Engelschman van den Hollander. Dusdanige verschillen geven dikwijls aanleiding tot onëenigheid in het oordeel over vele Indische zaken. Als men toch nagaat, dat Java alleen reeds zoo scherp is afgedeeld in twee ongelijksoortige deelen, zonder nog te letten op de vele onderdeelen dier splitsing, kan men berekenen, hoe groot het onderscheid zijn moet tusschen volkstammen, die verder van elkander wonen en door de zee gescheiden zijn. Wie Nederlandsch-Indië alleen kent van Java, kan zich evenmin een juist denkbeeld vormen van den Maleijer, den Amboinees, den Battah, den Alfour, den Timorees, den Dajak of den Makassaar, als of hij nooit Europa verlaten had; en het is dan ook voor iemand, die de gelegenheid had het onderscheid tusschen die volkeren waartenemen, dikwijls vermakelijk om de gesprekken aantehooren, en bedroevend om de redevoeringen te lezen, van de personen, die hunne kennis der Indische zaken opdeden te Batavia of te Buitenzorg. Meermalen heb ik mij verwonderd over den moed, waarmede bijvoorbeeld een gewezen Gouverneur-generaal, in de Kamer der volksvertegenwoordiging, gewigt tracht bijtezetten aan zijne woorden, door voorgewende aanspraak op plaatselijke kennis en ondervinding. Ik stel hoogen prijs op wetenschap, die verkregen is door diepe studie in het boekvertrek, en vaak stond ik verbaasd over de uitgebreidheid der kennis van Indische zaken, die sommigen toonden te bezitten, zonder ooit Indischen grond te hebben betreden, en zoodra een gewezen Gouverneur-generaal blijken geeft, zich zulke kennis te hebben eigen gemaakt op *die* wijze, behoort men voor hem den eerbied te gevoelen, die het regtmatig loon is van veeljarigen, naauwgezetten, vruchtbaren arbeid. Grooter nog zij die eerbied voor *hem*, dan voor den geleerde, die minder moeijelijkheden te overwinnen had, dewijl deze op verren afstand *zonder* aanschouwing, minder gevaar liep te vervallen in de dwalingen, die het gevolg zijn eener *gebrekkige* aanschouwing, zoo als ten deel viel aan den gewezen' Gouverneur-generaal.

Ik zeide, dat ik verwonderd was over den moed, die sommigen ten toon spreiden, bij de behandeling van Indische zaken. Zij weten toch, dat hunne woorden worden gehoord ook door ande-

ren, dan wie meenen mogten dat het genoeg is een paar jaren te hebben doorgebragt te Buitenzorg, om Indië te kennen; dat die woorden, ook gelezen worden door de personen in Indië zelve, die getuigen waren van hunne onbedrevenheid, en die, evenzeer als ik, verbaasd zijn over de stoutheid, waarmede iemand, die nog zoo kort geleden vergeefs trachtte zijne onbekwaamheid wegtesteken onder den hoogen rang dien hem de Koning gaf, nu zoo op eenmaal spreekt als of hij werkelijk kennis droeg van de zaken die hij behandelt.

Telkens hoort men dan ook klagten over onbevoegde inmenging, telkens wordt deze of gene rigting in de volksvertegenwoordiging bestreden, door het loochenen der bevoegdheid van hem, die zulke rigting vertegenwoordigt, en het ware misschien niet onbelangrijk een gezet onderzoek intestellen naar de eigenschappen, die iemand bevoegd maken om bevoegdheid te beoordeelen. Meestal wordt eene belangrijke vraag getoetst, niet aan de zaak waarover zij handelt, maar aan de waarde, welke men toekent aan de meening, die daarover het woord voert, en daar dit meestal de persoon is, die doorgaat voor eene «specialiteit,» bij voorkeur iemand «die in Indië eene zoo gewigtige betrekking heeft bekleed,» volgt hieruit, dat de slotsom eener stemming meestal de kleur draagt der dwalingen, die er schijnen te kleven aan «die gewigtige betrekkingen.» Als dit reeds geldt, waar de invloed van zoodanige specialiteit slechts wordt uitgeoefend door een lid der volksvertegenwoordiging, hoe groot wordt dan niet de voorbeschikking tot verkeerd oordeelen, als zulke invloed gepaard gaat met het vertrouwen des Konings, die de specialiteit plaatste aan het hoofd van zijn Ministerie van Koloniën.

Het is een eigenaardig verschijnsel, — welligt voortspruitende uit eene soort van traagheid, die de moeite schuwt van het zelf oordeelen, — hoe ligt men vertrouwen schenkt aan personen, die zich den schijn weten te geven van meerdere kennis, zoodra slechts die kennis geput is aan vreemde bron. De oorzaak ligt misschien hierin, dat de eigenliefde minder gekwetst wordt door het erkennen van zoodanig overwigt, dan het geval wezen zoude, wanneer men had kunnen gebruik maken van dezelfde hulpmiddelen, waardoor iets als wedijver ontstaan zoude. Het valt

den volksvertegenwoordiger ligt, zijn gevoelen optegeven, zoodra het bestreden wordt door iemand, die geächt kan worden een juister oordeel te vellen dan het zijne, wanneer slechts die meerdere juistheid niet behoeft te worden toegeschreven aan persoonlijke meerderheid, waarvan de erkenning moeijelijker vallen zoude, doch alleen aan de bijzondere omstandigheden, waarin zoodanige tegenstander verkeerd heeft.

En zonder te spreken van hen, «die *hooge betrekkingen* vervulden in Indië,» is het indedaad vreemd, hoe men meermalen waarde toekent aan de meening van personen, die volstrekt niets bezitten wat die toekenning regtvaardigt, dan de «herinnering aan een zóó veeljarig verblijf in die gewesten,» en dit is te meer zonderling, omdat zij, die gewigt hechten aan zoodanigen bewijsgrond, toch niet gereedelijk zouden aannemen alles wat hun bij voorbeeld zou gezegd worden, over de huishouding des Nederlandschen Staats, door iemand die aantoonde dat hij veertig of vijftig jaren in Nederland gewoond had. Er zijn personen, die meer dan dertig jaren in Nederlandsch Indië doorbragten, zonder ooit in aanraking te komen noch met de bevolking, noch met Inlandsche Hoofden, en het is bedroevend, dat de Raad van Indië meestal geheel of grootendeels is zamengesteld uit zoodanige personen, ja, dat men zelfs middel heeft gevonden, den Koning benoemingen te laten teekenen tot Gouverneur-generaal, van iemand die behoorde tot *deze* soort van «specialiteiten.»

Toen ik zeide, dat de vooronderstelde bekwaamheid van een' nieuwbenoemden Gouverneur-generaal moest geächt worden de meening intesluiten, dat men hem hield voor een genie, was mijne meening daarmede geenszins het aanprijzen der benoeming van geniën. Buiten het bezwaar toch, dat er liggen zou in het gedurig onvervuld laten van eene zoo gewigtige betrekking, pleit nog eene andere reden hiertegen. Een genie zoude niet kunnen werken onder het Ministerie van Koloniën, en zou dus als Gouverneur-generaal onbruikbaar wezen — zooals geniën gewoonlijk zijn.

Het ware misschien te wenschen, dat de door mij in den vorm eener ziektegeschiedenis opgegevene hoofdfeilen de aandacht trokken dergenen, die geroepen zijn, tot de keuze van

eenen nieuwen landvoogd. Op den voorgrond stellende dat alle de personen, die daarvoor worden in aanmerking gebragt, regtschapen zijn en in het bezit van een bevattingsvermogen, dat hun eenigermate zal in staat stellen te leeren wat zij zullen moeten weten, houd ik het voor eene hoofdzaak, dat men van hen de vermijding kunne verwachten van die aanmatigende betweterij in het begin, en vooral van die apathische slaperigheid in de laatste jaren van hun bestuur. Ik zeide reeds, hoe Havelaar in zijnen moeijelijken pligt meende te kunnen steunen op de hulp des Gouverneurs-generaal en ik voegde daarbij, «dat die meening naïf was.» Die Gouverneur-generaal wachtte zijn' opvolger,.... de rust in Nederland was nabij!

Wij zullen zien, wat die neiging tot slaap berokkend heeft aan de Leb...sche afdeeling, aan Havelaar, en aan den Javaan Saïdjah, tot wiens eentoonige geschiedenis, — ééne onder velen! — ik thans overga.

Ja, eentoonig zal ze wezen! Eentoonig als het verhaal van de werkzaamheid der mier, die hare bijdrage tot den wintervoorraad moet opslepen tegen den aardkluit — den berg — die er ligt op den weg naar de voorraadschuur. Telkens valt zij terug met hare vracht, om telkens weêr te beproeven, of ze eindelijk vasten voet zou kunnen zetten op dat steentje daar boven, — op de rots die den berg kroont. Maar tusschen haar en dien top is een afgrond, — eene diepte, die duizend mieren niet vullen zouden, — die moet worden omgetrokken. Daartoe moet zij, die naauwelijks kracht heeft, haar' last voortteslepen op gelijken grond — een last vele malen zwaarder dan eigen lijf — dien omhoog heffen en zich overeind houden op eene bewegelijke plek: zij moet het evenwigt bewaren als ze zich oprigt met hare vracht tusschen de voorpooten, ze moet die omslingeren in schuinsche rigting naar boven, om ze te doen neêrkomen op de punt die uitsteekt aan den rotswand: zij wankelt, waggelt, schrikt, bezwijkt, tracht zich te houden aan den half ontwortelden boomstam, die met zijne kruin wijst naar de diepte — een grasspriet: — zij mist het steunpunt dat ze zoekt, de boom slingert terug, — de grasspriet wijkt onder haren tred.... en de mier valt in de diepte met hare vracht. Dan is

ze een oogenblik stil, wel eene seconde, dat lang is in het leven van eene mier. Zou zij verdoofd wezen van pijn door haren val, of geeft ze toe aan wat droefheid, dat zóóveel inspanning ijdel was? Maar zij verliest den moed niet. Weder grijpt ze haren last, en weder sleept zij dien naar boven, om straks nog eens, en nog eens, neder te vallen in de diepte.

Zóó eentoonig is mijn verhaal. Maar ik zal niet spreken van mieren, welker vreugde of leed ontsnapt aan onze waarneming, door de grofheid onzer zintuigen; ik zal verhalen van menschen, die gelijke beweging hebben als wij. Het is waar, wie aandoening schuwt en medelijden ontgaan wil, zal zeggen dat die menschen geel zijn of bruin — velen noemen hen zwart; en voor dezulken is het verschil van kleur beweegreden genoeg om het oog af te keeren van die ellende, of althans als ze er op neêrzien, daarop nedertezien zonder aandoening.

Mijne vertelling is dus alleen gerigt aan hen, die in staat zijn, tot het moeijelijk geloof, dat er harten kloppen onder die donkere opperhuid, en dat, wie gezegend is met blankheid en de daarmeê zamengaande beschaving, edelmoedigheid, handels- en Godskennis, deugd, die blanke hoedanigheden zoude kunnen aanwenden op andere wijze dan tot nog toe ondervonden is door wie minder gezegend waren in huidskleur en zielevoortreffelijkheid.

Mijn vertrouwen op medegevoel met de Javanen gaat echter niet zóóver, dat ik bij de beschrijving, hoe men den laatsten buffel rooft uit den «Kendang», bij dag, zonder schroom, onder beschutting van het Nederlandsch gezag, als ik het weggevoerd rund laat volgen door den eigenaar en zijne schreijende kinderen, als ik hem laat neêrzitten op den trap van het huis des roovers, sprakeloos en wezenloos en verzonken in smart, als ik hem van daar laat wegjagen met hoon en smaad, met bedreiging van rottingslag en blokgevangenis.... Zie, ik eisch niet, noch verwacht dat ge daardoor zult aangegrepen zijn in gelijke mate, als wanneer ik het lot schetste van een' boer, wien men zijne koe ontnam. Ik vraag geen' traan bij de tranen die er vloeijen op zoo donkere gezigten, noch edelen toorn als ik zal spreken van de vertwijfeling der beroofden. Noch verwacht ik dat ge zult opstaan, en met mijn boek in de hand tot den Koning gaan,

en zeggen: «Zie, o Koning, dat geschiedt in *uw* rijk, in uw schoon rijk van Insulinde!»....

Neen, neen dat alles verwacht ik niet. Te veel leeds nabij u maakt zich meester van uw gevoel, om zóóveel gevoels overtehouden voor wat zóóver is. Was er niet gisteren slapte op de beurs, en dreigt niet ietwat overvoer de koffijmarkt met daling?....

— «Schrijf toch zulke zinnelooze dingen niet aan uw papa, Stern!» heb ik gezegd, en misschien zei ik het wat driftig, want ik kan geene onwaarheid lijden, dat is altijd een vast principe van mij geweest. Ik heb dien avond dadelijk geschreven aan den ouden Stern, dat hij zich moest haasten, en in acht nemen voor valsche berigten.

De lezer gevoelt wat ik weêr heb uitgestaan bij het aanhooren der laatste hoofdstukken. Ik heb in de kinderkamer een solitair-spelletje gevonden, en dàt neem ik voortaan mede naar den krans. Had ik niet gelijk, toen ik zeide, dat die Sjaalman allen had gek gemaakt met zijn pak? Zou men in al dat geschrijf van Stern — en Frits doet ook meê, dat is zeker — jonge lieden herkennen, die opgebragt werden in een deftig huis? Wat zijn dat voor malle uitvallen tegen eene ziekte, die zich openbaart in het verlangen naar eene buitenplaats? Is dat op mij gemunt? Mag ik niet naar Driebergen gaan als Frits Makelaar is? En wie spreekt van buikaandoeningen in gezelschap van vrouwen en meisjes? Het is een vast principe van mij, altijd bedaard te blijven, want ik houd dat voor nuttig in de zaken, maar ik moet bekennen, dat het mij dikwijls moeite kostte, bij het aanhooren van al de gekheid, die Stern voorleest. Wat wil hij toch? Wat moet het eind zijn? Wanneer komt er toch iets degelijks? Wat gaat het mij aan of die Havelaar zijn' tuin schoon houdt, en of de menschen vóór of achter bij hem binnenkomen? Bij Busselinck en Waterman moet men door een naauw gangetje, naast een oliepakhuis, waar 't altijd heel vuil is. En dan dat gemaal over die buffels. Wat hoeven zij buffels te hebben, die zwarten,.... ik heb nog nooit een' buffel gehad, en toch ben ik tevreden; er zijn menschen, die altijd klagen. En wat aangaat dat schimpen op gedwongen' arbeid, men ziet wel, dat hij de

preek van dominé Wawelaar niet gehoord heeft, anders zou hij weten, hoe nuttig dat werken is voor de uitbreiding van het Godsrijk. 't Is waar, hij is Luthersch....

O, zeker, als ik geweten had *hoe* hij het boek schrijven zou, dat zoo gewigtig worden moet voor alle Makelaars in koffij — en anderen — had ik het liever zelf gedaan. Maar hij heeft een' steun in de Rosemeijer's die in suiker doen, en dat maakt hem zoo bout. Ik heb ronduit gezegd, want ik ben opregt in die dingen, dat wij de geschiedenis van dien Saïdjah wel kunnen missen; maar daar begon op eens Louise Rosemeijer tegen mij optestaan. Het scheen, dat Stern haar gezegd had, dat er van liefde zou inkomen, en daar zijn zulke meisjes dol op. Dit echter zou mij niet hebben afgeschrikt, als niet de Rosemeijer's mij gezegd hadden, gaarne kennis te willen aanknoopen met Stern's vader. Dat is natuurlijk om door den vader te komen tot den oom, die in suiker doet. Als ik nu te sterk partij trek voor het gezond verstand tegen den jongen Stern, laad ik den schijn op mij, alsof ik hen van hem wil aftrekken, en dit is volstrekt niet het geval; want ze doen in suiker.

Ik begrijp volstrekt Stern's bedoeling niet met zijn geschrijf. Er zijn altijd ontevreden menschen, en staat het hem nu fraai, hij die zooveel goeds geniet in Holland — van de week nog heeft mijne vrouw kamillenthee voor hem gezet — om te schimpen op de Regering? Wil hij daarmede de algemeene ontevredenheid aanvuren? Wil *hij* Gouverneur-generaal worden? Hij is er verwaand genoeg toe; — om het te *willen*, meen ik. Ik vraagde hem dit eergisteren, en zeide er bij, dat zijn Hollandsch nog zoo gebrekkig was. «O, dat is geen bezwaar,» antwoordde hij: «er schijnt zelden een Gouverneur-generaal daarheen gezonden te worden, die de taal van het land verstaat.» Wat moet ik nu doen met zulk een' wijsneus? Hij heeft niet den minsten eerbied voor mijne ondervinding. Toen ik hem van de week zeide, dat ik reeds zeventien jaren Makelaar was, en al twintig jaar de beurs bezocht, haalde hij Busselinck & Waterman aan, die al achttien jaren Makelaars zijn, «en,» zeide hij, «die hebben dus een jaar ondervinding meer.» Zoo ving hij me, want ik moet bekennen, omdat ik van de waarheid houd, dat Busselinck &

Waterman weinig van de zaken weten, en dat het knoeijers zijn.

Marie is ook in de war. Verbeeld u, dat ze van de week — het was hare beurt van voorlezen aan 't ontbijt, en wij waren aan de geschiedenis van Loth — op eens stilhield, en niet verder lezen wilde. Mijne vrouw, die evenzeer als ik op godsdienst gesteld is, trachtte haar met zachtheid overtehalen tot gehoorzaamheid, omdat het toch voor een zedig meisje niet past zoo hoofdig te wezen. Alles vergeefs. Toen moest ik als vader met groote strengheid haar beknorren, omdat ze door hare hardnekkigheid de stichting van het ontbijt bedierf, wat altijd slecht werkt op den geheelen dag. Maar er was niets aan te doen, en zij ging zóóver dat ze zeide, liever te willen worden doodgeslagen, dan voorttelezen. Ik heb haar gestraft met drie dagen kamerarrest op koffij en brood, en hoop dat het haar goed zal doen. Om tevens die straf te doen strekken tot zedelijke verbetering, heb ik haar gelast het kapittel dat ze niet lezen wilde tien maal afteschrijven, en ik ben tot deze strengheid vooral overgegaan, wijl ik bemerkt heb, dat zij in den laatsten tijd — of het van Stern komt, weet ik niet — begrippen heeft aangenomen, die mij gevaarlijk voorkomen voor de zedelijkheid, waarop mijne vrouw en ik zoo gesteld zijn. Ik heb haar onder anderen een Fransch liedje hooren zingen — van Béranger, geloof ik — waarin hij eene arme oude bedelaarster beklaagt, die in hare jeugd op een théater zong, en gisteren was zij aan 't ontbijt zonder korset — Marie, meen ik — dat toch niet fatsoenlijk is.

Ook moet ik bekennen, dat Frits weinig goeds heeft t'huisgebragt van de bidstond. Ik was redelijk tevreden geweest over zijn stilzitten in de kerk. Hij verroerde zich niet, en wendde geen oog van den preêkstoel; maar later hoorde ik dat Betsy Rosemeijer in het doophek had gezeten. Ik heb er niets van gezegd, want men moet voor jongelieden niet al te streng zijn, en de Rosemeijer's zijn een fatsoenlijk huis. Zij hebben aan hunne oudste dochter, die met Bruggeman, in droogerijen, getrouwd is, iets heel aardigs meêgegeven, en daarom geloof ik, dat zoo iets Frits van de Westermarkt afhoudt, wat mij aangenaam is omdat ik zoo op zedelijkheid gesteld ben.

Maar dit belet toch niet, dat het mij verdriet doet te zien dat Frits zijn hart verhardt even als Pharao, die minder schuldig was omdat hij geen' vader had, die hem zoo gedurig den regten weg wees, want van den ouden Pharao zegt de Schrift niets. Dominé Wawelaar klaagt over zijne verwaandheid — van Frits, meen ik — op de Katechisatie, en hij schijnt — uit dat pak van Sjaalman alweêr — eene neuswijzigheid gehaald te hebben, die den gemoedelijken Wawelaar dol maakt. Het is aandoenlijk, hoe de waardige man, die dikwijls koffij bij ons drinkt, bij Frits tracht te werken op het gevoel, en hoe de kwaêjongen telkens nieuwe vragen gereed heeft, die de weêrbarstigheid aantoonen van zijn gemoed. 't Komt alles uit dat vervloekte pak van Sjaalman. Met tranen van gevoel op de wangen tracht de ijverige dienaar des Evangeliums hem te bewegen aftezien van de wijsheid naar den mensch, om te worden ingeleid in de geheimenissen der wijsheid Gods. Met zachtheid en teederheid smeekt hij hem toch niet te verwerpen het brood des eeuwigen levens, en dusdoende te vervallen in de klaauwen van Satan, die met zijne engelen het vuur bewoont, dat hem bereid is tot in eeuwigheid. «O!» zeide hij gisteren — Wawelaar, meen ik — «o jonge vriend! open toch de oogen en de ooren, en hoor en zie wat de Heer u geeft te zien en te hooren door mijnen mond. Let op de getuigenissen der heiligen, die gestorven zijn voor het ware geloof. Zie Stefanus, als hij nederzinkt onder de keijen die hem verpletteren, zie, hoe nog zijn blik ten hemel is gerigt, en hoe nog zijne tong psalmzingt....»

«Ik had liever weêrom gegooid,» zei Frits daarop. Lezer! wat moet ik met dien jongen aanvangen?

Een oogenblik later begon Wawelaar weder; want hij is een ijverig dienstknecht, en laat niet af van den arbeid. «O,» zeide hij, «jonge vriend, open toch.... (de aanhef was als zoo even.) Kunt gij ongevoelig blijven bij het bedenken wat er van u worden zal, als gij eenmaal wordt gerekend tot de bokken aan de linkerzijde»....

Daar barstte de deugniet uit in gelach — Frits meen ik — en ook Marie lachte. Zelfs meende ik iets te bespeuren wat naar lagchen geleek op het gelaat mijner vrouw. Maar toen ben ik

Wawelaar ter hulp gekomen, ik heb Frits gestraft met eene boete uit zijn spaarpot, aan het zendelinggenootschap.

Maar dat alles treft mij diep. En men zou, bij zulk lijden, zich kunnen vermaken met het aanhooren van vertelsels over buffels en Javanen? Wat is een buffel in vergelijk met de zaligheid van Frits? Wat gaan mij die zaken aan van die menschen in de verte, als ik vreezen moet dat Frits door zijn ongeloof mijne eigene zaken zal bederven, en dat hij nooit een flink Makelaar worden zal? Want Wawelaar heeft zelf gezegd, dat God alles zóó bestiert, dat regtzinnigheid tot rijkdom voert. «Zie maar,» zeide hij, «is er niet veel rijkdom in Nederland? Dat komt door het geloof. Is niet in Frankrijk telkens moord en doodslag? Dat is, wijl ze daar Katholiek zijn. Zijn niet de Javanen arm? 't Zijn heidenen. Hoe langer de Hollanders met de Javanen omgaan, hoe meer rijkdom er zal komen hier, en hoe meer armoede dáár.»

Ik sta verbaasd over Wawelaar's doorzigt in zaken. Want het is de waarheid, dat ik, die stipt op de godsdienst ben, mijne zaken zie vooruitgaan van jaar tot jaar, en Busselinck & Waterman, die om God noch gebod geven, zullen knoeijers blijven hun leven lang. Ook de Rosemeijer's, die in suiker doen en eene Roomsche meid houden, hebben onlangs weêr 27°/₀ moeten aannemen uit de massa van een' jood die fout was. Hoe meer ik nadenk, hoe verder ik kom in het naspeuren van Gods onnaspeurlijke wegen. Onlangs is gebleken, dat er weêr dertig millioenen zuiver gewonnen zijn op den verkoop van producten, die door de heidenen geleverd zijn, en daarbij is niet eens gerekend wat ik daarop verdiend heb, en anderen die van die zaken leven. Is dat nu niet als of de Heer zeide: «Zie daar, dertig millioenen ter belooning van uw geloof?» Is dat niet de vinger Gods, die den booze laat arbeiden om den regtvaardige te behouden? Is dat niet een wenk om voort te gaan op den goeden weg, en ginds veel te laten voortbrengen, en hier vast te staan in het ware geloof? Heet het daarom niet: «bidt en werkt,» opdat *wij* zouden bidden, en het werk laten doen door het volk dat geen «Onze Vader» kent?

O, hoe heeft Wawelaar gelijk, als hij Gods juk zacht noemt!

Hoe ligt wordt de last gemaakt aan ieder die gelooft! Ik ben pas in de veertig, en zoude kunnen uitscheiden als ik wilde, en naar Driebergen gaan, en zie eens hoe het met anderen afloopt, die den Heer verlieten. Gisteren heb ik Sjaalman gezien met zijne vrouw en hun jongetje: zij zagen er uit als spoken. Hij is bleek als de dood, zijne oogen puilen uit, en zijne wangen staan hol. Zijne houding is gebogen, schoon hij nog jonger is dan ik. Ook zij was zeer armoedig gekleed, en ze scheen weêr geschreid te hebben: ik heb dadelijk gemerkt, dat zij ontevreden van natuur is; ik behoef iemand maar eenmaal te zien om hem te beoordeelen, dat komt van de ondervinding. Ze had een dun manteltje om van zwarte zijde, en het was toch vrij koud. Van krinoline was geen spoor; haar ligt japonnetje hing slap om de knieën, en aan den rand was franje. Hij had zelfs zijn sjaal niet meer om, hij zag er uit alsof het zomer was. Toch schijnt hij nog eene soort van trots te bezitten, want hij gaf iets aan eene arme vrouw, die op de sluis zat, (Frits zegt: *brug;* maar wat van steen is, zonder wip, noem ik *sluis*,) en wie zelf zoo weinig heeft doet zonde als hij nog iets weggeeft aan een ander. Bovendien, ik geef nooit op straat, dat is een principe van me, want ik zeg altijd, als ik zoo arme menschen zie: wie weet of het hunne eigene schuld niet is, en ik mag hen niet stijven in verkeerdheid. Zondags geef ik tweemaal: eens voor de armen, en eens voor de kerk. Zóó behoort het. Ik weet niet of Sjaalman mij gezien heeft, maar ik ging snel voorbij en keek naar boven, en dacht aan Gods regtvaardigheid, die hem toch niet zóó zou laten loopen, zonder winterjas, als hij beter had opgepast, en niet lui, pedant en ziekelijk was.

Wat nu mijn boek aangaat, moet ik waarlijk den lezer om verschooning vragen, over de onvergeeflijke wijze, waarop Stern misbruik maakt van ons kontrakt. Ik moet bekennen, dat ik opzie tegen den eersten kransavond, en de liefdegeschiedenis van dien Saïdjah. De lezer weet reeds welke gezonde begrippen ik over liefde heb; men denke slechts aan mijne beoordeeling van dat uitstapje naar den Ganges. Dat jonge meisjes zoo iets aardig vinden, begrijp ik, maar dat mannen van jaren zulke zotheden zonder walg aanhooren, is mij onverklaarbaar. Ik

ben zeker, dat ik op den aanstaanden krans den triolet vind van mijn solitairspel.

Ik zal beproeven, niets te hooren van dien Saïdjah, en hoop, dat de man gaauw trouwt, als hij ten minste de held is van de liefdehistorie. 't Is nog al wèl van Stern, dat hij vóóraf gewaarschuwd heeft, dat het eene eentoonige geschiedenis is. Als hij dan later aan iets anders begint, zal ik weêr toeluisteren. Maar dat afkeuren van het Bestuur verveelt mij bijna evenzeer als liefdegeschiedenissen. Men ziet uit alles, dat Stern jong is, en weinig ondervinding heeft. Men moet, om de zaken goed te beoordeelen, alles van nabij zien. Toen ik trouwde, ben ik zelf in den Haag geweest, en heb het Mauritshuis bezocht met mijne vrouw: ik ben in aanraking gekomen met alle standen van de maatschappij; want ik heb den Minister van Financiën zien voorbijrijden, en wij hebben te zamen flanel gekocht in de Veenestraat — ik en mijne vrouw, meen ik — en nergens heb ik het minste blijk bespeurd van ontevredenheid met de Regering. Die jufvrouw in den winkel zag er welvarend en tevreden uit, en toen dus in 18.., sommigen ons trachtten wijs te maken, dat in den Haag niet alles was zoo als het behoorde, heb ik op den krans het mijne gezegd over die ontevredenheid, en ik vond geloof; want ieder wist dat ik bij ondervinding sprak. Ook op de terugreize met de diligence heeft de Kondukteur «schep vreugd» geblazen, en dat zou hij toch niet gedaan hebben als er zooveel verkeerds was. Zóó heb ik op alles gelet, en wist dus dadelijk wat ik te denken had van al dat morren in 18....

Tegenover ons woont eene jufvrouw, wier neef een *toko* doet in de Oost, zoo als ze daar een winkel noemen. Als dus alles zoo slecht ging als Stern zegt, zou zij er ook wel wat van weten, en het schijnt toch dat zij zeer tevreden is met de zaken; want ik hoor haar nooit klagen. Integendeel, zij zegt dat haar neef daar op een buiten woont, en dat hij lid is van den Kerkeraad, en dat hij haar een' paauwenveeren sigaarkoker heeft gezonden, dien hij zelf gemaakt had van bamboe. Dat alles toont toch duidelijk, hoe ongegrond dat geklaag is over slecht bestuur. Ook ziet men daaruit, dat er voor iemand, die wil oppassen, in dat land nog wel iets te verdienen valt, en dat dus die Sjaalman

dáár ook al lui, pedant en ziekelijk geweest is, anders zou hij niet zoo arm zijn t'huis gekomen, en hier rondloopen zonder winterjas. En de neef van die jufvrouw tegenover ons is de eenige niet, die in de Oost fortuin heeft gemaakt. In «Polen» zie ik zoo velen, die daar geweest zijn, en die heel knap in de kleêren steken. Maar dat begrijpt zich, op de zaken moet men passen, ginder zoo goed als hier. Op Java zullen de gebradene duiven niemand in den mond vliegen;.... er moet gewerkt worden, en wie dat niet wil, is arm en blijft arm, dat spreekt van zelf.

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK.

(Vervolg van het opstel van Stern.)

Saïdjah's vader had een buffel, waarmede hij zijn veld bewerkte. Toen die buffel hem was afgenomen door het Distriktshoofd van P....K....ng, was hij zeer bedroefd, en sprak geen woord, vele dagen lang. Want de tijd van ploegen was nabij, en het was te vreezen, als men de sawah niet tijdig bewerkte, dat ook de tijd van zaaijen zou voorbijgaan, en eindelijk dat er geene padie zou te snijden zijn, om die te bergen in den *lombong* van het huis.

Ik moet hierbij voor lezers, die wel Java, doch niet B.... kennen, de opmerking maken, dat in die Residentie *persoonlijk grondeigendom* bestaat, wat elders niet het geval is.

Saïdjah's vader nu was zeer bekommerd. Hij vreesde, dat zijne vrouw behoefte zoude hebben aan rijst, en ook Saïdjah, die nog een kind was, en de broêrtjes en zusjes van dezen.

Ook zoude het Distriktshoofd hem aanklagen bij den Adsistent-resident, als hij achterlijk was in de betaling zijner landrenten, want daarop staat straf bij de wet.

Toen nam Saïdjah's vader een' *kris* die *poesaka* was van zijnen vader. De kris was niet zeer schoon, maar er waren zilveren banden om de scheede, en ook op de punt der scheede was een plaatje zilver. Hij verkocht dien kris aan een' Chinees, die op de hoofdplaats woonde, en kwam te huis met vier-en-twintig gulden, voor welk geld hij eenen anderen buffel kocht.

Saïdjah, die toen omstreeks zeven jaren oud was, had met

den nieuwen buffel spoedig vriendschap gesloten. Ik zeg niet zonder doel: vriendschap; want het is indedaad treffend te zien, hoe de Javasche *karbo* zich hecht aan den kleinen jongen, die hem bewaakt en verzorgt. Van die gehechtheid zal ik straks een voorbeeld geven, dat niet verdicht is. Het groote, sterke dier buigt den zwaren kop regts of links of omlaag naar den vingerdruk van het kind, dat hij kent, dat hij verstaat, waarmede hij is opgegroeid.

Zulke vriendschap had dan ook de kleine Saïdjah spoedig weten inteboezemen aan den nieuwen gast, en Saïdjah's aanmoedigende kinderstem scheen meer kracht nog te geven aan de krachtvolle schoften van het sterke dier, als het den zwaren kleigrond opscheurde, en zijnen weg teekende in diepe, scherpe voren. De buffel keerde gewillig om, als hij aan het eind was van het veld, en verloor geene duimbreedte gronds, bij het terugploegen van de nieuwe voor, die altijd naast de oude lag, als ware de sawah een tuingrond geweest, geharkt door een' reus.

Daarnaast lagen de sawah's van Adinda's vader, den vader van het kind, dat met Saïdjah huwen zoude; en als Adinda's broêrtjes aankwamen aan de tusschenliggende grens, juist als ook Saïdjah dáár was met zijn' ploeg, dan riepen zij elkander vrolijk toe, en roemden om strijd de kracht en de gehoorzaamheid hunner buffels. Maar ik geloof, dat die van Saïdjah de beste was; misschien wel omdat deze hem beter dan de anderen wist toe te spreken, en buffels zijn zeer gevoelig voor goede toespraak.

Saïdjah was negen jaren oud geworden en Adinda reeds zes jaren, voor deze buffel aan Saïdjah's vader werd afgenomen door het Distriktshoofd van P....K....ng.

Saïdjah's vader, die zeer arm was, verkocht nu aan een' Chinees, twee zilveren *klamboe*haken — *poesaka* van de ouders zijner vrouw — voor achttien gulden en voor dat geld kocht hij een nieuwen buffel.

Maar Saïdjah was zeer bedroefd. Want hij wist van Adinda's broêrtjes, dat de vorige buffel was heengedreven naar de hoofdplaats, en hij had zijnen vader gevraagd, of deze dat dier niet had gezien, toen hij dáár was om de *klamboe*haken te verkoopen. Op welke vraag Saïdjah's vader niet had willen antwoorden.

Daarom vreesde hij, dat zijn buffel geslagt was, zoo als de andere buffels die het Distriktshoofd afnam van de bevolking.

En Saïdjah schreide veel als hij dacht aan dien armen buffel, waarmede hij twee jaren zoo innig had omgegaan, en hij kon niet eten langen tijd, want zijn keel was te naauw als hij slikte.

Men bedenke dat Saïdjah een kind was.

De nieuwe buffel leerde Saïdjah kennen, en nam in de genegenheid van dezen zeer spoedig de plaats in van zijn' voorganger, al te spoedig eigenlijk; want, helaas! de was-indrukken van ons hart worden zoo ligt gladgestreken, om plaats te maken voor later schrift.... Hoe dit zij, de nieuwe buffel was wel niet zoo sterk als de vorige: wel was het oude juk te ruim voor zijne schoft, maar het arme dier was gewillig als zijn voorganger, die geslagt was, en hoewel Saïdjah niet meer roemen konde op de kracht van zijnen buffel, bij het ontmoeten van Adinda's broêrtjes aan de grens, hij beweerde toch, dat geen ander den zijnen overtrof in goeden wil; en wanneer de vore niet zoo lijnregt liep als voorheen, of indien er aardklonten waren omgegaan, zonder die doortesnijden, werkte hij dat gaarne bij met zijn *patjol*, zoo veel hij kon. Bovendien geen buffel had een *oeser-oeseran* als de zijne. De *penghoelae* zelf had gezegd dat er *ontong* was in den loop dier haarwervels op de achterschoften.

Eens in het veld riep Saïdjah te vergeefs zijn buffel toe, spoed te maken. Het dier stond pal. Saïdjah, verstoord over zoo groote, en vooral zoo ongewone weêrspannigheid, kon zich niet wederhouden eene beleediging te uiten. Hij zeide: *a. s.* Ieder die in Indië geweest is zal mij verstaan, en wie mij niet verstaat, wint er bij, dat ik hem de uitlegging spaar van eene grove uitdrukking.

Saïdjah meende evenwel niets kwaads daarmede. Hij zeide dit maar, omdat hij het dikwijls had hooren zeggen door anderen, als ze ontevreden waren op hunne buffels. Maar hij had het niet behoeven te zeggen, want het baatte niets: zijn buffel deed geen stap verder. Hij schudde den kop als om het juk aftewerpen, men zag den adem uit zijne neusgaten; hij blaasde, sidderde, er was angst in zijn blaauw oog, en de bovenlip was opgetrokken zoo dat het tandvleesch bloot lag....

— «Vlugt, vlugt», riepen Adinda's broertjes, «Saïdjah, vlugt, daar is een tijger!»

En allen ontdeden hunne buffels van de ploegjukken, en slingerden zich op de breede ruggen, en galoppeerden weg door *sawah's*, over *galangan's*, door modder, door kreupelhout en bosch en *allang-allang*, langs velden en wegen, en toen ze hijgend en zweetend binnenrenden in het dorp B....r, was Saïdjah niet bij hen.

Want toen deze zijn' buffel, bevrijd van het juk, had bestegen als de anderen om te vlugten als zij, had een onverwachte sprong hem het evenwigt benomen, en hem ter aarde geworpen. De tijger was zeer na...

Saïdjah's buffel, voortgedreven door eigen vaart, schoot eenige sprongen voorbij de plek waar zijn kleine meester den dood wachtte. Maar door eigen vaart alleen, en niet door eigen wil was het dier verder gegaan dan Saïdjah, want naauw had het de stuwing overwonnen, die alle stof beheerscht, ook na het ophouden der oorzaak die haar voortstuwde — of het keerde terug, zette op zijne lompe pooten zijn lomp lijf: als een dak over het kind, en keerde zijn' gehoornden kop naar den tijger. Deze sprong,.... maar hij sprong voor het laatst. De buffel ving hem op zijne hoornen, en verloor slechts wat vleesch dat de tijger hem uitsloeg aan den hals. De tijger lag daar met opgescheurden buik, en Saïdjah was gered. Wèl was er *ontong* geweest in de *oeser-oeseran* van dien buffel!

Toen deze buffel aan Saïdjah's vader was afgenomen en geslagt....

Ik heb u gezegd, lezer, dat mijn verhaal eentoonig is.

Toen deze buffel geslagt was, telde Saïdjah reeds twaalf jaren, en Adinda weefde reeds sarongs, en batikte die met puntige kapala. Zij had reeds gedachten te brengen in den loop van haar verwschuitje, en zij teekende droefheid op haar weefsel; want ze had Saïdjah zeer treurig gezien.

En ook Saïdjah's vader was bedroefd; doch zijne moeder het meest. Deze toch had de wonde genezen aan den hals van het trouwe dier, dat haar ongedeerd kind had 't huis gebragt, nadat zij op de mare van Adinda's broêrtjes gemeend had,

dat het was weggevoerd door den tijger. Zij had die wond zoo dikwijls bezien, met de gedachte hoe diep de klaauw, die zóó ver indrong in de ruwe vezelen van den buffel, zou voortgedreven zijn in het weeke lijf van haar kind; en telkens als ze versche geneeskruiden had gelegd op de wonde, streelde zij den buffel, en sprak hem eenige vriendelijke woorden toe, dat het goede, trouwe dier toch weten zou, hoe dankbaar eene moeder is. Zij hoopte later dat de buffel haar toch mogt verstaan hebben, want dan had hij ook haar schreijen begrepen, toen hij werd weggevoerd om geslagt te worden, en hij had geweten, dat het niet Saïdjah's *moeder* was, die hem slagten liet.

Eenigen tijd daarna vlugtte Saïdjah's vader uit het land; want hij was zeer bevreesd voor de straf als hij zijne landrenten niet betalen zou, en hij had geene *poesaka* meer om een' nieuwen buffel te koopen, daar zijne ouders altijd in P.... K....ng woonden, en hem dus weinig hadden nagelaten. Ook de ouders zijner vrouw woonden altijd in datzelfde distrikt. Hij hield zich evenwel, na het verlies van den laatsten buffel, nog eenige jaren staande, door te werken met gehuurde ploegdieren; maar dat is een zeer ondankbare arbeid, en bovenal verdrietig voor iemand, die in het bezit van eigene buffels geweest is. Saïdjah's moeder stierf van verdriet, en toen was het, dat zijn vader in een moedeloos oogenblik zich wegmaakte uit B...., om werk te zoeken in het Buitenzorgsche. Maar hij werd gestraft met rottingslagen omdat hij Leb... verlaten had zonder pas, en door de policie teruggebragt naar B....r. Hier werd hij in de gevangenis gezet omdat men hem voor krankzinnig hield, wat ik wel gelooven wil, en omdat men vreesde dat hij in een oogenblik van mata-glap, amok maken, of eene andere verkeerdheid begaan zoude. Maar hij was niet lang gevangen, wijl hij kort daarop stierf.

Wat er geworden is van de broêrtjes en zusjes van Saïdjah weet ik niet. Het huisje dat zij bewoonden te B....r stond ledig eenigen tijd, en viel spoedig in, daar het slechts van bamboe gebouwd was en gedekt met *atap*. Een weinig stof en vuil dekte de plek, waar veel geleden was. Er zijn vele zulke plekken in Leb...

Saïdjah was reeds vijftien jaren, toen zijn vader vertrok naar Buitenzorg. Hij had dezen niet vergezeld daarheen, wijl hij grootere plannen had. Men had hem gezegd, dat er op Batavia vele heeren waren, die reden in *bendie's*, en dat er dus voor hem ligt eene dienst zou te vinden zijn als *bendie*jongen, waartoe men gewoonlijk iemand kiest, die nog jong is en onvolwassen, om niet door te veel zwaarte achter op het tweewielig rijtuig het evenwigt te breken. Er zoude, had men hem verzekerd, veel te winnen zijn bij goed gedrag in zoodanige bediening; misschien zou hij, op die wijze, binnen drie jaren geld kunnen oversparen, genoeg om twee buffels te koopen. Dit vooruitzigt lachte hem toe. Met fieren tred, zooals iemand gaat die iets groots in den zin heeft, trad hij na het vertrek zijns vaders binnen bij Adinda, en deelde haar zijn plan mede.

— «Denk eens, zeide hij, als ik wederkom, zullen wij oud genoeg zijn om te huwen, en wij zullen twee buffels bezitten!»

— «Zeer goed, Saïdjah. Ik wil gaarne met u trouwen als gij wederkomt. Ik zal spinnen, en sarongs en slendangs weven, en batikken, en zeer vlijtig zijn al dien tijd.»

— «O, ik geloof u, Adinda, maar.... als ik u getrouwd vind?»

— «Saïdjah, gij weet wel, dat ik met niemand trouwen zal; mijn vader heeft mij toegezegd aan uwen vader.»

— «En gij zelve?»

— «Ik zal trouwen met u, wees daar zeker van.»

— «Als ik terugkom, zal ik roepen in de verte»....

— «Wie zal het hooren als wij rijst stampen in het dorp?»

— «Dat is waar,.... maar, Adinda,.... o ja, dit is beter,... wacht mij bij het *djati*-bosch, onder den *ketapan*, waar ge mij de *melatti* hebt gegeven.»

— «Maar, Saïdjah, hoe kan ik weten, wanneer ik moet heengaan om u te wachten bij den ketapan?»

Saïdjah bedacht zich, en zeide:

— «Tel de manen. Ik zal uitblijven drie maal twaalf manen,.... deze maan rekent niet mede;.... zie, Adinda, kerf eene streep in uw rijstblok bij elke nieuwe maan. Als gij driemaal twaalf strepen hebt ingesneden, zal ik den dag die daarop volgt aankomen onder den ketapan;.... belooft gij daar te zijn?»

— «Ja Saïdjah! ik zal wezen onder den ketapan bij het djatibosch, als gij terugkomt.»

Nu scheurde Saïdjah eene strook van zijnen blaauwen hoofddoek, die zeer versleten was, en hij gaf dat stukje lijnwaad aan Adinda, dat ze het bewaren zoude als een pand; en toen verliet hij haar en B....r.

Hij liep vele dagen voort. Hij ging R....B....ng voorbij, dat nog niet de hoofdplaats was van Leb.., en W....G....ng, waar toen de Adsistent-resident woonde en den volgenden dag zag hij P....ng, dat ligt als in een' tuin. Weder een dag later kwam hij aan te S...., en stond verbaasd over de pracht van zulke groote plaats met vele huizen gebouwd van steen, en gedekt met roode pannen. Saïdjah had nooit zoo iets gezien. Hij bleef daar een dag omdat hij vermoeid was, maar 's nachts in de koelte ging hij verder en kwam tot Tang...., den volgenden dag vóór nog de schaduw gedaald was tot zijne lippen, hoewel hij den grooten *toedoeng* droeg, dien zijn vader hem had achtergelaten.

Te Tang.... baadde hij zich in de rivier nabij de overvaart, en hij rustte uit in het huis van een' bekende zijns vaders, die hem wees hoe men stroohoeden vlecht, even als die van Manilla komen. Hij bleef daar een' dag om dat te leeren, wijl hij bedacht, daarmede later iets te kunnen verdienen, als hij misschien niet slagen zoude te Batavia. Den volgenden dag tegen den avond, toen het koel werd, bedankte hij zijnen gastheer zeer, en ging verder. Zoodra het geheel donker was, opdat niemand het zien zoude, haalde hij het blad te voorschijn, waarin hij de melatti bewaarde, die Adinda hem gegeven had onder den ketapanboom, want hij was bedroefd geworden omdat hij haar niet zien zoude in zóó langen tijd. Den eersten dag, en ook den tweeden had hij minder sterk gevoeld, hoe alléén hij was, omdat zijne ziel geheel was ingenomen door het groote denkbeeld, geld te verdienen tot het koopen van twee buffels; daar zijn vader zelf nooit meer bezeten had dan één, en zijne gedachten rigtten zich te veel op het wederzien van Adinda, om plaats te bieden aan veel droefheids over het afscheid. Hij had dat afscheid genomen in overspannen hoop, en in zijne gedachten het vastgeknoopt aan het eindelijk terugzien onder den ketapan.

Want zóó groote rol speelde het uitzigt op dat weêrzien in zijn hart, dat hij bij het verlaten van B... r, dien boom voorbijgaande, iets vrolijks voelde, als waren ze reeds voorbij, de zesendertig manen, die hem scheidden van dat oogenblik. Het was hem voorgekomen als hadde hij slechts omtekeeren, alsof hij reeds terugkwam van de reis om Adinda te zien, hem wachtende onder dien boom.

Maar hoe verder hij zich verwijderde van B....r, hoe meer hij lette op den duur van éénen dag, hoe meer hij de zesendertig manen die er voor hem lagen, begon lang te vinden. Er was iets in zijne ziel, dat hem minder snel deed voortstappen: — hij voelde droefheid in zijne knieën; en al was het geene moedeloosheid, die hem overviel, het was toch weemoed, die niet verre is van moedeloosheid. Hij dacht er aan om terug te keeren; maar wat zoude Adinda zeggen van zóó weinig hart?

Daarom liep hij door, al ging hij minder snel dan den eersten dag. Hij had de melatti in de hand, en hij drukte die dikwijls tegen zijne borst. Hij was veel ouder geworden sedert drie dagen, en hij begreep niet meer, hoe hij vroeger zoo kalm geleefd had, daar toch Adinda zoo nabij hem was en hij haar zien konde telkens als hij wilde. Want nú zou hij niet kalm wezen, als hij verwachten kon, dat ze straks vóór hem staan zou. En ook begreep hij niet, dat hij na het afscheid niet nog eens was teruggekeerd, om haar nog eenmaal aantezien. En zelfs kwam hem voor den geest, hoe hij nog kort geleden met haar getwist had over de koord, die zij spon voor den *lalayang* harer broêrtjes, en die gebroken was omdat er eene fout was in haar spinsel, waardoor eene weddingschap was verloren gegaan, tegen de kinderen uit Tjipoeroet. «Hoe was het mogelijk,» dacht hij, «hierover boos te worden op Adinda? Want al had zij eene fout gesponnen in de koord, en al ware de weddingschap van B....r tegen Tjipoeroet verloren dáárdoor, en niet door de glasscherf die er geworpen was door den kleinen Djamien, die zich verschool achter den *pagger*, had ik zelfs dàn zoo hard mogen wezen tegen haar, en haar noemen met onbehoorlijke namen? Wat zal het zijn, als ik sterf te Batavia, zonder haar vergeving te hebben gevraagd voor zóó groote ruwheid? Zal het niet wezen als of ik een slecht mensch ben, die scheldwoorden werpt

op een meisje? En zal niet, als men hoort, dat ik gestorven ben in een vreemd land, ieder te B....r zeggen, «het is goed dat Saïdjah stierf, want hij heeft een' grooten mond gehad tegen Adinda?»»

Zoo namen zijne gedachten eenen loop, die veel verschilde van de vorige overspanning, en onwillekeurig uitten zij zich, eerst in halve woorden binnen'smonds, weldra in eene alleenspraak, en eindelijk in den weemoedigen zang waarvan ik hier de vertaling laat volgen. Mijn voornemen was eerst, ietwat maat en rijm te brengen in die overzetting, doch ik vond, evenals Havelaar, beter, dat keurslijf wegtelaten.

Ik weet niet waar ik sterven zal.
Ik heb de groote zee gezien aan de zuidkust, toen ik daar was met mijn' vader, om zout te maken;
Als ik sterf op de zee, en men werpt mijn ligchaam in het diepe water, zullen er haaijen komen:
Zij zullen rondzwemmen om mijn lijk, en vragen: „Wie van ons zal het ligchaam verslinden, dat daar daalt in het water?"
Ik zal het niet hooren.

Ik weet niet waar ik sterven zal.
Ik heb het huis zien branden van Pa-ansoe, dat hij zelf had aangestoken, omdat hij *mata-glap* was;
Als ik sterf in een brandend huis, zullen er gloeijende stukken hout neêrvallen op mijn lijk;
En buiten het huis zal een groot geroep zijn van menschen, die water werpen om het vuur te dooden; —
Ik zal het niet hooren.

Ik weet niet waar ik sterven zal.
Ik heb den kleinen Si-oenah zien vallen uit den *klappa*boom, toen hij een *klappa* plukte voor zijne moeder:
Als ik val uit een' klappaboom zal ik dood nederliggen aan den voet, in de struiken, als Si-oenah;
Dan zal mijne moeder niet schreijen, want zij is dood. Maar anderen zullen roepen: „Zie, daar ligt Saïdjah!" met harde stem;
Ik zal het niet hooren.

Ik weet niet waar ik sterven zal.
Ik heb het lijk gezien van Pa-lisoe, die gestorven was van hoogen ouderdom; want zijne haren waren wit:
Als ik sterf van ouderdom, met witte haren, zullen de klaagvrouwen om mijn lijk staan;
En zij zullen misbaar maken als de klaagvrouwen bij Pa-lisoe's lijk; en ook de kleinkinderen zullen schreijen, zeer luid; —
Ik zal het niet hooren.

Ik weet niet waar ik sterven zal.
Ik heb velen gezien te Badoer die gestorven waren. Men kleedde hen in een wit kleed, en begroef hen in den grond;
Als ik sterf te Badoer, en men begraaft mij buiten de dessah, oostwaarts tegen den heuvel, waar het gras hoog is;
Dan zal Adinda daar voorbijgaan, en de rand van haar' *sarong* zal zachtkens voortschuiven langs het gras,...
Ik zal het hooren.

Saïdjah kwam te Batavia aan. Hij verzocht een' heer, hem in dienst te nemen, hetgeen die heer dadelijk deed, omdat hij Saïdjah niet verstond; wijl men op Batavia gaarne bedienden heeft die nog geen maleisch spreken, en dus nog niet zoo bedorven zijn als anderen, die langer in aanraking waren met Europeanen. Saïdjah leerde spoedig maleisch, maar paste braaf op; want hij dacht altijd aan de twee buffels, die hij koopen zou, en aan Adinda. Hij werd groot en sterk omdat hij alle dagen at, wat te B....r niet altijd wezen kon. Hij was bemind in den stal, en zou zeker niet afgewezen zijn, als hij de dochter van den koetsier ten huwelijk gevraagd had. Zijn heer zelf hield zóóveel van Saïdjah, dat deze spoedig werd verheven tot huisbediende. Men verhoogde zijn loon, en gaf hem bovendien gedurig geschenken, omdat men zoo tevreden was over zijne diensten. Mevrouw had den roman van Sue gelezen, die zooveel kort gerucht maakte: zij dacht altijd aan prins Djalma als ze Saïdjah zag, en ook de jonge meisjes begrepen beter dan vroeger, hoe de Javaansche schilder Radhen Saleh zoo grooten opgang had gemaakt te Parijs.

Maar men vond Saïdjah ondankbaar, toen hij, na bijna drie jaren dienst, vraagde om zijn ontslag en een bewijs, dat hij zich

altijd goed gedragen had. Men kon hem dit echter niet weigeren, en Saïdjah ging met een vrolijk hart op reis.

Hij ging voorbij Pising, waar eens Havelaar woonde, langgeleden. Maar dit wist Saïdjah niet;.... en al hadde hij dit geweten, hij had wel iets anders in de ziel dat hem bezig hield.... Hij telde de schatten, die hij t'huis bragt. In eene bamboezen rol had hij zijn' pas, en een bewijs van goed gedrag. In een' koker, die bevestigd was aan een' lederen riem, scheen iets zwaars gedurig te slingeren tegen zijn' schouder, maar hij voelde dat gaarne,.... ik geloof het wèl!.... dáárin waren dertig Spaansche matten, genoeg om drie buffels te koopen! Wat zou Adinda zeggen! En dit was nog niet alles. Op zijn' rug zag men de met zilver beslagene scheede van den kris, dien hij in den gordel droeg. Het gevest was zeker van fijn uitgesneden kamoening, want hij had het met veel zorg gewikkeld in een zijden omhulsel. En hij had nog meer schatten! In de wrong van den *kahin* om zijne lendenen, bewaarde hij een buikband van zilveren schakels, met gouden *ikat-pendieng*. Het is waar dat de band kort was, maar ze was zoo slank,.... Adinda.

En aan eene koord om den hals, onder zijn voor*baadjoe* droeg hij een zijden zakje, waarin eenige verdroogde melatti.

Was het wonder dat hij te Tang.... zich niet langer ophield, dan noodig was tot het bezoeken van den bekende zijns vaders, die zoo fijne stroohoeden vlocht? Was het wonder, dat hij weinig zeide tot de meisjes op zijn weg, die hem vraagden: «waarheen? van waar?» zoo als de groet is in die streken? Was het wonder, dat hij S....ng niet meer zoo schoon vond, hij, die Batavia had leeren kennen? Dat hij niet meer wegkroop in den *pagger*, zoo als hij deed voor drie jaren, toen hij den Resident zag rijden, hij die den veel grooteren heer had gezien, die te Buitenzorg woont, en de grootvader is des Soesoehoenan's van Solo? Was het wonder dat hij weinig acht sloeg op de vertellingen van wie een eind wegs met hem gingen, en spraken van het nieuws in B....K....el; — hoe de koffijkultuur geheel was ingetrokken, na vele onbeloonde moeite; — hoe het Distriktshoofd van P....K....ng wegens roof op den publieken weg was veroordeeld tot veertien dagen arrest ten huize van zijn' schoonvader: hoe de hoofdplaats

was verlegd naar R...B...ng: hoe er een nieuwe Adsistent-resident daar was, omdat de vorige was gestorven eenige maanden geleden: hoe die nieuwe beambte gesproken had op de eerste *sebah*-vergadering: hoe er sedert eenigen tijd niemand was gestraft wegens klagte; — hoe men hoopte onder het volk dat al het gestolene zou worden weêrgegeven of vergoed?

Neen, hij had schoonere beelden voor het oog zijner ziel. Hij zocht den *ketapan*boom in de wolken, te vèr nog als hij was om dien te zoeken bij B....r. Hij greep naar de lucht, die hem omgaf, als wilde hij de gestalte omvatten, die hem wachten zou onder dien boom. Hij teekende zich Adinda's gelaat, haar hoofd, haar schouder: hij zag den zwaren *kondeh,* zoo glinsterend zwart, gevangen in eigen strik, afhangend in haar' hals: hij zag haar groot oog schitterend in donkeren weêrschijn: de neusvleugels, die zij zoo fier optrok als kind, wanneer hij — hoe was het mogelijk? — haar plaagde, en den hoek haren lippen, waarin ze een glimlach bewaarde: hij zag hare borst, die nu zwellen zou onder de kabaai; hij zag, hoe de sarong, die zij zelve weefde, hare heupen naauw omsloot, en, de dij volgend in gebogen lijn, langs de knie neêrviel in heerlijke golving op den kleinen voet....

Neen, hij hoorde weinig van wat men hem zeide. Hij hoorde geheel andere toonen; hij hoorde, hoe Adinda zeggen zou: «Zij wèl gekomen, Saïdjah! Ik heb aan u gedacht bij spinnen en bij weven, en bij het stampen der rijst in het blok, dat driemaal twaalf kerven draagt van mijne hand. Hier ben ik onder den ketapan, den eersten dag der nieuwe maan. Zij wèl gekomen, Saïdjah, ik wil uwe vrouw zijn.»

Dat was de muziek, die weêrklonk in zijne ooren, en hem belette te luisteren naar al het nieuws, dat men hem verhaalde op zijnen weg.

Eindelijk zag hij den ketapan. Of liever hij zag eene groote donkere plek, die vele sterren bedekte voor zijn oog. Dat moest het *Djati*bosch wezen bij den boom, waar hij Adinda zoude weêrzien den volgenden dag, na het opgaan der zon. Hij zocht in het duister, en betastte vele stammen. Weldra vond hij eene

bekende oneffenheid aan de zuidzijde van een' boom, en hij legde den vinger in eene gleuf, die Si-Panteh daarin gehakt had met zijn *parang* om den *pontianak* te bezweren, die schuld had aan de tandpijn van diens moeder, kort voor de geboorte van Panteh's broêrtje. Dàt was de ketapan, dien hij zocht.

Ja, wèl was dit de plek, waar hij voor het eerst Adinda had aangezien, anders dan zijne overige speelgenootjes, omdat zij daar voor het eerst geweigerd had deel te nemen aan een spel, dat ze toch had meêgespeeld met alle kinderen — knapen en meisjes — nog kort te voren. Dáár had ze hem de melatti gegeven.

Hij zette zich neder aan den voet van den boom, en zag op naar de sterren, en als er een verschoot nam hij dat aan als een groet bij zijne wederkomst te B....r. En hij dacht er aan, of Adinda nu slapen zou, en of ze wel goed de manen had ingesneden in haar rijstblok? Het zoude hem zoo smarten, als zij eene maan had overgeslagen, als of het niet genoeg ware,.... zes-en-dertig! En of ze schoone sarongs en slendangs zou gebatikt hebben? En ook vraagde hij zich, wie er toch wel wonen zou in zijns vaders huis? En zijne jeugd kwam hem voor den geest, en zijne moeder, en hoe die buffel hem had gered van den tijger, en hij bedacht wat er toch zou geworden zijn van Adinda als die buffel minder trouw waar geweest?

Hij lette zeer op het dalen der sterren in het westen, en bij elke ster die verdween aan de kim, berekende hij hoe de zon weder iets nader was aan haren opgang in het oosten, en hoeveel nader hij zelf aan het weêrzien van Adinda.

Want zeker zou zij komen bij den eersten straal, ja, bij het schemeren reeds zou ze daar zijn,.... ach! waarom was zij niet reeds gekomen den vorigen dag?

Het bedroefde hem, dat ze het niet was vooruitgeloopen, het schoone oogenblik, dat hem drie jaren de ziel had voorgelicht, met onbeschrijfelijken glans; en onbillijk als hij was in de zelfzucht zijner liefde, scheen het hem toe, dat Adinda had moeten dáár zijn, wachtende op hem, hij die zich nu beklaagde — vóór den tijd reeds — dat hij te wachten had op háár.

En hij beklaagde zich ten onregte; want nog was de zon niet

opgegaan ,.... nog had het oog van den dag geen blik geworpen op de vlakte. Wel verbleekten de sterren daar omhoog, beschaamd dat er spoedig een einde zou komen aan hunne heerschappij: wel vloeiden er vreemde kleuren over de toppen der bergen, die donkerder schenen naarmate ze scherper afstaken op lichteren grond; wel vloog er hier en daar door de wolken in het oosten iets gloeijends — pijlen van goud en van vuur die heen en weder werden geschoten, evenwijdig aan de kim; — maar ze verdwenen weder en schenen neêrtevallen achter de onbegrijpelijke gordijn, die den dag weghield voor de oogen van Saïdjah.

Toch werd het lichter en lichter om hem heen:... hij zag reeds het landschap, en reeds kon hij de kuif onderscheiden van het klappabosch, waarin B....r verscholen ligt: — dáár sliep Adinda.

Neen! zij sliep niet meer; hoe zou ze kunnen slapen?.... Wist zij niet, dat Saïdjah haar wachten zou?... Ze had niet geslapen den ganschen nacht; gewis had de dorpswacht geklopt aan hare deur om te vragen, waarom de *pelitah* voortbrandde in haar huisje, en met lieven lach had zij gezegd, dat eene gelofte haar wakker hield om den slendang afteweven, waaraan zij bezig was, en die gereed moest zijn voor den eersten dag der nieuwe maan....

Of ze had den nacht doorgebragt in het donker, zittende op het rijstblok, en tellende met begeerigen vinger, dat er wel waarlijk daarin zes-en-dertig diepe strepen stonden gekorven naast elkander. En ze had zich vermaakt met kunstigen schrik, of zij zich misschien verrekende, of er welligt nog eene ontbrak, om nog eens, en nog eens, en telkens weder te genieten van de heerlijke zekerheid, dat er wel degelijk driemaal twaalf manen waren voorbijgegaan, sedert Saïdjah haar zag voor het laatst.

Ook *zij* zou thans, nu het al zoo licht werd, hare oogen inspannen met vruchtelooze vermoeijenis om de blikken te buigen over de kim, opdat ze de zon zouden ontmoeten, de trage zon, die wegbleef.... wegbleef....

Daar kwam een streep van blaauwig rood, die zich vastklemde aan de wolken, en de randen werden licht en gloeijend, en het begon te bliksemen, en weêr schoten er pijlen van vuur door

het luchtruim; maar ze vielen niet neder ditmaal; zij hechtten zich vast op den donkeren grond, en deelden hunnen gloed mede in grooter en grootere kringen, en ontmoetten elkander, kruisend, slingerend, wendend, dwalend, en vereenigden zich tot vuurbundels en weêrlichtten in gouden glans op den azuren grond,.... er was rood, en blaauw, en zilver, en purper, en geel, en goud in dat alles,.... o God! dat was de dageraad, dat was het weêrzien van Adinda!....

Saïdjah had niet geleerd te bidden, en het ware ook jammer geweest, hem dat te leeren; want heiliger gebed en vuriger dank dan er lag in de stomme opgetogenheid zijner ziel, was niet te vatten in menschelijke taal.

Hij wilde niet naar B....r gaan. Het wederzien zelf van Adinda kwam hem minder schoon voor dan de zekerheid haar straks te *zullen* wederzien. Hij zette zich aan den voet van den ketapan, en liet zijn oog dwalen over de landstreek. De natuur lachte hem toe, en scheen hem welkom te heeten, als eene moeder haar teruggekeerd kind; en even als deze hare vreugde schildert door eigenwillige herinnering aan de voorbijgegane smart, bij het vertoonen van wat zij bewaarde als aandenken gedurende het afzijn, liet ook Saïdjah zich vermaken, door het weêrzien van zoo vele plekken, die getuigen waren van zijn kort leven. Maar hoe ook zijne oogen of zijne gedachten ronddwaalden, telkens viel zijn blik en zijn verlangen terug op het pad, dat van B....r leidt naar den ketapanboom. Alles wat zijne zinnen waarnamen heette Adinda.... Hij zag den afgrond links, waar de aarde zoo geel is, waar eenmaal een jonge buffel verzonk in de diepte: daar hadden de dorpelingen zich verzameld om het dier te redden; — want het is geene geringe zaak, een' jongen buffel te verliezen — zij hadden zich nedergelaten aan sterke *rottan*-koorden, en Adinda's vader was de moedigste geweest,.... o, hoe zij in de handen klapte, Adinda!

En daar ginds, aan de andere zijde, waar het kokosboschje wuift over de hutten van het dorp, daar ergens was Si-Oenah uit een' boom gevallen en gestorven. Hoe schreide diens moeder; «omdat Si-Oenah nog zoo klein was» jammerde zij,.... als of ze minder bedroefd zou geweest zijn als Si-Oenah grooter geweest

ware. Maar klein was hij, dàt is waar, want hij was kleiner en zwakker nog dan Adinda....

Niemand betrad het wegje, dat van B....r leidde naar den boom. Straks zou ze komen.... het was nog zeer vroeg.

Saïdjah zag een badjing die met dartele vlugheid heen en wedersprong, tegen den stam van een' klappaboom. Het lieve diertje — de schrik van den eigenaar des booms, maar lief toch in gedaante en beweging — klauterde onvermoeid op en neder. Saïdjah zag het, en dwong zich er naar te blijven zien, wijl dat aan zijne gedachten rust gaf van den zwaren arbeid dien ze verrigtten sedert het opgaan der zon — rust van het afmattend wachten. Welhaast uiten zich zijne indrukken in woorden, en hij zong wat er omging in zijne ziel. Het ware mij liever u zijn lied te kunnen *voorlezen* in het Maleisch, dat Italiaansch van het oosten.

Zie, hoe de badjing zijn levensonderhoud zoekt
Op den klappaboom. Hij stijgt, daalt, dartelt links en regts,
Hij draait (om den boom) springt, valt, klimt en valt weder.
Hij heeft geene vleugels en is toch zoo vlug als een vogel.
  Veel geluk mijn badjing, ik wensch u heil!
Gij zult gewis vinden het levensonderhoud dat gij zoekt;
Maar ik zit alleen bij het djatibosch,
Wachtende op levensonderhoud van mijn hart.
  Reeds lang is het buikje van mijn badjing verzadigd:
Reeds lang is hij teruggekeerd in zijn nestje;
Maar nog altijd is mijne ziel
En mijn hart bitter bedroefd.... Adinda!

Nog was er niemand op het pad, dat van B....r leidde naar den ketapan....

Saïdjah's oog viel op eene kapel, die zich scheen te verheugen omdat het begon warm te worden....

  Zie hoe de vlinder daar rondfladdert
Zijne vlerkjes schitteren als eene veelkleurige bloem:
Zijn hartje is verliefd op den bloesem der *kenari:*
Zeker zoekt hij zijne welriekende geliefde.
  Veel geluk, mijn vlinder, ik wensch u heil!

Gij zult gewis vinden wat gij zoekt;
Maar ik zit alleen bij het djatibosch,
Wachtende op wat mijn hart lief heeft.
Reeds lang heeft de vlinder gekust
Den kenari-bloesem dien hij zoo zeer bemint;
Maar nog altijd is mijne ziel
En mijn hart bitter bedroefd.... Adinda!

En nog was er niemand op het pad, dat van B....r leidde naar den ketapan.

De zon begon reeds hoog te staan; — er was al hette in de lucht.

Zie, hoe de zon schittert daar omhoog,
Hoog boven den *waringi*-heuvel!
Zij voelt zich te warm en wenscht nedertedalen,
Om te slapen in zee als in de armen van een gade.
Veel geluk o zon, ik wensch u heil!
Wat gij zoekt zult gij gewis vinden;
Maar ik zit alleen bij het djatibosch,
Wachtende op rust voor mijn hart.
Reeds lang zal de zon ondergegaan wezen
En slapen in de zee, als alles duister is,
En nog altijd zal mijne ziel
En mijn hart bitter bedroefd zijn.... Adinda!

En er was niemand op den weg die er leidt van B....r naar den ketapan.

Als er niet langer vlinders zullen rondfladderen,
Als de sterren niet meer zullen schitteren,
Als de melatti niet meer welriekend zal wezen,
Als er niet langer bedroefde harten zijn,
Noch wild gedierte in het woud,
Als de zon verkeerd zal loopen
En de maan vergeten wat oost en west is;
Als dàn Adinda nog niet gekomen is,
Dan zal een engel met blinkende vleugelen
Nederdalen op de aarde, om te zoeken wat daar achterbleef:
Dan zal mijn lijk hier liggen onder den ketapan.
Mijne ziel is bitter bedroefd,.... Adinda!

Er was niemand op het pad dat van B....r leidde naar den ketapan.

Dan zal mijn lijk door den engel gezien worden,
Hij zal het zijnen broederen aanwijzen met den vinger,
„Zie, daar is een gestorven mensch vergeten,
Zijn verstijfde mond kust eene melatti-bloem:
Komt, dat wij hem opnemen en ten hemel dragen,
Hem die op Adinda gewacht heeft, tot hij dood was,
Gewis, *hij* mag niet daar alleen achterblijven,
Wiens hart de kracht had zóó te beminnen,
Dan zal nog eens mijn verstijfde mond zich openen
Om Adinda te roepen die mijn hart lief heeft,
Nog eenmaal zal ik de melatti kussen,
Die *zij* mij gaf.... Adinda.... Adinda!

En nog was er niemand op het pad dat van B....r leidde naar den ketapan.

O! zij was gewis in slaap gevallen tegen den morgenstond, vermoeid van het waken gedurende den nacht, van het waken vele nachten door: ze had niet geslapen sedert weken: zóó was het!

Zou hij opstaan en naar B....r gaan! — Neen, dat zou wezen of er twijfel was aan hare komst.

Als hij dien man riep, die daar zijn buffel dreef naar het veld?.... Die man was te vèr, en bovendien, Saïdjah wilde niet spreken *over* Adinda, niet vragen *naar* Adinda,.... hij wilde haar *wederzien*, haar alleen, haar het eerst. O zeker, zeker zou ze spoedig komen.

Hij zou wachten, wachten,....

Maar als ze ziek was, of.... dood!?

Als een aangeschoten hert vloog Saïdjah het pad op, dat van den ketapan leidt naar het dorp, waar Adinda woonde. Hij zag niets en hoorde niets, en toch had hij iets kunnen hooren, want er stonden menschen op den weg bij den ingang van het dorp, die riepen: «Saïdjah, Saïdjah!»

Maar,... was het zijne haast, zijne drift, die hem belette, Adinda's huis te vinden? Hij was reeds voortgevlogen tot aan

het einde van den weg, waar het dorp ophoudt, en als dolzinnig keerde hij terug en sloeg zich voor het hoofd, omdat hij háár huis had kunnen voorbijgaan zonder het te zien. Maar weêr was hij aan den ingang en,.... mijn God, was het een droom?.... weêr had hij Adinda's huis niet gevonden. Nog eens vloog hij terug en op eenmaal bleef hij staan, greep met beide handen zijn hoofd om daaruit weg te persen den waanzin die hem beving, en riep luide: « dronken, dronken, ik ben dronken! »

En de vrouwen van B....r kwamen uit hunne huizen, en zagen met deernis den armen Saïdjah daar staan, want zij herkenden hem en begrepen, dat hij Adinda's huis zocht, en wisten dat er geen huis van Adinda was in het dorp B....r.

Want, toen het Distriktshoofd van P....K....ng, de buffels van Adinda's vader had weggenomen....

Ik heb u gezegd, lezer! dat mijn verhaal eentoonig is.

....toen was Adinda's moeder gestorven van verdriet, en haar jongste zusje was gestorven, omdat het geene moeder had, die het zoogde. En Adinda's vader, die vreesde voor de straf als hij zijne landrenten niet betaalde,....

Ik weet het wel, ik weet het wel dat mijn verhaal eentoonig is.

.... was heengegaan uit het land. Hij had Adinda medegegenomen met hare broeders. Maar hij had gehoord, hoe de vader van Saïdjah te Buitenzorg was gestraft met rottingslagen, omdat hij B....r verlaten had zonder pas. En dáárom was Adinda's vader niet gegaan naar Buitenzorg, noch naar K...., noch naar de Preanger, noch naar B....

Hij was gegaan naar Tj.... K...an, het distrikt van Leb.., dat aan de zee grenst. Daar had hij zich verscholen in de bosschen, en gewacht op de komst van Pa Ento, Pa Lontah, Si Oeniah, Pa Ansioe, Abdoel Isma en nog eenigen, die beroofd waren van hunne buffels, door het Distrikshoofd van P.... K....ng, en die allen vreesden voor straf, als zij hunne landrenten niet betaalden.

Daar hadden zij zich bij nacht meester gemaakt van eene visscherspraauw en waren in zee gestoken. Zij hadden ....lijk gestuurd, en hielden het land regts van zich tot aan J....t; van daar waren zij noordöp gestevend, tot zij voor zich zagen Panaitam dat de europesche zeelieden Prinsen eiland noemen. Zij

waren dat eiland omgezeild aan de oostzijde, en hadden toen aangehouden op de Keizersbaai, zich rigtende op den hoogen piek in de L...gs.

Zóó althans was de weg, dien men elkander fluisterend vóór zeide in Leb . ., wanneer er gesproken werd over buffelroof en onbetaalde landrenten.

Maar Saïdjah verstond niet goed wat men hem zeide: zelfs begreep hij niet goed het berigt van den dood zijns vaders. Er was een gegons in zijne ooren, als hadde men op eenen *gong* geslagen in zijn hoofd: hij voelde hoe het bloed met schokken werd gewrongen door de aderen aan zijne slapen, die dreigden te bezwijken onder den druk van zoo zware uitzetting. Hij sprak niet en staarde rond met verdoofden blik, zonder te zien wat om en bij hem was, en berstte eindelijk uit in akelig gelach.

Eene oude vrouw nam hem mede naar haar huisje; en verpleegde den armen dwaas. Weldra lachte hij niet meer zoo akelig, maar toch sprak hij niet. Alleen 's nachts werden de hutgenooten opgeschrikt door zijne stem, als hij toonloos zong: «ik weet niet waar ik sterven zal,» en eenige bewoners van B....r legden geld te zamen, om een offer te brengen aan de *boyaja*'s van den Tj....ng, voor de genezing van Saïdjah, dien men hield voor zinneloos. Maar zinneloos was hij niet.

Want eens 's nachts, toen de maan helder lichtte, stond hij op van de *baleh-baleh* en verliet zachtkens het huis, en zocht naar de plek waar Adinda gewoond had. Dit was niet gemakkelijk, omdat er zoovele huizen waren ingestort; doch hij scheen de plaats te herkennen aan de wijdte van den hoek, die sommige lichtlijnen door het geboomte vormden, bij hare ontmoeting in zijn oog, zoo als de zeeman peiling neemt op vuurtorens of uitstekende bergpunten.

Ja, daar moest het zijn: — dáár had Adinda gewoond!

Struikelend over halfvergane bamboe en stukken van het neêrgevallen dak, baande hij zich eenen weg naar het heiligdom dat hij zocht. En, waarlijk, hij vond nog iets terug van den opstaanden pagger, waarnaast Adinda's *baleh-baleh* gestaan had, en zelfs stak in dien pagger nog de bamboesen pin, waaraan zij haar kleed hing, als ze zich te slapen legde....

Maar de *baleh-baleh* was ingestort als het huis, en bijna vergaan tot stof. Hij nam eene handvol daarvan, en drukte dat aan zijne geopende lippen, en ademde zeer diep....

Den volgenden dag vraagde hij aan de oude vrouw, die hem verpleegd had, waar het rijstblok was, dat er stond op het erf van Adinda's huis. De vrouw was verheugd, dat zij hem hoorde spreken, en liep het dorp rond om dat blok te zoeken. Toen zij den nieuwen eigenaar kon aanwijzen aan Saïdjah, volgde deze haar zwijgend, en bij het rijstblok gebragt, telde hij daarop twee en dertig ingekorven strepen....

Toen gaf hij der vrouw zoovele spaansche matten, als noodig waren tot het koopen van een' buffel, en verliet B....r. Te Tj.... K....an kocht hij een visscherspraauw, en kwam daarmede na eenige dagen zeilens, aan de L....ngs, waar de opstandelingen zich verzetten tegen het Nederlandsch gezag. Hij sloot zich aan bij eene bende B.....rs, niet om te strijden zoozeer als om Adinda te zoeken; want hij was zacht van aard, en meer ontvankelijk voor droefenis dan voor bitterheid.

Op eenen dag, dat de opstandelingen op nieuw waren geslagen, doolde hij rond in een dorp, dat pas veroverd was door het Nederlandsche leger, en dus in brand stond. Saïdjah wist, dat de bende, die daar vernietigd was geworden, grootendeels uit B.....rs had bestaan; hij waarde rond als een spook in de huizen, die nog niet geheel verbrand waren, en vond het lijk van Adinda's vader, met eene klewang-bajonetwonde in de borst. Naast hem zag Saïdjah de drie vermoorde broeders van Adinda, jongelingen, kinderen nog, en een weinig verder lag het lijk van Adinda, naakt, afschuwelijk mishandeld....

Er was een smal strookje blaauw lijnwaad ingedrongen in de gapende borstwonde, die een eind scheen gemaakt te hebben aan lange worsteling....

Toen liep Saïdjah eenige soldaten te gemoet, die met geveld geweer de laatstlevende opstandelingen dreven in het vuur der brandende huizen; hij omvademde de breede zwaard-bajonetten, drukte zich voorwaarts met kracht, en drong nog de soldaten terug met eene laatste inspanning, toen de gevesten stuitten tegen zijne borst.

En weinig tijds later was er groot gejubel op Batavia, om de nieuwe overwinning, die weêr zoovele lauweren had gevoegd bij de lauweren van het Nederlandsch-Indische leger. En de Landvoogd schreef dat de rust in de L....ngs hersteld was, en de Koning van Nederland, voorgelicht door zijne staatsdienaren, beloonde wederom zooveel heldenmoed met vele ridderkruisen.

En waarschijnlijk stegen er dankgebeden ten hemel, uit de harten der vromen, in zondagskerk of bidstond, bij het vernemen, dat «de Heer der heirscharen» weder had meêgestreden onder de banier van Nederland....

„Maar God met zooveel wee begaan,
Nam de offers van dien dag niet aan!"

Ik heb het slot der geschiedenis van Saïdjah korter gemaakt, dan ik had kunnen doen, wanneer ik lust gevoeld had in het schetsen van iets akeligs. De lezer zal opgemerkt hebben, hoe ik verwijlde bij de beschrijving van het wachten onder den ketapan, als schrikte ik terug voor de treurige ontknooping, en hoe ik over deze ben heengegleden met afkeer. En toch was dat mijn voornemen niet, toen ik begon te spreken over Saïdjah. Want ik vreesde, sterkere kleuren noodig te hebben, om te treffen bij het beschrijven van zoo vreemde toestanden. Gaande weg echter gevoelde ik, dat het eene beleediging voor den lezer wezen zou te gelooven, dat ik meer bloed had moeten brengen in mijne schilderij, —

Ik had het kunnen doen, want ik heb stukken vóór mij liggen.... doch neen! — liever eene bekentenis.

Ja! eene bekentenis: Ik weet niet, of Saïdjah Adinda liefhad: niet, of hij naar B.... ging, niet of hij in de L.....ngs is gestorven, onder Nederlandsche bajonetten. Ik weet niet, of zijn vader bezweek, ten gevolge van de rottingslagen, die hem werden gegeven omdat hij B....r had verlaten zonder pas, ik weet niet of Adinda de manen telde door kerven in haar rijstblok.

Dit alles weet ik niet.

Maar ik weet *meer* dan dit alles. Ik weet, *en ik kan het bewijzen*, dat er *vele* Adinda's waren en *vele* Saïdjah's, en dat, *wat verdichtsel is in het bijzonder*, *waarheid wordt in het al-*

gemeen. Ik zeide reeds, dat ik de namen kan opgeven van personen, die, zoo als de ouders van Saïdjah en Adinda, door onderdrukking zijn verdreven uit hun land. Het is mijn doel niet, in dit werk mededeelingen te geven, als voegen zouden voor eene vierschaar, die uitspraak te doen had over de wijze waarop het Nederlandsch gezag wordt uitgeoefend in Indië, mededeelingen, die slechts kracht van bewijs zouden hebben voor wien het geduld had, die doortelezen, zoo als niet verwacht kan worden van een publiek dat verstrooijing zoekt in zijne lektuur. Daarom heb ik, in plaats van dorre namen van personen en plaatsen, met de dagteekening er bij, in plaats van een afschrift *der lijst van diefstallen en afpersingen*, *die voor mij ligt*, getracht eene schets te geven van wat er kàn omgaan in de harten der arme lieden, die men berooft van wat dienen moet tot het onderhoud van hun leven; of zelfs, ik heb dit slechts laten gissen, vreezende mij te zeer te bedriegen in het teekenen der omtrekken van aandoeningen, die ik nooit ondervond.

Maar wat de hoofdzaak aangaat, O! dat ik opgeroepen werde om te staven wat ik schreef! O! dat men zeide: «gij hebt dien Saïdjah verdicht: hij zong nooit dat lied; er woonde geene Adinda in B....r!» Maar dat het gezegd werde, met de magt en den wil om regt te doen, zoodra ik zal bewezen hebben geen lasteraar te zijn geweest!

Is er logen in de gelijkenis van den barmhartigen Samaritaan, omdat er misschien nooit een geplunderd reiziger is opgenomen in een Samaritaansch huis? Is er logen in de parabel van den zaaijer, omdat men begrijpt, dat geen landbouwer zijn zaad zal uitwerpen op eene rots? Of, om aftedalen tot meer gelijkheid met mijn boek, mag men de waarheid ontkennen, die de hoofdzaak uitmaakt van de Negerhut, omdat er nooit eene Evangeline bestaan heeft? Zal men tot de schrijfster van dat onsterfelijk pleidooi — onsterfelijk, niet om kunst of talent, maar door strekking en indruk — zal men tot haar zeggen: «gij hebt gelogen: de slaven worden niet mishandeld; want er is onwaarheid in uw boek, het is een roman!» Moest zij niet, voor eene optelling van dorre daadzaken, een verhaal geven, dat die daadzaken omgaf, om die inteleiden in de harten? Zoude haar boek

gelezen zijn, als zij daaraan den vorm had gegeven van een processtuk? Is het hare, of mijne schuld, dat de waarheid, om toegang te vinden, zoo vaak het kleed moet borgen van de leugen?

En aan sommigen, die beweren zullen, dat ik Saïdjah en zijne liefde te veel heb geïdealiseerd, moet ik vragen, hoe zij dit weten kunnen; daar slechts zeer weinige Europeanen zich de moeite gaven, neêrtebuigen tot waarneming der aandoeningen van de koffij- en suikerwerktuigen, die men «inlanders» noemt. Doch al ware die aanmerking gegrond, wie dit aanvoert als bewijs tegen de hoofdstrekking van mijn boek, geeft mij een grooten zegepraal. Want die aanmerking luidt, vertaald: «het kwaad, dat gij bestrijdt, bestaat niet, of niet in zoo hooge mate, *omdat* de inlander niet is als uw Saïdjah: er is in de mishandeling der Javanen geen zoo groot kwaad als er in wezen zoude, wanneer gij uwen Saïdjah juist geteekend hadt. De Soendanees zingt zulke liederen niet, bemint zoo niet, gevoelt zoo niet, dus....

Neen, Minister van Koloniën! neen, Gouverneurs-generaal in ruste! niet dát hebt gij te bewijzen. Gij hebt te bewijzen, dat de bevolking niet mishandeld wordt, onverschillig of er sentimentele Saïdjah's onder die bevolking zijn. Of zoudt gij durven beweren, buffels te mogen stelen van lieden, die *niet* beminnen, die *geene* droefgeestige liedjes zingen, die *niet* sentimenteel zijn?

Bij eenen aanval op letterkundig gebied, zou ik de juistheid der teekening van Saïdjah verdedigen, maar op staatkundigen bodem geef ik terstond alle aanmerkingen op die juistheid gewonnen, om te beletten dat de groote vraag worde verplaatst op verkeerd terrein. Het is mij geheel om het even of men mij houde voor een onbekwaam schilder; mits men toegeve dat de mishandeling van den inlander is: VERREGAANDE; zóó toch luidt het woord op de nota des voorgangers van Havelaar, die deze toonde aan den Kontrôleur Verbrugge: — eene nota die voor mij ligt.

Maar ik heb andere bewijzen, en dat is gelukkig. Want ook die voorganger van Havelaar kon zich vergist hebben.

Helaas, als *hij* zich vergiste, is hij voor die vergissing zeer hard gestraft.

ACHTTIENDE HOOFDSTUK.

(Vervolg van het opstel van Stern.)

Het was namiddag. Havelaar trad uit zijne kamer, en vond zijne Tine in de vóórgalerij, hem wachtende met de thee. Mevrouw Slotering trad haar huis uit, en scheen zich te willen begeven naar de Havelaar's; maar eensklaps wendde zij zich naar het hek, en wees daar, met vrij hevige gebaren, een' man terug, die even te voren was binnengetreden. Zij bleef staan, tot zij zich had verzekerd, dat hij was teruggegaan naar buiten, en keerde daarop, het grasveld langs, naar Havelaar's huis terug.

— «Ik wil toch eindelijk eens weten wat dit beduidt,» zeide Havelaar, en toen de begroeting voorbij was, vraagde hij, op schertsenden toon, opdat zij niet meenen zoude dat hij haar het gezag misgunde op een erf dat vroeger het hare was:

— «Wel, mevrouw, zeg me toch eens, waarom gij de menschen, die het erf betreden, zoo terugzendt? Als die man van zoo even nu eens iemand was, die kippen te koop had, of iets anders wat noodig is voor de keuken?»

Er was in het gelaat van mevrouw Slotering een pijnlijke trek, die niet ontsnapte aan Havelaar's blik.

— «Ach,» zeide zij, «er is zooveel slecht volk.»

— «Zeker! dat is overal; maar als men het de menschen zoo moeijelijk maakt, zullen de goeden ook wegblijven. Kom aan, mevrouw, vertel mij toch eens waarom gij zoo streng opzigt houdt over het erf?»

Havelaar zag haar aan, en trachtte te vergeefs het antwoord te lezen in haar vochtig oog. Hij drong iets sterker aan op verklaring, de weduw berstte in tranen uit, en zeide, dat haar man

vergiftigd was te P....K.....ng, ten huize van het Distriktshoofd.

— «Hij wilde regtvaardig zijn, mijnheer Havelaar!» ging de arme vrouw voort, «hij wilde een einde maken aan de onderdrukking, waaronder de bevolking zucht. Hij vermaande en dreigde de Hoofden, in vergaderingen en schriftelijk,.... gij moet zijne brieven gevonden hebben in het archief....»

Dat was zoo: Havelaar had die brieven gelezen, waarvan afschriften voor mij liggen.

— «Hij sprak gedurig met den Resident,» vervolgde de weduw, «maar altijd vergeefs, want daar het van algemeene bekendheid was, dat de knevelarij plaats had ten behoeve en onder bescherming van den Regent, wien de Resident niet wilde aanklagen bij de Regering, leidden al die gesprekken tot niets dan tot mishandeling der klagers. Dáárom had mijn arme man gezegd, dat als er geene verbetering kwam vóór het einde des jaars, hij zich regtstreeks wenden zoude tot den Gouverneur-generaal. Dat was in November. Hij ging kort daarna op eene inspektiereize, gebruikte het middagmaal ten huize van den Demang van P....K....ng, en werd kort daarop te huis gebragt in deerniswaarden toestand. Hij riep, op de maag wijzende: «vuur, vuur!» en weinige uren later was hij dood, hij die altijd een voorbeeld was geweest van goede gezondheid.»

— «Hebt gij den dokter van S...ng laten roepen?» vraagde Havelaar.

— «Ja; maar hij heeft mijn echtgenoot slechts kort behandeld, wijl deze kort na zijne komst gestorven is. Ik durfde den dokter mijn vermoeden niet mededeelen, omdat ik voorzag, deze plaats niet spoedig te kunnen verlaten, en bevreesd was voor wraak. Ik heb gehoord, dat gij, even als mijn echtgenoot, u verzet tegen de misbruiken die hier heerschen, en daarom heb ik geen gerust oogenblik. Ik had dit alles voor u willen verbergen, om u en mevrouw niet angstig te maken, en bepaalde mij dus tot het bewaken van het erf, opdat geene vreemden toegang zouden hebben tot de keuken.»

Het werd nu duidelijk aan Tine, waarom mevrouw Slotering hare eigene huishouding was blijven voeren, en zelfs geen gebruik had willen maken van de keuken, die toch zoo ruim was.

Havelaar liet den Kontrôleur roepen. Intusschen rigtte hij aan den geneesheer te S...ng een verzoek om opgave der verschijnselen bij Sloterings dood. Het antwoord, dat hij den volgenden dag op die vraag bekwam, was niet in den geest van het vermoeden der weduw. Volgens den arts was Slotering gestorven aan een «abcès in de lever.» Het is mij niet gebleken of zoodanige kwaal zich zoo kan openbaren op eenmaal, en den dood veroorzaken in weinige uren. Ik geloof hier te moeten acht geven op de verklaring van mevrouw Slotering, dat haar echtgenoot vroeger altijd gezond geweest was; doch als men geene waarde hecht aan zoodanige verklaring, omdat het begrip van het denkbeeld gezondheid zeer onderwerpelijk is, vooral in de oogen van niet-geneeskundigen, blijft toch de gewigtige vraag bestaan, of iemand, die heden sterft aan een «abcès in de lever,» zich gisteren kon *te paard* zetten, met het doel om eene bergachtige landstreek te inspekteren, die in sommige rigtingen twintig uren breed is?

De arts, die Slotering behandelde, kan een bekwaam geneesheer geweest zijn, en zich niettemin vergist hebben in het beoordeelen van de verschijnselen der ziekte, onvoorbereid als hij was op het vermoeden van misdaad.

Hoe dit zij, ik kan niet bewijzen dat Havelaar's voorganger vergiftigd was, daar men Havelaar niet den tijd heeft gelaten deze zaak tot klaarheid te brengen; doch wel kan ik bewijzen, dat zijne omgeving hem voor vergiftigd hield, en dat men dit vermoeden vastknoopte aan zijne zucht om onregt te keer te gaan.

De Kontrôleur Verbrugge trad de kamer van Havelaar binnen. Deze vraagde kort af:

— «Waaraan is de heer Slotering gestorven?»

— «Dat weet ik niet.»

— «Is hij vergiftigd?»

— «Dat weet ik niet;.... maar....»

— «Spreek duidelijk, Verbrugge!»

— «Maar hij trachtte de misbruiken te keer te gaan,.... als gij:.... en hij zoude zeker vergiftigd geworden zijn, als hij langer hier ware gebleven»....

— «Schrijf dat op!»

Verbrugge heeft dat gezegde opgeschreven,.... *het ligt vóór mij.*

— «Nog iets. Is het wáár, of is het *niet* waar dat er gekneveld wordt in Leb...?»

Verbrugge antwoordde niet.

— «Antwoord, Verbrugge!»

— «Ik durf niet.»

— «Schrijf het op, dat ge niet durft.»

Verbrugge heeft het opgeschreven,.... *het ligt vóór mij.*

— «Wèl! Nog iets: gij durft niet antwoorden op de laatste vraag. Gij zeidet mij onlangs, toen er sprake was van *vergiftiging*, dat gij de éénige steun waart uwer zusters op Batavia,.... is dàt de oorzaak uwer vreeze, van wat ik altijd halfheid noemde?»

— «Ja!»

— «Schrijf dat op.»

Verbrugge schreef het op,... *zijne verklaring ligt vóór mij.*

— «Het is wèl,» zei Havelaar; «ik weet genoeg.» En Verbrugge kon gaan.

Havelaar trad naar buiten, en speelde met kleinen Max, dien hij kuste met bijzondere innigheid. Toen mevrouw Slotering vertrokken was zond hij het kind weg, en riep Tine in zijne kamer.

— „Lieve Tine! ik heb u een verzoek te doen: ik wenschte, dat gij met Max naar Batavia gingt: ik klaag heden den Regent aan.»

En zij viel hem om den hals en was ongehoorzaam voor het eerst, en riep snikkende:

— «Neen Max, neen Max, dát doe ik niet,.... dat doe ik niet,.... *wij eten en drinken te zamen!*»

Had Havelaar ongelijk toen hij beweerde, dat zij evenmin regt had op neussnuiting als de vrouwen te Arles?

Hij schreef en verzond den brief, waarvan ik hier een afschrift geef. Nadat ik de omstandigheden, waarin die brief geschreven werd, eenigzins heb geschetst, geloof ik niet noodig te hebben te wijzen op de kordate pligtsvervulling, die er doorstraalt in dat stuk, evenmin als op de zachtmoedigheid, die Havelaar bewoog, den Regent in bescherming te nemen tegen al te zware straf; — doch niet zoo overbodig zal het wezen bij dat alles

zijne omzigtigheid te doen opmerken, die hem geen woord deed uiten over de pas gedane ontdekking, om niet het stellige zijner aanklagte te verzwakken door onzekerheid omtrent eene wel belangrijke, maar nog onbewezene beschuldiging. Zijn voornemen was, het lijk zijns voorgangers te doen opgraven, en wetenschappelijk onderzoeken, zoodra de Regent zoude verwijderd zijn, en diens aanhang onschadelijk gemaakt; maar, zooals ik reeds zeide, men heeft hem daartoe de gelegenheid niet gelaten.

In de afschriften van officiële stukken — afschriften, die overigens letterlijk overeenstemmen met het oorspronkelijke — geloof ik de dwaze titulatuur te mogen vervangen door eenvoudige voornaamwoorden. Ik verwacht van den goeden smaak mijner lezers, dat zij in deze verandering genoegen nemen.

«N°. 88. *Geheim.* R....B....ng, 24 Februarij 18..
Spoed.

Aan den Resident van B....

Sedert ik voor eene maand mijne betrekking alhier aanvaardde, heb ik mij hoofdzakelijk bezig gehouden met het onderzoek naar de wijze, waarop de inlandsche Hoofden zich kweten van hunne verpligtingen jegens de bevolking op het stuk van «heerendiensten», *poendoetan* en dergelijke.

Zeer spoedig ontdekte ik, dat de Regent op eigene autoriteit, en ten zijnen behoeve, menschen deed opkomen, vèr boven het hem wettig toekomend aantal «*pantjens,*» of «*kemits.*»

Ik weifelde tusschen de keus om terstond officiëel te rapporteren, en de zucht om door zachtheid, of later zelfs door bedreigingen, dien inlandschen hoofdambtenaar daarvan terug te brengen, ten einde het tweeledig doel te bereiken, om dat misbruik te doen ophouden, en tegelijker tijd dien ouden dienaar van het Gouvernement niet terstond al te streng te behandelen, vooral uit aanmerking van de slechte voorbeelden, die, naar ik geloof, hem dikwijls gegeven zijn, en in verband met de bijzondere omstandigheid, dat hij bezoek verwachtte van twee verwanten, (de Regenten van B....g en van Tj....r, althans van den laatsten, die, naar ik meen, reeds met groot gevolg op weg

is,) en hij dus meer dan anders in de verzoeking was — en met het oog op den benarden staat zijner geldmiddelen, als het ware in de *noodzakelijkheid* — om door onwettige middelen te voorzien in de noodige toebereidselen voor dat bezoek.

Dit alles leidde mij tot zachtheid, omtrent hetgeen reeds geschied *was*, doch geenszins tot toegevendheid voor den vervolge.

Ik drong aan op dadelijke staking van elke onwettigheid.

Van die voorloopige proeve, om den Regent door zachtheid tot zijnen pligt te brengen, heb ik u onder'shands doen kennis dragen.

Mij is echter gebleken, dat hij met brutale onbeschaamdheid alles in den wind slaat, en ik gevoel mij krachtens mijnen ambtseed verpligt u medetedeelen:

dat ik den Regent van Leb... Radhen Adhipatti .... *beschuldig* van misbruik van gezag, door het onwettig beschikken over den arbeid zijner onderhoorigen, en *verdenk* van knevelarij, door het vorderen van opbrengsten in naturâ, zonder, of tegen willekeurig vastgestelde, onvoldoende, betaling;

dat ik voorts den Demang van P.....K....ng (zijn' schoonzoon) verdenk van medepligtigheid aan de genoemde feiten.

Om beide zaken behoorlijk te kunnen instrueren, neem ik de vrijheid u voortestellen, mij te gelasten:

1°. den Regent van Leb... voornoemd met den meesten spoed naar S....ng optezenden, en zorg te dragen, dat hij noch voor zijn vertrek, noch gedurende de reize, in de gelegenheid zij, door omkooping of op andere wijzen te influenceren op de getuigenissen, die ik zal moeten inwinnen; —

2°. den Demang van P....K....ng voorloopig in arrest te nemen; —

3°. gelijken maatregel toetepassen op zoodanige personen van minderen rang, als, behoorende tot de familie van den Regent, geacht kunnen worden invloed uitteoefenen op de zuiverheid van het intestellen onderzoek; —

4°. dat onderzoek terstond te doen plaats hebben, en van den uitslag te dienen van omstandig berigt.

Ik neem de vrijheid u voorts in overweging te geven, de komst des Regents van Tj....r te kontramanderen.

Ten slotte heb ik de eer (ten overvloede voor u, die de afdeeling Leb... beter kent, dan mij nog mogelijk is) de verzekering te geven, dat uit een *politiek* oogpunt de strengregtvaardige behandeling dezer zaak geen het minste bezwaar heeft, en dat ik eer voor gevaar zou beducht zijn, als ze *niet* tot klaarheid gebragt werd; want ik ben geïnformeerd, dat de geringe man, die naar een getuige mij zeide: «poessing» is van de vexatie, reeds lang naar redding uitziet.

Ik heb de kracht tot den moeijelijken pligt, dien ik volbreng door het schrijven van dezen brief, gedeeltelijk geput uit de hoop, dat het mij vergund zal wezen ter zijner tijd een en ander bijtebrengen ter verschooning van den ouden Regent, met wiens positie, hoezeer door eigen schuld veroorzaakt, ik evenwel diep medelijden gevoel.

De Adsistent-resident van Leb...,

(Was get.) MAX HAVELAAR.»

Den volgenden dag antwoordde hem de Resident van B....? .... neen, de heer Slijmering, partikulier.

Dat antwoord is eene kostbare bijdrage tot de kennis van de wijze, waarop het bestuur wordt uitgeoefend in Nederlandsch-Indië. De heer Slijmering beklaagde zich, «dat Havelaar hem van de zaak die voorkwam in den brief N°. 88, niet eerst mondeling had kennis gegeven;» — natuurlijk omdat er dan meer kans ware geweest tot «*schipperen;*» — en voorts: dat Havelaar *hem stoorde in zijne drokke bezigheden!*»

De man was zeker bezig met een jaarverslag over rustige rust;..... ik heb dien brief voor mij liggen, en vertrouw mijne oogen niet. Ik herlees den brief van den Adsistent-resident van Leb...,.... ik leg Havelaar en Slijmering naast elkander,....

Die Sjaalman is een gemeene schooijer. Gij moet weten, lezer! dat Bastiaans weêr dikwijls niet aan het kantoor komt,

omdat hij de jicht heeft. Daar ik nu eene gewetenszaak maak uit het wegwerpen der fondsen van de firma, (Last & Co.,) want in principes ben ik onwrikbaar, kwam ik eergisteren op het denkbeeld, dat Sjaalman toch eene goede hand schrijft, en daar hij er zoo armoedig uitziet, en dus voor weinig loon wel zou te krijgen wezen, begreep ik, dat ik aan de firma verpligt was, op de goedkoopste wijze in de vervanging van Bastiaans te voorzien. Ik ging dus naar de Langeleidsche dwarsstraat. De vrouw van den winkel was voor; doch scheen mij niet te herkennen, schoon ik haar onlangs had gezegd dat ik Mijnheer Droogstoppel was, Makelaar in koffij van de Lauriergracht. Er is altijd eene soort van beleediging in dat niet herkennen; maar daar het nu wat minder koud is, en ik de vorige keer mijn' jas met bont aanhad, schrijf ik het daaraan toe, en trek mij die niet aan, de beleediging meen ik. Ik zei dus nog eens, dat ik Mijnheer Droogstoppel was van de Lauriergracht, Makelaar in koffij, en verzocht haar te gaan zien, of die Sjaalman t'huis was, omdat ik niet weêr zoo als laatst met zijne vrouw wilde te doen hebben, die altijd ontevreden is. Doch die uitdraagster weigerde naar boven te gaan. «Zij kon niet den geheelen dag trappen klimmen voor dat bedelvolk,» zeide zij, «maar ik kon zelf gaan zien.» En daar volgde weêr eene beschrijving van de trappen en portalen, die ik volstrekt niet noodig had; want ik herken altijd eene plaats waar ik eens geweest ben, omdat ik altijd op alles zoo acht geef. Dat heb ik mij aangewend in de zaken. Ik klom dus de trappen op, en klopte aan de bekende deur, die terugweek. Ik trad binnen, en daar ik niemand in de kamer vond, zag ik eens rond. Veel te zien was er niet: er hing een half broekje met geborduurde strook over een' stoel; wat behoeven zulke menschen geborduurde broekjes te dragen? In een' hoek stond een niet zeer zware reiskoffer, dien ik in gedachte aan den hengsel vatte, en op den schoorsteenmantel lagen eenige boeken, die ik eens inzag. Eene wonderlijke verzameling! Een paar deelen van Byron, Horatius, Bastiat, Béranger en,.... raad eens?.... een bijbel, een komplete bijbel, met de apokryphe boeken er in. Dat had ik bij Sjaalman niet verwacht. En er scheen in gelezen te zijn ook, want ik vond vele

aanteekeningen op losse stukken papier, die betrekking hadden op de Schrift, alle van dezelfde hand als de stukken in dat verwenschte pak. Vooral het boek van Job scheen hij ijverig bestudeerd te hebben, want daar gaapten de bladen. Ik denk, dat hij de hand des Heeren begint te gevoelen, en daarom door lektuur in de heilige boeken zich wil verzoenen met God, en ik heb daar niets tegen. Maar zoo al wachtende viel mijn oog op een dames werkdoosje, dat op de tafel stond. Zonder erg bezag ik dat: er waren in een paar halfafgewerkte kinderkousjes, een tal van zotte verzen, en een brief aan Sjaalman's vrouw, zoo als uit het opschrift bleek. De brief was geopend en zag er uit, of men die in drift had zaâmgeknepen. Nu is mijn vast principe nooit iets te lezen, wat niet aan mij gerigt is, omdat ik dit niet fatsoenlijk vind. Ik doe het dan ook nooit als ik er geen belang bij heb; — maar nu kreeg ik eene ingeving, dat het mijn pligt was, dien brief eens intezien omdat de inhoud mij misschien zou voorlichten omtrent het menschlievend voornemen, dat mij tot Sjaalman voerde. Ik dacht er aan, hoe toch de Heer altijd nabij de zijnen is, daar Hij mij hier onverwacht in de gelegenheid stelde iets meer van dien man te weten te komen, en mij dus behoedde voor het gevaar eene weldaad te bewijzen aan eene onzedelijke persoon. Ik let naauwkeurig op zulke vingerwenken van den Heer: dit heeft mij dikwijls veel nut gedaan in de zaken. Tot mijne groote verwondering zag ik dat die vrouw van Sjaalman van deftige familie was, althans de brief was geteekend door een bloedverwant, wiens naam in Nederland aanzienlijk is, en ik was indedaad opgetogen over den schoonen inhoud van dat schrijven. Het scheen iemand te zijn, die ijverig werkt voor den Heer, want hij schreef, «dat de vrouw van Sjaalman zich moest laten scheiden van zulk een ellendeling, die haar armoed liet lijden, die zijn brood niet kon verdienen, die bovendien een schurk was, omdat hij schulden had. Dat de schrijver van den brief met haar lot begaan was, schoon zij zich dat lot had op den hals gehaald door eigen schuld, wijl zij den Heer had verlaten en Sjaalman aanhing; — dat zij tot den Heer moest terugkeeren, en dat dan hare familie de handen zou ineênslaan, om haar naaiwerk te bezorgen; —

maar vóór alles moest zij scheiden van dien Sjaalman, die eene schande was voor de familie.»

Kortom, in de kerk zelve was niet meer stichting te halen dan er in dien brief stond.

Ik wist genoeg, en was dankbaar, dat ik op zoo wonderbare wijze was gewaarschuwd. Zonder die waarschuwing toch ware ik zeker een slagtoffer geworden van mijn goed hart. Ik besloot dus weêr om Bastiaans nog te houden, tot ik een geschikten vervanger vind; want ik zet niet gaarne iemand op straat.

De lezer zal nieuwsgierig wezen te weten hoe ik het gemaakt heb op den laatsten krans, en of ik den «triolet» heb gevonden. Ik ben niet op den krans geweest,.... er zijn wonderlijke zaken voorgevallen: ik ben naar Driebergen geweest met mijne vrouw en Marie. Mijn schoonvader, de oude Last, de zoon van den eersten Last, (toen de Meijers er nog in waren, maar die zijn er lang uit) had reeds lang gezegd, dat hij mijne vrouw en Marie eens wilde zien. Nu was het vrij goed weêr, en mijne vrees voor de liefdegeschiedenis, waarmede Stern gedreigd had, bragt mij op eens die uitnoodiging in de gedachten. Ik sprak er over met onzen boekhouder, die een man is van ondervinding, en die mij na rijp beraad in overweging gaf mij op mijn plan te beslapen. Dit nam ik terstond vóór, want ik ben snel in de uitvoering mijner besluiten. Den volgden dag reeds zag ik in, hoe wijs die raad geweest was, want de nacht had mij op het denkbeeld gebragt, dat ik niet beter kon doen dan de beslissing uittestellen tot Vrijdag. Kortom na rijpelijk alles te hebben overwogen — er was veel vóór, maar ook veel tegen — zijn wij gegaan, Zaturdag middag, en Maandag morgen teruggekeerd. Ik zoude u dit alles niet zoo verhalen, als het niet in een naauw verband stond met mijn boek: ten eerste hecht ik er aan, dat gij zoudt weten, waarom ik niet protesteer tegen de zotternijen, die Stern den laatsten Zondag zeker heeft uitgekraamd. (Wat is dat voor eene vertelling van iemand, die wat hooren zoude als hij dood was? Marie sprak er van, ze had het van de Rosemeijertjes, die in suiker doen) ten tweede, omdat ik nu op nieuw de zekere overtuiging heb opgedaan, dat al die vertellingen over ellende en onrust in de

Oost klinkklare leugens zijn. Zoo ziet men, hoe het reizen iemand in de gelegenheid stelt, de zaken goed te doorgronden.

Zaturdag avond namelijk had mijn schoonvader eene uitnoodiging aangenomen bij een heer, die vroeger in de Oost Resident was, en nu op een groot buiten woont. Daar zijn wij geweest, en waarlijk, ik kan de lieve ontvangst niet genoeg roemen. Hij had zijn rijtuig gezonden om ons aftehalen, en de koetsier had een rood vest aan. Nu was het nog wel wat guur om de buitenplaats te bezien, die prachtig moet wezen in den zomer, maar in het huis zelf verlangde men naar niets meer; want er was volöp van alles wat vermaak geeft: eene billardzaal, eene bibliotheekzaal, eene overdekte ijzeren glasgalerij als broeikast, en de kakatoea zat op eene kruk van zilver. Ik had nooit zoo iets gezien. Ik maakte de opmerking, hoe toch altijd goed gedrag beloond wordt. Die man had op zijne zaken gepast, dat bleek; want hij had wel drie ridderorden. Hij bezat eene heerlijke buitenplaats, had bovendien een huis in Amsterdam, aan het souper was alles getruffeld, en ook de bedienden aan tafel hadden roode vesten aan, even als de koetsier.

Daar ik veel belang stel in Indische zaken, om de koffij, bragt ik het gesprek dáárop, en zag al heel spoedig, waaraan ik mij te houden had. Die Resident heeft mij gezegd, dat hij het in de Oost altijd heel goed heeft gehad, en dat er dus geen woord waar is aan die vertellingen van ontevredenheid onder de bevolking. Ik bragt het gesprek op Sjaalman. Hij kende dien, en wel van eene zeer ongunstige zijde: hij zeide: dat men zeer goed had gedaan hem wegtejagen; want dat die Sjaalman eene zeer ontevredene persoon was, die op alles aanmerkingen maakte, en dat er bovendien veel viel aftekeuren in diens eigen gedrag. Hij schaakte namelijk telkens meisjes, en bragt die te huis bij zijne eigene vrouw, en hij betaalde zijne schulden niet, wat toch zeer onfatsoenlijk is. Daar ik nu zoo juist wist uit den brief dien ik gelezen had, hoe gegrond die beschuldiging was, deed het mij genoegen te zien, dat ik de zaken zoo goed beoordeeld had, en was zeer tevreden met mij zelf. Ik ben hiervoor dan ook bekend bij mijn pilaar — dat ik altijd zoo juist oordeel, meen ik.

Die Resident en zijne vrouw waren lieve gulle menschen. Zij verhaalden ons veel van hunne levenswijze in de Oost: het moet daar toch wel aangenaam wezen. Zij zeiden, dat hunne buitenplaats bij Driebergen niet half zoo groot was als hun «erf», zoo als ze dat noemden, in de binnenlanden van Java, en dat daartoe wel honderd menschen noodig waren tot onderhoud. Maar, en dit is een bewijs hoe bemind zij waren, dat deden die menschen geheel om niet, en alleen uit genegenheid. Ook verhaalden zij, dat bij hun vertrek de verkoop hunner meubelen wel tienmaal meer dan de waarde had opgebragt; want dat de Inlandsche Hoofden allen zoo gaarne een aandenken koopen van een Resident. Ik zeide dit later aan Stern, die beweerde dat dit door dwang geschiedde, en dat hij dit, uit Sjaalman's pak, bewijzen kon; maar ik heb hem gezegd, dat die Sjaalman een lasteraar is, dat hij meisjes heeft geschaakt, even als die jonge Duitscher bij Busselinck & Waterman, dat ik volstrekt geene waarde hecht aan zijn oordeel, want dat ik nu van een Resident zelf had gehoord, hoe de zaken stonden, en dus van Sjaalman niets te leeren had.

Er waren daar nog meer menschen uit de Oost, onder anderen een heer, die zeer rijk was, en die veel geld verdiende aan thee, die de Javanen voor hem maken voor weinig geld, en die de Regering van hem koopt voor hoogen prijs, om de werkzaamheid van die Javanen aantemoedigen. Ook die heer was zeer boos op al de ontevreden menschen, die gedurig spreken en schrijven tegen de Regering. Hij kon het bestuur van de Koloniën niet genoeg roemen; want hij zeide overtuigd te wezen, dat er veel verloren werd op de thee, die men van hem kocht, en dat het dus eene ware edelmoedigheid was, bij voortduring een' zoo hoogen prijs te betalen voor een artikel, dat eigenlijk weinig waarde heeft, en dat hij zelf dan ook niet lustte, want hij dronk altijd Chinesche thee. Ook zeide hij: dat de Gouverneur-generaal die de zoogenaamde theekontrakten had verlengd, in weêrwil van de berekening, dat er door het land zooveel verloren wordt op die zaken, zulk een bekwaam, braaf mensch, en vooral zulk een trouw vriend was, voor wie hem vroeger gekend hadden; want die Gouverneur-generaal had

zich volstrekt niet gestoord aan de praatjes, over het verlies op de thee, en hem, toen er sprake was van de intrekking dier kontrakten, ik geloof in 18.. eene groote dienst gedaan. «Ja,» ging hij voort, «het hart bloedt mij, als ik zulke edele menschen hoor lasteren: als *hij* er niet geweest was, liep ik thans te voet met vrouw en kinderen.» Toen liet hij zijne barouchette voorkomen, en die zag er zoo keurig uit, en de paarden staken zóó goed in het vleesch, dat ik begrijpen kan, hoe men gloeit van dankbaarheid voor zulk een' Gouverneur-generaal. Het doet de ziel goed, het oog te vestigen op zoo liefelijke aandoeningen, vooral wanneer men die vergelijkt met dat verwenschte morren en klagen van personen als die Sjaalman.

Den volgenden dag bragt die Resident ons een bezoek terug, en ook die heer, voor wien de Javanen thee maken. Beiden te gelijk vraagden zij, met welken trein wij dachten aantekomen in Amsterdam. Wij wisten niet wat dit beduidde; maar later werd het ons klaar, want toen wij maandag morgen daar aankwamen, waren er aan de station twee bedienden, een met een rood vest, en een met een geel vest, die tegelijk ons zeiden met de telegraaf last te hebben bekomen, ons aftehalen met rijtuig. Mijne vrouw was confuse, en ik dacht er aan wat Busselinck en Waterman zouden zeggen als ze dat gezien hadden, dat er twee rijtuigen voor ons waren, meen ik. Maar het was niet ligt eene keuze te doen, want ik kon niet besluiten eene der partijen te krenken, door het afwijzen van eene zoo lieve attentie. Goede raad was duur; maar ik heb mij uit die hoogst moeijelijke omstandigheid weêr gered. Ik heb mijne vrouw en Marie in het roode rijtuig gezet, het roode vest, meen ik — en ik ben in het gele gaan zitten, in het rijtuig meen ik.

Wat die paarden liepen! Op de Weesperstraat, waar het altijd zoo vuil is, vloog de modder huizen hoog, en als of weêr het spel sprak, daar liep die schooijerige Sjaalman, in gebogen houding, met gebukt hoofd — en ik zag, hoe hij met de mouw van zijn kaal jasje zijn bleek gelaat trachtte te reinigen van de spatten.

NEGENTIENDE HOOFDSTUK.

(Vervolg van het opstel van Stern.)

In het particulier briefje dat de heer Slijmering zond aan Havelaar, deelde hij dezen mede, dat hij in weêrwil zijner «drokke bezigheden» den volgenden dag te R....B....ng zoude komen, om te overleggen wat er moest gedaan worden. Havelaar, die wist wat zulke overlegging te beduiden had — zijn voorganger had zoo dikwijls «geaboucheerd» met den Resident van B....! — schreef den volgenden brief, dien hij den Resident te gemoet zond, opdat deze dien zoude gelezen hebben, vóór hij aankwam te Leb.... Kommentaar op dien brief is overbodig.

N°. 91. *Geheim.* Spoed. — R....B....ng, 25 Februarij 18 . . des avonds te 11 ure.

Gisteren middag te 12 ure had ik de eer tot u aftezenden, mijne spoedmissive N°. 88, houdende in substantie:

> dat ik na lang onderzoek, en na vergeefs getracht te hebben, den betrokkene door zachtheid terugtebrengen van zijne verkeerdheid, mij krachtens mijnen ambtseed verpligt gevoelde, den Regent van Leb.... te *beschuldigen* van misbruik van gezag, en dat ik hem *verdacht* hield van knevelarij.

Ik was zoo vrij u in dien brief voortestellen, dat Inlandsche Hoofd naar S...ng opteroepen, ten einde na zijn vertrek, en na neutralisatie van den bedervenden invloed zijner uitgestrekte familie een onderzoek te doen instellen, naar de gegrondheid van mijne beschuldiging en van mijn vermoeden.

Lang, of juister gezegd, veel heb ik nagedacht voor ik daartoe besloot.

Het was u door mijne zorg bekend, dat ik getracht heb, door vermaningen en bedreigingen den ouden Regent voor ongeluk en schande te bewaren, en mij zelven voor de diepe grieve daarvan — zij het dan ook alleen de onmiddellijk voorafgaande — oorzaak te zijn.

Doch ik zag aan den anderen kant de *sedert jaren uitgezogene, diep gedrukte* bevolking, ik dacht aan de noodzakelijkheid van een voorbeeld — want *vele andere vexatien* zal ik u te rapporteren hebben, als ten minste *deze* zaak niet door terugwerking daaraan een einde maakt — en, ik herhaal het, *na rijp beraad* heb ik gedaan wat ik voor pligt hield.

Op dit oogenblik ontvang ik uwe vriendelijke en geachte partikuliere letteren, houdende mededeeling dat gij morgen hier zult komen, en tevens een wenk, dat ik deze zaak liever vóóraf partikulier hadde moeten behandelen.

Morgen dus zal ik de eer hebben u te zien, en het is juist dáárom, dat ik de vrijheid neem u dezen te gemoet te zenden, om vóór die ontmoeting het volgende te konstateren.

Al wat ik omtrent de handelingen van den Regent onderzocht, was diep geheim; *hijzelf* alleen en de Patteh wisten het; want *ikzelf* had hem loijaal gewaarschuwd. Zelfs de Kontrôleur weet nu nog maar ten deele den uitslag van mijne onderzoekingen. Deze geheimhouding had een tweeledig doel. Eerst, toen ik nog hoopte den Regent van zijnen weg terugtebrengen, was het om, als ik slaagde, hem niet te kompromitteren. De Patteh heeft mij namens hem, (het was op den 12den dezer) expresselijk voor die diskretie bedankt. Maar later, toen ik begon te wanhopen aan den goeden uitslag mijner pogingen, of beter, toen de maat mijner verontwaardiging overliep, door een pas gehoord voorval; — toen langer zwijgen *medepligtigheid* worden zou, toen moest die geheimhouding strekken ten *mijnen* behoeve; want ook omtrent mijzelf en de mijnen heb ik pligten te vervullen.

Immers na het schrijven van mijn' brief van gisteren, zou ik onwaardig zijn het Gouvernement te dienen, indien het daarin voorkomende ijdel, ongegrond, uit de lucht gegrepen was. En zoude of zal het mij mogelijk wezen te bewijzen dat ik gedaan heb, «*wat een goed Adsistent-resident behoort te doen;*» — te

bewijzen dat ik niet beneden de betrekking sta die mij gegeven is; — te bewijzen dat ik niet loszinnig en ligtvaardig zeventien moeijelijke dienstjaren op het spel zet, en wat meer zegt, het belang van vrouw en kind — zal het mij mogelijk zijn dat alles te bewijzen, wanneer niet een diep geheim mijne nasporingen verbergt en den schuldige belet zich, zoo men het noemt, *te dekken?*

Bij de minste verdenking zendt de Regent eene expresse naar zijn' neef die op weg is, die belang heeft bij zijn *maintien;* vraagt, ten koste van wat ook, geld, deelt het met kwistige hand uit aan ieder, dien hij in den laatsten tijd heeft te kort gedaan, en het gevolg zou, ik hoop niet te moeten zeggen, *zal* zijn, dat *ik* een ligtvaardig oordeel heb geveld, en kortaf een onbruikbaar ambtenaar ben, om niet erger te zeggen.

Om mij te verzekeren tegen *die* eventualiteit dient dit schrijven. Ik heb de meeste hoogachting voor u, maar ik ken den geest, dien men «de geest der Oost-Indische ambtenaren» zou kunnen noemen, en ik bezit dien geest *niet.*

Uw wenk dat de zaak vóóraf beter partikulier ware behandeld geworden, doet mij vreezen voor een abouchement. Wat ik in mijne missive van gisteren gezegd heb, is *waar*, doch misschien zoude het onwaar *schijnen*, wanneer de zaak werd behandeld op eene wijze, als zou kunnen strekken tot openbaarmaking van mijne beschuldiging, en van mijn vermoeden, *vóór de Regent verwijderd is.*

Ik mag u niet ontveinzen, dat zelfs uwe onverwachte komst, in verband met de gisteren door mij naar S....ng gezondene expresse, mij doet vreezen, dat de schuldige die vroeger niet wilde toegeven aan mijne vermaningen, *nu* vóór den tijd zal wakker worden, en trachten, zoo mogelijk, zich *tant soit peu* te disculperen.

Ik heb de eer mij, thans nog, letterlijk te gedragen aan mijne missive van gisteren, doch neem de vrijheid daarbij optemerken, dat die missive ook het voorstel inhield, om vóór het onderzoek den Regent te verwijderen, en zijne afhangelingen voorloopig onschadelijk te maken, en tevens dat ik geloof niet verder verantwoordelijk te zijn, voor wat ik avanceerde, dan voor zooveel gij mogt gelieven in te stemmen met mijn voorstel betreffende de

wijze van onderzoek, dat is: onpartijdig, openlijk en vooral *vrij*.

Die vrijheid bestaat niet voor dat de Regent verwijderd is, en naar mijne bescheidene meening, ligt hierin niets gevaarlijks; daar hem immers kan gezegd worden, dat *ik* hem beschuldig en verdenk, dat *ik* gevaar loop, en niet *hij*, als hij onschuldig is; — want ikzelf ben van oordeel, dat ik uit de dienst behoor ontslagen te worden, als er blijken zal dat ik ligtvaardig of zelfs maar voorbarig heb gehandeld.

Voorbarig!.... Na *jaren*, *jaren* misbruik!

Voorbarig!.... Alsof een eerlijk man slapen kon, en leven en genieten, zoo lang zij, voor wier welzijn hij geroepen is te waken, zij, die in den hoogsten zin zijne *naasten* zijn, worden gekneveld en uitgezogen!

Het is waar, ik ben hier kort; doch ik hoop dat de vraag eenmaal wezen zal *wat* men gedaan heeft, of men het *goed* gedaan heeft, niet of men het in *te korten tijd* heeft gedaan. Voor mij is elke tijd te lang, die gekenmerkt is door afpersing en onderdrukking, en zwaar weegt mij de sekonde die door *mijne* nalatigheid, door *mijn* pligtverzuim, door *mijnen* «geest van schipperen» in ellende zou doorgebragt zijn.

Ik heb berouw over de dagen die ik heb laten verloopen, voor ik u officieel rapporteerde, en ik vraag verschooning voor dat verzuim.

Ik neem de vrijheid u te verzoeken mij in de gelegenheid te stellen, mijn schrijven van gisteren te regtvaardigen en mij te vrijwaren voor de mislukking mijner pogingen, om de afdeeling Leb... te bevrijden van de wormen, die sedert menschen geheugenis knagen aan hare welvaart.

Het is daarom dat ik op nieuw zoo vrij ben, u te verzoeken mijne handelingen ten deze, (trouwens alleen bestaande in *onderzoek*, *rapport* en *voorstel*) wel te willen goedkeuren, den Regent van Leb... zonder voorafgaande *direkte* of *indirekte* waarschuwing van hier te verwijderen, en voorts te doen instellen een onderzoek naar hetgeen ik mededeelde in mijn schrijven van gisteren N⁰. 88.

De Adsistent-resident van Leb...,

Was get. MAX HAVELAAR.

Deze bede om de schuldigen niet in bescherming te nemen, ontving de Resident onderwege. Een uur na zijne komst te R....B....ng, legde hij een bezoek af bij den Regent, en deed aan dezen de twee volgende vragen: «Wat hij konde inbrengen tegen den Adsistent-resident?» en «of hij, Adhipatti, geld noodig had?»

Op de eerste vraag antwoordde de Regent: «Niets, dat moet ik bezweren!» Op de tweede vraag antwoordde hij toestemmend, waarop de Resident hem een paar bankbriefjes gaf...

Men begrijpt, dat Havelaar niets hiervan wist; wij zullen straks zien, hoe die schandelijke handelwijze hem bekend werd.

Toen de Resident Slijmering bij Havelaar afstapte, was hij bleeker dan gewoonlijk, en zijne woorden stonden verder van elkander dan ooit. Het was dan ook geene geringe zaak voor iemand die zóó uitmuntte in «schipperen» en jaarlijksche rust-verslagen, zoo op eenmaal brieven te ontvangen, waarin geen spoor was noch van «optimisme», noch van kunstige omwending der zaak, noch van vrees voor de ontevredenheid der Regering. De Resident van B... was geschrokken, en als men mij de onëdelheid van het beeld wil vergeven om den wille der juistheid, heb ik lust hem te vergelijken bij een straatjongen, die zich beklaagt over verkrachting van voorouderlijke gewoonten, omdat men hem geslagen heeft zonder voorafgaande scheld-woorden.

Hij begon met eene vraag aan den Kontrôleur, waarom deze niet beproefd had Havelaar terug te houden van zijne aanklagt? De arme Verbrugge, wien de geheele aanklagt onbekend was, betuigde dit, doch vond geen geloof. De heer Slijmering kon namelijk niet begrijpen, dat men, geheel alleen, op eigene ver-antwoordelijkheid, en zonder langgerekte overwegingen en «rug-gespraken,» had kunnen overgaan tot zóó ongehoorde pligtsver-vulling. Daar evenwel Verbrugge zijne onbekendheid met de door Havelaar geschrevene brieven staande hield, moest de Resident toegeven, en begon met die brieven voortelezen.

Wat Verbrugge leed bij het aanhooren daarvan is niet te be-schrijven. Hij was een eerlijk man, en zou niet gelogen hebben als Havelaar zich had beroepen op hem, om de waarheid te staven van den inhoud der brieven. Maar ook zonder die eer-

lijkheid, hij had in vele schriftelijke rapporten niet altijd kunnen vermijden, de waarheid te zeggen, ook waar die soms gevaarlijk was. Hoe zou het zijn, als Havelaar daarvan gebruik maakte?

Na het voorlezen der brieven betuigde de Resident, dat het hem aangenaam zoude wezen indien Havelaar die stukken terugnam, om die te kunnen beschouwen als niet geschreven, hetgeen deze weigerde met beleefde vastheid.

Na vergeefs te hebben getracht hem hiertoe te bewegen, zeide de Resident, dat hem dan niets overbleef dan een onderzoek intestellen naar de gegrondheid der gedane klagten, en dat hij dus Havelaar verzoeken moest, de getuigen te doen oproepen, die zijne beschuldiging staven konden.

Arme lieden, die u gewond hadt aan de doornstruiken in den ravijn, hoe angstig zouden uwe harten geklopt hebben, als gij dien eisch hadt kunnen hooren!

Arme Verbrugge! gij eerste getuige, hoofdgetuige, getuige *ex officio*, getuige uit kracht van ambt en eed, getuige, die reeds getuigd hadt op schrift, dat dáár lag, op de tafel onder Havelaar's hand...

Havelaar antwoordde:

«Resident, *ik* ben Adsistent-resident van Leb...; — *ik* heb beloofd de bevolking te beschermen tegen afpersing en geweldenarij; — *ik* klaag den Regent aan, en zijn' schoonzoon van P....K.... ng; — *ik* zal mijne aanklagt bewijzen, zoodra mij daartoe wordt gegeven de gelegenheid die ik voorstelde in mijne brieven;.... *ik* ben schuldig aan laster als die aanklagt valsch is!»

Hoe ruim Verbrugge ademde!

En hoe vreemd de Resident Havelaar's woorden vond!

Het onderhoud duurde lang. Met beleefdheid, — want beleefd en welopgevoed was de heer Slijmering, — drong hij aan bij Havelaar, aftezien van zoo verkeerde grondbeginselen; maar met even groote beleefdheid bleef deze onverzettelijk. Het slot was, dat de Resident moest toegeven, en als dreiging zeide wat voor Havelaar eene zegepraal was, dat hij zich dan genoodzaakt vond de bedoelde brieven te brengen onder de aandacht der Regering.

De zitting werd opgeheven. De Resident bezocht den Adhipatti, om dezen de vragen te doen waarvan ik sprak, en gebruikte

daarna het middagmaal aan den schralen disch der Havelaar's, waarna hij terugkeerde naar S....ng met grooten spoed, omdat.... hij.... het.... zoo.... bijzonder.... drok.. . had....

Den volgenden dag ontving Havelaar een' brief van den Resident (van B....), welks inhoud blijkt uit het antwoord, dat ik hier afschrijf:

N°. 93. *Geheim.* R....B....ng den 28 Februarij 18..

Ik heb de eer gehad te ontvangen uwe spoedmissive van 26 dezer La. O, geheim, houdende hoofdzakelijk mededeeling,

dat gij gronden hadt, niet te treden in de voorstellen, gedaan bij mijne ambtsbrieven van 24 en 25 dezer, N°, 88 en 91; —

dat gij vóóraf vertrouwelijke mededeeling hadt gewenscht; —

dat gij *niet* goedkeurt mijne verrigtingen in die beide brieven omschreven; —

en ten slotte van eenige bevelen.

Ik heb thans de eer, gelijk trouwens reeds in de konferentie van eergisteren mondeling geschiedde, nogmaals en ten overvloede te verzekeren:

dat ik volkomen eerbiedig de wettigheid van uw gezag, waar het geldt de keuze, al of niet te treden in mijne *vòorstellen;* —

dat de ontvangene *bevelen* met stiptheid, en des noods, met zelfverloochening zullen worden nagekomen, als waart gij tegenwoordig bij al wat ik doe of zeg; of juister bij al wat ik *niet* doe of *niet* zeg.

Ik weet dat gij op mijne loyauteit ten dezen, vertrouwt.

Doch ik neem de vrijheid ten plegtigste te protesteren, tegen den minsten zweem van afkeuring, omtrent éénige handeling, éénig woord, éénige zinsnede, door mij in deze zaak verrigt, gesproken of geschreven.

Ik heb de overtuiging, mijn' *pligt* te hebben gedaan: — in doel en in wijze van uitvoering geheel mijn' *pligt;* — *niets dan mijn' pligt* zonder de minste afwijking.

Lang had ik nagedacht vóór ik handelde, (dat is: voor ik *onderzocht*, *rapporteerde* en *voorstelde*) en als ik in iets het minste zou gefaald hebben, — uit overijling faalde ik niet.

In gelijke omstandigheden zoude ik op nieuw — iets sneller echter — geheel, letterlijk geheel hetzelfde doen en nalaten.

Al ware het zelfs, dat eene hoogere magt dan de uwe iets afkeurde in wat ik deed, — (behoudens misschien het eigenaardige van mijn' stijl, die een deel uitmaakt van mij zelf, een gebrek waarvoor ik zoo min verantwoordelijk ben als een stamelaar voor het zijne;) — al ware het dat.... doch neen, dat kàn niet zijn, maar al ware het zoo..... ik heb mijn' *pligt* gedaan.

Wel doet het mij — zonder bevreemding niet te min — leed, dat gij daarover anders oordeelt; en wat mijne persoon aangaat, zoude ik berusten in wat mij eene miskenning toeschijnt — doch er is een *principe* in het spel, en ik heb gewetensredenen die eischen dat uitgemaakt worde, welke meening juist is, die van *u* of de *mijne*.

Anders dienen dan ik te Leb... diende, kan ik niet. Wenscht dus het Gouvernement anders te worden gediend, dan moet ik als eerlijk man eerbiedig verzoeken mij te ontslaan; — dan moet ik op zes-en-dertigjarigen leeftijd trachten op nieuw eene loopbaan aantevangen: — dan moet ik, na zeventien jaren, na zeventien *zware moeijelijke* dienstjaren, na mijne beste levenskrachten te hebben ten offer gebragt aan wat ik voor pligt hield, op nieuw aan de maatschappij vragen, of ze mij brood wil geven voor vrouw en kind, brood in ruil voor mijne denkbeelden — brood welligt in ruil voor arbeid met kruiwagen of spade, als de kracht van mijn' arm meer waard wordt gekeurd dan de kracht mijner ziel.

Maar ik kan en wil niet gelooven, dat uwe meening wordt gedeeld door zijne Excellentie den Gouverneur-generaal, en ik ben dus verpligt, vóór ik overga tot het bitter uiterste dat ik neêrschreef in de vorige alinea, u eerbiedig te verzoeken: aan het Gouvernement voortestellen:

den Resident van B.... aanteschrijven; als nog goed te keuren de handelingen van den Adsistent-resident van Leb..., betrekking hebbende op diens missives van 24 en 25 dezer N°. 88 en 91; — of wel:

genoemden Adsistent-resident te roepen ter verantwoording, op de door den Resident van B.... te formuleren punten van afkeuring.

Ik heb de eer u ten slotte de dankbare verzekering te geven, dat als *iets* mij kon terugbrengen van mijne lang doordachte, en bedaard maar vurig aangekleefde principes ten dezen;.... waarlijk het zoude geweest zijn de heusche, innemende wijze waarop gij in de konferentie van eergisteren die principes hebt bestreden.

de Adsistent-resident van Leb...

(Was get.) Max Havelaar.

Zonder uitspraak te doen omtrent de gegrondheid van het vermoeden der Weduwe Slotering betreffende de oorzaak die hare kinderen maakte tot weezen, en alleen aannemende, wat bewijsbaar is, dat er naauw verband was in Leb..., tusschen pligtsbetrachting en gif — al bestond dan ook dat verband slechts in meening — moet men toch inzien, dat Max en Tine kommervolle dagen doorbragten na het bezoek van den Resident. Ik geloof niet noodig te hebben, den angst te schetsen eener moeder, die bij het reiken van spijze aan haar kind, gedurig te vragen heeft, of zij misschien haren lieveling vermoordt?

En wèl was het een «afgebeden kind,» de kleine Max, die zeven jaar was uitgebleven na het huwelijk, als wist de schalk, dat het geen voordeel was, ter wereld te komen als de zoon van zulke ouders.

Negen-en-twintig lange dagen had Havelaar te wachten voor de Gouverneur-generaal hem mededeelde,.... doch wij zijn nog zoover niet.

Kort na de vergeefsche pogingen om Havelaar te bewegen tot de intrekking zijner brieven of tot het verraden van de arme lieden, die vertrouwd hadden op zijne grootmoedigheid, trad eens Verbrugge bij hem binnen. De brave man was doodsbleek, en had moeite te spreken.

— «Ik ben bij den Regent geweest,» zeide hij, «dàt is infaam,... maar verraad mij niet!»

— «Wat? Wat moet ik niet verraden?»

— «Geeft ge mij uw woord geen gebruik te maken, van wat ik u zeggen zal?»

— «Weêr halfheid;» zei Havelaar; «doch, goed! Ik geef mijn woord.»

En toen verhaalde Verbrugge, wat de lezer reeds weet, dat de Resident aan den Adhipatti had gevraagd, of hij iets kon inbrengen tegen den Adsistent-resident, en hem tevens geheel onverwacht geld had aangeboden en gegeven. Verbrugge wist het van den Regent zelven, die hem vraagde, welke redenen de Resident hiertoe kon gehad hebben.

Havelaar was verontwaardigd, maar hij had zijn woord gegeven.

Den volgenden dag kwam Verbrugge terug, en zeide, dat Duclari hem onder het oog had gebragt, hoe onëdel het was, Havelaar, die te strijden had met *zulke* tegenstanders, zoo gegeheel alleen te laten, waarop Verbrugge dezen kwam ontheffen van zijn gegeven woord.

— «Goed,» zeide Havelaar, «schrijf het op.»

Verbrugge schreef het op. Ook die verklaring ligt voor mij.

De lezer heeft reeds lang begrepen, waarom ik zoo goedkoop afstand kon doen van alle aanspraken op echtheid der geschiedenis van Saïdjah.

Het was zeer treffend, hoe de beschroomde Verbrugge — vóór de verwijten van Duclari — durfde bouwen op Havelaar's woord, in eene zaak die zóó noopte tot woordbreuk!

En nog iets. Er zijn jaren verloopen, sedert de gebeurtenissen die ik verhaal. Havelaar heeft in dien tijd veel geleden, hij heeft zijn gezin zien lijden — de geschriften die voor mij liggen getuigen daarvan, en het schijnt dat hij gewacht heeft.... ik geef de volgende aanteekening van zijne hand:

«Ik heb gelezen in de nieuwsbladen, dat de heer Slijmering benoemd is tot ridder van den nederlandschen leeuw. Hij schijnt thans Resident van Pl.......a te wezen. Ik zou dus nu op de Leb...sche zaken kunnen terugkomen, zonder gevaar voor Verbrugge.»

TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

(Vervolg van het opstel van Stern.)

Het was avond. Tine zat te lezen in de binnengalerij, en Havelaar teekende een borduurpatroon: kleine Max tooverde eene legprent in elkaêr, en maakte zich driftig, omdat hij niet vinden kon «het roode lijf van die mevrouw.»

— «Zou het nu zóó goed wezen, Tine?» vraagde Havelaar: «zie ik heb nu dien palm wat grooter gemaakt,.... het is juist *the line of beauty* van Hogarth.»

— «Ja, Max! maar die vetergaten staan te digt op elkander.»

— «Zoo? En die andere strooken dan? Max! laat mij uw broekje eens zien,.... heb je *die* strook aan?.... ach! ik weet nog waar ge die geborduurd hebt, Tine!»

— «Ik niet, wáár dan?»

— «Het was in den Haag, toen Max ziek was, en wij zoo geschrokken waren omdat de dokter zeide, dat hij een zoo ongewoon gevormd hoofd had, en dat er zooveel zorg vereischt werd, om aandrang naar de hersenen te voorkomen.... toen waart ge bezig aan die strook.»

Tine stond op, en kuste den kleine.

— «Ik heb haar buik, ik heb haar buik!» riep deze vrolijk, en de roode mevrouw was compleet.

— «Wie hoort daar een *tontong* slaan?» vraagde de moeder.

— «Ik,» zei kleine Max.

— «En wat beduidt dat?»

— «Bedtijd; maar ik heb nog niet gegeten.»

— «Eerst krijg je eten, dat spreek van zelf.»

En zij stond op en gaf hem zijn eenvoudig maal, dat ze scheen gehaald te hebben uit eene goed geslotene kast in hare kamer; want men had het knippen van vele sloten gehoord.

— «Wat geeft ge hem daar?» vraagde Havelaar.

— «O, wees gerust! Het is beschuit uit een blik van Batavia, en ook de suiker is altijd achter slot geweest.»

Havelaar's gedachten keerden terug naar het punt, waarop zij waren afgebroken.

— «Weet ge wel,» ging hij voort, «dat wij de rekening van dien dokter nog niet betaald hebben,.... o! dat is zeer hard!»

— «Lieve Max, wij leven hier zoo spaarzaam, weldra zullen wij alles kunnen afdoen: bovendien, gij zult wel spoedig Resident worden, en dan is alles geregeld in weinig tijds.»

— «Dat is nu juist eene zaak, die mij verdrietig maakt,» zeide Havelaar. «Ik zou zoo ongaarne Leb... verlaten,.... ik zal u dat uitleggen. Gelooft ge niet, dat wij nog meer van onzen Max hielden na zijne ziekte? Nu, zoo schijnt het mij ook, dat ik dat arme Leb... zal liefhebben na de genezing van den kanker, waaraan het lijdt sedert zoo vele jaren. De gedachte aan bevordering doet mij schrikken, en toch, aan den anderen kant, als ik weêr bedenk dat wij schulden hebben....»

— «Alles zal wel goed gaan, Max! al moest gij nu van hier, dan kunt ge later Leb... helpen als gij Gouverneur-generaal zijt.»

Daar kwamen wilde strepen in Havelaar's borduurpatroon: er was toorn in dat bloemsel,.... die vetergaten waren hoekig, scherp, ze beten elkaêr....

Tine begreep dat ze iets miszegd had.

— «Lieve Max!» begon zij vriendelijk.

— «Vervloekt!.... Wilt gij hen zóólang laten hongeren?.... Kunt *gij* leven van *zand?*»....

— «Lieve Max!»....

Maar hij sprong op; er werd niet meer geteekend dien avond. Hij ging op en neder in de binnengalerij, en eindelijk sprak hij op een' toon, die ruw en hard zoude geklonken hebben aan iederen vreemde, doch die door Tine geheel anders werd opgevat:

— «Vervloekt die laauwheid, die schandelijke laauwheid! Daar

zit ik nu sedert eene maand te wachten op regt, en intusschen wordt er vreesselijk geleden door dat arme volk. De Regent schijnt er op te rekenen, dat niemand hem aandurft! — zie....»

Hij ging in zijn kantoor, en kwam terug met eenen brief in de hand, een' brief die vóór mij ligt, lezer!

— «Zie, in dien brief durft hij mij voorstellen doen, over de soort van arbeid, die hij wil laten verrigten door de menschen die hij onwettig heeft opgeroepen;.... is dat niet de onbeschaamdheid te vèr gedreven? En weet ge wie dat zijn? Dat zijn vrouwen met kleine kinderen, met zuigelingen, zwangere vrouwen die van P....K....ng zijn gedreven naar de hoofdplaats om voor hem te werken; — mannen zijn er niet meer! En zij hebben niets te eten, en zij slapen op den weg en eten zand.... Kunt *gij* zand eten?.... Moeten zij zand eten tot ik Gouverneur-generaal ben?.... Vervloekt!....»

Tine wist zeer goed op wien Max eigenlijk boos was, als hij zoo sprak tot haar die hij zoo lief had.

— «En,» ging Havelaar voort, «dat loopt alles ter *mijner* verantwoording. Als er op dit oogenblik van die arme wezens ronddwalen daar buiten, en het licht zien van onze lampen, zullen zij zeggen: «daar woont de ellendeling, die ons beschermen zou: daar zit hij rustig bij vrouw en kind, en teekent borduurpatroontjes; en wij liggen hier als boschhonden op den weg te verhongeren met onze kinderen! «Ja, ik hoor het wel, ik hoor het wel, dat roepen om wraak over mijn hoofd!.... Hier, Max, hier!....»

En hij kuste zijn kind met eene wildheid, die het verschrikte.

— «Mijn kind, als men u zeggen zal, dat ik een ellendeling ben, die geen' moed had om regt te doen, dat er zoovele moeders zijn gestorven door mijne schuld; als men u zeggen zal, dat het verzuim van uw vader den zegen wegstal van uw hoofd,.... o Max, o Max, getuig dan wat ik leed!»

En hij berstte uit in tranen, die Tine afkuste. Zij bragt daarop kleinen Max naar zijn bedje, eene stroomat — toen zij terugkwam vond ze Havelaar in gesprek met Verbrugge en Duclari, die zoo even waren binnengetreden. Het gesprek liep over de verwachte beslissing van de Regering.

— «Ik begrijp zeer goed, dat de Resident in eene moeijelijke positie is,» zeide Duclari. «Hij kan het Gouvernement niet aanraden, gevolg te geven aan uwe voorstellen; want dan zou er te veel aan den dag komen. Ik ben reeds lang in het B....sche, en weet er veel van, meer nog dan gij zelf, mijnheer Havelaar! ik was reeds in deze streken als onderofficier, en dan komt men zaken te weten, die de inlander zoo niet durft zeggen aan de ambtenaren. Maar als nu, na een openlijk onderzoek, dat alles blijkt, zal de Gouverneur-generaal den Resident ter verantwoording roepen, en hem afvragen, hoe het komt, dat hij in twee jaren niet ontdekt heeft wat u terstond in het oog is gevallen? Hij moet dus trachten, dat onderzoek te voorkomen.»

— «Ik heb dit ingezien,» antwoordde Havelaar, «en, wakker gemaakt door zijne poging om den Adhipatti te bewegen iets tegen mij intebrengen, hetgeen schijnt aantetoonen, dat hij beproeven wil de kwestie te verleggen, door bijvoorbeeld *mij* te beschuldigen van.... ik weet niet wat, heb ik mij hiertegen gedekt door afschriften van mijne brieven te zenden regtstreeks aan de Regering. In een dier brieven komt voor een verzoek om te worden geroepen ter verantwoording als er misschien mogt worden voorgegeven, dat *ik* iets misdaan had. Als nu de Resident van B.... *mij* aantast, kan daarop in gewone billijkheid geene beslissing worden genomen, zonder dat men mij vóóraf heeft gehoord, dat is men schuldig zelfs aan een' misdadiger: en daar ik niets misdaan heb....»

— «Daar komt de post aan!» riep Verbrugge.

Ja, het was de post! De post, die den volgenden brief medebragt, van den Gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië, aan den *gewezen*' Adsistent-resident van Leb..., Havelaar.

Kabinet. Buitenzorg den 23 Maart 18..
N°. 54.

De wijze, waarop door u is te werk gegaan, bij de ontdekking of vooronderstelling van kwade praktijken van de Hoofden in de afdeeling Leb...., en de houding daarbij door u tegenover

uwen Chef, den Resident van B.... aangenomen, hebben in hooge mate mijne ontevredenheid verwekt.

In uwe bedoelde handelingen worden evenzeer gemist bezadigd overleg, beleid en voorzichtigheid, zoo zeer vereischt in eenen ambtenaar met uitvoering van gezag in de binnenlanden bekleed, (sic) als begrippen van ondergeschiktheid aan uwen onmiddelijken supérieur.

Reeds weinige dagen na de aanvaarding uwer betrekking hebt gij kunnen goedvinden, zonder voorafgaande raadpleging van (sic) den Resident, het hoofd van het Inlandsch bestuur te Leb..., te maken tot het doelwit van bezwarende onderzoekingen.

In die onderzoekingen hebt gij aanleiding gevonden, zonder zelfs uwe beschuldigingen tegen dat hoofd door feiten (sic), veel minder bewijzen, te staven, tot het doen van voorstellen, die de strekking hadden een' Inlandsch Ambtenaar van den stempel van den Regent van Leb..., een' zestigjarigen doch nog ijverigen landsdienaar, aan naburige aanzienlijke Regentengeslachten vermaagschapt, en omtrent wien steeds gunstige getuigenissen waren uitgebragt, aan eene hem moreel geheel vernietigende bejegening te onderwerpen.

Daarenboven hebt gij, toen de Resident zich ongenegen betoonde aan uwe voorstellen gereedelijk gevolg te geven, geweigerd aan het billijk verlangen van uwen Chef te voldoen, om volle opening te geven van hetgeen u omtrent de handelingen van het Inlandsch bestuur te Leb... bekend was.

Zulke handelingen verdienen alle afkeuring, en doen ligtelijk gelooven aan ongeschiktheid voor het bekleeden eener betrekking bij het binnenlandsch bestuur.

Ik heb mij verpligt gezien, u van de verdere vervulling der betrekking van Adsistent-resident van Leb... te ontheffen.

Uit aanmerking evenwel van de gunstige rapporten, vroeger omtrent u ontvangen, heb ik in het voorgevallene geen reden willen vinden, om u het uitzigt op eene wederplaatsing bij het binnenlandsch bestuur te benemen. Ik heb u daarom voorloopig belast met de waarneming der betrekking van Adsistent-resident van N....

Van uwe verdere handelingen in die betrekking zal het ge-

heel afhangen, of gij bij het binnenlandsch bestuur zult kunnen geplaatst blijven.»

En daaronder stond de naam van den man, op wiens «*ijver*, *bekwaamheid* en *goede trouw*» de Koning zeide te kunnen staat maken, toen hij diens benoeming tot Gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië onderteekende.

— «Wij gaan van hier, beste Tine,» zeide Havelaar; en hij reikte den kabinetsbrief aan Verbrugge die het stuk las, te zamen met Duclari.

Verbrugge had tranen in de oogen, maar sprak niet. Duclari, een zeer beschaafd mensch, berstte uit in een wilden vloek:

— «G...., ik heb hier in het bestuur schelmen en dieven gezien,.... zij zijn in eere van hier gegaan, en men schrijft aan *u* zulk een' brief!»

— «Het is niets,» zei Havelaar, «de Gouverneur-generaal is een eerlijk man,.. hij moet bedrogen zijn; hoewel hij zich had kunnen hoeden voor dat bedrog; door mij eerst te hooren. Maar ik zal tot hem gaan en hem aantoonen hoe hier de zaken staan,.. hij zal regt doen, ik ben er zeker van.»

— «Maar als gij naar N.... gaat,....»

— «Juist, ik weet dit. Te N.... is de Regent verwant aan het Dj....sche hof: ik ken N.... Ik was te B...., twee jaren lang, ik zou te N.... hetzelfde moeten doen wat ik hier gedaan heb: dat is nutteloos heen en weder reizen. — Bovendien is het mij onmogelijk, dienst te doen op de proef, alsof ik mij slecht gedragen had:.... en, eindelijk, ik zie in, dat ik om een einde te maken aan al dat bedrog, geen ambtenaar moet wezen. Als ambtenaar staan er tusschen de Regering en mij te veel personen, die belang hebben bij het loochenen der ellende van de bevolking. Er zijn nog meer redenen, die mij beletten naar N.... te gaan. Die plaats was niet vakant, ze is voor mij open gemaakt, zie!»

En hij toonde in de «Javasche Courant,» die met de post was aangekomen, dat indedaad, bij hetzelfde besluit der Regering, waarbij hem het bestuur van N.... werd opgedragen, de Adsistent-Resident van die plaats naar eene andere afdeeling verplaatst werd, die vakant was.

— «Weet ge waarom ik juist naar N.... moet, en niet naar die vakante afdeeling? Dat zal ik u zeggen. De Resident van M....., waaronder N.... behoort, is de *schoonbroeder van den vorigen Resident van B....* Ik heb gezegd dat hier altijd zoo schandelijk is huisgehouden, dat de Regent vroeger zulke slechte voorbeelden had gehad....»

— «Ah!» riepen Verbrugge en Duclari te gelijk. Zij begrepen, waarom Havelaar juist naar N.... verplaatst werd, om te dienen op de proef, of hij zich misschien beteren zoude.

— «En om nog eene reden kan ik niet daarheen gaan,» zeide hij. «De tegenwoordige Gouverneur-generaal zal spoedig aftreden: — zijn' opvolger ken ik niet en weet niet, wat van hem te wachten valt. Om dus nog tijdig iets te verrigten voor dat arme volk, moet ik den tegenwoordigen Gouverneur spreken vóór zijn vertrek, en als ik nu naar N.... ging, ware dat onmogelijk;.... Tine!»

— «Lieve Max?»

— «Gij hebt moed, niet waar?»

— «Max! gij weet dat ik moed heb, als ik bij u ben.»

— «Welnu!»....

Hij stond op en schreef het volgend rekwest, naar mijne meening een voorbeeld van welsprekendheid.

R.....B....ng, 29 Maart 18 . .

Aan den Gouverneur-generaal
van Nederlandsch-Indië.

Ik had de eer te ontvangen uwer Excellentie's kabinetsmissive van 23 dezer N°. 54.

Ik zie mij genoodzaakt in antwoord op dat stuk Uwer Excellentie, te verzoeken mij te verleenen een eervol ontslag uit 's lands dienst.

(Was get.) Max Havelaar.

Er was te Buitenzorg tot het verleenen van het gevraagd ontslag niet zoo langen tijd noodig, als er scheen vereischt te zijn voor het beslissen, hoe men Havelaar's aanklagt kon af-

wenden. Dit toch had eene maand gevorderd, en het gevraagd ontslag kwam binnen weinige dagen te Leb... aan.

— «Goddank,» riep Tine, «dat gij eindelijk u zelf kunt zijn!»

Havelaar ontving geen' last om het bestuur der afdeeling voorloopig overtegeven aan Verbrugge; hij wachtte dus zijnen opvolger. Deze bleef lang uit, wijl hij komen moest van uit een' geheel anderen hoek van Java. Na bijna drie weken wachtens schreef de gewezen Adsistent-resident van Leb..., die echter nog altijd als zoodanig was opgetreden, den volgenden brief aan den Kontrôleur Verbrugge:

N°. 153. R....B....ng, den 15^{den} April 18 . .

Aan den Kontrôleur van Leb...

Het is u bewust, dat ik bij Gouvernements besluit van den 4^{den} dezer, N°. 4, op mijn verzoek eervol ben ontslagen uit 's lands dienst.

Misschien ware ik in mijn regt geweest, na de ontvangst dier beschikking terstond nederteleggen mijne betrekking van Adsistent-resident; daar het eene anomalie schijnt, eene functie te vervullen, zonder ambtenaar te wezen.

Ik ontving evenwel geene aanschrijving om mijne betrekking overtegeven, en gedeeltelijk uit besef der verpligting om mijn' post niet te verlaten, zonder behoorlijk te zijn afgelost, gedeeltelijk uit oorzaken van ondergeschikt belang, wachtte ik de komst van mijnen opvolger af, in de meening dat die ambtenaar spoedig, althans deze maand — zou arriveren.

Thans verneem ik van u, dat mijn vervanger nog niet zoo spoedig kan verwacht worden — ge hebt, meen ik, die tijding op S....ng gehoord, en tevens, dat het den Resident verwonderde, dat ik in de zeere bijzondere positie waarin ik verkeer, nog niet heb verzocht het bestuur aan u te mogen overdragen.

Niets kon mij aangenamer zijn dan dat berigt; want ik behoef u niet te verzekeren, dat ik, die verklaard heb niet anders te kunnen dienen dan ik hier deed, ik die voor die wijze van dienen ben gestraft met berisping, met eene ruïneuse en déshonorante overplaatsing, met den last om de arme lieden te verraden,

die vertrouwden op mijne loyauteit, met de keus alzoo tusschen onëer en broodsgebrek.... dat ik na dit alles met moeite en zorg elk voorkomend geval te toetsen had aan mijn' pligt; en dat de eenvoudigste zaak *mij* zwaar viel, geplaatst als ik was tusschen mijn geweten, en de principes van het Gouvernement, waaraan ik trouw schuldig ben zoolang ik niet ontheven ben van mijn ambt.

Die moeijelijkheid openbaarde zich vooral bij het antwoord dat ik geven moest aan *klagers*.

Eenmaal toch had ik beloofd niemand te zullen overleveren aan de rancune zijner hoofden; — eenmaal had ik, onvoorzigtig genoeg, mijn woord ten borg gesteld voor de regtvaardigheid des Gouvernements.

De arme bevolking kon niet weten dat die belofte en die borgstelling gedesavoueerd waren, en dat ik arm en onmagtig alleen stond met mijne zucht voor regt en menschelijkheid.

En men ging met klagen voort.

Het was grievend, na de ontvangst der kabinetsmissive van 23 Maart, dáár te zitten als vermeende toevlugt, als magtelooze beschermer.

Het was hartverscheurend, de klagten aan te hooren over mishandeling, uitzuiging, armoede, honger, terwijl ik zelf met vrouw en kind honger en armoede te gemoet ga!

En ook het Gouvernement mogt ik niet verraden. Ik mogt tot die arme lieden niet zeggen: «gaat en lijdt, want het bestuur *wil*, dat gij gekneveld wordt.» Ik mogt mijne onmagt niet bekennen, één als ze was met de schande en de gewetenloosheid der raadgevers van den Gouverneur-generaal.

Zie hier wat ik antwoordde:

«Dadelijk kan ik u niet helpen, doch ik zal naar Batavia gaan; ik zal den grooten heer spreken over uwe ellende. Hij is regtvaardig en hij zal u bijstaan. Gaat voorloopig rustig naar huis; verzet u niet, verhuist nog niet, wacht geduldig af: ik denk,.... ik hoop dat er regt zal geschieden!»

Zóó meende ik, beschaamd over de schending mijner toezegging van hulp, mijne denkbeelden in overeenstemming te brengen met mijnen pligt omtrent het Bestuur, *dat mij nog deze*

maand betaalt, en ik ware aldus voortgegaan tot de komst van mijn' opvolger, indien niet een bijzonder voorval mij heden in de noodzakelijkheid stelde, een einde te maken aan die dubbelzinnige verhouding.

Zeven personen hadden geklaagd. Ik gaf hun bovenstaand antwoord. Zij keerden naar hunne woonstede terug. Onder weg ontmoet hen hun dorpshoofd. Hij moet hun verboden hebben hunne kampong weder te verlaten, en nam hun, (naar men mij rapporteert,) hunne kleederen af, om hen te dwingen te huis te blijven. Één hunner ontsnapt, vervoegt zich *weder* bij mij, en verklaart: «*niet naar zijn dorp te durven terugkeeren.*»

Wat ik nu *dien* man moet antwoorden, weet ik niet.

Ik *kan* hem niet beschermen; — ik *mag* hem mijne onmagt niet bekennen; ik *wil* het aangeklaagd dorpshoofd niet vervolgen, daar zulks den schijn zou medebrengen alsof deze zaak, *pour le besoin de ma cause*, door mij was opgerakeld, ik weet niet meer wat te doen....

Ik belast u, onder nadere goedkeuring des Residents van B...., van af morgen ochtend, met het bestuur der afdeeling Leb...

De Adsistent-resident van Leb...

(Was get.) MAX HAVELAAR.

Daarop vertrok Havelaar met vrouw en kind van R....B....ng. Hij weigerde alle geleide. Duclari en Verbrugge waren diep geroerd bij het afscheid. Ook Max was aangedaan; vooral toen hij op de eerste wisselplaats eene talrijke menigte vond, die weggeslopen was uit R....B....ng, om hem daar te begroeten voor het laatst.

Te S....ng stapte de familie af bij den heer Slijmering, die haar ontving met de gewone Indische gastvrijheid.

's Avonds kwam er veel bezoek bij den Resident. Men zeide, gekomen te zijn om Havelaar te begroeten, en Max ontving menigen welsprekenden handdruk....

Maar hij moest naar Batavia om den Gouverneur-generaal te spreken.

Dáár aangekomen liet hij verzoeken om gehoor. Dit werd hem

geweigerd, omdat er eene fijtzweer was aan den voet van zijne Excellentie.

Havelaar wachtte, tot die fijtzweer genezen was. Toen liet hij andermaal verzoeken om gehoord te worden.

Zijne Excellentie «had het zoo drok, dat zij zelfs aan den Direkteur-generaal van financiën eene audientie had moeten weigeren, en kon dus ook Havelaar niet ontvangen.»

Havelaar wachtte, tot zijne Excellentie zou heengeworsteld zijn door die drokte; intusschen gevoelde hij iets als naijver op de personen, die zijner Excellentie waren toegevoegd in den arbeid; want hij werkte gaarne snel en veel, en gewoonlijk smolten zulke «drokten» weg onder zijne hand. Daarvan echter was nu natuurlijk geene sprake. Havelaar's arbeid was zwaarder dan arbeid,.... hij wachtte.

Hij wachtte. Eindelijk liet hij weder verzoeken om te worden gehoord. Men gaf hem ten antwoord dat zijne Excellentie hem niet kon ontvangen, wijl zij daarin verhinderd werd door de «drokte» van haar aanstaand vertrek.

Max beval zich aan in de gunst van zijne Excellentie om één half uur gehoor, zoodra er eene kleine ruimte zou wezen tusschen twee «drokten».

Eindelijk vernam hij, dat zijne Excellentie den volgenden dag vertrekken zou! Dat was hem een donderslag. Nog altijd hield hij zich krampachtig vast aan het geloof, dat de aftredende Landvoogd eerlijk man en bedrogen was. Een vierendeel uurs ware genoeg geweest om de regtvaardigheid zijner zaak te bewijzen, en dat vierendeel uurs scheen men hem niet te willen geven.

Ik vind onder Havelaar's papieren de minuut van een' brief, dien hij schijnt geschreven te hebben aan den vertrekkenden Gouverneur-generaal, op den laatsten avond voor diens vertrek naar het moederland. Op den rand staat aangeteekend met potlood «*niet juist*» waaruit ik opmaak, dat sommige zinsneden veranderd zijn bij het afschrijven. Ik doe dit opmerken, om niet uit het gemis aan *letterlijke* overeenstemming van *dit* stuk, twijfel te doen geboren worden aan de echtheid der andere *officiële* stukken die ik mededeelde, en die allen door een vreemde

hand zijn geteekend: «voor eensluidend afschrift.» Misschien heeft hij, aan wien deze brief gerigt was, lust, den juisten tekst daarvan publiek te maken: dan zal men door vergelijking kunnen zien, hoever Havelaar is afgeweken van zijne minuut.

Batavia, 23 Mei 18 . .

Excellentie! Mijn ambtshalve bij missive van 28 Februarij gedaan verzoek, om te worden gehoord aangaande de Leb...sche zaken, is zonder gevolg gebleven; —

Evenzoo heeft uwe excellentie niet gelieven te voldoen, aan mijne herhaalde verzoeken om eene audientie.

Uwe excellentie heeft dus eenen ambtenaar, die gunstig bij het Gouvernement bekend stond, (het zijn uwer excellentie's eigene woorden) iemand die zeventien jaren het land in deze gewesten diende, iemand die niet alleen niets misdeed, maar zelfs met ongekende zelfverloochening het goede beöogde, en voor eer en pligt alles veil had, zóó iemand heeft uwe excellentie gesteld beneden den misdadiger, want dien *hoort* men ten minste.

Dat men uwe excellentie omtrent mij misleid heeft, begrijp ik: — maar dat uwe excellentie niet de gelegenheid heeft aangegrepen om die misleiding te ontgaan, begrijp ik niet.

Morgen gaat uwe excellentie van hier, en ik kan haar niet laten vertrekken, zonder nog eenmaal gezegd te hebben dat ik mijn' pligt heb gedaan; — geheel en al mijn' pligt, met beleid, met bezadigdheid, met menschlievendheid, met zachtheid en met moed.

De gronden, waarop gebaseerd is de afkeuring in uwer excellentie's kabinets missive, van 23 Maart, zijn *geheel en al verdicht en logenachtig.*

Ik kan dit *bewijzen*, en dit ware reeds geschied als uwe excellentie mij een half uur gehoor had willen schenken, als uwe excellentie één half uur tijd had kunnen vinden *om regt te doen.*

Dit is zoo niet geweest. Een deftig gezin is daardoor tot den bedelstaf gebragt....

Dáárover echter klaag ik niet.

Maar uwe excellentie heeft gesanctioneerd het stelsel van misbruik van gezag, van roof en moord, waaronder de arme Javaan gebukt gaat, en dáárover klaag ik.

Dàt schreit ten hemel!

Er kleeft bloed aan de overgegaêrde penningen van het dus ontvangen indisch traktement, excellentie!

Nog eenmaal vraag ik om een oogenblik gehoor, zij het dezen nacht, zij het morgen vroeg! En alweder vraag ik dit niet voor mij, maar voor de zaak, die ik voorsta, de zaak van regtvaardigheid en menschelijkheid, die tevens de zaak is van welbegrepene politiek.

Als uwe excellentie het kan overeenbrengen met haar geweten, van hier te vertrekken zonder mij te hooren, het mijne zal gerust zijn bij de overtuiging al het mogelijke te hebben aangewend, om de treurige, bloedige gebeurtenissen te voorkomen, die weldra het gevolg zullen wezen van de eigenwillige onkunde, waarin de Regering wordt gelaten, ten opzigte van hetgeen er omgaat onder de bevolking....

(Was get.) Max Havelaar.

Havelaar wachtte dien avond. Hij wachtte den ganschen nacht. Hij had gehoopt, dat misschien verstoordheid over den toon van zijn' brief bewerken zoude, wat hij vergeefs getracht had te bereiken door zachtheid en geduld.

Zijne hoop was ijdel. De Gouverneur-generaal vertrok zonder Havelaar te hebben gehoord:.... er was weder eene Excellentie ter ruste gegaan in het moederland!

Havelaar doolde arm en verlaten rond. Hij zocht....

Genoeg, mijn goede Stern! Ik, Multatuli, neem de pen op. Gij zijt niet geroepen, Havelaar's levensgeschiedenis te schrijven. Ik heb u in het leven geroepen; ik liet u komen van Hamburg: ik leerde u redelijk goed hollandsch, in zeer korten tijd; ik liet u Louise Rosemeijer kussen, die in suiker doet,.... het is genoeg Stern! ge kunt gaan.

Die Sjaalman en zijne vrouw,...

Halt, ellendig produkt van vuile geldzucht en Godslasterlijke femelarij! Ik heb u geschapen; — gij zijt opgegroeid tot een monster onder mijne pen: — ik walg van mijn eigen maaksel.... stik in koffij, en verdwijn!

Ja, ik, Multatuli, «die veel gedragen heb,» neem de pen op. Ik vraag geene verschooning voor den vorm van mijn boek.... die vorm kwam mij geschikt voor ter bereiking van mijn doel.

Dat doel is tweeledig:

Ik wilde in de eerste plaats het aanzijn geven aan iets, dat als heilige *poesaka* zal kunnen bewaard worden, door «kleinen Max» en zijn zusje, als hunne ouders zullen zijn omgekomen van ellende.

Ik wilde aan die kinderen eenen adelbrief geven van mijne hand.

En in de tweede plaats: *ik wil gelezen worden*!

Ja, ik wil gelezen worden! ik wil gelezen worden door staatslieden, die verpligt zijn te letten op de teekenen des tijds: — door letterkundigen, die toch ook eens het boek moeten inzien, waarvan men zooveel kwaads spreekt: — door handelaren, die belang hebben bij de koffijveilingen: — door kameniers, die mij huren voor weinige centen: — door Gouverneurs-generaal in ruste, door Ministers in bezigheid: — door de lakeijen van die Excellentien: — door bidpredikers, die «more majorum» zullen zeggen, dat ik den Almagtigen God aantast, waar ik slechts opsta tegen den God, dien *zij* maakten naar hun beeld: — door de leden der volksvertegenwoordiging, die weten moeten wat er omgaat in het groot rijk over zee, dat behoort tot het rijk van Nederland....

Ja, ik *zal* gelezen worden!

Als dàt doel bereikt wordt, zal ik tevreden zijn. Want het was mij niet te doen om *goed* te schrijven.... ik wilde schrijven, zóó, dat het gehoord werd, en, even als iemand die roept: «houdt den dief!» zich weinig bekommert over den stijl zijner geïmproviseerde toespraak aan het publiek, is het ook mij geheel om het even hoe men de wijze zal beoordeelen, waarop ik *mijn* «houdt den dief» heb uitgeschreeuwd.

«Het boek is bont: er is geene geleidelijkheid in: jagt op effekt: de stijl is slecht: de schrijver is onbedreven: geen talent, geene methode»....

Goed! goed,.. alles goed!... maar de Javaan wordt mishandeld!

Want, *wederlegging der* HOOFDSTREKKING *van mijn werk is onmogelijk.*

Hoe luider overigens de afkeuring van mijn boek, hoe liever het mij wezen zal, want des te grooter wordt de kans *gehoord te worden*; — en dát wil ik.

Doch gij, die ik stoor in uwe «drokten» of in uwe «rust,» Ministers en Gouverneurs-generaal! rekent niet te zeer op de onbedrevenheid mijner pen. Zij zou zich kunnen oefenen, en met eenige inspanning misschien geraken tot eene bekwaamheid, die zelfs de waarheid zou doen gelooven door het volk. Dan zou ik aan dat volk vragen om eene plaats in de vertegenwoordiging, al ware het alleen om te protesteren tegen certifikaten van regtschapenheid, die door Indische specialiteiten *vice versa* worden uitgereikt, misschien om te brengen op het vreemd denkbeeld dat men zelf waarde hecht aan die hoedanigheid: —

Om te protesteren tegen de eindelooze expeditiën en heldendaden tegen arme ellendige schepsels, die men vooraf door mishandeling dwong tot opstand: —

Om te protesteren tegen de schandelijke lafhartigheid van cirkulaires, die de eer der natie schandvlekken door het *inroepen der publieke liefdadigheid* voor de *slagtoffers* van *kronischen zeeroof!*

't Is waar, die opstandelingen waren uitgehongerde geraamten, en die zeeroovers zijn weêrbare mannen....

En als men mij die plaats weigerde,.... als men mij bij voortduring *niet* geloofde....

Dan zou ik mijn boek vertalen in de weinige talen die ik ken, en in de vele talen die ik leeren kan, om te vragen aan Europa, wat ik vruchteloos zou hebben gezocht in Nederland.

En er zouden in alle hoofdsteden liederen worden gezongen met refreinen als dit: «er ligt een roofstaat aan de zee, tusschen Oostvriesland en de Schelde!»

En als ook dìt niet baatte?....

Dan zou ik mijn boek vertalen in het *maleisch*, *javaansch*, *soendasch*, *alfoersch*, *boegineesch*, *battaksch*,....

En ik zou *klewang*-wettende krijgszangen slingeren in de gemoederen van die martelaren, wien ik hulpe heb toegezegd, ik, Multatuli.

Redding en hulpe, op wettelijken weg, waar het *kan;* — op *wettigen* weg van geweld, waar het *moet.*

En dát zoude zeer nadeelig werken op de *koffijveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij!*

Want ik ben geen vliegenreddende dichter, geen zachtmoedige droomer, als die getrapte Havelaar, die zijn' pligt deed met den moed van een' leeuw, en honger lijdt met het geduld van eene marmot in den winter.

Dit boek is eene inleiding....

Ik zal toenemen in kracht en scherpte van wapenen, naarmate het zal noodig zijn.

God geve dat het niet noodig zij!....

Neen, het *zal* niet noodig zijn! Want aan U draag ik mijn boek op, Willem den derde, Koning, Groothertog, Prins,.... meer dan Prins, Groothertog en Koning,.... KEIZER van het prachtig rijk van INSULINDE, dat zich daar slingert om den evenaar, als een gordel van smaragd!...

Aan U vraag ik met vertrouwen of het uw Keizerlijke wil is:

Dat de *Havelaar's* worden bespat door den modder van *Slijmeringen* en *Droogstoppel's*; —

en dat daar ginds Uwe meer dan Dertig *millioenen* onderdanen worden *mishandeld en uitgezogen in Uwen naam?....*

MAX HAVELAAR

OF DE

KOFFIJ-VEILINGEN

DER

NEDERLANDSCHE HANDELMAATSCHAPPIJ .

DOOR

MULTATULI

Derde Druk

AMSTERDAM — K. H. SCHADD

1871

